JONG IN ANTWERPEN EN GENT

BEVINDINGEN UIT DE JOP-MONITOR ANTWERPEN-GENT

Jong in Antwerpen en Gent

Bevindingen uit de Jop-monitor Antwerpen-Gent

Nicole Vettenburg, Mark Elchardus, Johan Put en Stefaan Pleysier

Acco Leuven / Den Haag

Eerste druk: 2013

Gepubliceerd door
Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven, België
E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland:
Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag, Nederland
E-mail: info@uitgeverijacco.nl – Website: www.uitgeverijacco.nl

Omslagontwerp: www.frisco-ontwerpbureau.be

© 2013 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

D/2013/0543/60 NUR 740 ISBN 978-90-334-9230-3

Inhoud

Lijst van tabellen en figuren 13

Inleiding 25

1. De Gentse en Antwerpse jeugd onderzocht 29
Lilith Roggemans, Diederik Cops en Sammy Kolijn

1. Inleiding 29

2. Stad Antwerpen. Een socio-demografische schets 30
   2.1 Antwerpen: toenemende diversiteit en vergroening 30
   2.2 Armoede in Antwerpen 32
   2.3 Het onderwijs in Antwerpen 33

3. Stad Gent. Een socio-demografische schets 34
   3.1 De Gentse bevolking: over groei, diversiteit en de strijd om jonge gezinnen 34
   3.2 Armoede 36
   3.3 Onderwijs 37

4. Onderzoek 39

5. Socio-demografische verkenning van de onderzoeksbevolking 40
   5.1 Culturele oorsprong 40
      5.1.1 Afkomst 40
      5.1.2 Taal 41
      5.1.3 Religie 42
   5.2 Sociaal-economische gezinssituatie 44
      5.2.1 Diploma ouders 44
      5.2.2 Werk ouders 45

6. Besluit 45

Bibliografie 46

2. Het schoolwelbevinden in Antwerpen en Gent 49
Nicole Vettenburg, Dries Cardoen, Tineke Van de Walle en Ruben Brondeel

1. Inleiding 49

2. Verklarende factoren van het schoolwelbevinden 51

3. Onderzoeksvragen en -uitwerking 52
   3.1 Onderzoeksvragen 52
   3.2 Onderzoekspopulatie 53
   3.3 Onderzoeksvariabelen 53
      3.3.1 Schoolwelbevinden 53
      3.3.2 Beïnvloedende factoren 54
      3.3.3 Statistische analyses 56

4. Resultaten 57
   4.1 Schoolbeleving 57
   4.2 Relatie met de leerkrachten 63

5. Besluit 70

Bibliografie 72

Bijlagen 75

3. Aan motivatie geen gebrek. De academische motivatie en waardering voor de school bij autochtonen en allochtonen 79
Filip Van Droogenbroeck

1. Inleiding 79

2. Academische motivatie en schoolwaardering 80

3. Onderzoeksopzet en operationalisering van de variabelen 81
   3.1 Afhankelijke variabelen 82
   3.2 Onafhankelijke variabelen 83

4. Verschillen in academische motivatie en schoolwaardering tussen autochtonen en allochtonen 85
   4.1 Determinanten van academische motivatie en waardering voor de school 86
   4.2 Verschillen in schoolwaardering en academische motivatie tussen moslims en niet-moslims 90

5. Discussie en besluit 92

Bibliografie 93

Bijlagen 94

4. Het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van Antwerpse en Gentse jongeren. Een kwestie van opvoedingsvaardigheden? 99
Dries Cardoen, Freya Geinger, Lieve Bradt en Tineke Van de Walle

1. De aandacht voor het toekomstperspectief van jongeren 99
2. Het toekomstperspectief: Een (bondige) literatuurstudie 100
3. Onderzoeksopzet 102
   3.1 Data en methoden 102
   3.2 Onderzoeksvariabelen 103
      3.2.1 Het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief 103
      3.2.2 De verklarende variabelen 105
4. De bevindingen 106
   4.1 Verschillen naar leeftijd, geslacht, onderwijsvorm, etniciteit en stad 107
   4.2 Multivariate analyses 110
5. Besluit 114

Bibliografie 118

Bijlagen 121

5. Het subjectief welbevinden van Antwerpse en Gentse scholieren 123
Laura Jacobs en Diederik Cops

1. Inleiding 123
2. Welbevinden, levenstevredenheid en stedelijkheid 124
3. Welbevinden in cijfers. Een eerste analyse van het subjectief welbevinden 127
   3.1 Zelfwaardegevoel 128
   3.2 Toekomstperspectief 130
   3.3 Levenstevredenheid 132
4. Invloed van socio-demografische variabelen 134
   4.1 Geslacht 134
   4.2 Onderwijsvorm 135
   4.3 Leeftijd 136
5. Buurtfactoren en het subjectief welbevinden van jongeren 138
6. Besluit 141

Bibliografie 143

Bijlagen 145

6. Het verenigingsleven van Gentse en Antwerpse scholieren 147
Tineke Van de Walle, Dries Cardoen en Lieve Bradt

1. Inleiding 147

2. Verenigingsparticipatie van scholieren in Antwerpen en Gent: de algemene cijfers 150

3. Diverse achtergronden: diverse participatiepatronen? 153
   3.1 Verschillen tussen groepen 153
   3.2 Wat beïnvloedt (welke) verenigingsparticipatie? 164
      3.2.1 Algemene verenigingsparticipatie 165
      3.2.2 Participatie aan sportverenigingen en sportclubs, jeugd- en jongerenbeweging en kunstbeoefening 168
      3.2.3 Participatie in Gent of Antwerpen? 171

4. Besluit 175

Bibliografie 178

Bijlagen 179

7. Korte nota over de verschillen in etnische vooroordelen in Brussel, Antwerpen en Gent 181
Mark Elchardus en Lilith Roggemans

1. Inleiding 181

2. Houding tegenover vreemden 182

3. Houding tegenover moslims 182

4. Houding tegenover joden 183

5. Verschillen tussen de steden 184

Bibliografie 185

Bijlagen 186

8. Houding ten opzichte van moslims en joden in Antwerpen en Gent 187
Mark Elchardus

1. Inleiding 187

2. Anti-moslimhoudingen en antisemitisme in Antwerpen en Gent 188
   2.1 Houding ten opzichte van moslims 188
   2.2 Houding ten opzichte van joden 190

3. Etnisch vooroordeel verklaren 192
3.1 Condities die vooroordeel scheppen 192
3.1.1 In competitie met minderheden 192
3.1.2 Vooroordeel door deprivatie 193
3.1.3 Vooroordeel en kwetsbaarheid 193
3.2 Vooroordeel aangepraat 195
3.2.1 Gesocialiseerd in vooroordeel 195
3.2.2 De school als socialisatieruimte 196
3.2.3 Verschillende manieren waarop de invloed van onderwijs zich laat gelden 196
3.2.4 De samenstelling van de schoolbevolking 197
3.2.5 Interpretatieve gemeenschappen 198
3.2.6 De religieuze factor 199

4. De houding ten opzichte van moslims 204

5. Antisemitisme 209
5.1 Het antisemitisme van niet-moslims 210
5.2 Het antisemitisme van moslims 213

6. Besluit 215

Bibliografie 217

9. Bruggen bouwen in Vlaamse grootsteden: op zoek naar verklaringen voor sociale afstanden tussen verschillende culturen bij Antwerpse en Gentse jongeren 223
Jessy Siongers

1. Inleiding 223

2. Gescheiden leefwerelden? 226

3. Van reële sociale contacten naar de bereidheid tot sociale contacten 228

4. Een algemene kijk op intergroepsrelaties bij Antwerpse en Gentse jongeren 229

5. Brussel, de meest multiculturele? 231

6. Contact versus traditie 233

7. Analyseresultaten 236
7.1 Jongeren van Belgische herkomst 237
7.2 Moslimjongeren 239

8. Besluit 240

Bibliografie 243

Bijlagen 244

10. Homofobie en genderongelijkheid 247
Lilith Roggemans

1. Inleiding 247
2. Regionale verschillen in homofobie en genderongelijkheid 249
3. Moslims en hun houding ten aanzien van vrouwen en homo's 254
4. Op zoek naar verklaringen 258
5. Traditionele moraal 262
6. Op zoek naar de gedetraditionaliseerde moslim 263
7. Bespreking en besluit 266

Bibliografie 268

11. Over overlast. De determinanten van overlastperceptie bij verschillende etnische groepen 271
Diederik Cops

1. Inleiding 271
2. De perceptie van overlast langs etnisch-religieuze breuklijnen 272
   2.1 Overlast als een beladen, maar vaag begrip 272
   2.2 Sturende factoren van de perceptie van overlast 274
   2.3 Culturele verschillen in overlastperceptie? 276
3. Overlast, onveiligheidsgevoelens en buurtkwaliteit in Gent en Antwerpen 277
4. Overlastpercepties en verschillen naar etnische-religieuze afkomst 280
5. Besluit 288

Bibliografie 290

12. Vriendschapsrelaties en delinquent gedrag. Op zoek naar modererende effecten bij Gentse en Antwerpse jongeren 293
Diederik Cops

1. Inleiding 293
2. Peers en delinquent gedrag 294
3. Delinquent gedrag bij Antwerpse en Gentse jongeren. Een eerste beschrijving 298
4. Delinquente peers, peer pressure en delinquente groepsprocessen 302

5. Verklaringen voor jeugddelinquentie. Het belang van peergerelateerde factoren 308

6. Conclusie. Over de invloed van peers op delinquent gedrag bij adolescenten 312

Bibliografie 314

Bijlagen 316

13. De aantrekkelijkheid van geweld en gewelddadig gedrag bij Antwerpse en Gentse jongeren 317
Evi Verdonck en Stefaan Pleysier

1. Inleiding 317

2. Extrinsieke factoren van geweld 317

3. Houding ten aanzien van geweld 320

4. Geweld om het geweld zelf 322

5. Een combinatie van extrinsieke en intrinsieke factoren 325

6. Gewelddadig gedrag en de aantrekkelijkheid van geweld bij Antwerpse en Gentse jongeren 326
   6.1 Daderschap van geweld 326
   6.2 Intrinsieke waardering van geweld 327
   6.3 Extrinsieke en intrinsieke verklaringen voor geweld 329

7. Conclusie en aanbevelingen 332

Bibliografie 335

14. Terugblikkend op Antwerpen en Gent: besluit en aandachtspunten voor het beleid 339
Mark Elchardus (eindredactie)

1. Zichtbaarheid 339

2. Kernwaarden, verdraagzaamheid en sociale afstand 341

3. Overlast, delinquentie en geweld 345

4. Verenigingen, scholen en ambitie 347

5. Welbevinden... en geluk 349

6. En nu? 351

Bibliografie 354

Lijst van tabellen en figuren

Tabellen

Hoofdstuk 1.

Tabel 1.1. Afkomst van de ouders van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711) 41
Tabel 1.2. Allochtone leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711) 41
Tabel 1.3. Taalgebruik met de ouders van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711) 42
Tabel 1.4. Taalgebruik met siblings van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711) 42
Tabel 1.5. Religie van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711) 43
Tabel 1.6. Opleidingsniveau ouders van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711) 44
Tabel 1.7. Werkstatus van moeder en vader van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711) 44
Tabel 1.8. Werkstatus van de ouders van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711) 45

Hoofdstuk 2.

Tabel 2.1. Schaalitems schoolbeleving (in percentage) bij jongeren in Antwerpen, Gent, Brussel (Nederlandstalig onderwijs) en Vlaanderen 57
Tabel 2.2. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal ‘schoolbeleving’ 58
Tabel 2.3. Schoolbeleving naar geslacht bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 58

Tabel 2.4. Schoolbeleving naar onderwijsvorm bij jongeren in het secundair onderwijs in respectievelijk Antwerpen, Gent en Brussel (Nederlandstalig onderwijs) 60
Tabel 2.5. Verklarende factoren van schoolbeleving bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent en Nederlandstalig onderwijs in Brussel (gestandaardiseerde β-waarden) 61
Tabel 2.6. Verklarende factoren van schoolbeleving bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent en bij jongeren in het secundair onderwijs in Vlaanderen (gestandaardiseerde β-waarden) 62
Tabel 2.7. Schaalitems relatie met leerkrachten (in percentage) bij jongeren in Antwerpen, Gent, Brussel (Nederlandstalig onderwijs) en Vlaanderen 64
Tabel 2.8. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'relatie met de leerkracht' 65
Tabel 2.9. Relatie met de leerkrachten naar geslacht bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 65
Tabel 2.10. Relatie met de leerkrachten naar onderwijsvorm bij jongeren in het secundair onderwijs in respectievelijk Antwerpen, Gent en Brussel (Nederlandstalig onderwijs) 67
Tabel 2.11. Verklarende factoren van de relatie met leerkrachten bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen, Gent en het Nederlandstalig onderwijs in Brussel (gestandaardiseerde β-waarden) 68
Tabel 2.12. Verklarende factoren van de relatie met de leerkrachten als afhankelijke variabele bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent en bij jongeren in het secundair onderwijs in Vlaanderen (gestandaardiseerde β-waarden) 69
Tabel 2.13. Gemiddelde op de schaal 'schoolbeleving' bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 75
Tabel 2.14. Gemiddelde op de schaal 'relatie met leerkrachten' bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 75
Tabel 2.15. schoolbeleving naar geslacht, leeftijd, onderwijsvorm, biservaringen bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 76
Tabel 2.16. Relatie met de leerkracht naar geslacht, leeftijd, onderwijsvorm, biservaringen bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 77
Tabel 2.17. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'responsiviteit vader' 77
Tabel 2.18. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'responsiviteit moeder' 78

Hoofdstuk 3.

Tabel 3.1. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'academische motivatie' 82
Tabel 3.2. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'schoolwaardering' 83

Tabel 3.3. Gemiddelden of kolompercentages op onafhankelijke variabelen voor leerlingen secundair onderwijs met post hoc bonferroni (n = 3756) 85
Tabel 3.4. Gemiddelde op schalen van schoolwaardering en academische motivatie voor leerlingen secundair onderwijs met post hoc bonferroni (n = 3550) 86
Tabel 3.5. Resultaten meervoudige regressieanalyse ter verklaring van academische motivatie bij jongeren uit het secundair onderwijs (2de en 3de graad in Antwerpen en Gent) 87
Tabel 3.6. Resultaten meervoudige regressieanalyse ter verklaring van schoolwaardering bij jongeren uit het secundair onderwijs (2de en 3de graad in Antwerpen en Gent) 89
Tabel 3.7. Resultaten meervoudige regressieanalyse ter verklaring van schoolwaardering bij jongeren uit het secundair onderwijs (2de en 3de graad in Antwerpen en Gent) 91
Tabel 3.8. Frequentie verdeling schaal 'opvolging door de moeder' (in percentages) 94
Tabel 3.9. Frequentie verdeling schaal 'opvolging door de vader' (in percentages) 95
Tabel 3.10. Frequentie verdeling schaal 'contact met leerkrachten' (in percentages) 95
Tabel 3.11. Frequentie verdeling schaal 'schoolwaardering' naar herkomst (in percentages) 96
Tabel 3.12. Frequentie verdeling schaal 'academische motivatie' naar herkomst (in percentages) 97

Hoofdstuk 4.

Tabel 4.1. Procentuele verdeling van 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' bij Gentse en Antwerpse jongeren 104
Tabel 4.2. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' voor Gentse en Antwerpse 12- tot 18-jarigen (n = 3711) 104
Tabel 4.3. Het academische en arbeidsmarktgerelateerde toekomstperspectief van jongeren uit het Antwerpse en Gentse secundair onderwijs naar geslacht, onderwijsvorm, etnische origine en stad 109
Tabel 4.4. Meervoudige lineaire regressieanalyse met de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgerelateerd toekomstperspectief' als afhankelijke variabele (n = 2041; 52.8%; B-coëfficienten) 112
Tabel 4.5. Random intercept nulmodel met 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' als afhankelijke variabele 121

Tabel 4.6. Multivariate lineaire regressieanalyse met het academische en arbeidsmarktgerelateerde toekomstperspectief van jongeren uit het Antwerpse en Gentse secundaire onderwijs als afhankelijke variabele en 'opvolging moeder en vader' als onafhankelijke variabelen 121
Tabel 4.7. Opleidingsniveau en werkstatus ouders naar onderwijsvorm bij jongeren in het Antwerpse en Gentse secundair onderwijs 122

Hoofdstuk 5.

Tabel 5.1. Zelfwaardegevoel bij de Gentse en Antwerpse schoolgaande jeugd (in percentages) 129
Tabel 5.2. Percentage Gentse en Antwerpse scholieren dat (helemaal) akkoord gaat met stellingen omtrent het zelfwaardegevoel, naar de verschillende JOP-monitors 129
Tabel 5.3. Toekomstperspectief bij Gentse en Antwerpse scholieren (in percentages) 130
Tabel 5.4. Percentage scholieren dat (helemaal) akkoord gaat met stellingen omtrent het toekomstperspectief, naar de verschillende JOP-monitors 131
Tabel 5.5. Tevredenheid met diverse aspecten van het leven van Gentse en Antwerpse scholieren (in percentages) 132
Tabel 5.6. Percentage scholieren dat (heel) tevreden is met stellingen omtrent levenstevredenheid, naar de verschillende JOP-monitors 133
Tabel 5.7. Verschillen in de vier concepten van welbevinden (gemiddelde scores, somschaal 0 tot 100) tussen vrouwelijke en mannelijke scholieren uit Antwerpen en Gent 135
Tabel 5.8. Verschillen in de welzijnsindicatoren (gemiddelde scores, somschaal 0 tot 100) tussen Antwerpse en Gentse scholieren onderverdeeld naar onderwijsvorm 136
Tabel 5.9. Correlaties tussen de verschillende 'subjectief welbevinden' indicatoren 138
Tabel 5.10. Resultaten 2de orde factoranalyse 139
Tabel 5.11. Meervoudige lineaire regressieanalyse met 'subjectief welbevinden' als afhankelijke variabele bij Antwerpse en Gentse scholieren 140
Tabel 5.12. Ladingen en betrouwbaarheid van de somschaal 'zelfwaardering' 145
Tabel 5.13. Ladingen en betrouwbaarheid van de somschaal 'negatief toekomstperspectief' 145
Tabel 5.14. Ladingen en betrouwbaarheid van de somschaal 'tevredenheid algemene aspecten' 145
Tabel 5.15. Ladingen en betrouwbaarheid van de somschaal 'tevredenheid fysieke aspecten' 146

Hoofdstuk 6.

Tabel 6.1. Frequentietabel participatie in het verenigingsleven bij scholieren uit het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent (in percentages) 151

Tabel 6.2. Actieve participatie aan het verenigingsleven van jongeren behorende tot verschillende socio-demografische categorieën; algemeen en opgesplitst naar locatie (in percentages) 155

Tabel 6.3. Actieve participatie aan diverse verenigingstypes van jongeren behorende tot verschillende socio-demografische categorieën (in percentages) 156

Tabel 6.4. Participatiepatroon van gevestigde migrantengroepen in Antwerpen en Gent in vergelijking met andere allochtone scholieren (in percentages) 160

Tabel 6.5. Multilevel logistische regressieanalyse (exp(b)) met actieve deelname aan verenigingen als afhankelijke variabele 166

Tabel 6.6. Multilevel logistische regressieanalyses (exp(b)) met actieve deelname als afhankelijke variabele voor de drie populairste verenigingstypes 170

Tabel 6.7. Multilevel logistische regressieanalyse (exp(b)) met actieve verenigingsdeelname als afhankelijke variabele voor respectievelijk Antwerpen en Gent 172

Tabel 6.8. Multilevel logistische regressieanalyses (exp(b)) met actieve deelname in sportverenigingen en -clubs als afhankelijke variabele voor gent 174

Tabel 6.9. Items 'wooncomfort' 179

Tabel 6.10. Items 'materieel bezit' 179

Hoofdstuk 7.

Tabel 7.1. Gemiddelde schaalwaarde voor houding tegenover vreemden (xenofobie) in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor autochtone leerlingen) 182

Tabel 7.2. Significantie van de verschillen in de gemiddelde schaalwaarden van de schaal voor xenofobie in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor autochtone leerlingen) 182

Tabel 7.3. Gemiddelde schaalwaarde voor houding tegenover moslims (islamofobie) in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor leerlingen die geen moslim zijn) 183

Tabel 7.4. Significantie van de verschillen in de gemiddelde schaalwaaarden van de schaal voor islamofobie in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor leerlingen die geen moslim zijn) 183
Tabel 7.5. Gemiddelde schaalwaarde voor houding tegenover joden (antisemitisme) in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor niet-joodse leerlingen) 183
Tabel 7.6. Significantie van de verschillen in de gemiddelde schaalwaaarden van de schaal voor antisemitisme in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor niet-joodse leerlingen) 184
Tabel 7.7. Significante verschillen in xenofobie en antisemitisme ongecontroleerd (1) en gecontroleerd voor onderwijsvorm, diploma ouders en religie (2) in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad 184
Tabel 7.8. Toets op de equivalentie van de meetschalen voor etnisch vooroordeel tussen leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen, Gent en Brussel 186

Hoofdstuk 8.

Tabel 8.1. Frequentieverdeling voor de uitspraken waarmee anti-moslimhoudingen worden gemeten voor leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent (in percentages) 189
Tabel 8.2. Frequentie verdeling schaal 'antisemitisme', totale onderzoeksbevolking en opgesplitst naar moslim en niet-moslim voor leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent (in percentages) 191
Tabel 8.3. Resultaten multilevelanalyses ter verklaring van antimoslimhoudingen van leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 207
Tabel 8.4. Antisemitisme bij scholieren 2de en 3de graad secundair onderwijs in Gent en Antwerpen, naar religieuze zelfidentificatie, in model gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, evaluatie van het inkomen, opleiding ouders, onderwijsvorm, taalgebruik, mediagebruik, allochtone of autochtone status, en percentage kinderen van hoogopgeleide ouders en percentage moslims in de school (n = 2.122) 210
Tabel 8.5. Resultaten multilevelanalyses ter verklaring van antisemitisme bij niet-moslim jongeren (2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent) uit het secundair onderwijs (modellen 1-4) 211

Tabel 8.6. Resultaten multilevelanalyses ter verklaring van antisemitisme bij moslimjongeren (2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent) (modellen 0-3) 212
Tabel 8.7. Antisemitisme van vier contrastgroepen 214

Hoofdstuk 9.

Tabel 9.1. Aantal en aandeel vreemdelingen in Antwerpen en Gent (gegevens 2001 & 2011) 224
Tabel 9.2. Aantal en aandeel personen van vreemde herkomst naar herkomstgroep in Antwerpen en Gent (gegevens 2011) 224
Tabel 9.3. Indicatoren voor interetnische contacten en vriendschappen (jongeren 2de en 3de graad secundair onderwijs) 227
Tabel 9.4. Sociale intimiteit: gemiddelde schaalscores naargelang herkomst en religie (jongeren 2de en 3de graad secundair onderwijs) 232
Tabel 9.5. Multilevelanalyse naar houdingen ten aanzien moslims bij Antwerpse en Gentse autochtone jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 1262) 238
Tabel 9.6. Meervoudige regressieanalyse naar houdingen ten aanzien van West-Europeanen bij Antwerpse en Gentse moslimjongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 386) 241
Tabel 9.7. Bereidheid tot vriendschappelijke contacten en huwelijk (jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs in Antwerpen en Gent) 246

Hoofdstuk 10.

Tabel 10.1. Procentuele verdeling van de schaal homofobie voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2769) 250
Tabel 10.2. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal homofobie voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2769) 250
Tabel 10.3. Beschrijving van de somschaal homofobie (0-100) 251
Tabel 10.4. Gemiddelden voor de schaal homofobie voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2769) 251
Tabel 10.5. Procentuele verdeling van de schaal genderongelijkheid voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2760) 252
Tabel 10.6. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2760) 253
Tabel 10.7. Beschrijving van de somschaal (0-100) ‘genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag’ (n = 2760) 253

Tabel 10.8. Gemiddelden voor de schaal genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2760) 254
Tabel 10.9. Gemiddelde scores op de schaal homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs 255
Tabel 10.10. Frequentieverdeling homofobie voor moslims en niet-moslims voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2724) 256
Tabel 10.11. Frequentieverdeling genderongelijkheid voor moslims en niet-moslims voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2752) 257
Tabel 10.12. Frequentieverdeling genderoverschrijdend gedrag voor moslims en niet-moslims voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2739) 257
Tabel 10.13. 0-Model multilevelanalyse voor homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260) 258
Tabel 10.14. Multilevelanalyse voor homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260) 260
Tabel 10.15. Multilevelanalyse voor homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260) 261
Tabel 10.16. Pearson correlaties tussen de schalen homofobie, genderongelijkheid, genderoverschrijdend gedrag en autoritarisme voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs 262
Tabel 10.17. Ladingen en betrouwbaarheid van de 2de orde factorschaal traditionalisme 262
Tabel 10.18. Multilevelanalyse voor traditionalisme voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260) 264
Tabel 10.19. Pearson correlaties met de residuen van traditionalisme op geslacht, leeftijd, onderwijsvorm, mate van religie, het spreken van het nederlands en elitair mediagebruik 265
Tabel 10.20. Regressieanalyse voor het residu op traditionalisme voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260) 265

Hoofdstuk 11.

Tabel 11.1. Aantal respondenten dat (helemaal) akkoord gaat met stellingen omtrent de beleving van onveiligheid, naar plaats van onderwijs (in percentages) 279

Tabel 11.2. Aantal jongeren dat (helemaal) akkoord gaat met de stellingen over de sociale kwaliteit van de woonbuurt, naar woonplaats (in percentages) 280
Tabel 11.3. Aantal jongeren in het Gentse en Antwerpse secundair onderwijs dat vaak of heel vaak overlastfenomenen ervaart in de eigen woonbuurt, naar etnisch-religieuze achtergrond (in percentages) 281
Tabel 11.4. Verschillen in gemiddelde scores tussen etnische groepen bij gentse en antwerpse jongeren (variantie-analyse) 283
Tabel 11.5. Meervoudige negatieve binomiaal regressieanalyse met 'overlastperceptie' als afhankelijke variabele bij Gentse en Antwerpse jongeren (ongestandaardiseerde b's) 286

Hoofdstuk 12.

Tabel 12.1. Delinquentiegraad bij Antwerpse, Gentse en Brusselse jongeren met en zonder 'zwartrijden' en 'spijbelen' 299
Tabel 12.2. Gemiddeld aantal gerapporteerde delicten door plegers van de delicten 300
Tabel 12.3. Aantal plegers van delinquent gedrag naar geslacht in Gent, Antwerpen en Brussel (in percentages) 300
Tabel 12.4. Prevalentie van delinquentie bij Antwerpse en Gentse scholieren, naar onderwijsvorm (in percentages) 302
Tabel 12.5. Aandeel van vrienden dat het voorbije jaar bepaalde feiten heeft gepleegd bij Antwerpse en Gentse jongeren (in percentages) 303
Tabel 12.6. Verband tussen delinquent gedrag van vrienden en het eigen delinquent gedrag (in percentages) 304
Tabel 12.7. Frequentieverdelingen items 'negatieve groepsdruk' en 'delinquente groep processen' (in percentages) 305
Tabel 12.8. Gemiddelde scores bij drie aspecten van de peergroep, naar delictfrequentie 307
Tabel 12.9. Negatieve binomiaal regressieanalyse met daderschap als afhankelijke variabele bij Gentse en Antwerpse jongeren (ongestandaardiseerde b's) 311
Tabel 12.10. Factorladingen schalen 'negatieve groepsdruk' en 'delinquente groepsprocessen' 316

Hoofdstuk 13.

Tabel 13.1. Aantal respondenten in percentages dat het (helemaal) eens is met stellingen in de schaal voor geweldsformalisme 323
Tabel 13.2. Aantal respondenten in percentages dat het laatste jaar 'wel eens iemand zodanig heeft in mekaar geslagen dat hij/zij verwondingen opliep' en 'wel eens iemand heeft lastiggevallen of bedreigd op straat' 327

Tabel 13.3. Aantal respondenten in percentages dat '(helemaal) akkoord' is met stellingen naar de intrinsieke waardering van geweld 328
Tabel 13.4. Logistische regressieanalyse (exp(b)) voor het plegen van geweld 331

Figuren

Hoofdstuk 2.

Figuur 2.1. Schoolbeleving naar leeftijd bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 59
Figuur 2.2. Relatie met de leerkrachten naar leeftijd bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent 66

Hoofdstuk 4.

Figuur 4.1. Het academische en arbeidsmarktgerelateerde toekomstperspectief van jongeren uit het Antwerpse en Gentse secundair onderwijs naar leeftijd 108

Hoofdstuk 5.

Figuur 5.1. Verschillen in de welzijnsindicatoren (gemiddelde scores, somschaal 0 tot 100) tussen Antwerpse en Gentse scholieren onderverdeeld naar leeftijd 137

Hoofdstuk 9.

Figuur 9.1. Bereidheid tot intergroepscontacten met verschillende groepen: gemiddelde scores naargelang stad, herkomst en religie 230
Figuur 9.2. Bereidheid van autochtonen tot intergroepscontacten met verschillende groepen: gemiddelde scores naargelang stad 244
Figuur 9.3. Bereidheid van allochtone niet-moslims tot intergroepscontacten met verschillende groepen: gemiddelde scores naargelang stad 245
Figuur 9.4. Bereidheid van allochtone moslims tot intergroepscontacten met verschillende groepen: gemiddelde scores naargelang stad 245

Hoofdstuk 11.

Figuur 11.1. Aantal respondenten dat vaak of heel vaak overlastfenomenen opmerkt in de eigen woonbuurt (in percentages) 278

Hoofdstuk 12.

Figuur 12.1. Prevalentie van daderschap bij Antwerpse, Gentse en Brusselse jongeren (in percentages) 298

Figuur 12.2. Prevalentie van lichtere delinquentie, zwaardere delinquentie en spijbelgedrag, naar leeftijd voor antwerpse en gentse jongeren (in percentages) 301
Figuur 12.3. Gemiddelde scores op de somschalen (1-5) 'delinquente groepsprocessen' en 'negatieve groepsdruk' naar leeftijd en geslacht 306

Inleiding

In voorliggend boek rapporteert het Jeugdonderzoeksplatform (JOP) over de leefwereld van jongeren in Antwerpen en Gent. Hiermee wordt, na het 'Jong in Brussel' onderzoek (Vettenburg, Elchardus, & Put, 2010), het gebrek aan informatie over jongeren die opgroeien in een stedelijke context verder weggewerkt.

Het JOP werd in 2003 opgericht en is als autonoom steunpunt erkend binnen de derde generatie steunpunten voor beleidsrelevant onderzoek (2012-2015). Het JOP is een interdisciplinair en interuniversitair samenwerkingsverband tussen het Leuvens Instituut voor Criminologie (KU Leuven), de vakgroep sociale agogiek (UGent) en de onderzoeksgroep Tempus Omnia Revelat (TOR) van de vakgroep sociologie (VUB). De coordinatie wordt sinds 2012 opgenomen door professor Maria De Bie van de vakgroep sociale agogiek van de UGent.

Het JOP heeft een dubbele opdracht: een systematische ontsluiting van bestaand onderzoek in Vlaanderen en de uitbouw van recurrente metingen om de leefwereld van jongeren en de evoluties hierbinnen in beeld te brengen. Om de eerste opdracht te realiseren wordt elk afgerond Vlaams jeugdonderzoek samengevat in een onderzoeksfiche die alle relevante informatie weergeeft. Al deze fiches (vandaag zijn dit er meer dan 750) worden online ter beschikking gesteld op de website van het JOP (www.jeugd onderzoeksplatform.be) en vormen de basis voor het opmaken van syntheses. Een eerste synthese werd gepubliceerd in boekvorm met als titel 'Jongeren van nu en straks' (Vettenburg, Elchardus, & Walgrave, 2006).

Met het oog op de uitbouw van recurrente metingen bij de Vlaamse jongeren heeft het JOP een jeugdmonitor ontwikkeld. De bedoeling van de monitor is het leven van de jeugd over de tijd heen in kaart te brengen en trends uit te zetten om de jeugd zelf, het werkveld, beleidsmakers en wetenschappers beter te informeren. Om veranderingen over de tijd te bestuderen is een gestandaardiseerde procedure nodig die op verschillende tijdstippen herhaald kan worden. Bij de start werd gekozen voor het surveyonderzoek, met een herhaald cross-sectioneel design. De eerste monitor (JOP-monitor 1) werd in 2005-2006 afgenomen bij 2503 jongeren van 14 tot 25 jaar oud. De resultaten werden gepubliceerd onder de titel 'Jongeren in cijfers en letters' (Vettenburg, Elchardus, & Walgrave, 2007). De monitor leverde echter zo veel informatie op

dat er in 2009 een tweede boek gepubliceerd werd op basis van dezelfde cijfers, met een uitdieping van verschillende thema's: 'Jongeren binnenstebuiten' (Vettenburg, Deklerck, & Siongers, 2009). In 2008 werd een tweede monitor afgenomen (JOP-monitor 2), waarbij de leeftijd van de bevraagde jongeren werd uitgebreid naar 12- tot 30-jarigen. De neerslag van deze resultaten kan teruggevonden worden in het boek 'Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit JOP-monitor 2' (Vettenburg, Deklerck, & Siongers, 2010).

De bevragingen van de JOP-monitor 1 en 2 gebeurden aan de hand van een schriftelijke postenquête bij een toevalssteekproef op basis van het Rijksregister. Deze manier van werken kent beperkingen: jongeren uit sociaal zwakkere milieus en migrantenjongeren worden onvoldoende bereikt (zie hoofdstuk 1 'De Gentse en Antwerpse jeugd onderzocht'). Om deze leemte op te vullen opteerde het JOP om bijkomend een grootstedelijk scholenonderzoek te ontwikkelen. Een eerste afname van de grootstedelijke JOP-monitor had plaats bij scholieren in het Nederlandstalig secundair onderwijs in Brussel. De resultaten ervan werden gerapporteerd in 'Jong in Brussel' (Vettenburg, Elchardus, & Put, 2010). Voorliggend onderzoek is grotendeels een herhaling van deze aanpak in twee andere grote steden in Vlaanderen, Antwerpen en Gent. In de toekomst zullen de postenquête en het scholenonderzoek gelijktijdig worden afgenomen.

In dit onderzoek in Antwerpen en Gent werden in totaal 3867 leerlingen bevraagd, waarvan 2156 uit Antwerpse scholen en 1711 uit Gentse scholen. Meer informatie over het onderzoek vindt u terug in het eerste hoofdstuk 'De Gentse en Antwerpse jeugd onderzocht' en in het technisch verslag (JOP, 2012) op onze website.
In de veertien hoofdstukken van het boek worden diverse thema's gepresenteerd. Waar mogelijk wordt de vergelijking gemaakt met de bevindingen uit het Brussels onderzoek. Achtereenvolgens komen aan bod: de socio-demografische kenmerken van de onderzoekspopulatie, het schoolwelbevinden, de academische motivatie en waardering voor de school, het toekomstperspectief, het welbevinden, het verenigingsleven, de verschillen in etnische vooroordelen, de houding ten opzichte van moslims en joden, de sociale afstanden tussen verschillende culturen, homofobie en genderongelijkheid, overlast, delinquentie en vriendschapsrelaties, en de aantrekkelijkheid van geweld. In een laatste hoofdstuk wordt gereflecteerd over de belangrijkste bevindingen met betrekking tot deze thema's.

Ten slotte past het iedereen te bedanken die ons heeft geholpen om dit project te realiseren. Onze dank gaat naar alle scholen en jongeren in Antwerpen en Gent die hebben meegewerkt aan dit onderzoek. Ook danken wij onze opdrachtgever, Pascal Smet, Vlaams minister van Onderwijs, Jeugd, Gelijke Kansen en Brussel, en de Vlaamse overheid, Programma Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek. Zonder hun bereidwillige medewerking en ondersteuning was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

De redactie

Bibliografie

Vettenburg, N., Elchardus, M. & Walgrave, L. (Eds.). (2006). Jongeren van nu en straks. Overzicht en synthese van recent jeugdonderzoek in Vlaanderen. Leuven: LannooCampus.

Vettenburg, N., Elchardus, M. & Walgrave, L. (red.) (2007). Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1. Leuven: LannooCampus.

Vettenburg, N., Deklerck, J. & Siongers, J. (2009). Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht. Leuven/Den Haag: Acco.

Vettenburg, N., Deklerck, J. & Siongers, J. (2010) Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2. Leuven/Den Haag: Acco.

Vettenburg, N., Elchardus, M. & Put, J. (eds.) (2011). Jong in Brussel. Bevindingen uit de Jop-monitor Brussel. Leuven/Den Haag: Acco.

1. De Gentse en Antwerpse jeugd onderzocht

Lilith Roggemans, Diederik Cops en Sammy Kolijn

1. Inleiding

Sinds 2003 is het Jeugdonderzoeksplatform (JOP) belast met de taak een jongerenmonitor af te nemen in Vlaanderen. Het doel van die monitor is om de leefwereld, levensomstandigheden en activiteiten van jongeren in Vlaanderen periodiek in beeld te brengen. In 2005 en 2008 vertaalde deze opdracht zich in een grootschalige bevraging van de Vlaamse jeugd aan de hand van een schriftelijke postenquête. Hoewel de resultaten van die bevraging een afdoend antwoord boden op een aantal vragen, legden ze een belangrijke tekortkoming bloot in de onderzoeksmethodologie. Zo brachten de toevallige steekproef op basis van het rijksregister en de methode van de schriftelijke postenquête een onvoorziene selectiviteit met zich mee, waarbij de groep kwetsbare jongeren – tieners met een lagere sociaal-economische status en allochtone jongeren – onvoldoende bereikt werd.

De oorzaak van die selectiviteit is dubbel. Enerzijds leert de ervaring dat jongeren uit de laagste sociale klassen minder antwoorden op postenquêtes. Anderzijds concentreren migrantenjongeren zich vooral in stedelijke contexten, waardoor deze minder bereikt worden via een Vlaamse monitor. De oplossing voor het selectieve bereik werd gevonden in de ontwikkeling van een grootstedelijk scholenonderzoek. Een dergelijk onderzoek garandeert niet alleen dat kwetsbare jongeren bereikt worden, omdat we ze gaan opzoeken in de scholen, maar ook dat een representatieve groep van jongeren van een andere afkomst bereikt wordt, omdat het onderzoek plaatsvindt in een stedelijke context. Een eerste grootstedelijk scholenonderzoek vond plaats in 2010 in Brussel. De resultaten van dit onderzoek werden opgeschreven in het boek 'Jong in Brussel'. Deze studie wil dezelfde aanpak herhalen in de twee grootste steden van Vlaanderen: Antwerpen en Gent.

Voor het onderzoeksteam van het JOP bood dit grootstedelijk onderzoek in Antwerpen en Gent de mogelijkheid om het onderzoeksdesign dat gebruikt werd in Brussel te optimaliseren. Zo ondervonden we in het Brusselse scholenonderzoek dat een groot aantal jongeren de vragenlijst niet volledig invulde. De oorzaak hiervan lag zowel bij de taalproblematiek als bij de lengte van de vragenlijst. In het licht van die problemen hebben we de vragenlijst voor het onderzoek in Antwerpen en Gent verkort en waar nodig vereenvoudigd. Daarnaast komen in dit JOP-boek een aantal nieuwe thema's aan

bod, waaronder genderongelijkheid, academisch en arbeidsmarktgerelateerd toekomstperspectief, homofobie en academische motivatie.

Dit inleidende hoofdstuk valt uiteen in drie secties. De eerste twee secties bevatten een socio-demografische contextschets van respectievelijk Antwerpen en Gent. In een derde sectie geven we een globale beschrijving van de onderzoekspopulatie. We hebben daarbij aandacht voor de herkomst van de jongeren en hun socio-demografische kenmerken.

2. Stad Antwerpen. Een socio-demografische schets

Antwerpen is de enige Vlaamse stad die – sinds kort – meer dan een half miljoen inwoners telt en is als zodanig de op één na grootste stad van België, na Brussel. De stad bestaat in zijn huidige vorm sinds 1 januari 1983, toen zeven randgemeenten – Deurne, Borgerhout, Merksem, Berchem, Hoboken, Ekeren en Wilrijk – aan het grondgebied van de toenmalige stad Antwerpen werden toegevoegd. Door zijn functie als wereldhavenstad – op dit moment op Rotterdam na de grootste haven in Europa, op wereldschaal nummer 17 – is Antwerpen een belangrijke economische motor van de Belgische economie en oefent de stad eveneens een grote aantrekkingskracht uit op grote groepen mensen om er zich te vestigen en/of er te komen werken. Antwerpen heeft de hoogste bevolkingsdichtheid van alle Vlaamse steden: per vierkante kilometer wonen er gemiddeld 2364 inwoners. Het meest dichtbevolkte gebied is het district Borgerhout, waar 11.303 personen per vierkante kilometer wonen. Dit is een stuk hoger dan Gent, waar de bevolkingsdichtheid gemiddeld 1565 inwoners per vierkante kilometer bedraagt. Ter vergelijking, de gemiddelde bevolkingsdichtheid van het Vlaams Gewest bedraagt 'slechts' 462 inwoners per vierkante kilometer.

2.1 Antwerpen: toenemende diversiteit en vergroening

Net zoals andere steden in Vlaanderen kent Antwerpen het laatste decennium een relatief sterke bevolkingsgroei, in tegenstelling tot de afname van het aantal inwoners in het decennium ervoor. Tijdens de jaren negentig van de vorige eeuw daalde het aantal inwoners immers van 470.349 in 1990 tot 445.570 in 2001. De laatste jaren is deze stadsvlucht gekeerd en komen opnieuw steeds meer mensen in Antwerpen wonen. Een consistente stijging van het aantal inwoners heeft ertoe geleid dat in januari 2012 opnieuw meer dan een half miljoen mensen (506.225 om precies te zijn) in de stad Antwerpen woonachtig zijn (Stad Antwerpen, 2012). Die bevolkingsgroei kenmerkt zich door twee tendensen, met name een toenemende diversiteit en vergroening van de stedelijke bevolking.

De groep van 0 tot 24 jaar maakt in 2012 29.8% van de totale Antwerpse bevolking uit. In vergelijking met 2000 betekent dit een stijging van bijna 2%, gezien toen het aandeel 0- tot 24-jarigen in de Antwerpse bevolking 28% bedroeg. Die toename is grotendeels toe te schrijven aan het stijgend aantal geboortes en uit zich bijgevolg vooral in de groep van 0- tot 11-jarigen, wiens aandeel steeg van 13.5% in 2000 naar 15.2% in 2012 (Stad Antwerpen, 2012). Het Antwerpse geboortecijfer – dat het aantal geboortes per 1000 inwoners uitdrukt – bedroeg in 2010 15.5%, terwijl dat van Vlaanderen op datzelfde moment 'slechts' 11.3% bedroeg (FOD Economie, 2010).

Bij de +12-jarigen is er geen echte verandering in hun aandeel in de totale Antwerpse bevolking. Desalniettemin is de absolute bevolkingstoename ook in deze leeftijdsgroep vast te stellen. In totaal telt de groep 0- tot 24-jarigen 150.729 kinderen en jongeren, waarvan er 74.065 tussen 12 en 24 jaar oud zijn (14.6% van de totale bevolking). De geleidelijke verjonging die optreedt is ook waarneembaar in de relatieve verjonging die optreedt in de verhouding tussen het aantal 'vertrekkenden'/aantal 'toekomenden' in de verschillende leeftijdsgroepen. Zo is het vooral in de groepen van 18-24-jarigen en 25-39-jarigen dat er een sterke netto-groei bestaat, als gevolg van een groter aantal 'instromers' dan 'uitstromers' uit de stad (Stad Antwerpen, 2012). Dit vormt een bijkomende aanwijzing dat de stad (terug) aantrekkelijk is geworden voor jongeren en jonge gezinnen.

Naast deze vergroening is er de laatste jaren ook een sterke toename van de diversiteit vast te stellen. Zo zouden er momenteel meer dan 180 verschillende nationaliteiten aanwezig zijn op het Antwerpse grondgebied. Hierdoor claimt de stad, op Amsterdam na, de meest diverse stad ter wereld zijn. Vooral de laatste tien jaar is deze diversiteit alleen nog maar toegenomen. Dit blijkt onder meer uit de vaststelling dat het relatieve aandeel van de inwoners met de Belgische nationaliteit in de periode 2000-2012 van 85.5% naar 80.5% is afgenomen. In absolute aantallen is het aantal Belgen weliswaar toegenomen, maar hun aandeel in de totale bevolking is, vanwege de sterkere stijging van het aantal inwoners met een andere nationaliteit, in relatieve termen afgenomen. Opvallend is bovendien dat die stijging in grote mate kan worden toegeschreven aan het aantal inwoners met een nationaliteit van een andere EU-lidstaat. Het aantal EU-migranten is in de periode 2000 tot 2012 meer dan verdubbeld van 4.2% naar 8.6%. In absolute aantallen betekent dit een toename van 19.091 tot 43.620 EU-migranten. Er lijkt zich bijgevolg een nieuwe migratiegolf te voltrekken, waarbij met name migranten uit de nieuwe lidstaten van de Europese Unie zich meer en meer in Antwerpen komen vestigen: het aantal Antwerpse inwoners uit de nieuwe EU-lidstaten is in de periode 2000-2012 gestegen van 1241 tot 13.338 (Stad Antwerpen, 2012).

Dit beeld wordt bovendien nog meer divers indien niet enkel naar de nationaliteit van de inwoners wordt gekeken, maar ook naar de nationale herkomst van de Antwerpse bevolking. Wanneer ook de inwoners worden meegeteld die vroeger een andere dan de Belgische nationaliteit hadden, dan heeft ongeveer één op drie Antwerpenaren (34%)

in 2012 een andere afkomst dan de Belgische. In vergelijking met 2004 impliceert dit een toename van tien procentpunten (toen het aantal allochtonen 24.5% bedroeg). Wat betreft de afkomst van de Antwerpenaren, blijft de Marokkaanse groep de meest omvangrijke. In januari 2012 maakte 8.4% van de totale Antwerpse bevolking (42.313) deel uit van deze nationale groep. Ook inwoners van Turkse origine vormen een belangrijke groep, met 14.869 inwoners (2.9% van de totale bevolking) in 2012. Het valt bovendien te verwachten dat deze diversiteit de komende jaren nog sterker zal toenemen, zoals blijkt uit het aandeel geboorten van Belgen, dat in de periode 2000-2012 afgenomen is van 84.2% naar 76.8% (Stad Antwerpen, 2012). De vergroening en de toenemende diversiteit zijn met andere woorden sterk met elkaar verbonden tendensen.

2.2 Armoede in Antwerpen

Net zoals de meeste andere (groot)steden heeft Antwerpen in vergelijking met Vlaanderen te kampen met een relatief arme bevolking. Dit blijkt onder meer uit de hogere werkloosheidsgraad, het lage(re) gemiddelde inkomen en het grotere aandeel van OCMW-steuntrekkers. Zo was in 2009 60% van de Antwerpse bevolking op beroepsactieve leeftijd effectief aan het werk. De Antwerpse werkzaamheidsgraad ligt daarmee een stuk lager dan het Vlaamse gemiddelde van 68%. Dit percentage verschilt bovendien sterk tussen de verschillende districten en ligt vooral in de districten Antwerpen (55%) en Borgerhout (56%) sterk onder dit algemene gemiddelde. Dit impliceert dat ook de werkloosheidsgraad – de verhouding tussen het aantal werkzoekenden en de beroepsbevolking – een stuk hoger ligt in Antwerpen dan in Vlaanderen. Anno 2011 was de werkloosheidsgraad in Antwerpen bijna dubbel zo hoog als in Vlaanderen, respectievelijk 15% tegenover 6.9%.

Naast de werkzaamheids- en de werkloosheidsgraad biedt ook de vergelijking van het gemiddelde inkomen per aangifte een bijkomende indicatie over de concentratie van armoede. Het gemiddelde inkomen per aangifte bedraagt in Antwerpen gemiddeld 24.420 euro. In Vlaanderen ligt dit respectievelijk op 28.022 euro. Net als voor de werkzaamheidsgraad zijn er ook bij deze indicator belangrijke verschillen tussen de districten, en opnieuw valt op dat de districten Antwerpen en Borgerhout, met een gemiddeld inkomen van respectievelijk 21.044 euro en 20.202 euro, opmerkelijk slechter scoren dan andere Antwerpse districten en het Vlaamse gewest (Stad Antwerpen, 2012).

In de stad Antwerpen leeft gemiddeld 2.3% van alle inwoners van een leefloon. Zowel naar leeftijd als nationaliteit blijken hierin verschillen te bestaan: bij de 18- tot 24-jarigen moet 2.8% met een leefloon rondkomen, bij de inwoners met niet-EU nationaliteit loopt dit aandeel zelfs tot 8.5% op (Stad Antwerpen, 2012). Ook het aantal kinderen dat in kansarme gezinnen wordt geboren, kent de laatste jaren een sterke stijging. Terwijl in 1999 ‘slechts’ 9.7% van alle kinderen geboren werd in een kansarm gezin,

is dit in 2008 reeds opgelopen tot 21.5% of 1502 kinderen (Kind & Gezin, 2009). Met andere woorden, meer dan een op vijf Antwerpse kinderen wordt in een kansarm gezin geboren.

2.3 Het onderwijs in Antwerpen

De relatief sterke aangroei van het aantal kinderen en jongeren gedurende het voorbije decennium (cf. supra), heeft geleid tot een toenemende druk op de infrastructurele capaciteit van het onderwijssysteem in Antwerpen. De eerdere vaststelling dat die groei zich vooral concentreert in de groep van 0- tot 11-jarigen impliceert bovendien dat die druk de komende jaren enkel maar zal toenemen, wat de noodzaak aan de uitbreiding van het aantal scholen zeer urgent zal maken.

In het schooljaar 2009-2010 volgde 27.8% van de leerlingen les in de eerste graad van het secundair onderwijs. Wat betreft de verdeling in de tweede en derde graad volgt 20.8% les in het algemeen secundair onderwijs (aso), 18.7% in het beroepssecundair onderwijs (bso), 17.0% in het technisch secundair onderwijs (tso), 3.7% in het kunst secundair onderwijs (kso), 4.7% in het deeltijds beroepssecundair onderwijs (dbso) en 4.6% in het buitengewoon secundair onderwijs (buso).

De schoolse achterstand in het Antwerpse secundair onderwijs bedroeg in 2008 51.8%, waarvan 33.7% van de leerlingen een jaar schoolse vertraging en 18.1% (dus bijna een op vijf) meer dan een jaar schoolse vertraging hadden. Daarnaast kent het Antwerpse onderwijs, in overeenstemming met andere Belgische steden, een hogere concentratie van kansarmoede. Dit blijkt onder meer uit de gegevens verzameld op basis van de Onderwijs Kansarmoede Indicatoren (OKI's).[1] Zo illustreren data van het Vlaamse Departement Onderwijs dat 26.1% van de Antwerpse scholieren het Nederlands niet als thuistaal heeft (ter vergelijking: in Vlaanderen bedraagt dit 9.9%), en dat 39.9% van de scholieren in Antwerpse secundaire scholen een moeder heeft die maximaal een diploma lager secundair onderwijs behaalde. Het algemeen percentage van deze indicator op Vlaams niveau bedraagt 25.1% in het schooljaar 2009-2010 (Departement Onderwijs, 2011).

1. Het Vlaamse financieringsdecreet gaat uit van de idee dat de onderwijskansen van leerlingen beperkter zijn indien (1) de thuistaal van de leerling afwijkt van de onderwijstaal. Dit is het geval indien de leerling in het gezin met niemand of in een gezin met drie bijkomende gezinsleden met max. één gezinslid de onderwijstaal spreekt, (2) de moeder maximaal een diploma lager secundair onderwijs behaalde, (3) de leerling woont in een buurt die meer schoolse vertraging kent dan in 75% van de buurten het geval is, en (4) de leerling in aanmerking komt voor een schooltoelage en hiervoor een aanvraag heeft ingediend.

3. Stad Gent. Een socio-demografische schets

Gent telde op 1 juni 2012 officieel 249.425 inwoners en strekt zich uit over een oppervlakte van 157.96 vierkante kilometer. Naar inwonersaantal is Gent daarmee de derde grootste stad van België, na Brussel en Antwerpen. De stad bestaat in haar huidige vorm uit 11 randgemeenten die de historische en dichtbebouwde binnenstad omringen: Gent-Kanaalzone, Mariakerke, Drongen, Wondelgem, Sint-Amandsberg, Oostakker, Gentbrugge, Ledeberg, Afsnee, Sint-Denijs-Westrem en Zwijnaarde. Hoewel de geografische oppervlakte van Antwerpen aanzienlijk kleiner is dan die van Gent, ligt de gemiddelde bevolkingsdichtheid in de Oost-Vlaamse provinciehoofdstad aanzienlijk lager. Over de hele stad verspreid wonen er gemiddeld 1565 inwoners per vierkante kilometer. De bevolkingsdichtheid is het grootst in de binnenstad (6671 inwoners per vierkante kilometer) en in bepaalde wijken, zoals Rabot – Blaisantvest (9684 inwoners per vierkante kilometer), Macharius – Heirnis (9085 inwoners per vierkante kilometer), Sluizeken – Tolhuis – Ham (8708 inwoners per vierkante kilometer) en Dampoort (8289 inwoners per vierkante kilometer).

3.1 De Gentse bevolking: over groei, diversiteit en de strijd om jonge gezinnen

Gent kent net zoals Antwerpen een sterke bevolkingsgroei. Dit is niet altijd zo geweest. Tussen 1977 en 1999 verlieten heel wat Gentenaars de stad om in de (meer) residentiële randgemeenten te gaan wonen. Ter illustratie: in 1977 telde Gent nog 248.657 inwoners, in 1999 ging het nog om 'slechts' 224.042 inwoners. Sinds 1999 kent de stad echter een bestendige bevolkingstoename. In 2011 groeide de bevolking voor het twaalfde jaar op rij. Tussen 2000 (224.424) en 2011 (247.262) kwamen er 22.838 inwoners bij. De verwachting is dat de Gentse bevolking de komende jaren zal blijven groeien, en dat de stad in 2020 de kaap van 258.000 inwoners rondt. Die groei is vooral te wijten aan de toenemende (gekleurde) verjonging, de natuurlijke aangroei en interne en externe migratiestromen.

Ook Gent wordt gekenmerkt door de vergroening van de stedelijke bevolking. De groep 0-24-jarigen maakte in 2011 27.93% van de Gentse bevolking uit, tegenover 27.59% in 2000. Dit is een beperkte toename (in Antwerpen was er tussen 2000 en 2012, met respectievelijk 28% en 29.8%, sprake van een stijging met bijna 2%). Grotere stijgingspercentages merken we op wanneer we specifiek inzoomen op de jongste Gentenaars. De groep 0-11-jarigen maakte in 2011 13.4% van de Gentse bevolking uit, een half procent meer ten opzichte van 2000 (12.9%). De groei in de jongste leeftijdscategorieën is in grote mate gelieerd aan het stijgende geboorteaantal. In 2000 waren er jaarlijks 2693 geboortes tegenover 3494 in 2010. De groep 0-2-jarigen maakt in 2011 4.0% uit van de bevolking, dit betekent dat er een toename is van 0.7% ten opzichte van 2000. De natuurlijke aangroei wordt vooral duidelijk wanneer we de Gentse situatie met de Vlaamse situatie vergelijken. Zo ligt het relatieve geboortecijfer – dat het aantal geboortes per

1000 inwoners uitdrukt – in Gent op 14.2%, terwijl dit in Vlaanderen 11.3% bedroeg.[2] De bevolkingsprognoses voorspellen bovendien dat de verjonging zich sterker als ooit tevoren zal doorzetten. Verwacht wordt dat de Gentse baby- en peuterbevolking tegen 2017 met 30% zal stijgen, in vergelijking met 2008. Het aantal vijfjarigen zou met 40% toenemen.[3] De verjonging van de Gentse populatie is voorts nog te wijten aan de toename van de groep 20-29-jarigen. Het aandeel 20-29-jarigen steeg van 14.5% in 1999 naar 15.8% in 2011. Die toename is vooral gelieerd aan de exponentiële groei van de studentenpopulatie, en aan de toenemende internationale migratie.

Naast de natuurlijke aangroei spelen migratiebewegingen een betekenisvolle rol in de bevolkingsgroei. Wanneer we de migraties van en naar Gent bekijken, stellen we onder meer vast dat het migratiesaldo – dat het verschil uitdrukt tussen de totale inwijking en totale uitwijking – tussen 1977 en 1999 telkens negatief was, op het jaar 1985 na. Zoals we eerder aangaven, kent de stad Gent sinds 1999 een gestage bevolkingstoename. Dat impliceert dat de totale inwijking groter is dan de totale uitwijking. Wanneer we een opsplitsing maken tussen het migratiesaldo bij Belgen en niet-Belgen, wordt duidelijk dat dit positieve saldo louter verklaard wordt door de instroom van niet-Belgen. Illustratief hiervoor zijn zowel de proportionele toename van immigranten in de Gentse bevolking, als de jaarlijkse absolute immigratiecijfers. Het aandeel niet-Belgen in de totale Gentse bevolking bedroeg in 2011 12.19%, ten opzichte van 7.05% in 2000. Uit het jaarlijkse absolute immigratiecijfer kunnen we afleiden dat er in 2010 4912 niet-Belgische immigranten in Gent kwamen wonen. Dit is drie keer meer dan in 2000 het geval was. Van die immigranten is 47.4% tussen 20 en 29 jaar, 19.3% tussen 30 en 39 jaar en 7.5% tussen 0 en 9 jaar. Een blik op het migratiesaldo van de Belgische bevolking leert dat hoewel er in absolute aantallen sprake is van een toename van personen van Belgische nationaliteit, die toename niet verklaard wordt door de migratie. In 2011 kwamen 8390 Belgen in Gent wonen, terwijl 11061 de stad verlieten. Dit betekent een verschil van 1974 Belgen, het grootste sinds het begin van de Belgische stadsvlucht in 1974. Uit de stadsmonitor (Bral, Jacques, Schelfhaut, Stuyck, & Vanderhasselt, 2011) blijkt dat vooral jonge gezinnen tussen 25 en 34 jaar Gent verlaten.

De toenemende migratie blijkt vooral te wijten aan de grote instroom van burgers uit nieuwe EU-landen. Waar in 2000 0.2% van de Gentse bevolking de identiteit van een nieuw EU-land droeg, was dit in 2011 voor 3.87% het geval. Het meest in het oog springend is de stijging van het aantal Bulgaren onder de Gentse bevolking. In 2007 ging het om 1765 personen, in 2011 al om 5644, meer dan drie keer zoveel dus (en twaalf keer zoveel ten opzichte van 2000). Hun aandeel in de totale bevolking groeide van 0.1% in 2001 naar 2.3% in 2011. Naast Bulgaren registreren we ook een sterke toename van het aantal Slowaakse en Poolse inwoners. Waar Gent in 2004 291 Slowaken en 289

2. Raadpleegbaar via http://aps.vlaanderen.be/lokaal/pdf/gemeente-2012/Gent.pdf
3. www.gentgezondestad.be/gezondheid-cijfers/bevolking

Polen telde, namen die aantallen toe tot respectievelijk 1909 en 1088 in 2011. Daarmee stijgt hun aandeel in de totale bevolking naar respectievelijk 0.8% en 0.4%. Naast de Belgen, Bulgaren, Slowaken en Polen heeft 1.8% van de Gentse bevolking de Turkse nationaliteit, 1% de Nederlandse, 0.4% de Marokkaanse, 0.3% de Franse, 0.3% de Spaanse, 0.3% de Russische en 0.2% de Ghanese. In Gent wonen actueel meer dan 150 verschillende nationaliteiten samen, een resultaat van immigratiegolven uit het heden en het verleden.

Om de diversiteit in Gent te vatten volstaat het niet om aandacht te hebben voor actuele migratiestromen, en dus voor de nationaliteit van de Gentse inwoners. Migratiestromen uit het verleden hebben van Gent een multiculturele stad gemaakt, die heel wat diversiteit kent. In 2011 was 18.8% van de Gentenaars van een andere etnisch-culturele origine.[4] Wanneer we de meest voorkomende origine onder de Gentse bevolking bekijken, blijkt 6.3% van de Gentenaars van Turkse origine te zijn. De Bulgaarse (2.4%), Marokkaanse (1.3%), Nederlandse (1.1%), Slowaakse (0.8%), Poolse (0.5%), Ghanese (0.5%), Tunesische (0.4%), Franse (0.4%) en Algerijnse (0.3%) origine vervolledigen verder de top tien van meest voorkomende origine.

3.2 Armoede

Hoewel de sociaal-economische situatie in Gent niet rooskleurig is, scoort de stad gemiddeld beter dan Antwerpen. Dit blijkt onder meer wanneer we een blik werpen op de werkzaamheidsgraad, de werkloosheidsgraad, het gemiddelde inkomen en het aantal leefloontrekkers. De werkzaamheidsgraad – het aandeel werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd – lag in Gent in 2009 met 63.2% aanzienlijk lager dan het Vlaamse gemiddelde van 68%. Antwerpen scoorde met 60% slechter dan Gent. De werkloosheidsgraad verschaft inzicht in het aantal niet-werkende werkzoekenden. Op 1 juli 2012 was 11.84% (13.972 Gentenaars) van de Gentse bevolking op arbeidsleeftijd (tussen 20 en 64 jaar) officieel geregistreerd als werkloos en werkzoekend. In vergelijking met andere centrumsteden ligt dit cijfer enkel hoger in Antwerpen, waar 15.44% van de werkpopulatie werkzoekende is (33.308 Antwerpenaars). Van die groep is zowel in Gent als in Antwerpen bijna de helft, respectievelijk 42.9% en 45.4%, langdurig werkloos (1 jaar of langer).

Basisstatistieken die verzameld werden door de VDAB (2012) verschaffen een nauwkeuriger beeld van de samenstelling van de niet-werkende werkzoekende bevolking in Gent. Van de Gentse werklozen is 51.5% van het mannelijke en 48.5% van het vrouwelijke geslacht. Iets meer dan de helft (52.9%) van de werkzoekende populatie is tussen 25 en 50 jaar, 23.1% is jonger dan 25 jaar en 24% is 50 jaar of ouder. Hierbij

4. Het gaat hier om de inwoners die behoren tot de groep 'Etnisch Culturele Minderheden' uit het Bevolkingsregister en Wachtregister.

aanvullend toont de stadsmonitor dat Gent op vlak van jongerenwerkloosheid alvast niet de slechtste leerling van de klas is: Brugge, Genk, Hasselt, Kortrijk, Mechelen, Roeselare en Sint-Niklaas scoren slechter, Antwerpen doet beter. Van de 13.972 werkzoekende Gentenaars vervolledigde 46.8% maximaal zijn secundair onderwijs tweede graad, is 30.6% middengeschoold (maximaal derde graad of zevende jaar secundair onderwijs), en volgde 22.7% een voortgezette opleiding aan een hogeschool of universiteit. Het aandeel van laaggeschoolde werklozen in Gent ligt daarmee lager dan dit in Antwerpen (52.6%) en in Vlaanderen (47.3%). Ongeveer een derde (35.7%) van de geregistreerde niet-werkende werkzoekenden is van allochtone afkomst. Gent doet het daarmee minder slecht dan Antwerpen en Mechelen, waar de allochtone werkloosheid de 50%-grens nadert (respectievelijk 49.6% en 47.7%).

Gegevens over het inkomen van de Gentenaars geeft eveneens indicaties over de concentratie van armoede. In Gent lag het gemiddeld netto belastbaar inkomen per aangifte in 2009 met 26.696.27 euro een stuk lager dan in Vlaanderen (28.022 euro). In Antwerpen ging het om gemiddeld 24.420 euro. Wanneer we het inkomen van verschillende wijken vergelijken, merken we dat in enkele Gentse wijken het gemiddelde inkomen aanzienlijk lager ligt dan zowel het algemeen Gentse als Vlaamse gemiddelde. Concreet gaat het om de wijken Rabot – Blaisantvest (17.689.48 euro), Sluizeken – Tolhuis – Ham (18.910.97 euro), Muide – Meulestede – Afrikalaan (20.226.76 euro), Bloemekenswijk (21.020.67 euro) en Brugse Poort – Rooigem (21.129.21 euro).

Tot slot bekijken we het aantal leefloontrekkers. In 2011 was 3.6% van alle Gentenaars tussen 18 en 65 jaar steungerechtigd. Gent telt daarmee aanzienlijk meer leefloners dan Antwerpen, waar 2.3% van de bevolking op arbeidsleeftijd steungerechtigd is. Wanneer we alle Gentse inwoners – en dus ook de mensen die niet op arbeidsleeftijd zijn – in beschouwing nemen, overleeft 2.4% van een leefloon. Binnen de groep steungerechtigden zijn de jongeren oververtegenwoordigd: zo is respectievelijk 29.4% van alle Gentse leefloontrekkers en 25.2% van alle levensminimumgerechtigden tussen 18 en 24 jaar, terwijl die leeftijdsgroep slechts 13.7% van de totale Gentse bevolking uitmaakt. Verder is twee derde van de steungerechtigden (67%) in het buitenland geboren. Van die groep is 17.1% afkomstig uit Azië (vooral Afghanen en Pakistani), 15.3% uit Afrika (vooral Ghanezen, Congolezen en Somaliërs), 15.3% uit de EU12 en 14.8% uit de rest van Europa.

3.3 Onderwijs

Gent is een onderwijsstad en bekend om haar positionering als studentenstad. In ruim een kwarteeuw is de studentenpopulatie gestegen van bijna 20.000 tot 67.000. Dat zijn 2.6 studenten op 100 Gentenaars. Gent is daarmee officieel de grootste studentenstad van Vlaanderen, voor Leuven en Antwerpen (Stad Gent, 2012).

Naast een ruim aanbod van voortgezet onderwijs, lopen 26.721 scholieren school in het Gentse secundair onderwijs. Dit is vijf maal meer dan in het Nederlandstalige secundair onderwijs in Brussel (N = 5061), maar opmerkelijk minder dan het aantal secundaire scholieren in Antwerpen (N = 35.977).

De Vlaamse onderwijsstatistieken die jaarlijks vrijgegeven worden door het Departement Onderwijs en Vorming, geven inzicht in de spreiding van de leerlingen over de verschillende studierichtingen en graden. In 2010-2011 volgden 7431 scholieren (27.8% van de totale leerlingenpopulatie) les in de eerste graad van het secundair onderwijs, waarvan 6354 (85.5%) in de a-klas en 1077 in de b-klas (14.5%). In de tweede en de derde graad van het Gentse secundair onderwijs werden in datzelfde schooljaar 17.515 jongeren ingeschreven. Het merendeel van die leerlingen, respectievelijk 8089 leerlingen of 46.2%, volgde de aso-richting, 3347 jongeren (19.1%) schreven zich in in het beroepsonderwijs, 927 scholieren (5.3%) volgden kso; 4274 leerlingen (24.4%) volgden een technische richting, en 602 scholieren (3.4%) volgden een deeltijdse beroepsopleiding. Naast het 'reguliere' secundair onderwijs liep dat schooljaar ongeveer 8.3% (N = 1449) van de totale leerlingenpopulatie school in het buitengewoon secundair onderwijs.

In tegenstelling tot Vlaanderen telt Gent veel meer leerlingen die niet op leeftijd zitten. De stadsmonitor (Bral et al., 2011) verschaft inzicht in het aantal schoolse vertragers in het Gentse secundair onderwijs naar studierichting, zoals geregistreerd gedurende het schooljaar 2010-2011. Tijdens dat schooljaar telde het algemeen secundair onderwijs 15.6% leerlingen met minstens één jaar schoolse achterstand. Gent scoort daarmee beter dan Antwerpen en Mechelen, waar dit voor respectievelijk 22.3% en 15.8% het geval was, maar slechter dan de 10 overige Vlaamse centrumsteden. In het technisch secundair onderwijs liep 49.8% van de studenten reeds schoolse vertraging op. Een vergelijking met de andere centrumsteden laat zien dat enkel Antwerpen slechter doet (58.5% schoolse vertragers). In datzelfde jaar kende drie vierde van alle Gentse beroepsleerlingen minstens één jaar schoolse vertraging. Dit is minder dan in Antwerpen (77.7%), maar meer dan in de overige 11 centrumsteden. Het aantal schoolse vertragers in het beroepsonderwijs ligt dus opmerkelijk hoger dan in andere onderwijsvormen.

De Onderwijs Kansarmoede Indicatoren (2010) tonen aan dat het Gentse secundair onderwijs, net als het Antwerpse, meer leerlingen met beperkte onderwijskansen telt dan gemiddeld in Vlaanderen het geval is. Zo verschilt voor 21.4% van de Gentse middelbare schoolstudenten de thuis- van de onderwijstaal. In Antwerpen is dit voor 37.3% het geval, in Vlaanderen voor 14.97%. Van de Gentse secundaire studentenpopulatie woont 36% in een gezin waar de moeder maximaal een diploma lager secundair onderwijs behaalde. Net als voor de thuistaal ligt dit percentage hoger in Antwerpen (44.4%) en lager in Vlaanderen (25.1%). Verder woont 63.5% van de Gentse scholieren in een buurt waarin het percentage schoolse vertragers hoger ligt dan in 75% van de buurten het geval is en 36% maakt aanspraak op een schooltoelage en vroeg die ook effectief aan. Voor beide indicatoren geldt dat Gent beter scoort dan Antwerpen en slechter dan het Vlaamse gemiddelde.

4. Onderzoek

Bij het afnemen van de JOP-monitor in Antwerpen en Gent werd gekozen voor een scholenonderzoek. Deze methode biedt drie grote voordelen ten opzichte van het persoonlijke interview. Ten eerste liet het ons toe de onderzoeksbevolking duidelijk af te bakenen. Ten tweede maakte het die onderzoeksbevolking bereikbaar. Ten derde maximaliseerde het klassikaal afnemen van de vragenlijst de kans dat iedereen in de onderzoeksbevolking ook zou worden bereikt, ook degenen die van vreemde origine zijn en die doorgaans sneller geneigd zijn om niet te antwoorden op postenquêtes of weigeren deel te nemen aan *face-to-face* interviews. Het opteren voor een scholenonderzoek heeft ook negatieve gevolgen, met name voor de vergelijking met de vorige Vlaamse JOP-onderzoeken. Omdat de verschillende datasets door middel van een verschillend onderzoeksdesign werden verzameld (scholenonderzoek en postenquête), wordt de vergelijking tussen beide gegevensbestanden bemoeilijkt. Het grootste verschil tussen beide methoden schuilt in de datastructuur van beide onderzoeken. Een scholenonderzoek genereert gegevens die een schoolstructuur vertonen, terwijl dit niet het geval is bij een postenquête. Leerlingen binnen een school zijn homogener dan leerlingen van andere scholen. Deze homogeniteit kan te wijten zijn aan de aselecte verdeling van leerlingen over de scholen, aan de wederzijdse beïnvloeding van leerlingen of aan de impact van schoolkenmerken. We zullen in dit boek de data uit Antwerpen en Gent indien mogelijk wel vergelijken met de Brusselse data.

De jongeren in het Antwerpse en Gentse secundair onderwijs zijn tussen de 12 en de 23 jaar oud. Omdat de ideale formulering van de vragen voor een 12-jarige respondent sterk verschilt van deze voor een 18-jarige, werden twee verschillende versies van de vragenlijst gemaakt, respectievelijk een eerste versie voor jongeren uit de eerste graad secundair onderwijs (voornamelijk 12- en 13-jarigen) en een tweede versie voor leerlingen uit de tweede en de derde graad secundair onderwijs (voornamelijk 14 jaar en ouder). De vragenlijst voor de jongsten is korter en behandelt minder thema's, waardoor het invullen minder tijdsintensief is. Bovendien werden de vragen eenvoudiger geformuleerd. Dit verschil in vragenlijst tussen de twee leeftijdsgroepen heeft ook gevolgen voor de analyses. Sommige thema's werden in beide datasets bevraagd en kunnen dus beschreven worden voor de gehele leeftijdsgroep. Toch zijn er ook vragenreeksen die enkel werden bevraagd bij de 14-18-jarigen. Belangrijk te vermelden hierbij is dat beide datasets ook met andere schalen werden berekend. De beschrijving van die schalen staat uitgebreid besproken in het technisch verslag.[5] Wanneer welke data worden gebruikt, zal steeds duidelijk vermeld worden in de tekst en in de tabellen.

Onze steekproef voor dit onderzoek omvat de helft van alle scholen die secundair onderwijs aanbieden in Antwerpen en Gent, uitgesloten het bijzonder secundair onder-

5. Te raadplegen op www.jeugdonderzoeksplatform.be

wijs. Deze steekproef omvat 52 scholen in Antwerpen en Gent,[6] 33 van deze scholen waren bereid om mee te werken aan het onderzoek. In deze scholen bevraagden we een klas per onderwijsvorm en per jaar dat de school aanbood. Wanneer een school alle onderwijsvormen (aso, tso, bso) aanbood in alle zes de leerjaren, werden er 18 klassen bevraagd, maar in de meeste gevallen gaat het om veel minder klassen. Deze selectie van de klassen gebeurde met een toevallige steekproef. Wanneer een klas geselecteerd is, is het mogelijk dat op het afnamemoment een aantal leerlingen niet aanwezig is in de klas. Dit noemen we de *respons rate* op klasniveau, deze bedraagt voor dit onderzoek 88%. In totaal werden 3867 jongeren bevraagd, waarvan 2156 uit Antwerpse scholen en 1711 uit Gentse scholen.

5. Socio-demografische verkenning van de onderzoeksbevolking

In een volgende sectie geven we een eerste beschrijving van de door ons onderzochte jongeren. De volledige beschrijving volgt in de volgende hoofdstukken. Hier gaat het om een eerste kennismaking, met bijzondere aandacht voor de onderscheidende kenmerken van deze stedelijke leerlingen.

5.1 Culturele oorsprong

5.1.1 Afkomst

Omdat de nationaliteit van de leerling niet de beste parameter is om de etnische afkomst te bepalen, kijken we hiervoor naar de herkomst van de ouders. Iets minder dan de helft (45%) van de Antwerpse jongeren heeft een moeder en/of een vader die van Belgische origine is (zie tabel 1.1). Bij de jongeren die een andere culturele oorsprong hebben, vormen de jongeren van Marokkaanse origine de grootste groep (20%). De tweede grootste culturele gemeenschap bij de Antwerpse jongeren wordt gevormd door de Turken (7%).

Bij de Gentse jongeren liggen de etnische verhoudingen anders. Daar heeft 68% van de bevraagde jongeren een moeder van Belgische afkomst en 66% een vader van Belgische afkomst. De grootste migrantengroep in Gent komt uit Turkije, ongeveer 15% van de jongeren geeft aan een moeder en/of vader te hebben van Turkse origine. In tegenstelling tot Antwerpen is de Marokkaanse gemeenschap hier relatief klein, slechts 2% van de jongeren geeft aan van Marokkaanse komaf te zijn.

6. 34 scholen uit het Antwerpse en 18 scholen uit het Gentse.

Tabel 1.1. Afkomst van de ouders van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711).

	Antwerpen		Gent	
	% vader	% moeder	% vader	% moeder
Belgisch	45.1	45.0	65.7	68.4
Bulgaars	.4	.5	1.1	1.1
Congolees	2.1	2.1	.7	.7
Frans	.5	.5	.8	.7
Ghanees	.4	.2	.9	.6
Marokkaans	21.0	20.4	2.2	2.2
Nederlands	1.6	1.7	1.7	1.4
Pools	1.7	1.7	.3	.3
Portugees	.3	.6	.2	.1
Slowaaks	.1	.1	.4	.5
Spaans	1.0	.9	.4	.4
Turks	6.9	6.5	14.7	13.4
Andere	18.8	19.7	11.0	10.2
Totaal	100.0	100.0	100.0	100.0

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Om tot een duidelijke afbakening te komen van wat allochtoon en autochtoon is, nemen we de informatie van de vader en de moeder samen. Jongeren die minstens één ouder hebben die niet van Belgische afkomst is, beschouwen we als allochtoon. In Antwerpen gaat dit over 60% van de jongeren, in Gent over 39% (zie tabel 1.2).

Tabel 1.2. Allochtone leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711).

	Antwerpen		Gent	
	N	%	N	%
Autochtoon	845	40.0	1039	61.3
Allochtoon	1265	60.0	655	38.7
Totaal	2110	100.0	1694	100.0
Missing	45		17	
Totaal	2156		1711	

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

5.1.2 **Taal**

We vroegen de jongeren welke taal zij vooral spreken met hun ouders en *siblings* (broers en/of zussen). De frequentieverdelingen worden weergegeven in tabellen 1.3

en 1.4. Ongeveer de helft van de Antwerpse jongeren (56 tot 58%) spreekt thuis met de ouders Nederlands. In Gent loopt dit percentage op tot ongeveer 70%. In tegenstelling tot Brussel is niet Frans, maar een andere taal de meest gesproken taal in gezinnen waar geen Nederlands gesproken wordt met de ouders. Met broers en zussen wordt meer Nederlands gesproken dan met de ouders. In beide steden geeft driekwart van de jongeren aan Nederlands te spreken met *siblings*.

Tabel 1.3. Taalgebruik met de ouders van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711).

	Antwerpen		Gent	
	% vader	% moeder	% vader	% moeder
Nederlands	55.5	58.2	68.3	71.4
Frans	3.2	3.8	3.6	3.1
Andere taal	36.8	36.8	24.4	24.5
Niet van toepassing	4.4	1.2	3.7	1.0
Totaal	100.0	100.0	100.0	100.0

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 1.4. Taalgebruik met siblings van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711).

	Antwerpen		Gent	
	N	%	N	%
Nederlands	1593	76.1	1272	76.4
Frans	41	2.0	29	1.7
Andere taal	294	14.0	252	15.1
Niet van toepassing	166	7.9	113	6.8
Totaal	2095	100.0	1665	100.0
Missing	61		46	
Totaal	2156		1711	

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

5.1.3 **Religie**

We vroegen jongeren hoe ze zichzelf zouden omschrijven op godsdienstig of levensbeschouwelijk gebied. Tabel 1.5 toont dat 35% van de Antwerpse jongeren zichzelf als moslim omschrijft. Zij vormen de grootste geloofsgemeenschap in deze stad. Het christelijke gedachtegoed wordt gedeeld door ongeveer 30% van de Antwerpse jongeren. Een derde van de jongeren geeft aan niet gelovig te zijn, 25% beschrijft zichzelf als vrijzinnig of ongelovig en 5% als onverschillig. In Gent is de grootste godsdienst onder jongeren nog steeds het christendom: 35% affilieert zichzelf hiermee. 40% beschouwt

zichzelf als niet-gelovig (32% vrijzinnig of ongelovig en 6% onverschillig). De moslimgemeenschap is in vergelijking met Antwerpen een stuk kleiner bij de Gentse jeugd: een kwart van de jongeren geeft aan islamitisch te zijn.

Er bestaan grote verschillen tussen de christelijke en islamitische geloofsgemeenschappen voor wat betreft de mate waarin ze hun geloof aanhangen. Van de moslimjongeren uit Antwerpen en Gent beschouwt 55% zichzelf als kerngelovig. Zij houden zich strikt aan de geloofsregels. Bij de christelijke jongeren is dit slechts 6%.

Tabel 1.5. Religie van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711).

	Antwerpen		Gent	
	N	%	N	%
...een gelovig katholiek, en ik ga regelmatig naar de kerk	47	2.2	28	1.7
...een gelovig katholiek, maar ik ga niet zo vaak naar de kerk	277	13.0	278	16.6
...een gelovig protestant, en ik ga regelmatig naar de kerk	40	1.9	17	1.0
...een gelovig protestant, maar ik ga niet zo vaak naar de kerk	22	1.0	17	1.0
...iemand die twijfelt, maar ik ben toch min of meer christelijk	229	10.7	240	14.4
...een gelovig moslim, en ik houd me strikt aan de geloofsregels	410	19.2	222	13.2
...een gelovig moslim, maar ik houd me niet strikt aan de geloofsregels	314	14.7	160	9.6
...iemand die twijfelt, maar ik ben toch min of meer moslim	34	1.6	11	.7
…een gelovige jood en ik houd me strikt aan de geloofsregels	3	.1	1	.1
…een gelovige jood, maar ik houd me niet strikt aan de geloofsregels	3	.1	3	.2
...iemand die twijfelt, maar ik ben toch min of meer joods	1	.0	1	.1
...vrijzinnig (humanisme, zedenleer, moraal)	212	10.0	213	12.7
...niet gelovig	357	16.8	325	19.4
Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	101	4.7	98	5.9
Andere: (vul in)	82	3.8	59	3.6
Totaal	2131	100.0	1673	100.0
Missing	25		38	
Totaal	2156		1711	

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

5.2 Sociaal-economische gezinssituatie

In deze sectie bespreken we een aantal sociaal-economische parameters van het gezin waarin de jongere leeft. We hebben aandacht voor het opleidingsniveau en de werkstatus van de ouders.

5.2.1 Diploma ouders

Van de moeders van Antwerpse leerlingen is 27% hoogopgeleid (diploma hoger onderwijs en/of universitair behaald), in Gent bedraagt het percentage hoogopgeleide moeders 40% (zie tabel 1.6). Ook bij de vaders zien we een gelijkaardig verschil tussen de twee steden. Vaders van Gentse leerlingen (43%) zijn vaker hoogopgeleid dan vaders van Antwerpse leerlingen (29%). Antwerpen telt tweemaal zoveel laagopgeleide vaders en moeders dan Gent. Voor de midden-opgeleide ouders (maximaal secundair onderwijs behaald) zijn de verschillen minder uitgesproken.

Tabel 1.6. Opleidingsniveau ouders van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711).

	Antwerpen		Gent	
	% vader	% moeder	% vader	% moeder
Geen	6.7	5.6	2.4	1.9
Lager onderwijs	7.6	6.7	5.9	5.0
Secundair onderwijs	29.8	26.4	24.6	24.6
Hoger onderwijs buiten universiteit	16.9	13.4	21.7	16.1
Universitair onderwijs	12.0	13.9	21.4	24.7
Andere	.1	1.0	.4	1.1
Weet ik niet	26.8	33.0	23.6	26.7
Totaal	100.0	100.0	100.0	100.0

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 1.7. Werkstatus van moeder en vader van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711).

	Antwerpen		Gent	
	% vader	% moeder	% vader	% moeder
werkt	75.2	59.8	82.9	73.2
werkt niet	13.8	34.3	9.6	21.7
overleden	2.1	.9	2.2	.8
weet niet	9.0	5.0	5.4	4.3
Totaal	100.0	100.0	100.0	100.0

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

5.2.2 **Werk ouders**

Vaders zijn vaker aan het werk dan moeders. Dit geldt voor de leerlingen uit beide steden, hoewel dit verschil in Gent kleiner is dan in Antwerpen (zie tabel 1.7). De werkzaamheidsgraad is bij Gentse ouders wel opmerkelijk hoger dan in Antwerpen. 60% van de leerlingen uit Antwerpen leeft in een gezin waar beide ouders uit werken gaan, in Gent gaat het om bijna driekwart van de leerlingen (zie tabel 1.8). 10% van de Antwerpse leerlingen gaf aan te wonen in een gezin zonder inkomen uit arbeid, in Gent is dit de helft.

Tabel 1.8. Werkstatus van de ouders van de leerlingen uit het secundair onderwijs uit Antwerpen en Gent (N Antwerpen = 2156; N Gent = 1711).

	Antwerpen		Gent	
	N	%	N	%
beide ouders werken	1071	59.2	1101	73.2
moeder werkt, vader niet	81	4.5	77	5.1
vader werkt, moeder niet	464	25.7	253	16.8
beide ouders werkloos	192	10.6	73	4.8
Totaal	1808	100.0	1504	100.0
Missing	348		207	
Totaal	2156		1711	

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

6. Besluit

Dit onderzoek focust op de leefwereld van jongeren die les volgen in het secundair onderwijs van Antwerpen en Gent, respectievelijk de tweede en derde grootste stad van het land. Jongeren uit Brussel, de grootste stad van het land, werden reeds binnenstebuiten gekeerd in het onderzoek 'Jong in Brussel' in 2010.

De socio-demografische schets van de steden Antwerpen en Gent leert ons dat beide steden geconfronteerd worden met een verjonging en verkleuring van hun bevolking. Beide steden kennen een sterke bevolkingsgroei die resulteert in een groot aandeel jongeren. Jongeren niet ouder dan 24 jaar zijn goed voor 30% van de gehele Antwerpse bevolking, in Gent is dit 28%. Deze sterke verjonging van de steden heeft in de eerste plaats te maken met een groeiend geboortecijfer, anderzijds zijn beide steden erg in trek bij jongeren – het zijn beide studentensteden – en jonge gezinnen.

Ook diversiteit kleurt in beide steden het stadsbeeld. Een op drie Antwerpenaren is niet van Belgische origine, en ook in Gent kunnen we een op vijf inwoners als allochtoon

beschouwen. De grootste migrantenpopulatie in Antwerpen wordt gevormd door de Marokkaanse gemeenschap, in Gent zijn dit de Turken en de Oost-Europeanen.

Deze toename van jongeren en allochtonen gaat hand in hand met een stijgende werkloosheid en armoede. De werkloosheidsgraad in Antwerpen (15%) ligt dubbel zo hoog als in Vlaanderen, Gent doet het met 12% iets beter. Ook de armoedecijfers zijn onrustwekkend. Zo wordt een op de vijf Antwerpse kinderen geboren in een kansarm gezin. En deze armoede is het meest uitgesproken bij de allochtone bevolking: cijfers uit Gent tonen aan dat een derde van alle werklozen en twee derde van de leefloners van allochtone origine is.

De sterke aanwezigheid van kansarme en allochtone jongeren in Antwerpen en Gent verantwoordt onze keuze om af te wijken van een schriftelijke postenquête en te opteren voor een scholenonderzoek. Een scholenonderzoek garandeert een hoge respons op klasniveau, waardoor ook jongeren die bij een postenquête niet zouden deelnemen aan het onderzoek toch bereikt worden.

De socio-demografische beschrijving van de bevraagde jongeren weerspiegelt de diversiteit die we reeds terugvonden in de demografische cijfers van beide steden. 60% van de Antwerpse en 40% van de Gentse jongeren labellen we als allochtoon. Dit wil zeggen dat één van beide ouders een andere afkomst heeft dan de Belgische. Dit vertaalt zich ook in een andere thuistaal. Een derde van de Antwerpse jongeren en een kwart van de Gentse jongeren spreekt thuis met de ouders een andere taal dan het Nederlands of het Frans.

De sociaal-economische gezinssituatie van de Antwerpse en Gentse jongeren brengen we in beeld door het opleidingsniveau en de werkstatus van de ouders te bekijken. Ongeveer 30% van de Antwerpse ouders haalde een diploma hoger onderwijs, bij Gentse ouders loopt dit op tot 40%. Ook de werkstatus van de ouders verschilt erg tussen de twee steden: 10% van de Antwerpse jongeren heeft twee werkloze ouders, in Gent bevindt slechts 5% van de jongeren zich in deze situatie.

Bibliografie

Bral, L., Jacques, A., Schelfaut, H., Stuyck, K., & Vanderhasselt, A. (2011). *Stadsmonitor 2011. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brussel: Agentschap voor Binnenlands Bestuur.

Departement Onderwijs (2011). *Onderwijs.Vlaanderen.be*. Geraadpleegd op 16 augustus 2012 op www.ond.vlaanderen.be

Departement Onderwijs en Vorming (2011). *Datawarehouse Onderwijs en Vorming. Vlaamse onderwijsstatistieken 2010-2011*. Geraadpleegd op 16 augustus op www.ond.vlaanderen.be/onderwijsstatistieken/2010-2011/rapporten/gemeenterapporten/Secundair_Inschrijvingen_Geografie_HZ_Geslacht_Graad_Leerjaar_Stelsel_Vorm_SoortIM_Soortonderwijs_10.pdf

Departement Onderwijs en Vorming (2010). *Datawarehouse Onderwijs en Vorming. Leerlingkenmerken naar gemeente woonplaats schooljaar 2009-2010*. Geraadpleegd op 16 augustus op

www.ond.vlaanderen.be/onderwijsstatistieken/2009-2010/rapporten/Basis_Secundair_Sociale_Mix_Geografie_W_Dexia_Net_Graad_Leerjaar_Onderwijsvorm_09.pdf

FOD Economie (2010). *Statistics Belgium*. Geraadpleegd op 16 augustus 2012 op statbel.fgov.be

Kind & Gezin (2009). *Kind in Vlaanderen 2009*. Brussel: Kind & Gezin.

OCMW Gent (2011). *OCMW Jaaroverzicht 2011*. Geraadpleegd op 16 augustus 2012 op www.ocmwgent.be/assets/documents/Over%20OCMW%20Gent/Publicaties/OCMW%20Jaaroverzicht%202011.pdf

Stad Antwerpen (2012). Stad *Antwerpen in cijfers.* Geraadpleegd op 16 augustus 2012 op www.antwerpen.buurtmonitor.be

Stad Gent (2012). *Gezondheid in cijfers. Bevolking*. Geraadpleegd op 16 augustus 2012 op www.gentgezondestad.be/gezondheid-cijfers/bevolking

Stad Gent (2012). *Gent in cijfers 2012. Gent stad voor Gentenaars en studenten*. Turnhout: Creatieve Pers.

VDAB (2012). *Werkloosheidstatistieken.* Geraadpleegd op 16 augustus 2012 via http://arvastat.vdab.be

2. Het schoolwelbevinden in Antwerpen en Gent

Nicole Vettenburg, Dries Cardoen,
Tineke Van de Walle en Ruben Brondeel

1. Inleiding

Vele studies benadrukken om diverse redenen het belang van het schoolwelbevinden van jongeren. Leerlingen die zich goed voelen op school, behalen betere schoolprestaties (Samdal, Wold, & Bronis, 1999; Opdenakker & Van Damme, 2000; De Groof, 2003; De Maeyer, Rymenans, Daems, Van Petegem, & van den Bergh, 2003; Crosnoe, Johnson, & Elder, 2004; Engels, Aelterman, Van Petegem, & Schepens, 2004; Van Petegem et al., 2008), voelen zich over het algemeen beter in hun vel (Mertens & Van Damme, 2000; Brand, Felner, Seitsinger, Burns, & Bolton, 2008, Suldo, Riley, & Shaffer, 2006), stellen minder probleemgedrag (Vettenburg, 1988; Samdal, Nutbeam, Wold, & Kannas, 1998; Engels et al., 2004; Lévy-Garboua, Lohéac, & Fayolle, 2006) en hebben minder psychosomatische klachten (McDougall, Hymel, Vaillancourt, & Mercer, 2001; Rask, Astedt-Kurki, Tarkka, & Laippala, 2002; Natvig, Albrektsen, & Qvarnstrom, 2003; Locker & Cropley, 2004; Brand et al., 2008).

Vlaamse scholieren voelen zich over het algemeen goed op school. Dit bleek uit vroegere studies (Elchardus, Kavadias, & Siongers, 1999; Mertens & Van Damme, 2000; Goedseels & Van den Bergh, 2003; Engels et al., 2004) en wordt bevestigd door de gegevens van de JOP-monitoren (JOP-monitor 1 afgenomen in 2005-2006 en JOP-monitor 2 afgenomen in 2008).[7] Wij onderscheiden binnen het schoolwelbevinden twee dimensies, namelijk 'de schoolbeleving', of de tevredenheid over de school en de lesinhoud, en 'de relatie met de leerkrachten', of de mate waarin leerlingen de relatie met hun leerkrachten waarderen (Vettenburg & Brondeel, 2010). Wij vonden dat de meeste leerlingen in het Vlaams secundair onderwijs tevreden tot zeer tevreden zijn over hun opleiding en school en ook een goede tot zeer goede relatie hebben met hun leerkrachten. Met de JOP-monitor Brussel stelden wij vast dat het schoolwelbevinden van leerlingen die schoollopen in Brussel enigszins lager ligt dan dit van Vlaamse scholieren. Wij vonden indicaties om te veronderstellen dat de armoedeconcentratie in een grootstedelijke

7. Zie: Rombauts (2007); Vettenburg, Vyverman, & Brondeel (2009); Vettenburg & Brondeel (2010).

context een bijkomend negatief effect heeft op het schoolwelbevinden van leerlingen (De Clerck & Vettenburg, 2011).

De steden Antwerpen en Gent zijn, na Brussel, respectievelijk de tweede en derde grootste stad van België. Beide steden kennen een toenemende diversiteit in bevolking en hebben zoals de meeste (groot)steden te kampen met een relatief armere bevolking. Antwerpen kent meer dan 180 verschillende nationaliteiten en ongeveer een op drie Antwerpenaren (34%) heeft in 2012 een andere afkomst dan de Belgische. In Gent liggen deze cijfers lager: ongeveer 150 verschillende nationaliteiten en een op vijf (19%) van de Gentenaren heeft een andere etnische-culturele origine. Zoals de hoofdstad Brussel worden de steden Antwerpen en Gent gekenmerkt door een zeer internationale, meertalige en multiculturele bevolking, wat zich afspiegelt in de schoolbevolking. De multiculturele en meertalige omgeving waarin deze jongeren leven, contrasteert echter op sommige vlakken met de waarden en idealen die vanuit de school worden doorgegeven (Janssens, Carlier, & Van de Craen, 2009). Voor een groot aantal allochtone leerlingen strookt noch de thuistaal noch de eigen culturele achtergrond met de linguïstische en culturele maatstaf die gehanteerd wordt binnen het onderwijs. Door deze kloof tussen school- en thuiscultuur vinden sommige leerlingen het moeilijk om een band te creëren met hun school (Vyverman & Vettenburg, 2009; Vettenburg, 1988). Dit verhoogt het risico dat zij zich niet goed voelen op school, onder hun potentiele mogelijkheden presteren en gaandeweg meer probleemgedrag stellen (Vettenburg, 1988; Vettenburg & Walgrave, 2008). In vergelijking met de gemiddelde situatie in Vlaanderen hebben beide steden een hogere werkloosheidsgraad (Antwerpen: 15.4%, Gent: 11.8%, Vlaanderen: 6.9%), een lager gemiddeld inkomen (Antwerpen: 24.420 euro, Gent: 26.696 euro, Vlaanderen: 28.022 euro) en een hoger aantal kinderen dat geboren wordt in kansarme gezinnen (Antwerpen: 21.5%, Gent: 15%, Vlaanderen: 8.3%).[8] Kinderen in arme thuissituaties kunnen zich veel moeilijker in de schoolcultuur herkennen, waardoor aansluiting vinden en het leren op school veel moeilijker worden (Hirtt, Nicaise, & De Zutter, 2007). Op basis van deze gegevens verwachten we dat Gentse en Antwerpse leerlingen een negatiever schoolwelbevinden hebben in vergelijking met Vlaamse leerlingen, maar beter scoren dan Brusselse leerlingen.

In deze bijdrage onderzoeken wij de mate waarin leerlingen zich goed voelen in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent, vergelijken dit met het schoolwelbevinden van Brusselse en Vlaamse scholieren, en gaan na of ook hier de grootstedelijke context meespeelt.

8. Voor een gedetailleerde beschrijving van de demografische gegevens: zie hoofdstuk 1.

2. Verklarende factoren van het schoolwelbevinden

De beïnvloedende factoren van het schoolwelbevinden die in de literatuur worden beschreven, kunnen gegroepeerd worden in drie categorieën: persoons-, gezins- en schoolgerelateerde factoren.

Als persoonsgerelateerde factoren worden vermeld: het geslacht, de leeftijd, de etnische afkomst en het algemeen welbevinden. De meeste studies komen tot de vaststelling dat meisjes zich beter voelen op school en ook liever naar school gaan dan jongens (Rask et al., 2002; De Maeyer et al., 2003; Van Petegem, 2008) en dat het schoolwelbevinden afneemt met de leeftijd (Mertens & Van Damme, 2000; Rask et al., 2002; Goedseels & Van den Bergh, 2003; De Fraine, Van Landeghem, Van Damme, & Onghena, 2005; Rombauts, 2007). Voor wat betreft de etnische afkomst van de leerlingen worden er geen verschillen in schoolwelbevinden vastgesteld tussen autochtone en allochtone leerlingen (Engels et al., 2004, Van Petegem et al., 2008). Ten slotte worden indicatoren van het algemeen welbevinden zoals het toekomstperspectief, het zelfbeeld, en de buurtbeleving geassocieerd met het schoolwelbevinden van leerlingen. Een gunstig toekomstperspectief, een goed zelfbeeld en een positieve buurtbeleving hangen bij leerlingen in belangrijke mate samen met een positief schoolwelbevinden (Elchardus et al., 1999; Mertens & Van Damme, 2000; Rask et al., 2002; Vettenburg et al., 2009). Niet alle studies vinden dezelfde samenhang tussen deze persoonsgerelateerde factoren en het schoolwelbevinden. Bijvoorbeeld met betrekking tot de daling van het schoolwelbevinden met de leeftijd vinden Stevens en Elchardus (2001) en Engels et al. (2004) het laagste schoolwelbevinden in de tweede graad van het secundair onderwijs en een verbetering in de derde graad.

Als gezinsgerelateerde factoren die belangrijk zijn voor het schoolwelbevinden worden vooral de socio-economische gezinsstatus en de relatie met de ouders bestudeerd. Over de relaties met de ouders zijn de resultaten van de bestaande studies vrij gelijklopend: leerlingen die een goede relatie met hun ouders rapporteren, die met hun ouders kunnen praten over persoonlijke problemen en het gevoel hebben begrepen en geholpen te worden, voelen zich ook goed op school (De Clerck & Vettenburg, 2011; Elchardus et al., 1999; Goedseels & Van den Bergh, 2003; Vettenburg et al., 2009, 2010). Voor de invloed van de socio-economische status van het gezin – gemeten aan de hand van de werkstatus en het opleidingsniveau van de ouders – op het schoolwelbevinden is er minder eenduidigheid. Sommige onderzoekers vinden dat leerlingen met een hoge socio-economische status zich beter voelen op school en liever naar school gaan dan leerlingen met een lage socio-economische status (Decaluwé, Goedseels, Hooge, Mertens, & Vandoorne, 2000; Mertens & Van Damme, 2000; Clerkin, Walsh, & Gabhainn, 2002; Van Landeghem, Van Damme, Opdenakker, De Fraine, & Onghena, 2002). Andere onderzoekers vinden echter geen samenhang tussen de socio-economische status en het schoolwelbevinden (Schuurman, 1984; De Maeyer et al., 2003; De Laender, 2007).

Naast persoons- en gezinsgerelateerde factoren worden ook schoolfactoren bestudeerd als predictoren van het schoolwelbevinden. Sommige onderzoekers vinden dat, over-

heen de verschillende graden, leerlingen in de a-stroom zich beter voelen op school dan leerlingen in de b-stroom (Mertens & Van Damme, 2000; Engels et al., 2001, 2004), andere vinden dat dit enkel opgaat voor de eerste graad (Vettenburg & Brondeel, 2010) en stellen dat in de tweede en derde graad het schoolwelbevinden niet betekenisvol samenhangt met de onderwijsvorm (Elchardus et al., 1999; Rombauts, 2007). Leerlingen die ooit dubbelden (lager of secundair onderwijs) voelen zich minder goed op school (Vettenburg & Brondeel, 2010). Verder zouden goede contacten met medeleerlingen (Engels et al., 2001, 2004; Vettenburg et al., 2009) en het gevoel hebben inspraak te krijgen in de school (Eder, 1995; Elchardus et al., 1999; Goedseels et al., 2003; Engels et al., 2004, Engels, Aelterman, Schepens, & Van Petegem, 2001) een gunstige invloed hebben op het schoolwelbevinden van de leerlingen.

3. Onderzoeksvragen en -uitwerking

3.1 Onderzoeksvragen

In deze bijdrage onderzoeken we het schoolwelbevinden van jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent. Concreet stellen we de volgende onderzoeksvragen:

1. Hoe goed voelen leerlingen uit het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent zich op school? Hoe verhoudt het schoolwelbevinden van Antwerpse en Gentse leerlingen zich tot dit van de Brusselse en Vlaamse scholieren?
2. Welke factoren beïnvloeden het schoolwelbevinden van Antwerpse en Gentse leerlingen? In welke mate zijn dezelfde beïnvloedende factoren aanwezig als in Brussel?

Waar mogelijk maken we de vergelijking met het schoolwelbevinden van Vlaamse en Brusselse jongeren.[9] Deze vergelijking moet, om verschillende redenen, met de nodige omzichtigheid gebeuren. Een eerste reden is dat de bevraging niet steeds op dezelfde wijze gebeurde. De gegevens in Brussel, Antwerpen en Gent werden verkregen met behulp van een scholenonderzoek, de gegevens in Vlaanderen met behulp van een postenquête. Ten tweede omvat de Brusselse databank heel wat *missings*, waardoor bepaalde effecten mogelijks niet geregistreerd worden als gevolg van de kleine aantallen.[10] Ten slotte werden de variabelen niet steeds op dezelfde wijze geoperationaliseerd

9. Doorheen deze bijdrage gebruiken we de termen 'Antwerpse jongeren' en 'Gentse jongeren' om te verwijzen naar jongeren die schoollopen in het secundair onderwijs in deze steden. De gegevens zijn afkomstig uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012). Bij 'Brusselse jongeren' gaat het over de jongeren uit het Nederlandstalig secundair onderwijs in Brussel. Hier worden de gegevens uit de JOP-monitor Brussel (2010) gebruikt. Met de term 'Vlaamse leerlingen' verwijzen we naar jongeren die schoollopen in het secundair onderwijs in Vlaanderen. Voor deze jongeren gebruiken we de gegevens uit de JOP-monitor 2 (2008).

10. Meer uitleg omtrent het grote aantal missings vindt u in het eerste hoofdstuk van het boek 'Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel'.

en gecodeerd. Dit bemoeilijkt de vergelijking tussen de bevindingen uit de verschillende monitors. Verschillen in operationalisering van variabelen worden steeds vermeld in voetnoot.

3.2 Onderzoekspopulatie[11]

Omdat we in dit hoofdstuk uitspraken willen doen over het schoolwelbevinden van leerlingen in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent, werden de data van de '12-tot 13-jarigen' en de data van de '14-jarigen en ouder' samengevoegd. Dit leverde een nieuw databestand op van 3878 leerlingen waarvan 56% meisjes en 44% jongens (Antwerpen: 58.5% en 41.5%; Gent: 52% en 48%). De leeftijd van de leerlingen varieerde tussen 12 en 23 jaar en de gemiddelde leeftijd was 16.6 jaar (standaardafwijking 2.1).[12]

3.3 Onderzoeksvariabelen

3.3.1 Schoolwelbevinden

Als afhankelijke variabele bestuderen we in dit hoofdstuk het schoolwelbevinden van leerlingen. Zoals in de JOP-monitor 2 en de JOP-monitor Brussel onderscheiden we twee dimensies in het schoolwelbevinden, namelijk 'de schoolbeleving' of de tevredenheid van leerlingen over de school en de lesinhoud, en 'de relatie met de leerkrachten' of de mate waarin leerlingen de relatie met hun leerkrachten waarderen.

De dimensie 'schoolbeleving' wordt zoals in het Brusselse JOP-onderzoek – maar anders dan in de andere hoofdstukken in dit boek – gemeten aan de hand van vijf items: (1) ik ben tevreden over mijn opleiding, (2) over het algemeen heb ik plezier in mijn studie, (3) ik zou graag van school veranderen, (4) ik voel me ongelukkig op deze school, en (5) ik vind de meeste lessen te saai.[13] Op een vijfpuntenschaal – gaande van 'helemaal niet akkoord' tot 'helemaal akkoord' – gaven de leerlingen aan in welke mate zij akkoord gingen met deze uitspraken. Op basis van deze items werd de somschaal 'schoolbeleving' geconstrueerd (Cronbach $\alpha = .736$). De schaal meet twee tevredenheidsaspecten, namelijk de tevredenheid over de opleiding (items 1, 2 en 5) en de tevredenheid over de eigen school (items 3 en 4). Een hoge score op deze schaal wijst op een positieve schoolbeleving.

11. Voor een gedetailleerde omschrijving van de onderzoekspopulatie zie hoofdstuk 1.
12. Voor Antwerpen is de gemiddelde leeftijd 16.8 met een standaardafwijking van 2.2; voor Gent is dit respectievelijk 16.3 en 1.95.
13. Hoewel een zesde item 'de inhoud van de vakken valt mij tegen' voor deze steekproef wel nog vrij hoog laadt op de schaal in tegenstelling tot de situatie in de JOP-monitor Brussel, wordt dit item in dit hoofdstuk weggelaten met oog op de interstedelijke vergelijkbaarheid.

Om de dimensie 'relatie met de leerkrachten' te meten werd een somschaal geconstrueerd bestaande uit vier items: (1) ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten, (2) mijn leerkrachten nemen me niet serieus, (3) de meeste leerkrachten zijn bereid om met mij te praten als mij iets niet bevalt, en (4) ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten (Cronbach α = .683). De leerlingen gaven op een vijfpuntenschaal aan in welke mate zij akkoord gingen met deze uitspraken. Een hoge score op de schaal geeft aan dat leerlingen de relatie met hun leerkrachten waarderen.

De beide dimensies van het schoolwelbevinden, namelijk schoolbeleving en relatie met de leerkrachten, hangen onderling samen (Brutsaert, 1993; Matthijssen, 1993; Mertens & Van Damme, 2000; Goedseels & Van den Bergh, 2003; Wei & Chen, 2010). Hoe positiever de relatie met de leerkrachten, hoe groter de kans dat jongeren zich goed voelen op school en in de klas. Een goede relatie met de leerkrachten zorgt ook voor een positieve ingesteldheid van leerlingen ten aanzien van de school (Engels et al., 2001). Ook in dit onderzoek stellen we een sterke samenhang vast tussen de schoolbeleving van jongeren en de mate waarin ze de relatie met hun leerkrachten waarderen ($r = .496$, $p < .001$).

3.3.2 **Beïnvloedende factoren**

Uit de bevraging van de leerlingen kunnen wij – in overeenstemming met de literatuurgegevens – gezins-, school- en persoonsgerelateerde factoren opstellen. De gezinsgerelateerde factoren zijn: 'werksituatie ouders (Ref. cat: geen van beide ouders werkt)', 'opleidingsniveau ouders (Ref. cat: geen van beide ouders hoogopgeleid)', 'responsiviteit vader', 'responsiviteit moeder', 'opvolging ouders', 'materiële welvaart' (gebaseerd op 'wooncomfort' en 'materieel bezit')[14] en 'subjectieve koopkracht (Ref. cat: voldoende)'. 'Werksituatie ouders' onderscheidt gezinnen waarin geen van beide ouders werkt van gezinnen waarin minstens een ouder werkende is. Ouders zijn hoogopgeleid indien ze over een diploma hoger of universitair onderwijs beschikken. Om de responsiviteit van de vader en moeder te meten, werden twee somschalen geconstrueerd (Cronbach α bedragen respectievelijk .942 en .950).[15] Beide schalen meten de mate waarin de respondenten vinden dat hun vaders en moeders betrokken zijn op hun gevoelens, problemen en aspiraties. Hoe hoger de score op deze schalen, hoe responsiever leerlingen hun vader en moeder ervaren. De variabele 'opvolging ouders' geeft aan in welke mate moeders en vaders weten wat hun kinderen doen (Cronbach α = .904). Leerlingen die hoog scoren op deze schaal, ervaren meer opvolging door

14. In JOP-monitor Brussel werd de variabele 'financiële ruimte' gebruikt. Deze variabele 'financiële ruimte' verwees onder andere naar de mate waarin het gezin nieuwe in plaats van tweedehandskleding kan kopen en het huis warm kan houden in de winter. Deze items werden niet opgenomen in de JOP-monitor Antwerpen-Gent. In plaats hiervan gebruiken wij de variabele 'materiële welvaart'.

15. Voor de items van de gebruikte schalen zie bijlage, voor de technische gegevens zie Technisch verslag JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012) op jeugdonderzoeksplatform.be.

hun ouders. De variabele 'subjectieve koopkracht' (Ref.cat: voldoende) meet de mate waarin leerlingen vinden dat hun gezin moeilijk of op voldoende wijze rondkomt met het gezinsinkomen. Onder 'materiële welvaart' worden de categorieën 'vermoeden van deprivatie' en 'hoge materiële welvaart' gecreëerd. 'Vermoeden van deprivatie' verwijst naar een lage score op 'wooncomfort' en op 'bezit'. Een lage score voor wooncomfort betekent dat de respondent slechts voor één van de bevraagde items een graad van comfort aangeeft ('eigen huis' of 'douche én bad' of 'tuin (met gras)' of 'geen vochtplekken op slaapkamermuren'). Een lage score voor bezit betekent dat het gezin van de respondent minstens één van de opgesomde zaken niet bezit ('geen computer of laptop' of 'geen tv' of 'geen auto' of 'geen wasmachine'). Onder 'hoge materiële welvaart' hebben we de scholieren verzameld die hoog scoren voor een van de beide indicatoren. Ofwel zijn dit scholieren die een maximaal wooncomfort aangeven, ofwel zijn dit scholieren uit gezinnen die geen van de vernoemde bezittingen ontbreken en voor drie ervan aangeven dat ze er meerdere hebben (of scholieren die aan beide criteria voldoen). Er blijft een tussencategorie over met hierin een derde van de scholieren.

De schoolgerelateerde factoren zijn de variabelen 'ooit gebist (Ref.cat: nooit gebist)', 'onderwijsvorm (Ref. cat: a-stroom)' en 'B-attest'. 'Ooit-gebist' onderscheidt leerlingen die tot nog toe nooit bisten, van deze die dit al wel deden. De variabele 'onderwijsvorm' bestaat uit twee categorieën: de a-stroom en de b-stroom. De a-stroom omvat de a-klas in de eerste graad en het aso en kso in de tweede en derde graad van het secundair onderwijs, de b-stroom omvat de b-klas, het tso en (d)bso. 'B-attest (Ref.cat: nooit B-attest)' onderscheidt leerlingen die nooit een B-attest ontvingen, van diegene die wel reeds een B-attest ontvingen.

Als persoonsgerelateerde factoren worden volgende variabelen opgenomen: 'zelfbeeld', 'negatief toekomstperspectief', 'onveiligheidsgevoelens', 'buurtbeleving' en 'antisociaal gedrag op school'. Deze variabelen peilen naar belevings- en gedragscomponenten van de jongeren. De eerste vier variabelen beschouwen we als indicatoren van het algemeen welbevinden van leerlingen. De schaal 'zelfbeeld' meet onder andere de mate waarin leerlingen trots zijn op zichzelf en van zichzelf vinden dat ze goede kwaliteiten hebben (Cronbach α = .814). Leerlingen die hoog scoren op deze schaal hebben een positief zelfbeeld. De schaal 'negatief toekomstperspectief' verwijst onder andere naar de mate waarin leerlingen hun toekomst somber of hopeloos inzien (Cronbach α = .766). Hoe hoger de score op deze schaal, hoe negatiever het toekomstperspectief. De schaal 'onveiligheidsgevoelens' meet onder andere de mate waarin leerlingen vinden dat de straten onveiliger zijn geworden (Cronbach α = .777). Een hoge score op deze schaal wijst op meer onveiligheidsgevoelens. De variabele 'buurtbeleving' is een schaal die onder andere peilt naar de mate waarin leerlingen graag in hun buurt wonen en zich veilig voelen in hun buurt (Cronbach α = .808). Hoe hoger de score op de schaal, hoe beter de buurtbeleving. De variabele 'antisociaal gedrag op school', tot slot, gaat na in welke mate leerlingen antisociaal gedrag stellen, zoals bijvoorbeeld de leerkrachten met opzet storen of andere leerlingen pesten (Cronbach α = .806).

Leerlingen die een hoge score hebben op deze schaal, stellen meer antisociaal gedrag op school. We vermoeden dat het gedrag van de leerlingen, een persoonsgerelateerde variabele, ook een samenhang zal vertonen met schoolwelbevinden en nemen hem 'als onafhankelijke variabele' op in de regressiemodellen. Wij verwachten dat de onderscheiden persoonsgerelateerde variabelen een invloed hebben op het schoolwelbevinden, en een wederzijdse beïnvloeding is niet uitgesloten. Leerlingen die de les opzettelijk storen, andere leerlingen pesten, zaken vernielen... zullen zich hierdoor wellicht ongelukkiger voelen op school en minder plezier beleven aan de opleiding, en leerlingen die zich niet goed voelen op school zullen minder binding ontwikkelen met de school, waardoor de kans op het stellen van antisociaal gedrag op school toeneemt. Deze wederzijdse beïnvloeding kan ook verondersteld worden voor de variabelen zelfbeeld, toekomstperspectief, onveiligheidsgevoelens en buurtbeleving.

Ten slotte worden de variabelen 'geslacht (Ref. cat: meisje)', 'leeftijd' en 'etnische afkomst (Ref. cat: allochtoon)' gebruikt als statistische controlevariabelen. De variabele 'etnische afkomst' zegt of een leerling autochtoon of allochtoon is. In tegenstelling tot andere hoofdstukken beschouwen we in deze bijdrage een leerling als autochtoon als hij of zij de Belgische nationaliteit heeft, minstens één ouder heeft die Belg is en met minstens één ouder Nederlands of Frans spreekt. Deze afwijking van andere hoofdstukken is nodig om de vergelijking met de Brusselse JOP-monitor mogelijk te maken.

3.3.3 Statistische analyses

Om een gedetailleerd beeld te schetsen van het schoolwelbevinden van de Antwerpse en Gentse scholieren bespreken we de dimensies 'schoolbeleving' en 'relatie met de leerkrachten' afzonderlijk. Aan de hand van frequentieverdelingen geven we een beschrijving van beide dimensies. Vervolgens gaan we na of er verschillen in groepsgemiddelden bestaan naargelang het geslacht, de leeftijd en de onderwijsvorm. Aan de hand van meervoudige lineaire regressieanalyses onderzoeken we welke gezins-, school- en persoonsgerelateerde factoren een invloed hebben op de schoolbeleving en op de relatie met de leerkrachten bij Antwerpse en Gentse leerlingen. Omdat onze data verkregen werden uit een scholenonderzoek, moeten we rekening houden met eventuele variantie op schoolniveau. Verkennende analyses wijzen echter uit dat deze variantie – tegen onze verwachting in – miniem is voor zowel 'schoolbeleving' als voor 'relatie met de leerkracht'. De vuistregel is dat we moeten overschakelen op multilevel analyses wanneer de variantie op schoolniveau minstens 5% bedraagt. Dit is niet het geval voor 'schoolbeleving' (4.08%) en evenmin het geval voor 'relatie met leerkrachten' (3.34%). In onderstaande sectie maken we dan ook geen gebruik van multileveltechnieken.

4. Resultaten

4.1 Schoolbeleving

Tabel 2.1. Schaalitems schoolbeleving (in percentage) bij jongeren in Antwerpen, Gent, Brussel (Nederlandstalig onderwijs) en Vlaanderen.

Items	(Helemaal) niet akkoord				Tussen beide				(Helemaal) akkoord			
	Antwerpen	Gent	Brussel	Vlaanderen	Antwerpen	Gent	Brussel	Vlaanderen	Antwerpen	Gent	Brussel	Vlaanderen
1. Ik ben tevreden over mijn opleiding Antwerpen (N = 2088) Gent (N = 1679) Brussel (N = 1923) Vlaanderen (N = 1426)	6.0	5.5	6.6	1.8	16.4	16.1	17.5	14.8	77.7	78.4	75.9	83.4
2. Over het algemeen heb ik plezier in mijn studie Antwerpen (N = 2088) Gent (N = 1677) Brussel (N = 1921) Vlaanderen (N = 1434)	10.3	11.0	14.8	10.0	25.5	29.7	30.9	27.3	63.8	59.3	54.3	62.7
3. Ik zou graag van school veranderen Antwerpen (N = 2079) Gent (N = 1671) Brussel (N = 1893) Vlaanderen (N = 1426)	62.6	69.6	57.9	84.2	21.7	18.3	23.3	10.6	15.7	12.1	18.8	5.2
4. Ik voel me ongelukkig op deze school Antwerpen (N = 2085) Gent (N = 1674) Brussel (N = 1896) Vlaanderen (N = 1423)	72.7	77.0	68.5	80.8	17.7	14.8	19.9	10.5	9.6	8.2	11.7	8.7
5. Ik vind de meeste lessen te saai Antwerpen (N = 2082) Gent (N = 1673) Brussel (N = 1888) Vlaanderen (N = 1433)	34.6	33.9	30.3	40.7	39.0	37.4	40.5	37.7	26.4	28.7	29.3	21.6

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010); JOP-monitor 2 (2008).

Tabel 2.1 toont aan dat de meeste Antwerpse en Gentse jongeren tevreden zijn over hun opleiding (Antwerpen: 78%; Gent: 78%). Ongeveer zes op tien zegt plezier te beleven in zijn/haar studies (Antwerpen: 64%; Gent: 60%). Ook over de saaiheid van de lessen zijn de meningen sterk gelijklopend, 26% in Antwerpen en 29% in Gent vindt de meeste lessen te saai en ongeveer 34% in beide steden gaat hier (helemaal) niet mee akkoord. Wat de tevredenheid over de eigen school betreft, zien we dat de

meeste Antwerpse en Gentse leerlingen zich gelukkig voelen op school (Antwerpen: 73%; Gent: 77%) en niet van school zouden willen veranderen (Antwerpen: 63%; Gent: 70%). In vergelijking met Vlaamse scholieren[16] stellen we vast dat Antwerpse en Gentse jongeren in het algemeen een iets lagere schoolbeleving hebben dan jongeren in het Vlaams secundair onderwijs (de gemiddelde schoolbeleving, uitgedrukt op een 100-puntenschaal, bedraagt respectievelijk 67, 67 en 68).[17] In vergelijking met Brussel[18] zien wij dat de jongeren in Antwerpen en Gent beter scoren (gemiddelden respectievelijk, 67, 67 en 64). Uit tabel 2.1 kunnen we afleiden dat dit vooral te maken heeft met de tevredenheid over de eigen school, namelijk meer leerlingen in Brussel voelen zich ongelukkig op de school en zouden van school willen veranderen.

Voor de verdere analyses werden de items uit deze schaal samengevoegd tot een schaal: 'schoolbeleving'. We creëerden een 100-puntenschaal die aangeeft hoe jongeren hun school beleven. Hoe hoger respondenten scoren op deze schaal, hoe beter hun schoolbeleving. Hoe lager de score op de schaal, hoe negatiever hun schoolbeleving. Deze schaal heeft een verklaarde variantie van 49.02% en een Cronbach α van .738 (zie tabel 2.2).

Tabel 2.2. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'schoolbeleving'.

Items	Ladingen
Ik ben tevreden over mijn opleiding	-.681
Over het algemeen heb ik plezier in mijn studie	-.718
Ik zou graag van school veranderen	.751
Ik voel me ongelukkig op deze school	.685
Ik vind de meeste lessen te saai	.663
Eigenwaarde	2.451
Verklaarde Variantie	49.02%
Cronbach α	.738

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 2.3. Schoolbeleving naar geslacht bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

		Gemiddelde		
		Antwerpen	Gent	t-toets
Geslacht	**Jongen**	66.52	66.07	.514 (n.s.)
	Meisje	67.26	68.80	**-1.973***
	t-toets	-.903 (n.s.)	**-3.222****	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

16. De cijfers refererend naar de Vlaamse situatie zijn afkomstig uit Vettenburg, Deklerck, & Siongers (2009).
17. Zie tabel 13 in bijlage.
18. De cijfers refererend naar de Brusselse situatie zijn afkomstig uit Vettenburg, Elchardus, & Put (2011).

In tabel 2.3 zien we dat jongens hun school en opleiding iets minder positief beleven dan meisjes. Het verschil is echter gering en enkel in Gent betekenisvol ($t = -3.222$, $p < .01$). Wij stellen ook vast dat de Gentse meisjes een iets positievere schoolbeleving kennen dan meisjes in de Antwerpse scholen ($t = -1.973$, $p < .05$).

Jongens in Antwerpen en Gent beleven hun school aanzienlijk positiever dan jongens in de Brusselse scholen (Antwerpen: 66.52; Gent: 66.07; Brussel: 61.67): voor de meisjes zijn de verschillen in schoolbeleving veel geringer (Antwerpen: 67.26; Gent: 68.80; Brussel: 66.57).

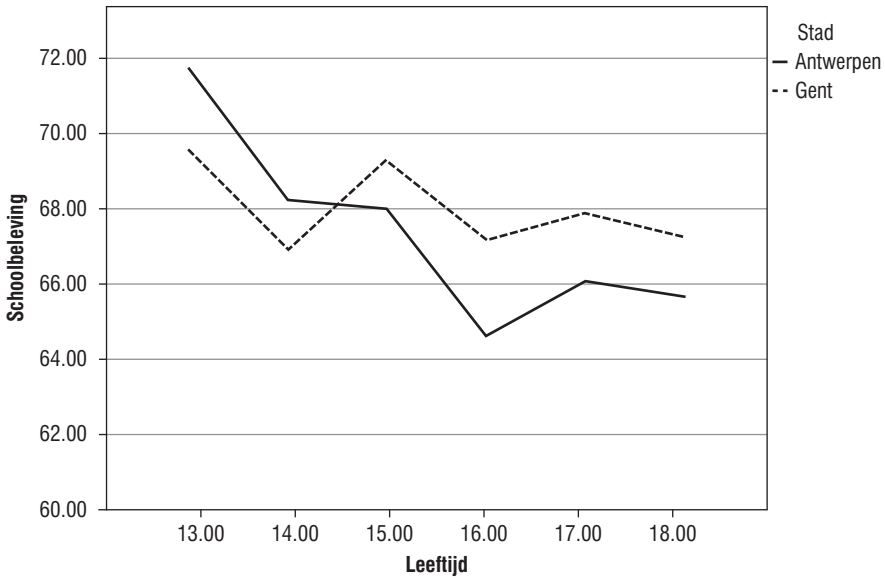

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Figuur 2.1. Schoolbeleving naar leeftijd bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

Voor Gentse leerlingen is er geen significant verschil in schoolbeleving naargelang de leeftijd ($F = .90$, n.s.), voor de Antwerpse leerlingen is het verschil meer uitgesproken en ook significant ($F = 3.55$, $p < .01$).[19] Figuur 2.1 toont aan dat de gemiddelde schoolbeleving het hoogst is bij 13-jarigen en het laagst bij 16-jarigen. Deze gegevens lopen relatief parallel met de bevindingen bij de Brusselse leerlingen. De gemiddelde schoolbeleving lag daar het hoogst bij de 13- en 14-jarigen en het laagst bij de 16-jarigen, maar de gevonden verschillen waren niet significant ($F = 1.93$, n.s.).

19. Zie tabel 15 in bijlage.

Tabel 2.4. Schoolbeleving naar onderwijsvorm bij jongeren in het secundair onderwijs in respectievelijk Antwerpen, Gent en Brussel (Nederlandstalig onderwijs).

		Gemiddelde		
		Antwerpen	**Gent**	**Brussel**
Onderwijsvorm 1ste en 2de jaar	**a-klas**	69.62	69.13	65.59
	b-klas	63.45	62.78	62.33
	t-toets	**3.414****	**3.180****	**1.977***
Onderwijsvorm 3de t.e.m. 6de jaar	**aso/kso**	69.13	69.66	64.35
	tso	65.39	65.64	64.28
	(d)bso/buso/leercontract	65.70	64.48	62.94
	F-toets	**6.629****	**10.800*****	.481

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012), JOP-monitor Brussel (2010); JOP-monitor 2 (2008).

Wat de onderwijsvorm betreft, zien we in tabel 2.4 dat in het eerste en tweede jaar van het secundair onderwijs Antwerpse en Gentse jongeren uit de a-klas een betere schoolbeleving hebben dan leerlingen uit de b-klas (respectievelijk $t = 3.414$, $p < .001$; $t = 3.180$, $p < .01$). Leerlingen uit de a-klas zijn meer tevreden over hun opleiding en school. Deze trend zet door tussen het 3de en 6de jaar van het secundair onderwijs: leerlingen uit het aso hebben een positievere schoolbeleving dan leerlingen uit het tso of (d)bso ($F = 6.629$, $p < .01$; $F = 10.800$, $p < .001$). Ook in Brussel hebben leerlingen in het eerste en tweede jaar die les volgen in de a-klas een betere schoolbeleving dan leerlingen in de b-klas (respectievelijk $t = 1.977$). De onderwijsvorm in de tweede en derde graad van het secundair onderwijs speelt in Brussel geen significante rol voor de schoolbeleving (respectievelijk $F = .481$, n.s.). Algemeen stellen wij vast dat zowel in de eerste, als in de tweede en derde graad de schoolbeleving hoger ligt bij de Antwerpse en Gentse dan bij de Brusselse leerlingen.

Om na te gaan welke factoren een invloed hebben op de schoolbeleving van leerlingen in Gent en Antwerpen voeren we een meervoudige regressieanalyse uit met een groot aantal onafhankelijke variabelen (tabel 2.5). We stellen vast dat 25.5% van de variantie in schoolbeleving verklaard wordt door het regressiemodel ($R^2 = .255$). De gestandaardiseerde β-waarden wijzen op een belangrijke rol van de ingevoerde persoonsgerelateerde factoren. Vooral het antisociaal gedrag op school hangt in belangrijke mate samen met de schoolbeleving van de Antwerpse en Gentse jongeren ($\beta = -.242$, $p < .001$). Hoe meer antisociaal gedrag een leerling stelt op school, hoe lager zijn schoolbeleving, en vice versa. Ook het zelfbeeld van de leerlingen ($\beta = .104$, $p < .001$), hun toekomstperspectief ($\beta = -.187$, $p < .001$) en hun buurtbeleving ($\beta = .078$, $p < .05$) hebben een significant effect op de schoolbeleving. Een gunstig toekomstperspectief, een positief zelfbeeld en een positieve buurtbeleving hangen samen met een positieve schoolbeleving. Wat de gezinsgerelateerde factoren betreft, spelen vooral opvolging door de ouders ($\beta = .089$, $p < .001$) en responsiviteit van de moeder ($\beta = .058$, $p < .05$) een

significante rol. Ten slotte heeft ook de controlevariabele 'etnische afkomst' (β = .113, p < .001) een significant effect op de schoolbeleving van de Antwerpse en Gentse leerlingen. Autochtone leerlingen voelen zich beter op school dan allochtone leerlingen. We merken op dat de schoolgerelateerde factoren 'ooit gebist', 'onderwijsvorm' en 'B-attest' geen significante invloed hebben op de schoolbeleving van Gentse en Antwerpse leerlingen.

Tabel 2.5. Verklarende factoren van schoolbeleving bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent en Nederlandstalig onderwijs in Brussel (gestandaardiseerde β-waarden).

	Antwerpen-Gent	Brussel
	β	β
Controlevariabelen		
Geslacht (Ref. cat: meisje)	-.031	**-.090*** **
Leeftijd	-.021	-.034
Etnische afkomst (Ref.cat: allochtoon)	**.113*** **	**.117*** **
Gezinsgerelateerde factoren		
Werksituatie ouders (Ref. cat: geen van beide ouders werkt)	-.023	-.011
Opleidingsniveau ouders (Ref. cat: geen van beide ouders hoogopgeleid)	.007	**-.055***
Responsiviteit vader	.045	**.111*** **
Responsiviteit moeder	**.058***	**.099*** **
Opvolging ouders	**.089*** **	-.009
Materiële welvaart (Ref. cat: niet welvarend)	-.022	**.060***
Subjectieve koopkracht (Ref. cat: voldoende)	-.001	-.030
Schoolgerelateerde factoren		
Ooit gebist (Ref. cat: nooit gebist)	.004	-.040
Onderwijsvorm (Ref. cat: a-stroom)	-.020	.049
B-attest (Ref. cat: nooit B-attest)	-.034	-.016
Persoonsgerelateerde factoren		
Zelfbeeld	**.104*** **	**.133*** **
Negatief toekomstperspectief	**-.187*** **	**-.137*** **
Onveiligheidsgevoelens	-.019	-.046
Buurtbeleving	**.078*** **	-.016
Antisociaal gedrag op school	**-.242*** **	**-.284*** **
adj. R^2	.255	.250

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012), JOP-monitor Brussel.

In vergelijking met de beïnvloedende factoren op de schoolbeleving in Brussel zien wij dat deels dezelfde factoren een invloed hebben. Zowel in Brussel als in Antwerpen

en Gent stellen wij vast dat de persoonsgerelateerde factoren, namelijk het toekomstperspectief, het antisociaal gedrag op school en het zelfbeeld, van belang zijn voor de verklaring van de schoolbeleving. Daarnaast zijn ook de responsiviteit van de moeder en de etnische afkomst van belang in beide datasets. In Brussel zien wij daarenboven ook dat het geslacht, het opleidingsniveau van de ouders, de responsiviteit van de vader en de financiële ruimte van het gezin[20] een significante bijdrage leveren in de verklaarde variantie. In Antwerpen en Gent spelen de opvolging van de ouders en de buurtbeleving een significante rol.

Tabel 2.6. Verklarende factoren van schoolbeleving bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent en bij jongeren in het secundair onderwijs in Vlaanderen (gestandaardiseerde β-waarden).

	Antwerpen/Gent	Vlaanderen
	β	β
Controlevariabelen		
Geslacht (Ref. cat: meisje)	**-.84*** **	-.051
Leeftijd	.006	**-.064***
Gezinsgerelateerde factoren		
Werksituatie ouders (Ref.cat: geen van beide ouders werkt)	.006	-.028
Opleidingsniveau ouders (Ref. cat: geen van beide ouders hoogopgeleid)	.037	-.002
Responsiviteit vader	.043	**.078***
Responsiviteit moeder	.044	**.084****
Opvolging ouders	**.158*** **	.040
Materiële welvaart (Ref. cat: niet welvarend)	.009	.008
Subjectief inkomen(Ref. cat: voldoende)	.002	-.054
Schoolgerelateerde factoren		
Ooit gebist (Ref. cat: nooit gebist)	**-.052***	-.023
Onderwijsvorm (Ref. cat: a-stroom)	-.009	.028
Persoonsgerelateerde factoren		
Zelfbeeld	**.111*** **	**.112****
Negatief toekomstperspectief	**-.231*** **	**-.127*** **
Onveiligheidsgevoelens	-.039	.053
adj. R^2	.188	.110

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor 2 (2008).

20. Materiële welvaart werd in Antwerpen en Gent anders geoperationaliseerd dan in Brussel (zie operationalisering van de factoren onder 3.3.2 en voetnoot 7). Het is niet uitgesloten dat hier het verschil in operationalisering het verschil in bevindingen beïnvloedt.

Om een vergelijking door te voeren met Vlaanderen, bouwen we vervolgens voor Antwerpen-Gent en Vlaanderen twee regressiemodellen uit met dezelfde onafhankelijke variabelen (tabel 2.6). Aangezien we voor Vlaamse leerlingen geen informatie hebben over de etnische afkomst – zoals hier geoperationaliseerd – B-attesten en antisociaal gedrag op school, worden deze onafhankelijke variabelen niet opgenomen in de regressiemodellen. In Antwerpen-Gent wordt 19% van de variantie in schoolbeleving verklaard door dit ietwat beperktere regressiemodel ($R^2 = .188$) en in Vlaanderen 11% ($R^2 = .110$). Zowel in Antwerpen-Gent als in Vlaanderen zijn de persoonsgerelateerde factoren 'zelfbeeld' en 'negatief toekomstperspectief' belangrijke voorspellers van de schoolbeleving. Een positief zelfbeeld en een gunstig toekomstperspectief hangen samen met een positieve schoolbeleving. Ook de gezinsgerelateerde factor 'opvolging ouders' is van belang in Antwerpen en Gent, in Brussel zijn het vooral de 'responsiviteit vader' en 'responsiviteit moeder' die een significant effect hebben op de schoolbeleving. Wat de schoolgerelateerde factoren betreft, zien we dat enkel de variabele 'ooit gebist' een significant – maar desalniettemin klein – effect heeft en dit enkel bij Antwerpse en Gentse jongeren ($\beta = -.052$, $p < .05$). Antwerpse en Gentse leerlingen die ooit gebist hebben, hebben een lagere schoolbeleving dan leerlingen die nooit gebist hebben. Kijken we naar de controlevariabelen, dan stellen we vast dat het geslacht van de leerlingen enkel in Antwerpen-Gent een significant effect heeft op de schoolbeleving ($\beta = .84$, $p < .001$). Antwerpse en Gentse jongens hebben een lagere schoolbeleving dan Antwerpse en Gentse meisjes. In Vlaanderen heeft het geslacht van de leerlingen geen invloed op hun schoolbeleving. In tegenstelling tot Antwerpen en Gent hangt bij Vlaamse leerlingen de leeftijd wel significant samen met de schoolbeleving ($\beta = -.064$, $p < .05$). Hoe ouder een Vlaamse leerling, hoe lager zijn of haar schoolbeleving.

4.2 Relatie met de leerkrachten

Ongeveer 60 procent van de Antwerpse en Gentse leerlingen is tevreden over de contacten met de leerkrachten (Antwerpen: 58%; Gent: 59%), vindt dat de leerkrachten hen au sérieux nemen (Antwerpen: 65%; Gent: 65%), dat de meeste leerkrachten bereid zijn om met hen te praten als iets hun niet bevalt (Antwerpen: 59%; Gent: 58%) en dat ze openlijk hun mening kunnen geven (Antwerpen: 60%; Gent: 57%). Net als bij schoolbeleving stellen we vast dat Brusselse leerlingen in het algemeen minder tevreden zijn over de relatie met hun leerkrachten dan Antwerpse, Gentse en Vlaamse leerlingen (de gemiddelden op de schaal 'relatie met de leerkrachten' bedragen in Brussel: 62.2; Antwerpen: 64.5; Gent: 64.9; Vlaanderen: 65.4).[21] Tabel 2.7 toont dat de Brusselse leerlingen op alle items van tevredenheid over de relatie met de leerkrachten lager scoren dan hun collega's in Antwerpen, Gent en Vlaanderen. Op twee van de vier items scoren Antwerpse en Gentse leerlingen ook beter dan

21. Zie tabel 14 in bijlage.

de gemiddelde Vlaamse scholier. Meer Antwerpse en Gentse dan Vlaamse leerlingen geven aan dat hun leerkrachten bereid zijn om met hen te praten en dat ze de ruimte krijgen om openlijk hun mening te kunnen geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten. Dit vertaalt zich evenwel niet in een gevoel van au sérieux genomen te worden. In Antwerpen vindt 13% dat zij niet au sérieux worden genomen door de leerkrachten, in Gent is dat 10%, in Vlaanderen 7.5%. Ongeveer evenveel leerlingen uit Antwerpen, Gent en Vlaanderen zijn tevreden over de contacten die ze onderhouden met hun leerkrachten.

Tabel 2.7. Schaalitems relatie met leerkrachten (in percentage) bij jongeren in Antwerpen, Gent, Brussel (Nederlandstalig onderwijs) en Vlaanderen.

Items	(Helemaal) niet akkoord				Tussen beide				(Helemaal) akkoord			
	Antwerpen	Gent	Brussel	Vlaanderen	Antwerpen	Gent	Brussel	Vlaanderen	Antwerpen	Gent	Brussel	Vlaanderen
1. Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten Antwerpen (N = 2070) Gent (N = 1666) Brussel (N = 1905) Vlaanderen (N = 1417)	11.8	8.3	11.5	8.2	30.6	32.2	32.1	33.0	57.6	59.4	56.5	58.8
2. Mijn leerkrachten nemen me niet serieus Antwerpen (N = 2072) Gent (N = 1668) Brussel (N = 1901) Vlaanderen (N = 1424)	64.8	65.0	57.2	73.6	22.5	24.9	26.8	18.9	12.7	10.1	16.0	7.5
3. De meeste leerkrachten zijn bereid om met mij te praten als mij iets niet bevalt Antwerpen (N = 2080) Gent (N = 1674) Brussel (N = 1886) Vlaanderen (N = 1420)	14.4	14.0	19.5	15.4	27.2	28.6	31.9	30.8	58.5	57.5	48.7	53.8
4. Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten Antwerpen (N = 2075) Gent (N = 1666) Brussel (N = 1871) Vlaanderen (N = 1424)	15.3	13.1	16.8	16.6	26.8	29.6	30.9	32.5	57.9	57.2	52.3	50.9

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010); JOP-monitor 2 (2008).

Zoals voor de schoolbeleving brachten we voor de verdere analyses de items uit deze schaal samen in een 100-puntenschaal die aangeeft hoe jongeren de relatie met hun

leerkracht beleven. Hoe hoger respondenten scoren op deze schaal, hoe beter ze de relatie met de leerkrachten inschatten. Deze schaal heeft een verklaarde variantie van 51.84% en een Cronbach α van .683 (zie tabel 2.8).

Tabel 2.8. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'relatie met de leerkracht'.

Items	Ladingen
Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten	.767
Mijn leerkrachten nemen me niet serieus	-.572
De meeste leerkrachten zijn bereid om met mij te praten als mij iets niet bevalt	.787
Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten	.735
Eigenwaarde	2.073
Verklaarde Variantie	51.84%
Cronbach α	.683

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 2.9. Relatie met de leerkrachten naar geslacht bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

		Gemiddelde		
		Antwerpen	Gent	t-toets
Geslacht	**Jongen**	63.49	64.57	-1.198
	Meisje	65.21	65.32	-.143
	t-toets	**-2.111***	-.893	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Meisjes zijn iets meer tevreden over de relatie met hun leerkrachten dan jongens, maar het verschil is zeer gering en enkel significant in Antwerpen ($t = -2.111$, $p < .05$) (tabel 2.9). In vergelijking met Brussel en Vlaanderen zien wij dat de meisjes die schoollopen in een stedelijke context iets minder tevreden zijn over de relatie met hun leerkrachten dan de gemiddelde Vlaamse scholier (Antwerpen: 65.21; Gent: 65.32; Brussel: 64.2; Vlaanderen: 66.6) en dat de Brusselse meisjes hun relatie het minst positief beoordelen. De verschillen zijn evenwel gering. Brusselse jongens zijn minder tevreden over de relatie met hun leerkrachten dan Antwerpse, Gentse en Vlaamse jongens (Antwerpen: 63.49; Gent: 64.57; Brussel: 60.03; Vlaanderen: 64.35).

Net als voor de schoolbeleving zijn ook voor de relatie met de leerkracht de verschillen tussen de verschillende leeftijdsgroepen niet groot en variëren ze tussen gemiddelde waarden van 62.44 en 68.38. Bij Gentse leerlingen verschilt de relatie met de leerkrach-

ten niet significant naargelang de leeftijd (F = 0.48, n.s.).[22] Figuur 2.2 toont aan dat net als bij schoolbeleving 16-jarige leerlingen de laagste gemiddelde score hebben voor de relatie met de leerkrachten. Tussen 16 en 17 jaar stijgt de tevredenheid terug. Bij de Gentse leerlingen zien wij na 17 jaar terug een daling. In tegenstelling tot Gent verschilt in Antwerpen de relatie met de leerkracht wel significant naargelang de leeftijd van de leerlingen (F = 2.25, p < .05). In vergelijking met Gent beoordelen de 13-jarige leerlingen in Antwerpen hun relatie met de leerkracht beduidend beter, op 16-jarige leeftijd beduidend slechter. Tussen 16 en 17 worden jongeren terug meer tevreden over hun relatie met de leerkracht. Anders dan voor Gentse scholieren zet die tendens zich voort voor 18-jarigen.

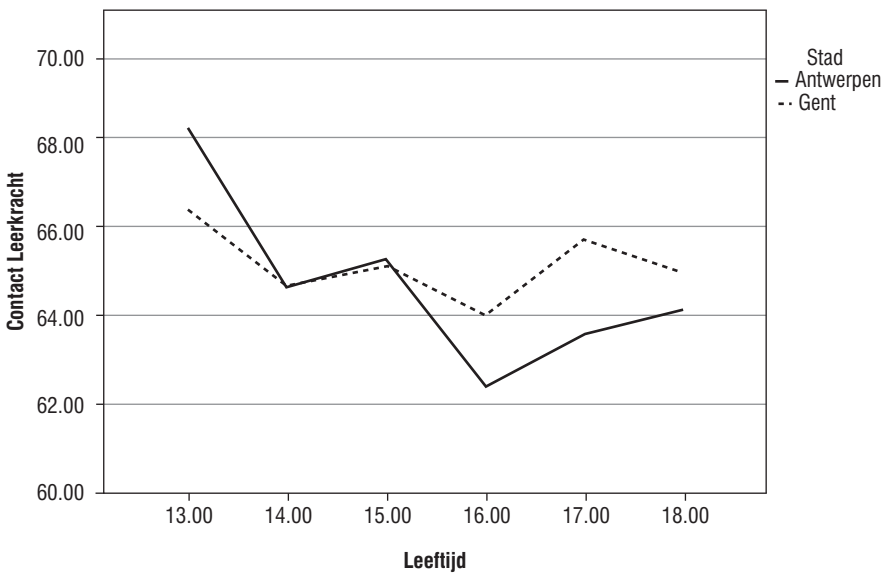

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Figuur 2.2. Relatie met de leerkrachten naar leeftijd bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

Wat de onderwijsvorm betreft, stellen we in tabel 2.10 vast dat inzake de relatie met de leerkrachten er enkel in Antwerpen een significant verschil bestaat tussen leerlingen uit de a- of b-klas (t = 3.198, p < .01) en tussen leerlingen uit het aso/kso, tso of (d) bso (F = 6.934, p < .01). Antwerpse leerlingen in de a-stroom beleven hun relatie met de leerkrachten significant beter dan scholieren uit de b-stroom. In Gent en Brussel ervaren leerlingen uit verschillende onderwijsrichtingen hun relatie met de leerkracht niet op een significant andere manier.

22. Zie tabel 16 in bijlage.

Tabel 2.11 toont de verklarende factoren van de relatie met de leerkrachten bij Antwerpse, Gentse en Brusselse jongeren. Voor wat betreft de Antwerpse en Gentse jongeren zien we dat het regressiemodel 18% van de variantie in de relatie met de leerkrachten verklaart ($R^2 = .177$). Net als bij schoolbeleving is de persoonsgerelateerde factor 'antisociaal gedrag op school' de belangrijkste voorspeller ($\beta = -.210$, $p < .001$). Leerlingen die antisociaal gedrag stellen op school, zijn minder tevreden over hun relatie met de leerkrachten. Ook een gunstig toekomstperspectief hangt significant samen met een positieve waardering van de relatie met de leerkrachten ($\beta = -.120$, $p < .001$). Daarnaast spelen ook het zelfbeeld ($\beta = -.104$, $p < .001$) en de buurtbeleving ($\beta = .081$, $p < .001$) van de jongeren een rol. Jongeren met een positief zelfbeeld en een positieve buurtbeleving hebben een betere relatie met hun leerkrachten. Wat de gezinsgerelateerde factoren betreft, zien we dat vooral de responsiviteit van de vader een rol speelt. Hoe hoger de responsiviteit van de vader, hoe beter de relatie met de leerkrachten. Daarnaast registreren we ook kleine effecten van de responsiviteit van de moeder ($\beta = .053$, $p < .05$), de opvolging door de ouders ($\beta = .065$, $p < .05$) en de materiële welvaart ($\beta = -.049$, $p < .05$). Een hoge responsiviteit en een sterke opvolging door de ouders hangen samen met meer tevredenheid bij leerlingen over de relatie met hun leerkrachten. De invloed van 'materiële welvaart' werkt enigszins anders dan verwacht: jongeren die meer welvaart ervaren, evalueren het contact met hun leerkrachten negatiever dan andere leerlingen. Tot slot speelt enkel de controlevariabele 'etnische origine' een beperkte rol in het contact met de leerkrachten. Autochtone scholieren beleven de relatie met hun leerkrachten gemiddeld iets beter dan allochtone leerlingen. Noch de overige controlevariabelen, namelijk geslacht en leeftijd, noch de ingevoerde schoolgerelateerde factoren, namelijk de onderwijsvorm, het al dan niet bissen en het behalen van een B-attest laten zich voelen op de tevredenheid over de relatie met hun leerkrachten.

Tabel 2.10. Relatie met de leerkrachten naar onderwijsvorm bij jongeren in het secundair onderwijs in respectievelijk Antwerpen, Gent en Brussel (Nederlandstalig onderwijs).

		Gemiddelde		
		Antwerpen	**Gent**	**Brussel**
Onderwijsvorm 1ste en 2de jaar	a-klas	67.47	65.74	62.23
	b-klas	61.53	64.99	60.94
	t-toets	**3.198****	.371	.802
Onderwijsvorm 3de t.e.m. 6de jaar	aso/kso	66.16	65.77	62.06
	tso	61.79	63.68	62.81
	(d)bso/buso/leercontract	64.46	63.37	63.67
	F-toets	**6.934****	2.526	.644

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012), JOP-monitor Brussel (2010); JOP-monitor 2 (2008).

Tabel 2.11. Verklarende factoren van de relatie met leerkrachten bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen, Gent en het Nederlandstalig onderwijs in Brussel (gestandaardiseerde β-waarden).

	Antwerpen-Gent	Brussel
	β	β
Controlevariabelen		
Geslacht (Ref. cat: meisje)	-.027	-.097***
Leeftijd	.022	.044
Etnische afkomst (Ref.cat: allochtoon)	.046*	.085**
Gezinsgerelateerde factoren		
Werksituatie ouders (Ref. cat: geen van beide ouders werkt)	-.002	-.014
Opleidingsniveau ouders (Ref. cat: geen van beide ouders hoogopgeleid)	.016	-.038
Responsiviteit vader	.088***	.105***
Responsiviteit moeder	.056*	.084**
Opvolging ouders	.058*	.025
Materiële welvaart (Ref. cat: niet welvarend)	-.049*	.067*
Subjectieve koopkracht (Ref. cat: voldoende)	.031	.015
Schoolgerelateerde factoren		
Ooit gebist (Ref. cat: nooit gebist)	-.023	-.033
Onderwijsvorm (Ref. cat: a-stroom)	-.013	.062*
B-attest (Ref. cat: nooit B-attest)	-.021	-.010
Persoonsgerelateerde factoren		
Zelfbeeld	.104***	.108***
Negatief toekomstperspectief	-.120***	-.078**
Onveiligheidsgevoelens	.004	-.035
Buurtbeleving	.081***	.069**
Antisociaal gedrag op school	-.210***	-.185***
adj. R^2	**.177**	**.151**

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012), JOP-monitor Brussel (2010).

Een vergelijking tussen beide modellen leert dat de opgenomen verklarende indicatoren iets meer variantie verklaren in het contact met leerkrachten bij Antwerpse en Gentse (18%) dan bij Brusselse leerlingen (15%). Net als voor de schoolbeleving merken we dat in beide modellen in grote mate dezelfde beïnvloedende factoren een rol spelen. Zowel in Brussel als in Antwerpen en Gent stellen we vast dat de persoonsgerelateerde factoren – het toekomstperspectief, het antisociaal gedrag op school en het zelfbeeld – significant samenhangen met schoolbeleving. Voor wat betreft de gezinsgerelateerde variabelen spelen zowel in Antwerpen-Gent als in Brussel de responsiviteit van de vader en de moeder en de materiële welvaart een rol. Opmerkelijk is wel dat de

richting van de beïnvloeding van de materiële welvaart verschilt naargelang de stad. Waar Antwerpse en Gentse jongeren die meer materiële welvaart ervaren, hun relatie met de leerkracht slechter beleven, ervaren meer bemiddelde Brusselse jongeren betere contacten met de leerkracht dan hun minder bemiddelde medeleerlingen. Anders dan in Gent-Antwerpen sorteert 'opvolging ouders' geen betekenisvolle impact op de wijze waarop Brusselse leerlingen hun relatie met de leerkrachten inschatten. Waar de schoolgerelateerde variabelen geen betekenisvolle predictoren zijn in de Antwerpse en Gentse context, speelt 'onderwijsvorm' wel een rol in Brussel: leerlingen die les volgen in de b-stroom beoordelen de relatie met de leerkrachten beter dan scholieren uit de a-stroom. Een laatste verschil betreft het 'geslacht' van jongeren. Waar we geen significante verschillen registreren in de wijze waarop Gentse en Antwerpse jongens en meisjes hun relatie met de leerkracht beleven, zijn Brusselse meisjes meer tevreden over het contact met hun leerkrachten dan hun mannelijke medescholieren.

Tabel 2.12. Verklarende factoren van de relatie met de leerkrachten als afhankelijke variabele bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent en bij jongeren in het secundair onderwijs in Vlaanderen (gestandaardiseerde β-waarden).

	Antwerpen/Gent	Vlaanderen
	β	β
Controlevariabelen		
Geslacht (Ref. cat: meisje)	**-.065****	**-.080****
Leeftijd	.038	**.168*****
Gezinsgerelateerde factoren		
Werksituatie ouders (Ref.cat: geen van beide ouders werkt)	.012	-.029
Opleidingsniveau ouders (Ref. cat: geen van beide ouders hoogopgeleid)	.035	.001
Responsiviteit vader	**.087****	**.091****
Responsiviteit moeder	.046	**.098****
Opvolging ouders	**.122*****	.043
Materiële welvaart (Ref. cat: niet welvarend)	**-.077*****	.001
Subjectief inkomen (Ref. cat: voldoende)	.025	-.003
Schoolgerelateerde factoren		
Ooit gebist (Ref. cat: nooit gebist)	**-.047***	**-.091****
Onderwijsvorm (Ref. cat: a-stroom)	-.025	.012
Persoonsgerelateerde factoren		
Zelfbeeld	**.111*****	**.135*****
Negatief toekomstperspectief	**-.168*****	**-.112****
Onveiligheidsgevoelens	-.001	.005
adj. R^2	.140	.109

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor 2 (2008).

Bij het vergelijken van beïnvloedende factoren voor de relatie met de leerkrachten bij Antwerpse en Gentse leerlingen en Vlaamse leerlingen (tabel 2.12) stellen we vast dat het regressiemodel in Antwerpen-Gent 14% van de variantie verklaart, in Vlaanderen is dit 11%. In Antwerpen en Gent dragen een aantal controle- en persoons- en gezinsgerelateerde factoren bij tot de verklaarde variantie. Een gunstig toekomstperspectief (β = -.168, $p < .001$) en een positief zelfbeeld (β = .111, $p < .001$) hebben een significant effect op de relatie met de leerkrachten. Opgevolgd worden door de ouders (β = .122, $p < .001$) en materiële welstand kennen binnen het gezin (β = -.077, $p < .001$) hangen samen met een positieve relatie met de leerkrachten. In vergelijking met Vlaanderen zien wij dat dezelfde persoonsgerelateerde factoren, namelijk het toekomstperspectief en het zelfbeeld, van betekenis zijn voor de verklaarde variantie. Voor de gezinsfactoren zien wij dat de opvolging door de ouders en de materiële welstand geen bijdrage leveren, wel de responsiviteit van de vader en de moeder. Wat de schoolgerelateerde factoren betreft, zien we dat de variabele 'ooit gebist' zowel in Antwerpen-Gent (β = -.047, $p < .05$) als in Vlaanderen (β = -.091, $p < .01$) een effect heeft. Leerlingen die ooit bisten, zijn minder tevreden over de relatie met de leerkrachten. De variabele 'onderwijsvorm' heeft geen significante invloed. Ten slotte hangt zowel in Antwerpen-Gent als in Vlaanderen het geslacht van de leerlingen significant samen met hun relatie met de leerkrachten. In Vlaanderen beoordelen oudere leerlingen de relatie met hun leerkrachten positiever. In Antwerpen-Gent heeft de leeftijd geen effect op de verklaarde variantie.

5. Besluit

Deze bijdrage had tot doel het schoolwelbevinden van leerlingen in een (groot)stedelijke context, met name in Gent en Antwerpen, te onderzoeken. In het schoolwelbevinden onderscheiden we twee dimensies, namelijk de schoolbeleving en de relatie met de leerkrachten. We stellen vast dat de meeste Antwerpse en Gentse leerlingen tevreden zijn over hun school en opleiding en de relatie met hun leerkrachten waarderen. Globaal gezien scoren Antwerpse en Gentse jongeren op beide dimensies van het schoolwelbevinden iets beter dan hun Brusselse collega's, maar iets minder goed dan de gemiddelde Vlaamse scholier.

Naast een algemene beschrijving van het schoolwelbevinden van Antwerpse en Gentse leerlingen had deze bijdrage ook tot doel na te gaan welke factoren een invloed hebben op het schoolwelbevinden van deze leerlingen, en of wij dezelfde beïnvloedende factoren terugvinden als bij Brusselse leerlingen. Vertrekkende vanuit literatuurgegevens onderzochten we de invloed van persoons-, gezins- en schoolgerelateerde factoren op de schoolbeleving en op de relatie met de leerkrachten van Antwerpse en Gentse leerlingen. De data in dit onderzoek zijn geclusterd op schoolniveau en laten toe om te onderzoeken of er zich grote verschillen voordoen tussen de onderzochte scholen op

het vlak van schoolwelbevinden. Wij vonden dat de variantie in het schoolwelbevinden van Antwerpse en Gentse scholieren op schoolniveau eerder laag is, respectievelijk 4.08% voor 'schoolbeleving' en 3.3% voor 'contact met de leerkrachten'.[23] Multilevel analyses zijn slechts zinvol wanneer het hogere niveau (hier de school) voldoende variantie in de afhankelijke variabele (het schoolwelbevinden) geeft. Gezien de lage scores opteerden wij hier voor multivariate regressieanalyses om de invloed van een aantal predictoren op het schoolwelbevinden te onderzoeken.

De multivariate analyses toonden aan dat beide dimensies in grote mate door dezelfde factoren beïnvloed worden. Vooral het antisociaal gedrag dat leerlingen stellen op school blijkt het sterkst samen te hangen met het schoolwelbevinden. Antwerpse en Gentse leerlingen die antisociaal gedrag stellen op school – zoals leerkrachten met opzet storen tijdens de les, andere leerlingen pesten, brutaal zijn of dingen vernielen – voelen zich minder goed op school en zijn minder tevreden over de relatie met hun leerkrachten. Dit sluit aan bij onderzoeken die aantonen dat leerlingen met een laag schoolwelbevinden meer kans hebben om probleemgedrag te stellen op school (Vettenburg, 1988; Samdal et al., 1998; Engels et al., 2004; Lévy-Garboua et al., 2006). Over de causaliteit van dit verband kunnen we op basis van onze analyses echter geen uitspraken doen. Zo blijft de vraag of leerlingen antisociaal gedrag stellen omdat ze zich niet goed voelen op school of dat leerlingen zich niet goed voelen op school omdat ze zich antisociaal gedragen. Verder onderzoek kan hierover meer duiding geven. Naar analogie met andere onderzoeken (Elchardus et al., 1999; Mertens & Van Damme, 2000; Rask et al., 2002; Vettenburg et al., 2009, 2010) zien we dat Antwerpse en Brusselse leerlingen met een gunstig toekomstperspectief, een positief zelfbeeld en een responsieve vader of moeder een positieve schoolbeleving hebben en tevreden zijn over de relatie met hun leerkrachten. In tegenstelling tot andere onderzoeken (Knuver & Brandsma, 1993; Engels et al., 2004; Van Petegem et al., 2008) vinden we wel een effect van de etnische afkomst van leerlingen op hun schoolbeleving. Autochtone leerlingen voelen zich beter op school en zijn meer tevreden over hun school en opleiding dan allochtone leerlingen. De culturele kloof tussen de school- en thuisomgeving kan een mogelijke verklaring bieden voor deze vaststelling. De stedelijke context maakt immers dat er meer jongeren met diverse culturele, linguïstische en religieuze achtergronden op de schoolbanken zitten. De kloof tussen de school- en thuiscultuur kan ervoor zorgen dat deze jongeren minder aansluiting vinden op school en zich hierdoor minder goed voelen (Vyverman & Vettenburg, 2009; Vettenburg, 1988). Ook de materiele welvaart van het gezin blijkt een rol te spelen. Leerlingen die laag scoren op 'wooncomfort' of 'bezit' hebben een negatieve relatie met hun leerkrachten. We vonden in dit onderzoek evenwel geen statistisch significant verband tussen 'materiële welvaart' en 'schoolbeleving'. Opvallend is nog de beperkte invloed van de onderzochte schoolfactoren. In tegenstelling tot Vettenburg en Brondeel (2010) vinden we in Antwerpen

23. In Brussel bedroeg die variantie op het geaggregeerd niveau nog 10% voor schoolbeleving en 6% voor de relatie met de leerkrachten.

en Gent weinig effect van de biservaringen van leerlingen. Ook de variabele 'B-attest' blijkt geen invloed te hebben. Wat de onderwijsvorm betreft, vinden wij slechts gedeeltelijk een bevestiging van wat de literatuur suggereert (Mertens & Van Damme, 2000; Engels et al., 2001, 2004). In aansluiting bij die literatuur illustreren onze resultaten dat alle leerlingen uit de a-stroom, ongeacht de stad, hun opleiding en school positiever beleven dan leerlingen uit de b-stroom. Dit geldt zowel in de eerste als in de tweede en derde graad. Opmerkelijk is echter dat voor wat betreft de relatie met de leerkracht enkel significante verschillen gevonden worden tussen onderwijsvormen in het Antwerpse onderwijs. In Antwerpen beoordelen leerlingen uit de a-stroom de relatie met hun leerkrachten positiever dan leerlingen uit de b-stroom. In Gent vinden wij dit effect niet. Deze bevinding vraagt verdere uitdieping en onderzoek.

Ten slotte wilden we doorheen dit onderzoek het schoolwelbevinden van Antwerpse en Gentse leerlingen vergelijken met het schoolwelbevinden van Brusselse en – waar mogelijk – Vlaamse leerlingen. Gezien de stedelijke context van ons onderzoek veronderstelden we een hoger schoolwelbevinden bij Antwerpse en Gentse leerlingen dan bij Brusselse leerlingen. Dit werd ook bevestigd in onze analyses. Antwerpse en Gentse leerlingen hebben een hogere schoolbeleving en zijn meer tevreden over de relatie met hun leerkrachten dan Brusselse jongeren, maar scoren op beide dimensies van het schoolwelbevinden iets lager dan de gemiddelde Vlaamse leerling. De factoren die een invloed hebben op het schoolwelbevinden van Gentse en Antwerpse leerlingen liggen in dezelfde lijn als wat wij vonden voor Vlaanderen en Brussel. Vanuit de vaststelling dat Antwerpse en Gentse leerlingen een negatiever schoolwelbevinden hebben dan Vlaamse leerlingen, maar een positiever dan de Brusselse leerlingen, kunnen we veronderstellen dat deze factoren sterker spelen naarmate de verstedelijking toeneemt. We zagen in het Brussels onderzoek dat de materiële welvaart van het gezin een invloed heeft op het schoolwelbevinden van Brusselse leerlingen. Zo beïnvloedt die materiële welvaart zowel de mate waarin Brusselse leerlingen tevreden zijn over de opleiding en de school, als de wijze waarop ze de relatie met de leerkrachten evalueren. Bij de Antwerpse en Gentse leerlingen stellen wij vast dat de materiële welvaart enkel een effect heeft op een van de dimensies van het schoolwelbevinden, namelijk op de relatie met de leerkrachten. Dit effect speelt bovendien in de omgekeerde richting dan die in Brussel. Een potentiële verklaring voor die omgekeerde tendens kan gevonden worden in de verschillende operationalisering van de variabele 'materiële welvaart' (zie hoger) in beide JOP-onderzoeken. Een andere hypothese is echter dat de armoedeconcentratie zich maar laat voelen op de schoolbeleving wanneer zij in een sterke mate aanwezig is. Deze vermoedens vragen verder uitdiepend onderzoek en een degelijke operationalisering van de armoedefactor.

Bibliografie

Brand, S., Felner, R., Seitsinger, A., Burns, A., & Bolton, N. (2008). A large scale study of the assessment of the social environment of middle and secondary schools: the validity and utility

of teachers' ratings of school climate, cultural pluralism, and safety problems for understanding school effects and school improvement. *Journal of School Psychology, 46*(5), 507-535.

Brutsaert, H. (1993). *School, gezin en welbevinden. Zesdeklassers en hun sociale omgeving.* Leuven/Apeldoorn: Garant.

Carlier, D. (2009). La dualisation des résultats scolaires à Bruxelles. *Agenda Interculturel, 271*, 4-8.

Clerkin, P., Walsh, K., & Gabhainn, S. (2002). *School perceptions among Irish schoolchildren. Research factsheet, HSBC Ireland.* Geraadpleegd op 31 mei 2010 op: www.hbsc.org/countries/downloadscountries/Ireland/factsheet.15.pdf

Crosnoe, R., Johnson, M.K., & Elder, G.H. (2004). Intergenerational bonding in school: the behavioral and contextual correlates of student-teacher relationships. *Sociology of Education, 77*(1), 60-81.

Decaluwé, L., Goedseels, E., Hooge, J., Mertens, W., & Vandoorne, J. (2000). *Jongeren aan het woord. Interdisciplinair netwerk. Jeugdonderzoek, KULeuven.* Onuitgegeven onderzoeksrapport, KULeuven, HIVA.

De Clerck, O., & Vettenburg, N. (2011). Het schoolwelbevinden in Brussel. In N. Vettenburg, M. Elchardus & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de Jop-monitor Brussel* (pp. 69-106). Leuven/Den Haag: Acco.

De Fraine, B., Van Landeghem, G., Van Damme, J., & Onghena, P. (2005). An analysis of well-being in secondary school with multilevel growth curve models and multilevel multivariate models. *Quality & Quantity, 39*, 297-316.

De Groof, S. (2003). *Leerlingenparticipatie nader bekeken. Een kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar de betekenis en het belang van participatie op* school. *TOR-rapport 2003/7*. Brussel: Vrije Universiteit, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

De Laender, J. (2007). *Empirische studie naar het schoolwelbevinden op school bij kansarme en niet-kansarme kinderen*. Proefschrift, UGent.

De Maeyer, S., Rymenans, R., Daems, F., Van Petegem, P., & Van den Bergh, H. (2003). *Effectiviteit van tso- en bso-scholen in Vlaanderen: een onderzoek naar de effecten van schoolkenmerken op de prestaties en het welbevinden op school van tso- en bso-leerlingen.* Leuven: Acco.

Eder, F. (1995). *Das Befinden von Kindern und Jugendlichen in der Schule*. Innsbruck: Studien-Verlag.

Elchardus, M., Kavadias, D., & Siongers, J. (1999). *Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Samenvatting van het onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie.

Engels, N., Aelterman, A., Schepens, A., & Van Petegem, K. (2001). Het welbevinden van leerlingen in het secundair onderwijs. *Welwijs, 12* (3), 28-33.

Engels, N., Aelterman, A., Van Petegem, K., & Schepens A. (2004). Factors which influence the well-being of pupils in Flemish secondary schools. *Educational Studies, 30* (2), 127-143.

Goedseels, E., & Van den Bergh, B. (2003). School en schoolbeleving: leerlingen bevraagd. In B. Van den Bergh, L. Ackaert & L. De Rycke (Eds.), *Tienertijd: communicatie, opvoeding en welzijn in context: 10- tot 18-jarigen, ouders en leerkrachten bevraagd* (pp. 225-245). Antwerpen: Garant.

Hirtt, N., Nicaise, I., & De Zutter, D. (2007). *De school van de ongelijkheid*. Berchem: Epo.

Janssens, R., Carlier, D., & Van de Craen, P. (2009). Het onderwijs in Brussel. *Brussels Studies*, synthesenota nr. 5.

Knuver, A.W.M., & Brandsma, H.P. (1993). Cognitive and affective outcomes in school effectiveness research. *School Effectiveness and School Improvement, 4*, 189-203.

Lévy-Garboua, L., Lohéac, Y., & Fayolle, B. (2006). Preference formation, school dissatisfaction, and risky behavior of adolescents. *Journal of Economic Psychology, 27*(1), 165-183.

Locker, J., & Cropley, M. (2004). Anxiety, depression and self-esteem in secondary school children: an investigation into the impact of standard assessment tests (SAT's) and other important school examinations. *School Psychology International, 25*(3), 333-345.

Matthijssen, M. (1993). Jongeren en onderwijs. In A.J. Dieleman, F.J. Van Der Linden & A.C. Perreijn (Eds.), *Jeugd in meervoud* (pp. 168-187). Utrecht/Heerlen: De tijdstroom i.s.m. Open universiteit.

McDougall, P., Hymel, S., Vaillancourt, T., & Mercer, L. (2001). The consequences of childhood peer rejection. In M.R. Leary (Ed.), *Interpersonal Rejection* (pp. 213-247). New York: NY/ Oxford University Press.

Mertens, W., & Van Damme, J. (2000). De school. In H. De Witte, J. Hooge & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld. 12- tot 18-jarigen over hun leefwereld en toekomst* (pp. 81-148). Leuven: Universitaire Pers.

Natvig, G.K., Albrektsen, G., & Qvarnstrom, U. (2003). Associations between psychological factors and happiness among school adolescents. *International Journal of Nursing, 9*, 166-175.

Opdenakker, M., & Van Damme, J. (2000). Effects of schools, teaching staff and classes on achievement and well-being in secondary education: similarities and differences between school outcomes. *School Effectiveness and School Improvement, 11*(2), 165-196.

Rask, K., Astedt-Kurki, P., Tarkka, M.-T., & Laippala, P. (2002). Relationships among adolescent subjective well-being, health behavior and school satisfaction. *Journal of School Health, 72*(6), 243-249.

Rombauts, C. (2007). Graag naar school. Jongeren en schoolbeleving. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 71-92). Leuven: LannooCampus.

Samdal, O., Nutbeam, D., Wold, B., & Kannas, L. (1998). Achieving health and educational goals through schools – a study of the importance of the school climate and the students' satisfaction with school. *Health Education Research. Theory & Practice, 13*(3), 383-397.

Samdal, O., Wold, B., & Bronis, M. (1999). Relationship between students' perceptions of school environment, their satisfaction with school and perceived academic achievement: an international study. *School Effectiveness and School Improvement, 10*(3), 296-320.

Schuurman, M. (1984). *Scholieren over onderwijs. Verslag van een studie naar houdingen, percepties en welbevinden van leerlingen in het voortgezet onderwijs.* Leiden: Nederlands Instituut voor Preventieve Gezondheidszorg TNO.

Stevens, F., & Elchardus, M. (2001). *De speelplaats als cultureel centrum. De beleving van de leefwereld van jongeren*. Eindverslag bij het project PBO97/16/115. VUB, Vakgroep sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

Suldo, S.M., Riley, K.N., & Shaffer, E.J. (2006). Academic correlates of children and adolescents' life satisfaction. *School Psychology International, 27*(5), 567-582.

Van Landeghem, G., Van Damme, J., Opdenakker, M., De Fraine, B., & Onghena, P. (2002). The effect of schools and classes on noncognitive outcomes. *School Effectiveness and School Improvement, 13* (4), 429-451.

Van Petegem, K. (2008). *Relationship between student, teacher, classroom characteristics and students' school wellbeing.* Proefschrift ingediend tot het behalen van de academische graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen. UGent.

Van Petegem, K., Aelterman, A., Van Keer, H., & Rosseel, Y. (2008). The influence of student characteristics and interpersonal teacher behaviour in the classroom on student's wellbeing. *Social Indicators Research, 85*, 279-291.

Verkuyten, M., & Thijs, J. (2002). School satisfaction of elementary school children: the role of performance, peer relations, ethnicity and gender. *Social Indicators Research, 59*(2), 203-228.

Vettenburg, N. (1988). *Schoolervaringen, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid: een theoretisch en empirisch onderzoek in het beroepsonderwijs.* Leuven: KULeuven. Faculteit Rechtsgeleerdheid. Afdeling strafrecht, strafvordering en criminologie.

Vettenburg, N., Vyverman, V., & Brondeel, R. (2009). Het schoolwelbevinden in het secundair onderwijs. Diversiteit en beïnvloedende factoren. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Eds.), *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht* (pp. 51-76). Leuven: Acco.

Vettenburg, N., Deklerck, J., & Siongers, J. (2009). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2*. Leuven: Acco.

Vettenburg, N., & Brondeel, R. (2010). Het schoolwelbevinden van jongeren in Vlaanderen. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 59-78). Leuven: Acco.

Vettenburg, N., Elchardus, M., & Put, J. (2011). *Jong in Brussel; Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel*. Leuven: Acco.

Vettenburg, N. & Walgrave, L. (2008). Maatschappelijke kwetsbaarheid, school en verstedelijking, In: Weijers, I. & Eliaerts, C. (red.) *Jeugdcriminologie. Achtergronden van jeugdcriminaliteit*. Den Haag, Boom Juridische uitgevers. (p. 183-205).

Vyverman, V., & Vettenburg, N. (2009). School well-being among young people: is it influenced by the parents' socioeconomic background? *Educational Studies, 35*(2), 191-204.

Wei, H.S., & Chen, J.K. (2010). School attachment among Taiwanese adolescents: the roles of individual characteristics, peer relationships, and teacher well-being. *Social Indicators Research, 95*, 421-436.

Bijlagen

Tabel 2.13. Gemiddelde op de schaal 'schoolbeleving' bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

	Gemiddelde	N	SD	t-toets
Antwerpen	66.97	2093	18.30	-.86
Gent	67.47	1680	17.38	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 2.14. Gemiddelde op de schaal 'relatie met leerkrachten' bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

	Gemiddelde	N	SD	t-toets
Antwerpen	64.51	2087	18.36	-.68
Gent	64.91	1676	17.24	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 2.15. Schoolbeleving naar geslacht, leeftijd, onderwijsvorm, biservaringen bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

		Antwerpen				Gent			
		Gemiddelde	N	SD	t/F-toets	Gemiddelde	N	SD	t/F-toets
Geslacht	man	66.52	859	18.60	-.90	66.07	798	17.58	-3.22**
	vrouw	67.26	1224	18.06		68.80	871	17.12	
Leeftijd	13	72.03	128	18.67	3.40***	69.57	124	20.93	1.68
	14	68.21	203	17.69		66.89	191	17.17	
	15	67.98	302	18.23		69.31	283	17.57	
	16	64.59	285	19.31		67.18	270	16.71	
	17	66.11	352	17.00		67.88	262	15.75	
	18	65.67	326	18.05		67.24	305	17.58	
	19	67.98	463	18.27		64.92	217	17.73	
Onderwijsvorm									
1ste en 2de jaar	a-klas	69.62	366	18.49	3.414**	69.13	323	18.62	3.180**
	b-klas	63.45	148	18.72		62.78	119	18.62	
3de en 6de jaar	aso/kso	69.13	546	17.30	6.629**	69.66	528	15.34	10.800***
	tso	65.39	375	16.64		65.64	251	18.75	
	(d)bso	65.70	420	19.05		64.48	350	18.60	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 2.16. Relatie met de leerkracht naar geslacht, leeftijd, onderwijsvorm, biservaringen bij jongeren in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

		Antwerpen				Gent			
		Gemiddelde	N	SD	t/F-toets	Gemiddelde	N	SD	t/F-toets
Geslacht	man	63.49	853	18.60	-2.11*	64.57	799	17.86	-.89
	vrouw	65.21	1223	18.08		65.32	867	16.64	
Leeftijd	13	68.47	127	17.80	2.21*	66.44	123	16.82	0.45
	14	64.72	201	18.88		64.79	190	17.52	
	15	65.36	300	18.14		65.21	282	18.31	
	16	62.44	282	18.39		64.06	271	16.33	
	17	63.61	350	17.17		65.84	261	16.70	
	18	64.18	326	17.18		65.04	304	16.21	
	19+	65.75	468	19.53		64.32	217	18.74	
Onderwijsvorm									
1ste en 2de jaar	a-klas	67.47	361	19.11	3.198**	65.74	322	18.47	.371
	b-klas	61.53	146	18.50		64.99	118	19.26	
3de en 6de jaar	aso/kso	66.16	545	16.44	6.934**	65.77	527	15.84	2.526
	tso	61.79	375	17.33		63.68	252	18.34	
	(d)bso	64.46	420	18.90		63.37	349	17.64	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 2.17. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'responsiviteit vader'.

Items	Ladingen
Mijn vader helpt mij goed als ik het moeilijk heb	.833
Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn vader wat er aan de hand is	.880
Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn vader om mij te troosten	.863
Als ik met mijn vader over mijn problemen praat, dan helpt hij mij echt	.851
Mijn vader weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb	.851
Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn vader dat in de gaten	.811
Ik kan goed met mijn vader praten over alles	.812
Mijn vader weet heel goed wat ik wil of voel	.845
Eigenwaarde	**5.695**
Verklaarde variantie	**71.19**
Cronbach α	**.942**

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 2.18. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'responsiviteit moeder'.

Items	Ladingen
Mijn moeder helpt mij goed als ik het moeilijk heb	.859
Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn moeder wat er aan de hand is	.899
Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn moeder om mij te troosten	.880
Als ik met mijn moeder over mijn problemen praat, dan helpt zij mij echt	.881
Mijn moeder weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb	.869
Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn moeder dat in de gaten	.834
Ik kan goed met mijn moeder praten over alles	.821
Mijn moeder weet heel goed wat ik wil of voel	.844
Eigenwaarde	**5.933**
Verklaarde variantie	**74.165**
Cronbach α	**.950**

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

3. Aan motivatie geen gebrek. De academische motivatie en waardering voor de school bij autochtonen en allochtonen

Filip Van Droogenbroeck

1. Inleiding

Uit verschillende onderzoeken blijken etnische en sociaal-economische kenmerken een invloed te hebben op zowel cognitieve als niet-cognitieve uitkomsten in het onderwijs (Agirdag, 2011). Onderzoek over cognitieve uitkomsten richt zich voornamelijk op onderwijsprestaties (*academic achievement*) en in mindere mate op het behaalde opleidingsniveau (*academic attainment*) en zittenblijven of drop-out (*school failure*). Niet-cognitieve uitkomsten beslaan concepten, houdingen en waarden zoals bijvoorbeeld academisch zelfbeeld, academische motivatie, interetnische relaties, etnocentrisme en schoolwelbevinden (Jacobs & Rea, 2011).

De aandacht in Europees onderzoek gaat voornamelijk uit naar cognitieve uitkomsten waar vaak een onderscheid wordt gemaakt tussen individuele en compositie-effecten.[24] Uit het onderzoek blijkt steevast dat na controle voor individuele kenmerken de leerlingen uit scholen met een hoger aandeel sociaal-economisch welgestelde gezinnen beter presteren dan leerlingen uit scholen met een hoger aandeel sociaal-economisch achteruitgestelde gezinnen. Dit laatste noemt men compositie-effecten, dat wil zeggen, effecten die zijn toe te schrijven aan de samenstelling van de klas of school. In Vlaanderen is er nog maar heel weinig onderzoek uitgevoerd naar de invloed van etnische en sociaal-economische segregatie op onderwijsprestaties. Voor het basisonderwijs wijst onderzoek van Agirdag, Van Houtte en Van Avermaet (2011) uit dat een grotere concentratie arbeidersklassekinderen sterk samenhangt met lagere onderwijsprestaties en dat zowel voor allochtone[25] als autochtone leerlingen de etnische minderheidsconcentratie er niet toe deed. In het secundair onderwijs zien we eenzelfde trend met onderzoek

24. Compositie-effecten of groepssamenstelling-effecten, zijn effecten van een geaggregeerd kenmerk van een groep leerlingen (bijvoorbeeld het percentage allochtone leerlingen in de school of het percentage gezinnen met een hoge sociaal-economische achtergrond in de school) op onderwijsprestaties.

25. Definitie op basis van de geboorteplaats van de grootmoeder. Autochtonen: Belgen en West-Europeanen.

van (Jacobs & Rea, 2011) die aan de hand van de PISA[26]-gegevens uit 2009 vonden dat verschillen tussen autochtonen en allochtonen[27] in leesvaardigheden volledig worden wegverklaard door de sociaal-economische samenstelling van de school[28] en de taal die thuis wordt gesproken. Tevens bleek de sociaal-economische samenstelling van de school een grotere impact te hebben dan de rechtstreekse impact van de individuele sociaal-economische thuissituatie. Met andere woorden, de sociale segregatie in de schoolcontext draagt bij tot de reproductie van sociaal-economische ongelijkheid.

In de JOP-databank is er geen betrouwbare maat voor onderwijsprestaties, waardoor we ons in dit hoofdstuk richten op non-cognitieve uitkomsten zoals academische motivatie en de waardering voor de school. Door de hoofdzakelijke aandacht voor cognitieve uitkomsten in internationaal onderzoek is dit grotendeels onontgonnen gebied.

De centrale onderzoeksvragen in dit hoofdstuk zijn:
1. Verschillen autochtonen en allochtonen in de mate van academische motivatie en schoolwaardering?
2. Welke determinanten verklaren academische motivatie en schoolwaardering?

2. Academische motivatie en schoolwaardering

De relatie tussen cognitieve en non-cognitieve uitkomsten is al veelvuldig onderzocht. Zo hangt een gebrek aan motivatie (onafhankelijk van hoe het werd geoperationaliseerd) samen met zwakke onderwijsprestaties en een hogere drop-out (Boon, 2007; Green-Demers, Legault, Pelletier, & Pelletier, 2008; Hodis, Meyer, McClure, Weir, & Walkey, 2011). Daarnaast is academische motivatie positief geassocieerd met persoonlijk welzijn en een betere gezondheid (Brault-Labbé & Dubé, 2010; Låftman & Modin, 2012). Een studie uit Duitsland – waar het onderwijssysteem net als in België gebaseerd is op een seperatiemodel en vroege tracking[29] – laat zien dat de graad waarin leerlingen zitten, het academisch zelfconcept en de gepercipieerde collectieve school-identiteit (bijvoorbeeld bso-kinderen vinden zichzelf dommer, minder sociaal dan aso-kinderen) een effect hebben op academische motivatie. Leerlingen uit een hogere graad, met een lager academisch zelfbeeld en een hogere sociale stereotypering rapporteren een lagere

26. Programme for International Student Assessment
27. Definitie: autochtonen (minimum een ouder in België geboren), 2de generatie allochtonen (beide ouders in het buitenland geboren maar student zelf in België geboren).
28. In het onderzoek werd Sociaal-Economische Status (SES) geaggregeerd op schoolniveau. SES werd op individueel niveau geoperationaliseerd op basis van drie variabelen: index hoogste onderwijsniveau van één van de ouders, index hoogste beroepsstatuut één van de ouders, index van patrimonium van het gezin (eigen kamer voor kinderen, computer, aantal boeken in huis, plek om te studeren, kunstwerken, woordenboek, internetverbinding...).
29. Een vroeg tracking- en separatiemodel wordt gekenmerkt door het 'tracken' van leerlingen op een jonge leeftijd (vaak na de lagere school) waarbij zwakke en sterke leerlingen van elkaar gescheiden (vaak in afzonderlijke scholen) worden. Onderzoek wijst uit dat in zulke systemen de onderwijsprestaties sterk samenhangen met de sociale achtergrond van de leerlingen.

academische motivatie dan leerlingen uit een lagere graad, met een hoger academisch zelfbeeld en een lagere sociale stereotypering (Knigge & Hannover, 2011). Ook ouderlijke steun heeft een positief effect op academische motivatie. Hoe meer ouderlijke steun wordt ervaren, hoe meer academische motivatie (Fan, Williams, & Wolters, 2012; Vitoroulis, Schneider, Vasquez, de Toro, & Gonzales, 2011). Net zoals bij academische prestaties heeft een positieve relatie met de leerkracht een positieve invloed op academische motivatie (Garcia-Reid, 2005; Murray, 2009; Thijs, 2011).

Door het verband tussen academische motivatie en onderwijsprestaties zouden we kunnen verwachten dat allochtonen een lagere academische motivatie rapporteren dan autochtonen, aangezien zij gemiddeld genomen zwakker presteren dan autochtonen. Maar dit blijkt niet eenduidig uit internationaal onderzoek. Uit onderzoek uit de Verenigde Staten blijkt dat de Hispanic[30] en Afro-Amerikaanse minderheidsgroepen een hogere academische motivatie hebben dan hun blanke collega's, terwijl ze gemiddeld zwakker presteren op school (Singh, Chang, & Dika, 2010; Stevenson, Chen, & Uttal, 1990). Andere onderzoekers rapporteren dan weer een lagere academische motivatie bij Afro-Amerikaanse kinderen (Hudley, 1997). In Vlaanderen vinden we in het beperkte onderzoek rond motivatie ook geen eenduidige resultaten. Op basis van onderzoek op de LOSO-databank blijken kinderen van anderstalige ouders bij de start van het secundair onderwijs eenzelfde motivatie te hebben als kinderen van Nederlandstalige ouders. In de loop van het secundair onderwijs komt daar echter verandering in. Dan blijken kinderen van allochtone ouders tijdens het tweede en vierde jaar minder goed hun best te doen voor school dan kinderen van Nederlandstalige ouders (Opdenakker & Hermans, 2006; Van Damme, De Fraine, Van Landeghem, Opdenakker, & Onghena, 2002; Van Damme, Van Landeghem, De Fraine, Opdenakker, & Onghena, 2004). Uit internationaal vergelijkend PISA-onderzoek van 2006 wordt in een vergelijking tussen de deelnemende landen aangetoond dat allochtone leerlingen even – of zelfs meer – gemotiveerd zijn en hechten zij evenveel belang aan het onderwijs als autochtone leerlingen (OECD, 2007).

3. Onderzoeksopzet en operationalisering van de variabelen

De dataset wordt uitvoerig beschreven in het inleidende hoofdstuk (zie hoofdstuk 1). Voor de analyses werden enkel leerlingen weerhouden jonger dan 22 jaar (N = 3756) aangezien oudere leerlingen sterke uitschieters vertoonden op belangrijke variabelen. Als afhankelijke variabelen gebruiken we zowel academische motivatie als waardering voor de school. Zoals blijkt uit de items van academische motivatie (tabel 3.1) slaat academische motivatie vooral op een persoonlijk engagement, terwijl waardering voor

30. Inwoner van de Verenigde Staten die Spaans als moedertaal heeft.

de school (tabel 3.2) over het nut van de school gaat. Om significante verschillen tussen autochtonen en allochtonen na te gaan op academische motivatie en waardering voor de school wordt gebruikgemaakt van een 'One-Way Anova' met 'Post Hoc Bonferonni-test'. Deze test gaat na of de gemiddelden op de schalen voor de verschillende groepen significant van elkaar verschillen. De determinanten van academische motivatie en schoolwaardering worden in kaart gebracht aan de hand van meervoudige lineaire regressie. Er werd eerst geopteerd voor multilevel analyses, maar aangezien de *intra class correlation*-coëfficiënt minder dan de vuistregel van 5% bedroeg, werd gekozen voor meervoudige lineaire regressie. Ook in voorgaand internationaal onderzoek blijkt academische motivatie niet sterk te verschillen tussen scholen en werd er geen multilevel analyse toegepast (Johnson, Crosnoe, & Elder, 2001). In een eerste analyse worden autochtonen en allochtonen samen geanalyseerd om daarna moslims en niet-moslims apart te onderzoeken. Zowel sociaal-demografische, persoons-, gezins- en schoolgerelateerde variabelen worden meegenomen in de analyses.

3.1 Afhankelijke variabelen

Voor de operationalisering van academische motivatie werd gebruikgemaakt van vijf items met antwoordcategorieën (1) Helemaal niet akkoord (2) Niet akkoord (3) Tussen beide (4) Akkoord (5) Helemaal akkoord. Uit de principale componentenanalyse werd een factor weerhouden wat de unidimensionaliteit van de schaal benadrukt (zie tabel 3.1). Op basis van deze items werd een somschaal[31] van 0-100 geconstrueerd (Cronbach α = .85) met een gemiddelde van 57 en een standaardafwijking van 19.6.

Tabel 3.1. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'academische motivatie'.

Items	Ladingen
Ik ben gewoon hard te werken voor school	.854
Ik zet mij volledig in voor mijn studies	.839
Ik probeer altijd mijn best te doen voor de school	.806
Ik probeer de vakken zeer regelmatig te studeren (ook als er geen toets is)	.744
Ook in het weekend steek ik wat tijd in mijn studies	.742
Eigenwaarde	3.19
Verklaarde Variantie	63.70%
Cronbach α	.853
N	3762

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

31. Hogere waarden indiceren hogere academische motivatie

Waardering voor de school werd geoperationaliseerd aan de hand van negen items (zie tabel 3.2) die samen verwijzen naar de latente variabele 'Schoolwaardering'. Op basis van deze items werd net zoals voor academische motivatie een somschaal geconstrueerd (Cronbach α = .81) gaande van 0-100 met een gemiddelde van 71.6 en een standaardafwijking van 15. De somschalen zullen in de analyses gebruikt worden als afhankelijke variabele.

Tabel 3.2. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'schoolwaardering'.

Items	Ladingen
Naar school gaan is tijdverlies.	-.748
Ik vind de school nutteloos	-.694
Studeren is voor losers	-.680
Ik leer graag iets bij	.641
Wil je later een interessante job, dan moet je hard werken op school	.610
Ik vind het leuk om les te volgen	.603
Ik vind huiswerk maken nuttig	.601
Als je iets wil bereiken in het leven, moet je je best doen op school	.589
Een mooie auto dwingt meer respect af dan een diploma	-.535
Eigenwaarde	3.65
Verklaarde Variantie	40.50%
Cronbach α	.811
N	3742

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

3.2 Onafhankelijke variabelen

Onafhankelijke variabelen werden zo veel mogelijk gekozen op basis van de bevindingen uit voorgaand onderzoek. Sociaal-demografische variabelen zoals 'geslacht' (Ref. cat: vrouw), 'leeftijd', 'herkomst', 'het subjectief inkomen van het gezin', 'gebruik van het Nederlands' en het 'opleidingsniveau van de ouders' (Ref. cat: laag opgeleid) worden eerst ingebracht. De variabele 'herkomst' werd ingedeeld in drie groepen ((1) Autochtonen; (2) Allochtone niet-moslims; (3) Allochtone moslims) waarbij de autochtonen fungeren als referentiecategorie. Autochtoon wordt hier gedefinieerd als de leerlingen waarvan beide ouders van Belgische herkomst zijn. Dit geeft ons 1834 autochtone leerlingen (50.1%), 762 allochtone niet-moslims (20.3%) en 1068 allochtone moslims (29.2%). Het gebruik van het Nederlands gaat na of binnen het gezin Nederlands wordt gesproken (Ref. cat: er wordt met niemand thuis Nederlands gepraat). Voor subjectief inkomen werd aan de leerlingen gevraagd: 'Kan jouw gezin rondkomen met het beschikbare inkomen?' Hoe hoger de score, hoe gemakkelijker het gezin kan rondkomen.

Naast sociaal-demografische variabelen worden enkele persoons- en gezinsgerelateerde variabelen meegenomen. Het 'zelfbeeld' van leerlingen werd geoperationaliseerd aan de hand van vijf items (bijvoorbeeld: 'Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben'; Cronbach α = .81). Deze schaal geeft aan in welke mate leerlingen een positief beeld hebben over zichzelf. Hoe hoger men scoort, hoe positiever het zelfbeeld. 'Negatief toekomstperspectief' werd geoperationaliseerd op basis van vijf items (bijvoorbeeld: 'Mij lijkt de toekomst vaak hopeloos'; Cronbach α = .76). Hoe hoger leerlingen op deze schaal scoren, hoe somberder ze hun eigen toekomst inzien.

Voor gezinsgerelateerde variabelen worden twee schalen meegenomen die aangeven in welke mate de ouders op de hoogte zijn van het doen en laten van hun kind. De schaal 'opvolging door de moeder' bestaat uit acht items (bijvoorbeeld: 'Mijn moeder weet wat ik doe in mijn vrije tijd'; Cronbach α = .89). De 'opvolging door de vader' werd gemeten aan de hand van dezelfde vragen waarbij het woord moeder door vader werd vervangen (bijvoorbeeld: 'Mijn vader weet waar ik mijn geld aan uitgeef'; Cronbach α = .89). Voor beide schalen indiceert een hogere score meer opvolging van het kind (zie bijlage tabel 3.8 en 3.9 voor verdeling van de items).

Tot slot worden twee schoolgerelateerde variabelen zoals 'onderwijsvorm' (Ref. cat: aso of kso) en 'contact met de leerkrachten' meegenomen. De schaal 'contact met de leerkrachten' werd geconstrueerd aan de hand van vier items (bijvoorbeeld: 'Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten'; Cronbach α = .69; zie bijlage tabel 3.10 voor de verdeling van de items) waarbij een hogere score een betere relatie met de leerkracht indiceert.

In tabel 3.3 worden de gemiddelden of kolompercentages van de belangrijkste onafhankelijke variabelen weergegeven naar herkomst. Dit laat ons toe om te kijken of er belangrijke verschillen zijn tussen de groepen op enkele onafhankelijke variabelen. Zo rapporteren autochtonen de beste relatie met de leerkrachten ($\overline{x}$ = 65.7), maar verschillen ze niet significant van de allochtone moslims ($\overline{x}$ = 64.6), wel van de allochtone niet-moslims ($\overline{x}$ = 63.7). Ook al scoren de allochtone niet-moslims het laagst op de schaal, toch blijft hun relatie met de leerkrachten sterk positief. De schaal negatief toekomstperspectief geeft weer dat de leerlingen in alle groepen positief naar de toekomst kijken (een lagere score indiceert hier een positief toekomstbeeld). Daarnaast rapporteren de leerlingen dat ze meer worden opgevolgd door de moeder dan door de vader. Zowel bij opvolging door de vader ($\overline{x}$ = 52.7) als door de moeder ($\overline{x}$ = 67) scoren de allochtone niet-moslims het laagst en verschillen zij significant van de anderen. Allochtone moslims ($\overline{x}$ = 74.4) scoren gemiddeld genomen het hoogst op de schaal opvolging door de moeder en verschillen significant van de autochtonen ($\overline{x}$ = 72.4), terwijl bij opvolging door de vader allochtone moslims en autochtonen niet significant van elkaar verschillen en beiden ongeveer dezelfde score hebben ($\overline{x}$ = 60). Tussen autochtonen en allochtone moslims zijn de verschillen dus zeer klein.

Voor de verdeling naar onderwijsvorm zijn autochtonen het sterkst vertegenwoordigd in het aso (58.4%) gevolgd door allochtone niet-moslims (53.8%) en allochtone mos-

lims (40.9%). In het bso bevinden zich 21.9% van de autochtonen tegenover 26.5% van de allochtone niet-moslims, en zijn de allochtone moslims met 44.2% het sterkst vertegenwoordigd. De ouders van de autochtone leerlingen zijn het vaakst hoog opgeleid (66.7%) en verschillen niet sterk van de ouders van allochtone niet-moslims (62.3%), maar beide zijn ongeveer dubbel zo vaak hoog opgeleid als de ouders van allochtone moslims (30.9%). In de volgende paragraaf gaan we na of autochtonen en allochtonen verschillen in academische motivatie en waardering voor de school.

Tabel 3.3. Gemiddelden of kolompercentages op onafhankelijke variabelen voor leerlingen secundair onderwijs met post hoc bonferroni (n = 3756).

		Autochtonen	Allochtone niet-moslim	Allochtone moslim
Gemiddelden				
	Contact leerkrachten	65.7_{a}	63.7_{b}	$64.6_{a,b}$
	Negatief toekomstperspectief	30.7_{a}	32.3_{a}	30.8_{a}
	Opvolging vader	60.3_{a}	52.7_{b}	60.0_{a}
	Opvolging moeder	72.4_{a}	67.0_{b}	74.4_{c}
Noot: Gemiddelden in dezelfde rij die niet hetzelfde subscript hebben, verschillen met $p < .05$.				
Kolompercentages				
	Onderwijsvorm			
	aso	58.4%	53.8%	40.9%
	tso	19.7%	19.6%	14.8%
	bso	21.9%	26.5%	44.2%
	Opleidingsniveau ouders			
	Laagopgeleid	33.3%	37.7%	69.1%
	Hoogopgeleid	66.7%	62.3%	30.9%

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

4. Verschillen in academische motivatie en schoolwaardering tussen autochtonen en allochtonen

Een eerste indicatie voor verschillen tussen allochtonen en autochtonen kunnen we vinden door de items uit te splitsen naar herkomst. De resultaten zijn enigszins verrassend en tonen dat allochtone moslims een hogere academische motivatie en waardering voor de school rapporteren dan autochtonen en allochtone niet-moslims. Zo bevinden allochtone moslims zich voor acht van de negen items over waardering voor de school (zie bijlage tabel 3.11) het vaakst in die antwoordcategorieën die een hogere schoolwaardering indiceren. Het verschil tussen autochtonen en allochtone moslims bedraagt vaak een 8% met uitschieters zoals ‘Ik vind huiswerk maken nuttig’ waarmee

42.7% van de allochtone moslims akkoord gaat tegenover 26.5% van de autochtonen. Bij de items voor academische motivatie (zie bijlage tabel 3.12) is eenzelfde trend zichtbaar en bevinden allochtone moslims zich voor vier van de vijf items vaker in die categorieën die een sterkere academische motivatie indiceren.

Tabel 3.4. Gemiddelde op schalen van schoolwaardering en academische motivatie voor leerlingen secundair onderwijs met post hoc bonferroni (n = 3550).

	Schoolwaardering		Academische motivatie	
	Gemiddelde	S.E.	Gemiddelde	S.E.
Autochtonen	71.11_{a}	(13.53)	56.49_{a}	(19.09)
Allochtone niet-moslims	$71.61_{a,b}$	(16.07)	55.43_{a}	(19.39)
Allochtone moslims	73.28_{b}	(15.98)	58.93_{b}	(20.36)
N	3550		3549	
Noot: Gemiddelden in dezelfde kolom die niet hetzelfde subscript hebben, verschillen met $p < .05$.				

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

In tabel 3.4 worden de gemiddelde scores op de schalen naar herkomst geanalyseerd. Zoals de verdeling op de items reeds aangaf, rapporteren allochtone moslims met een gemiddelde van 58.93 een hogere academische motivatie dan autochtonen ($\overline{x}$ = 56.49) en allochtone niet-moslims ($\overline{x}$ = 55.43). Ondanks dat de verschillen tussen de groepen relatief klein zijn, toont de Post Hoc Bonferonni-test dat de academische motivatie van allochtone moslims significant verschilt van de andere groepen.

Eenzelfde trend zien we bij waardering voor de school. Allochtone moslims met een gemiddelde van 73.28 hebben een hogere waardering voor de school dan allochtone niet-moslims ($\overline{x}$ = 71.61) en autochtonen ($\overline{x}$ = 71.11). Allochtone moslims verschillen wederom significant van autochtonen en net niet (p = .057) van allochtone niet-moslims. Hoewel de verschillen tussen de groepen relatief klein zijn voor zowel academische motivatie en waardering voor de school, is het systematische verschil tussen autochtonen en allochtone moslims opvallend.

4.1 Determinanten van academische motivatie en waardering voor de school

Om de determinanten van academische motivatie en waardering voor de school na te gaan werd gebruikgemaakt van meervoudige lineaire regressie. De totale verklaringskracht van onze modellen kan als zeer goed worden beschouwd aangezien we 21.5% en 27.4% van de variantie in academische motivatie en schoolwaardering verklaren. Tabel 3.5 geeft de resultaten weer van de meervoudige regressieanalyses op academische motivatie.

Tabel 3.5. Resultaten meervoudige regressieanalyse ter verklaring van academische motivatie bij jongeren uit het secundair onderwijs (2de en 3de graad in Antwerpen en Gent).

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Intercept	68.59***	68.80***	70.17***	70.77***	70.93***
Sociaal-demografische variabelen					
Leeftijd	-1.08***	-1.06***	-1.05***	-0.65**	-0.63**
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	-4.97***	-5.03***	-4.66***	-4.74***	-4.89***
Subjectief Inkomen	1.61***	1.60***	1.48***	0.17	0.15
Hoogste opleidingsniveau ouder (Ref. cat: laag opgeleid)	1.52*	2.49**	1.12	-0.15	-0.31
Herkomst (Ref. cat: autochtoon)					
Allochtoon niet-moslim		-0.97	-0.84	-0.00	0.15
Allochtoon moslim		2.56*	2.45*	0.95	-0.56
Gebruik Nederlands		-1.71	-1.44	-1.64	-1.42
Schoolgerelateerde variabelen					
Onderwijsvorm leerlingen (Ref. cat: aso + kso)					
Tso			-3.18**	-3.24**	-3.86***
Bso + dbso			-1.59	-2.41*	-3.69**
Contact met leerkrachten			5.47***	3.56***	3.52***
Persoonsgerelateerde variabelen					
Zelfbeeld				0.09	0.05
Negatief Toekomstperspectief				-2.97***	-3.01***
Gezinsgerelateerde variabelen					
Opvolging Moeder				3.03***	3.50***
Opvolging Vader				3.16***	3.18***
Interactie-termen					
Moslim * Opvolging moeder					-1.77*
Moslim * tso					2.67
Moslim * bso					3.99
Samenvattende gegevens					
N	2821	2753	2563	2222	2222
adj. R^2	3.5%	3.9%	12.6%	21.3%	21.5%

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Het eerste wat in het oog springt is dat de gevonden bivariate verschillen uit de vorige paragraaf onder controle van andere sociaal-demografische variabelen blijven bestaan, uitgezonderd in de twee laatste modellen waar het effect van herkomst verdwijnt door het invoegen van opvolging door de moeder en vader. Zo zijn in model twee allochtone moslims meer academisch gemotiveerd dan autochtonen en allochtone niet-moslims.

Daarnaast daalt de academische motivatie van de leerlingen naarmate ze ouder worden. Jongens zijn minder academisch gemotiveerd dan meisjes en kinderen waarvan minstens een van de ouders hoger opgeleid is, hebben een hogere academische motivatie dan kinderen van laag opgeleide ouders. Ook materiële factoren hebben een invloed. Naarmate de leerlingen vinden dat ze thuis financieel makkelijker rondkomen, stijgt de academische motivatie. Het gebruik van het Nederlands in de thuisomgeving heeft geen effect.

Bij de invoeging van schoolgerelateerde variabelen (model drie) zien we dat het effect van opleidingsniveau van de ouders wordt wegverklaard. Dit is voornamelijk het gevolg van de invoeging van de onderwijsvorm en is een indicatie dat ons onderwijs sterk gesegregeerd is naar opleidingsniveau van de ouders. Daarnaast hebben leerlingen uit het tso en bso een lagere academische motivatie dan leerlingen uit het aso. De variabele die het meest bijdroeg aan de verklaarde variantie van academische motivatie, is het contact met leerkrachten. Wanneer contact met leerkrachten alleen werd ingevoerd, steeg de verklaarde variantie met 8.3% (niet in tabel opgenomen). Naarmate leerlingen een betere relatie met leerkrachten rapporteren, stijgt hun academische motivatie.

Bij het invoegen van persoonsgerelateerde en gezinsgerelateerde variabelen (model vier) merken we dat het zelfbeeld van de leerlingen geen significante invloed heeft op academische motivatie, maar wel dat naarmate de leerlingen een somber toekomstbeeld hebben, ze minder academisch gemotiveerd zijn. Het opvolgen door de ouders heeft een sterke impact op de academische motivatie van de leerlingen. Zo blijkt dat naarmate de moeder of de vader meer op de hoogte zijn van het doen en laten van hun kinderen de academische motivatie van de leerlingen stijgt. Bij het invoegen van de opvolging door de ouders verdwijnen de verschillen tussen autochtonen en allochtonen. Dit effect is toe te schrijven aan de invloed van de variabele 'opvolging door de moeder'. Deze heeft voor autochtonen een zeer sterk positief effect op academische motivatie, waardoor het verschil met allochtone moslims wordt wegverklaard. Voor allochtone moslims is het effect van meer opvolging door de moeder ook positief, maar minder sterk dan bij autochtonen. Wanneer alleen opvolging door de vader wordt meegenomen, blijven de verschillen tussen de groepen bestaan. Dit wordt in het finale model vijf geïllustreerd, hier worden drie interactietermen toegevoegd. Deze dienen ingebracht te worden omdat anders de resultaten van de modellen vertekend worden, zoals de bevindingen uit de analyses voor de aparte groepen (zie tabel 3.7) aantonen. Zo heeft bijvoorbeeld de gevolgde onderwijsvorm voor de allochtone moslims geen significant effect. Het effect voor opvolging van de moeder is voor allochtone moslims lager dan voor de autochtonen en allochtone niet-moslims, maar is nog steeds positief. Ook hebben moslims in het bso en het tso een hogere academische motivatie dan de andere groepen, maar dit verschil is niet significant.

Een vergelijkbaar patroon merken we voor de analyses op schoolwaardering (tabel 3.6). Hier blijken onder controle van schoolgerelateerde variabelen allochtone moslims en niet- moslims significant meer waardering te hebben voor het nut van de school dan hun autochtone collega's. Daarnaast draagt net zoals in de analyses voor academische motivatie een goeie relatie met de leerkrachten het meeste bij aan de verklaarde varian-

tie. Bij het invoegen van contact met de leerkrachten stijgt de verklaarde variantie met 15% en blijkt dat leerlingen een hogere waardering voor de school hebben naarmate ze een beter contact met de leerkrachten rapporteren. Kinderen van hoogopgeleide ouders hebben een hogere academische motivatie dan kinderen van laagopgeleide ouders. Jongens en leerlingen uit het tso en bso hebben een lagere waardering voor de school dan meisjes en leerlingen uit het aso.

Tabel 3.6. Resultaten meervoudige regressieanalyse ter verklaring van schoolwaardering bij jongeren uit het secundair onderwijs (2de en 3de graad in Antwerpen en Gent).

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Intercept	69.55***	67.05***	66.19***	69.78***	69.67***
Sociaal-demografische variabelen					
Leeftijd	-0.02	-0.00	0.17	0.28	0.29
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	-3.44***	-3.43***	-2.92***	-3.16***	-3.24***
Subjectief Inkomen	0.77**	0.75**	0.54*	-0.47	-0.47
Hoogste opleidingsniveau ouder (Ref. cat: laag opgeleid)	1.82***	2.75***	1.44*	0.77	0.75
Herkomst (Ref. cat: autochtoon)					
Allochtoon niet-moslim		0.99	1.74*	2.57***	2.70***
Allochtoon moslim		3.46***	3.97***	2.79***	2.13*
Gebruik Nederlands		0.86	1.23	1.09	1.29
Schoolgerelateerde variabelen					
Onderwijsvorm leerlingen (Ref. cat: aso + kso)					
Tso			-2.78***	-2.65***	-3.43***
Bso + dbso			-3.10***	-3.12***	-3.31***
Contact met leerkrachten			5.44***	4.05***	4.02***
Persoonsgerelateerde variabelen					
Zelfbeeld				0.18	0.15
Negatief Toekomstperspectief				-3.52***	-3.52***
Gezinsgerelateerde variabelen					
Opvolging Moeder				1.91***	2.34***
Opvolging Vader				0.95**	0.99**
Interactie-termen					
Moslim * Opvolging moeder					-1.62**
Moslim * tso					3.41*
Moslim * bso					0.75
Samenvattende gegevens					
N	2817	2751	2569	2220	2220
adj. R^2	1.90%	2.60%	18.2%	27.1%	27.4%

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

In model vier heeft zelfbeeld eveneens geen effect, terwijl het hebben van een somber toekomstperspectief negatief samenhangt met schoolwaardering. Ook voor waardering voor de school heeft zowel de opvolging van de moeder als die van de vader een significant effect. Naarmate ouders hun kinderen meer opvolgen, stijgt de schoolwaardering van de leerlingen. We zien ook dat het effect voor de opvolging van de vader lager is dan het effect voor de opvolging van de moeder. Bij het invoeren van opvolging door de ouders is het opleidingsniveau van de ouders niet langer significant.

In het finale model vijf worden de drie interactie-termen terug ingevoerd. Hieruit blijkt het sterkere effect van de opvolging door de moeder voor autochtonen en autochtone niet-moslims. Allochtone moslims die in het tso onderwijs volgen, hebben een hogere waardering voor de school dan de andere groepen in het tso. Het verschil tussen allochtone moslims en autochtonen wordt kleiner, maar allochtone moslims blijven significant meer waardering voor de school hebben.

Voor zowel academische motivatie als waardering voor school is de sterke invloed van de relatie met de leerkrachten en de opvolging door de ouders opvallend. In de volgende stap analyseren we de moslims en niet-moslims apart om zo de mogelijk verschillende determinanten beter in kaart te brengen.

4.2 Verschillen in schoolwaardering en academische motivatie tussen moslims en niet-moslims

In tabel 3.7 worden de aparte analyses voor moslims en niet-moslims naar schoolwaardering en academische motivatie weergegeven. Er zijn enkele interessante gelijkenissen en verschillen merkbaar tussen beide groepen. We beginnen met de gelijkenissen. Een goede relatie met de leerkrachten heeft voor beide groepen een positief effect op waardering voor de school en academische motivatie. Het is opvallend dat een goede relatie met de leerkrachten een consistent effect heeft doorheen zowel de gezamenlijke als afzonderlijke modellen. Een negatief toekomstperspectief zorgt bij beide groepen voor een lagere academische motivatie en schoolwaardering. Daarnaast heeft het opleidingsniveau van de ouders in de volledige modellen geen significant effect meer op schoolwaardering en academische motivatie. Bij de autochtonen wordt het effect van opleidingsniveau van de ouders wegverklaard door de gevolgde onderwijsvorm en de opvolging door de ouders, terwijl bij de allochtone moslims het opleidingsniveau van de ouders reeds in de beperktere modellen geen significante invloed heeft (niet in tabel opgenomen). Voor alle groepen blijken mannen een lagere schoolwaardering en academische motivatie te hebben dan hun vrouwelijke collega's.

Naast de gelijkenissen zijn er enkele interessante verschillen. Voor autochtonen is de onderwijsvorm bij zowel waardering voor de school als academische motivatie van belang. Autochtonen uit het bso of tso zijn minder academisch gemotiveerd en hebben een lagere waardering voor de school dan hun collega's uit het aso. Bij de allochtone moslims is er geen significant effect voor de gevolgde onderwijsvorm. Allochtone mos-

lims in het bso en tso vertonen dan ook een hoge gemiddelde academische motivatie die niet significant verschilt van diegene in het aso, wat erop wijst dat allochtone moslims mogelijk te snel naar het bso en tso worden doorverwezen. Het belangrijkste verschil merken we bij de gezinsgerelateerde variabelen. Bij de niet-moslims heeft de opvolging door zowel de vader als de moeder een effect op schoolwaardering en academische motivatie. Het effect van de moeder is wel sterker dan dat van de vader. Bij de moslims heeft alleen de opvolging door de vader een significant effect. Dit is een interessant effect, aangezien zowel bij de autochtonen als de allochtone moslims wordt aangegeven dat er meer opvolging gebeurt door de moeder dan door de vader (zie tabel 3.6). Toch heeft bij de allochtone moslims de opvolging van de vader een veel sterkere invloed op de academische motivatie en schoolwaardering dan de opvolging van de moeder.

Tabel 3.7. Resultaten meervoudige regressieanalyse ter verklaring van schoolwaardering bij jongeren uit het secundair onderwijs (2de en 3de graad in Antwerpen en Gent).

	Schoolwaardering		Academische motivatie	
	Niet-moslim	Moslim	Niet-moslim	Moslim
Intercept	70.82***	73.78***	72.12***	65.94***
Sociaal-Demografische variabelen				
Leeftijd	0.22	.51	-.79**	-.25
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	-3.12***	-3.24**	-5.02***	-3.49*
Subjectief Inkomen	-.14	-1.83**	.26	-.80
Hoogste opleidingsniveau ouder (Ref. cat: laag opgeleid)	.88	-.45	-.60	.13
Gebruik Nederlands		2.51*		1.30
Schoolgerelateerde variabelen				
Onderwijsvorm leerlingen (Ref. cat: aso + kso)				
Tso	-3.30***	-.15	-3.72***	-1.35
Bso + dbso	-3.04***	-2.66	-3.69**	-.15
Contact met leerkrachten	4.16***	3.32***	3.44***	3.24***
Persoonsgerelateerde variabelen				
Negatief Toekomstperspectief	-2.94***	-5.40***	-2.52***	-4.07***
Gezinsgerelateerde variabelen				
Opvolging Moeder	2.37***	.44	3.93***	.57
Opvolging Vader	.82*	1.81*	2.33***	5.68***
Samenvattende gegevens				
N	1730	556	1731	559
Adj. R^2	27.0%	27.6%	21.1%	21.5%

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

5. Discussie en besluit

Een van de belangrijkste bevindingen die we onthouden uit dit hoofdstuk is de consistente invloed van een goed contact met de leerkrachten en de opvolging door de ouders. Net zoals bij onderzoek van Thijs (2011) heeft een goede relatie met de leerkrachten een sterke invloed op de academische motivatie en schoolwaardering, ongeacht de herkomst. Dit is een aspect waar het onderwijsbeleid op kan inspelen om leerlingen te motiveren voor school.

Het is eveneens opmerkelijk dat ondanks de oververtegenwoordiging van allochtone moslims in het bso – dat bij autochtonen gekenmerkt wordt door een lagere academische motivatie en schoolwaardering – de allochtone moslims een hogere waardering voor de school hebben en even academisch gemotiveerd zijn als de autochtonen. Dit suggereert dat allochtone moslims te snel naar het bso worden doorverwezen. Scholen en beleidsmakers zouden kunnen proberen om de sterke motivatie van allochtonen meer te benutten om zo hun onderwijsprestaties te verbeteren. De hogere waardering voor de school zou deels verklaard kunnen worden door de hogere verwachtingen die ouders uit minderheidsgroepen koesteren voor hun kinderen. Zo blijkt uit Nederlands onderzoek dat ouders van allochtonen meer dan autochtone Nederlanders wensten en verwachtten dat hun kinderen een hoog diploma zouden behalen. Dit komt volgens de onderzoekers voornamelijk door de migratiemotieven van de ouders: de opwaartse sociale mobiliteit en de wens dat de kinderen het later beter zouden hebben dan de ouders. (Duquet, Glorieux, Van Dorsselaer, & Laurijssen, 2006; Hermans, 1995). Ouderlijke steun bleek net als in voorgaand onderzoek een sterke voorspeller te zijn van zowel academische motivatie en waardering voor de school (Fan et al., 2012; Vitoroulis et al., 2011). In dit licht vonden we dat de academische motivatie en schoolwaardering van allochtone moslims vooral werd bepaald door de opvolging van de vader, terwijl bij de autochtonen de opvolging door de moeder een sterke invloed had. Dit effect is frappant omdat net zoals bij de autochtonen de kinderen meer opgevolgd worden door de moeder dan door de vader, maar er toch een sterker effect van de rol van de vader uitgaat voor de allochtone moslims.

Onze bevindingen tonen aan dat allochtone moslims even academisch gemotiveerd zijn en een hogere waardering voor de school hebben dan autochtonen. Dit is enigszins verrassend, aangezien uit voorgaand onderzoek blijkt dat allochtonen slechter presteren op school dan autochtonen en er dan verwacht zou kunnen worden dat ze dan ook minder academisch gemotiveerd zouden zijn. Ook al hebben we dit niet rechtstreeks kunnen onderzoeken, het slechter presteren van allochtonen op school ligt waarschijnlijk niet aan een gebrekkige motivatie of een lagere waardering voor de school.

Daarnaast hadden leerlingen met een negatief toekomstperspectief een lagere academische motivatie en schoolwaardering. Hier dienen we echter te benadrukken dat het moeilijk is om causale uitspraken te doen op basis van crosssectioneel onderzoek en het logischer lijkt dat er een wederzijds effect is. Zo kan een lagere academische motivatie evenzeer tot een negatiever toekomstbeeld leiden. Volgend onderzoek naar aca-

demische motivatie en waardering voor de school bij allochtonen en autochtonen dient rekening te houden met de verschillende invloed van de opvolging door de ouders, en dient dit effect nader te onderzoeken. Zijn de gevonden verschillen in opvolging van de ouders te wijten aan culturele verschillen? Verder is het voor de overheid een nieuwe bevestiging om voldoende aandacht te hebben voor het bewerkstelligen van een goede relatie tussen leerkrachten en leerlingen, aangezien dit de academische motivatie en waardering voor de school het sterkst bepaalt.

Bibliografie

Agirdag, O. (2011). *De zwarte doos van schoolsegregatie geopend*. Ghent University, Department of Sociology.

Agirdag, O., Van Houtte, M., & Van Avermaet, P. (2011). Why Does the Ethnic and Socio-Economic Composition of Schools Influence Math Achievement? The Role of Sense of Futility and Futility Culture. *European Sociological Review*. Retrieved from http://esr.oxfordjournals.org/content/early/2011/01/02/esr.jcq070

Boon, H. J. (2007). Low- and high-achieving Australian secondary school students: Their parenting, motivations and academic achievement. *Australian Psychologist*, *42*(3), 212-225.

Brault-Labbé, A., & Dubé, L. (2010). Engagement scolaire, bien-être personnel et autodétermination chez des étudiants à l'université. [School engagement, personal well-being and self-determination in university students.]. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, *42*(2), 80-92.

Duquet, N., Glorieux, I., Van Dorsselaer, Y., & Laurijssen, I. (2006). *Wit krijt schrijft beter: schoolloopbanen van allochtone jongeren in beeld*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Fan, W., Williams, C. M., & Wolters, C. A. (2012). Parental Involvement in Predicting School Motivation: Similar and Differential Effects Across Ethnic Groups. *The Journal of Educational Research*, *105*(1), 21-35.

Garcia-Reid, P. (2005). School Engagement Among Latino Youth in an Urban Middle School Context: Valuing the Role of Social Support. *Education and Urban Society*, *37*(3), 257-275.

Green-Demers, I., Legault, L., Pelletier, D., & Pelletier, L. G. (2008). Factorial Invariance of the Academic Amotivation Inventory (AAI) Across Gender and Grade in a Sample of Canadian High School Students. *Educational and Psychological Measurement*, *68*(5), 862-880.

Hermans, P. (1995). Moroccan immigrants and school success. *International Journal of Educational Research*, *23*(1), 33-43.

Hodis, F. A., Meyer, L. H., McClure, J., Weir, K. F., & Walkey, F. H. (2011). A longitudinal investigation of motivation and secondary school achievement using growth mixture modeling. *Journal of Educational Psychology*, *103*(2), 312-323.

Hudley, C. (1997). Issues of race and gender in the educational achievement of African-American children. In B. Bank & P. Hall (Eds.), *Gender, Equity, and schooling* (pp. 113-133). New York: Garland Press.

Jacobs, D., & Rea, A. (2011). *Verspild talent. De prestatiekloof in het secundair onderwijs tussen allochtone en andere leerlingen volgens het PISA-onderzoek 2009*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Johnson, M. K., Crosnoe, R., & Elder, G. H. (2001). Students' Attachment and Academic Engagement: The Role of Race and Ethnicity. *Sociology of Education*, *74*(4), 318-340.

Knigge, M., & Hannover, B. (2011). Collective school-type identity: Predicting students' motivation beyond academic self-concept. *International Journal of Psychology*, *46*(3), 191-205.

Låftman, S. B., & Modin, B. (2012). School-performance indicators and subjective health complaints: are there gender differences? *Sociology of Health & Illness*, *34*(4), 608-625.

Murray, C. (2009). Parent and Teacher Relationships as Predictors of School Engagement and Functioning Among Low-Income Urban Youth. *The Journal of Early Adolescence*, *29*(3), 376-404.

OECD. (2007). *PISA 2006: Science Competencies for Tomorrow's World: Volume 1: Analysis*. PISA, OECD Publishing.

Opdenakker, M.-C., & Hermans, D. (2006). Allochtonen in en doorheen het onderwijs: cijfers, oorzaken en verklaringen. In S. Sierens, M. Van Houtte, P. Loobuyck, K. Delrue, & K. Pelleriaux (Eds.), *Onderwijs onderweg in de immigratiesamenleving* (pp. 33-66). Gent: Academia Press.

Singh, K., Chang, M., & Dika, S. (2010). Ethnicity, self-concept, and school belonging: effects on school engagement. *Educational Research for Policy and Practice*, *9*(3), 159-175.

Stevenson, H. W., Chen, C. S., & Uttal, D. H. (1990). Beliefs and achievement: a study of black, white, and Hispanic children. *Child Development*, *61*(2), 508-523.

Thijs, J. (2011). Ethnic Differences in Teacher-Oriented Achievement Motivation: A Study Among Early Adolescent Students in the Netherlands. *The Journal of Genetic Psychology*, *172*(2), 121-140.

Van Damme, J., De Fraine, B., Van Landeghem, G., Opdenakker, M.-C., & Onghena, P. (2002). A New Study on Educational Effectiveness in Secondary Schools in Flanders: An Introduction. *School Effectiveness and School Improvement*, *13*(4), 383-397.

Van Damme, J., Van Landeghem, G., De Fraine, B., Opdenakker, M.-C., & Onghena, P. (2004). *Maakt de school het verschil? Effectiviteit van scholen, leraren en klassen in de eerste graad van het middelbaar onderwijs*. Leuven: Acco.

Vitoroulis, I., Schneider, B. H., Vasquez, C. C., de Toro, M. d. P. S., & Gonzales, Y. S. (2011). Perceived Parental and Peer Support in Relation to Canadian, Cuban, and Spanish Adolescents' Valuing of Academics and Intrinsic Academic Motivation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *43*(5), 704-722.

Bijlagen

Tabel 3.8. Frequentie verdeling schaal 'opvolging door de moeder' (in percentages).

	Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
r1 Mijn moeder weet waar ik ben na schooltijd	7.0	15.3	77.7	100 (N = 3711)
r2 Mijn moeder weet waar ik naartoe ga als ik uitga	8.4	12.7	78.9	100 (N = 3687)
r3 Mijn moeder weet welk huiswerk ik krijg	26.7	28.7	44.6	100 (N = 3708)
r4 Mijn moeder weet wie mijn leerkrachten zijn	19.9	23.9	56.3	100 (N = 3718)
r5 Mijn moeder weet waar ik mijn geld aan uitgeef	11.9	22.5	65.5	100 (N = 3703)
r6 Mijn moeder weet wat ik doe in mijn vrije tijd	6.5	16.7	76.9	100 (N = 3708)
r7 Mijn moeder weet wie mijn vrienden zijn	7.4	18.6	74.0	100 (N = 3694)
r8 Mijn moeder weet welke leerstof ik op school krijg	16.5	24.2	59.3	100 (N = 3693)

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 3.9. Frequentie verdeling schaal 'opvolging door de vader' (in percentages).

	Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
r1 Mijn vader weet waar ik ben na schooltijd	18.6	18.2	63.2	100 (N = 3603)
r2 Mijn vader weet waar ik naartoe ga als ik uitga	18.1	16.0	65.9	100 (N = 3571)
r3 Mijn vader weet welk huiswerk ik krijg	50.2	28.1	21.6	100 (N = 3600)
r4 Mijn vader weet wie mijn leerkrachten zijn	44.4	24.8	30.8	100 (N = 3598)
r5 Mijn vader weet waar ik mijn geld aan uitgeef	26.8	28.0	45.2	100 (N = 3596)
r6 Mijn vader weet wat ik doe in mijn vrije tijd	15.7	24.1	60.1	100 (N = 3609)
r7 Mijn vader weet wie mijn vrienden zijn	17.6	26.3	56.1	100 (N = 3600)
r8 Mijn vader weet welke leerstof ik op school krijg	21.8	25.7	52.5	100 (N = 3618)

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 3.10. Frequentie verdeling schaal 'contact met leerkrachten' (in percentages).

	Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
r1 Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten	10.0	31.2	58.8	100 (N = 3631)
r2 Mijn leerkrachten nemen me niet serieus	65.0	23.4	11.5	100 (N = 3632)
r3 De meeste leerkrachten zijn bereid om met mij te praten als mij iets niet bevalt	14.1	27.9	58.1	100 (N = 3648)
r4 Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten	14.1	28.1	57.8	100 (N = 3636)

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 3.11. Frequentie verdeling schaal 'schoolwaardering' naar herkomst (in percentages).

		Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
r1 Ik leer graag iets bij	AUT	1.0	14.9	84.1	100 (N = 1816)
	AL NM	3.6	17.0	79.4	100 (N = 735)
	AL M	3.8	13.7	82.6	100 (N = 1020)

		Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
r2 Wil je later een interessante job, dan moet je hard werken op school	AUT	5.7	19.4	74.9	100 (N = 1811)
	AL NM	7.4	13.3	79.3	100 (N = 736)
	AL M	4.2	14.0	81.8	100 (N = 1014)
r3 Ik vind huiswerk maken nuttig	AUT	30.6	42.9	26.5	100 (N = 1805)
	AL NM	22.7	43.0	34.2	100 (N = 737)
	AL M	20.2	37.2	42.7	100 (N = 1014)
r4 Ik vind het leuk om les te volgen	AUT	22.0	50.9	27.1	100 (N = 1805)
	AL NM	19.3	52.3	28.5	100 (N = 738)
	AL M	20.3	43.2	36.5	100 (N = 1009)
r5 Ik vind de school nutteloos	AUT	76.3	18.0	5.7	100 (N = 1806)
	AL NM	72.0	19.2	8.8	100 (N = 726)
	AL M	68.0	20.2	11.8	100 (N = 1000)
r6 Naar school gaan is tijdverlies.	AUT	75.9	19.2	4.9	100 (N = 1808)
	AL NM	72.8	19.8	7.4	100 (N = 734)
	AL M	74.4	15.7	9.9	100 (N = 1010)
r7 Een mooie auto dwingt meer respect af dan een diploma	AUT	81.2	14.6	4.2	100 (N = 1808)
	AL NM	76.5	15.6	7.9	100 (N = 736)
	AL M	70.8	16.0	13.1	100 (N = 1010)
r8 Studeren is voor losers	AUT	93.1	5.8	1.0	100 (N = 1810)
	AL NM	87.6	8.1	4.3	100 (N = 739)
	AL M	86.6	7.6	5.8	100 (N = 1014)
r9 Als je iets wil bereiken in het leven, moet je je best doen op school	AUT	4.7	17.8	77.6	100 (N = 1810)
	AL NM	5.9	13.5	80.5	100 (N = 737)
	AL M	4.7	10.3	85.0	100 (N = 1010)

Noot: AUT = Autochtonen; AL NM = Allochtone niet-moslims; AL M = Allochtone moslims

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 3.12. Frequentie verdeling schaal 'academische motivatie' naar herkomst (in percentages).

		Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
r1 Ik zet mij volledig in voor mijn studies	AUT	9.4	32.9	57.7	100 (N = 1811)
	AL NM	11.8	39.8	48.4	100 (N = 735)
	AL M	9.9	30.1	60.0	100 (N = 1007)
r2 Ik ben gewoon hard te werken voor school	AUT	26.7	36.1	37.1	100 (N = 1802)
	AL NM	24.5	40.5	35.0	100 (N = 735)
	AL M	16.3	39.1	44.7	100 (N = 1002)

		Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
r3 Ik probeer de vakken zeer regelmatig te studeren (ook als er geen toets is)	AUT	50.2	34.3	15.5	100 (N = 1804)
	AL NM	45.2	33.8	21.0	100 (N = 736)
	AL M	36.5	37.8	25.7	100 (N = 1005)
r4 Ook in het weekend steek ik wat tijd in mijn studies	AUT	24.8	29.7	45.6	100 (N = 1806)
	AL NM	26.8	36.5	36.7	100 (N = 732)
	AL M	32.9	35.8	31.3	100 (N = 1004)
r5 Ik probeer altijd mijn best te doen voor de school	AUT	7.1	28.3	64.5	100 (N = 1807)
	AL NM	8.4	33.3	58.3	100 (N = 732)
	AL M	7.1	25.0	67.9	100 (N = 1001)

Noot: AUT = Autochtonen; AL NM = Allochtone niet-moslims; AL M = Allochtone moslims

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

4. Het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van Antwerpse en Gentse jongeren. Een kwestie van opvoedingsvaardigheden?

Dries Cardoen, Freya Geinger, Lieve Bradt en Tineke Van de Walle

1. De aandacht voor het toekomstperspectief van jongeren

Kinderen en jongeren staan actueel centraal in Vlaamse en internationale beleidskringen (zie bijvoorbeeld Verenigde Naties, 1989; Bockel, 2010). Zij worden immers beschouwd als '*the future citizens of tomorrow*' (Lister, 2003, geciteerd in Tisdall, 2006).[32] Ook jongeren zelf denken na over wat die toekomst voor hen in petto heeft (Nurmi, 1991). De ideeën, plannen en verwachtingen die individuen koesteren over 'wat nog komen zal' worden in de literatuur gevat met het begrip 'toekomstperspectief' en kunnen onderscheiden worden naargelang ze betrekking hebben op de academische en/of professionele carrière, het gezin en/of de levensstijl (Schmid, Phelps, & Lerner, 2011).

In Vlaanderen werd recent het derde, Vlaams Jeugdbeleidsplan opgesteld (Vlaamse Overheid, 2011). Een van de centrale strategische doelstellingen die erin vermeld staan, betreft het *"inzicht in jongeren, hun leefwereld en hun toekomstvisie"*.[33] De aandacht voor het toekomstperspectief van jongeren wordt in de praktijk en in de literatuur gelegitimeerd vanuit een bezorgdheid die zich situeert op zowel individueel als maatschappelijk vlak. Op het individuele niveau is de bezorgdheid om een open en optimistisch toekomstbeeld verbonden met het streven naar een positieve jeugdige ontwikkeling voor alle kinderen en jongeren (zie bijvoorbeeld Catalano, Berglund, Ryan, Lonczak, & Hawkins, 2004; Sun & Shek, 2012). Optimistische vooruitzichten zijn niet alleen gelieerd aan een succesvolle transitie naar volwassenheid (Nurmi, 1993; Manzi, Vignoles,

32. Tisdall (2006), p.115.
33. Vlaamse Overheid (2011), p.22.

& Regalia, 2010) en gevoelens van psychosociaal welbevinden bij tieners (Park, Peterson, & Seligman, 2004), maar blijken ook samen te hangen met opwaartse sociale mobiliteit (Clausen, 1991), actief plan- en explorerend gedrag (Blustein & Phillips, 1988; Beal & Crockett, 2010), het probleemoplossings- en psychosociaal adaptatievermogen (Wyman, Cowen, Work, & Kerley, 1993) en de academische en professionele prestaties (Adelabu, 2008; Van den Bulk, 2012). Op het maatschappelijke niveau is deze bezorgdheid ingegeven vanuit een (preventieve) bekommernis om een stabiele samenleving. Het toekomstperspectief van jongeren speelt daarin een cruciale rol. Zo duidt empirisch onderzoek optimistische jeugdige oriëntaties onverdeeld aan als predictor voor allerlei (sociaal) probleemgedrag, waaronder recidiverend delinquent gedrag (Olate, Salas-Wright, & Vaughn, 2012), suïcidaal gedrag (Hirsch, Duberstein, Conner, Heisel, Beckman, Franus et al., 2006), gewelddadig gedrag (Stoddard, Zimmerman, & Bauermeister, 2011), antisociaal gedrag op school (Skorikov & Vondracek, 2007), seksueel risicogedrag (Whitaker, Miller, & Clark, 2000), schooluitval (Van den Bulk, 2012) en overmatig alcohol- (Robbins & Bryan, 2004) en/of druggebruik (Bolland, Bryant, Lian, McCallum, Vazsonyi, & Barth (2007).

In de actuele wetenschappelijke en beleidspraktijk ontleent een open en optimistisch toekomstperspectief met andere woorden zijn betekenis aan de potentiële rol die het speelt in het in stand houden en promoten van het individueel en maatschappelijk welzijn. Een pessimistisch toekomstbeeld dient hierbij zoveel als mogelijk vermeden te worden. In dit opzicht krijgt sociaal wetenschappelijk (jeugd)onderzoek de opdracht om meer inzicht te verschaffen in de predictoren van jeugdige oriëntaties, om op die manier *evidence-based* (preventieve) interventies/methodieken mogelijk te maken. De achterliggende (economische) rationale is dat een preventieve aanpak efficiënter en effectiever is dan een curatieve tussenkomst en daarom de voorkeur verdient (zie bijvoorbeeld Heckman, 2006; McCloyd, Kaplan, & Purtell, 2008).

2. Het toekomstperspectief: Een (bondige) literatuurstudie

Gezien de centrale rol die het toekomstperspectief speelt in de ontwikkeling van jongeren en het voorkomen van probleemsituaties, ontplooien er zich de laatste decennia heel wat studies die op zoek gaan naar mogelijke verklaringen van positieve jeugdige oriëntaties. De beïnvloedende factoren kunnen onderscheiden worden naargelang ze betrekking hebben op de jongere of op zijn/haar sociale context (gezin, school en vrienden). Op het individuele niveau werken optimisme (Nurmi, 2004) en een goed zelfbeeld (Seginer, 2009) een positieve toekomstvisie in de hand. Gevoelens van eenzaamheid (Seginer & Lilach, 2004) zouden een negatieve invloed sorteren. Op het sociale niveau wordt vooral de nefaste impact van de familiale opvoedingsrelatie benadrukt (Trommsdorff, 1983; Kracke, 1997; McCabe & Barnett, 2000; Seginer, Vermulst, & Shoyer, 2004; Aronowitz, 2005; Kerpelman, Eryigit, & Stephens, 2008).

Zo zouden jongeren die de relatie met hun ouders als negatief of niet-wederkerig beleven, die weinig ouderlijke betrokkenheid en ondersteuning ervaren en die de ouderlijke verwachtingen laag taxeren, hun toekomst minder rooskleurig inschatten. Hoewel enkele studies ook wijzen op het effect van andere gezinsgerelateerde variabelen, zoals het opleidingsniveau en de werkstatus van de ouders (zie bijvoorbeeld Lamm, Schmidt, & Trommsdorff, 1976), illustreren Neblett en Cortina (2006) dat die impact grotendeels gemedieerd wordt door de mate van ouderlijke betrokkenheid en responsiviteit. Studies naar de invloed van andere socialisatiecontexten zoals de school of de vriendengroep zijn in beperktere mate voorhanden en onderstrepen vooral het belang van de relaties die zich binnen deze contexten ontwikkelen: een gebrekkige relatie met de leerkracht en disfunctionele relaties met vrienden voorspellen pessimistische toekomstoriëntaties (Wall, Covell, & Macintyre, 1999; Yilmaz & Türküm, 2008). Op het schoolse niveau worden ook een slechte schoolbeleving, een laag onderwijsniveau en schools falen aangegeven als predictoren voor pessimistische vooruitzichten (Malmberg & Trempala, 1997; Sun & Shek, 2012). Voor wat betreft de buurt is er – met uitzondering van een studie van Stewart, Stewart en Simons (2007), waarin aangetoond wordt dat jongeren uit lagere klasse buurten, lagere academische verwachtingen koesteren dan tieners uit meer gegoede wijken – weinig onderzoek voorhanden die de relatie tussen de buurt en toekomstige oriëntaties onder de loep neemt.

Opvallend bij bovenstaand onderzoek is de sterke focus op de rol van de gezinscontext en in het bijzonder op de opvoedende relaties die binnen de familiale sfeer tot stand komen. De wijze waarop het toekomstperspectief van jongeren zich verhoudt tot structurele gezinskenmerken is weinig onderzocht. Voor zover rekening gehouden wordt met 'contextvariabelen', betreft het vaak de socio-economische gezinsstatus, geoperationaliseerd op basis van het opleidingsniveau en de werkstatus van de ouders. Een gelijkaardige vaststelling geldt voor de manier waarop ook andere socialisatiecontexten meegenomen worden in het actuele onderzoek. Hoewel onderzoekers steeds meer rekening houden met de verschillende socialisatiemilieus (cf. voorgaande paragraaf) waarbinnen jongeren zichzelf en hun toekomstige oriëntaties ontwikkelen, beperkt die aandacht zich vaak tot de kenmerken van de (pedagogische) relaties die zich binnen die contexten ontplooien. Heel wat studies tonen nochtans aan dat de jeugdige ontwikkeling niet losstaat van de structurele condities waarbinnen dit proces plaatsvindt (zie bijvoorbeeld Vettenburg, 1988; Viner, Ozer, Denny, Marmot, Resnick, Fatusi et al., 2012). In lijn hiermee stelt de kritische socioloog Wright Mills dat *"the life of an individual cannot be adequately understood as without references to the structures in which the milieu of their everyday life is organized"*.[34] In dit opzicht houdt het bestaande onderzoek mogelijks een risico in op een 'pedagogisering van onwelzijn' (Vandenbroeck, Coussée, & Bradt, 2010), waarbij de opgezette (preventieve) interven-

34. Mills (1959), p.158.

ties die uit deze onderzoeken resulteren, primair inzetten op de responsabilisering van ouders als dragers van sociale cohesie en publieke orde, en bij uitbreiding ook op de pedagogische relaties die zich ontwikkelen in andere socialisatiecontexten, zoals de school en de vriendengroep.

Deze bijdrage wenst na te gaan welke factoren een invloed hebben op het toekomstperspectief van Antwerpse en Gentse jongeren. Naast de klassieke indicatoren op het niveau van het individu, het gezin, de school en de peergroep (cf. supra), willen wij ook oog hebben voor een mogelijke directe invloed van fysieke en materiële omgevingsfactoren, zoals het gezinsinkomen, de materiële welvaart en de buurtkwaliteit. De buurtkwaliteit meten we aan de hand van de mate waarin jongeren overlast percipiëren in hun woonwijk. Belangrijk om hierbij aan te stippen is dat de omgevingsfactoren die we in deze studie gebruiken subjectief van aard zijn. De variabelen zijn immers een weergave van de wijze waarop leerlingen de kwaliteit van hun buurt, het gezinsinkomen en de materiële gezinswelvaart percipiëren en geen objectieve indicatoren. De focus ligt in dit hoofdstuk op de studie van de academische en arbeidsmarktgerichte dimensies van het jeugdige toekomstperspectief. Dit is in lijn met eerder onderzoek (zie McCabe & Barnett, 2000) dat aantoont dat tieners overwegend nadenken over hun verdere studie en professionele carrière, eerder dan over hun gezinsleven of levensstijl. Alvorens we de invloed van verschillende factoren analyseren, bekijken we aan de hand van frequentieverdelingen hoe Gentse en Antwerpse jongeren hun academische en arbeidsmarktgerichte toekomst beleven. Vervolgens gaan we na of er significante verschillen bestaan in het academische en arbeidsmarktgerichte toekomstperspectief van jongeren naargelang hun leeftijd, het geslacht, de onderwijsvorm, de etnische origine en de stad waarin jongeren schoollopen. Tot slot bespreken we de multivariate analyses.

3. Onderzoeksopzet

3.1 Data en methoden

In dit hoofdstuk analyseren we de data verzameld bij 3867 leerlingen uit het eerste tot en met het zevende leerjaar uit het Antwerpse en Gentse secundaire onderwijs met behulp van bi- en multivariate analysetechnieken. Bivariate toetsingstechnieken (t- en F-toetsen) verschaffen inzicht in de verschillen in het toekomstperspectief van jongeren naargelang hun leeftijd, geslacht, etnische origine, onderwijsvorm en stedelijke context. Via meervoudige regressieanalysetechnieken onderzoeken we de invloed van potentieel verklarende variabelen op het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van Antwerpse en Gentse scholieren. In tegenstelling tot andere hoofdstukken in dit boek passen we in deze bijdrage geen multilevel-analysetechnieken toe. De motivatie hiervoor ligt in de beperkte variantie in het academische en arbeidsmarktgerichte toekomstperspectief op schoolniveau (3.7%). Een vuistregel voor het gebruik

van multilevel-analyses is immers dat de variantie in de afhankelijke variabele op het geaggregeerde niveau groter of gelijk aan 5% is.[35] Voor de analyse van de data maken we gebruik van het statistische softwarepakket SPSS Statistics 20.0.

3.2 Onderzoeksvariabelen

3.2.1 Het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief

Informatie over de afhankelijke variabele 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' van jongeren werd verkregen met behulp van zes afzonderlijke items (zie tabel 4.1).[36] De respondenten hadden bij elk item de keuze uit vijf antwoordcategorieën: 'helemaal niet akkoord', 'niet akkoord', 'tussen beide', 'akkoord' en 'helemaal akkoord'. Tabel 4.1 geeft de procentuele verdeling van de antwoorden over de verschillende items weer. We maken daarbij een onderscheid tussen Antwerpse en Gentse scholieren. Een globale blik op die tabel leert dat de overgrote meerderheid van zowel de Gentse als de Antwerpse scholieren zijn academische en arbeidsmarktgerichte toekomst positief taxeert. Gentse leerlingen lijken wel iets positievere vooruitzichten te koesteren dan Antwerpse jongeren. Verder in de tekst zullen we onderzoeken of deze verschillen statistisch significant zijn (zie 4.1).

Niettegenstaande de overwegend positieve teneur bestaat er een significante groep die onzeker of pessimistisch is over zijn/haar toekomst. Zo is zowel in Antwerpen als in Gent ongeveer een vierde van de jongeren onzeker of negatief over zijn/haar mogelijkheden om verder te studeren en/of om veel geld te verdienen. Een gelijke groep scholieren is er niet van overtuigd dat hun inspanningen gewaardeerd zullen worden: 9.2% van de Antwerpse scholieren en 7.2% van de Gentse scholieren gelooft dat 'hun best doen' niet volstaat, 18.4% van de Antwerpse en 17.7% van de Gentse jongeren twijfelt. Het meest negatief zijn de respondenten over hun kansen op de arbeidsmarkt: 13.7% van de Antwerpse jongeren en 13.4% van de Gentse jongeren denkt dat hij/zij later nooit een goede job zal vinden, respectievelijk 17.5% en 15% is twijfelachtig. Dat ze geen 'goeie job' vinden, impliceert niet noodzakelijk dat de respondenten denken dat ze werkloos zullen blijven of dat ze het nut van de school in vraag stellen. Op deze items antwoordt de overgrote meerderheid van de scholieren immers positief, respectievelijk 86.1% en 84.7% van de Antwerpse jongeren en 89.4% en 87.5% van de Gentse jongeren.

35. Het random intercept nulmodel vindt u in tabel 4.5 in de bijlage van deze bijdrage. Op basis van het nulmodel wordt nagegaan hoeveel procent van de verklaarde variantie in het toekomstperspectief verklaard wordt door de verschillen tussen scholen. De maat die hiervoor gebruikt wordt, is de Intra Class Correlation-coëfficient (= ICC). Die maat wordt berekend met behulp van de volgende formule: schoolvariantie/(individuele variantie + schoolvariantie). Voor deze bijdrage wordt dit: 11.151/(280.983 + 11.151) = .037.

36. De schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' bevatte initieel een bijkomend item, namelijk 'werklozen hebben het in dit land zo slecht nog niet'. Dit item werd niet opgenomen in de somschaal, omdat hierdoor de interne betrouwbaarheid van de schaal steeg (een toename van de Cronbach α van .754 naar .803).

Tabel 4.1. Procentuele verdeling van 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' bij Gentse en Antwerpse jongeren.

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord	
	(A)	(G)	(A)	(G)	(A)	(G)
De kans dat ik kan verder studeren is heel klein	74	78.3	16.3	14.2	9.7	7.6
Mensen zoals ik mogen nog zo hun best doen, zij verliezen altijd	72.4	75.1	18.4	17.7	9.2	7.2
Ik denk niet dat ik later een goeie job vind	68.8	71.6	17.5	15.0	13.7	13.4
Ik zal wel nooit veel geld verdienen	71.3	75.6	21.4	18.1	7.3	6.2
De kans is groot dat ik later werkloos zal blijven	86.1	89.4	10.4	7.3	3.4	3.3
Het loont niet de moeite dat ik hard werk op school, ik krijg later toch nooit een goeie job.	84.7	87.5	11.2	8.4	4.1	4.0

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Voor de verdere analyses werden de items uit deze schaal samengevoegd tot één schaal: 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief'. Op die manier creëerden we een 100-puntenschaal die de mate van een negatieve inschatting van het toekomstperspectief aangeeft. Hoe hoger respondenten scoren op deze schaal, hoe negatiever hun academische en arbeidsmarktgerichte toekomstperspectief. Hoe lager de score op de schaal, hoe positiever jongeren hun verdere schoolse en professionele carrière inschatten. Deze schaal heeft een verklaarde variantie van 52% en een Cronbach α[37] van .807 (zie tabel 4.2).

Tabel 4.2. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' voor Gentse en Antwerpse 12- tot 18-jarigen (n = 3711).

Ik zal wel nooit veel geld verdienen	.785
De kans is groot dat ik later werkloos zal blijven	.770
Het loont niet de moeite dat ik hard werk op school, ik krijg later toch nooit een goeie job	.750
Ik denk niet dat ik later een goeie job vind	.694
Mensen zoals ik mogen nog zo hun best doen, zij verliezen altijd	.689
De kans dat ik kan verder studeren is heel klein	.624
Eigenwaarde	3.119
Verklaarde Variantie	51.98%
Cronbach α	.807

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

37. Cronbach α is een maat voor de interne consistentie van items in vragenlijsten. Een goede schaal heeft een Cronbach α van .700 of hoger.

3.2.2 De verklarende variabelen

De onafhankelijke variabelen kunnen onderverdeeld worden in zes groepen: de controle-, materiële, persoonsgerelateerde, gezinsgerelateerde, schoolgerelateerde en peer groupgerelateerde variabelen.

De controlevariabelen betreffen 'leeftijd', 'geslacht' (Ref. cat: man) en 'etnische origine' (Ref. cat: autochtoon). Consistent met de andere hoofdstukken in dit boek spreken we van een 'allochtone jongere' indien hij/zij minstens een ouder heeft die niet van Belgische afkomst is.

In aansluiting met de centrale onderzoeksdoelstelling omvat het model drie materiële indicatoren: 'subjectieve inkomen' (Ref. cat: makkelijk), 'familiale welvaart' en 'overlastperceptie'. 'Overlastperceptie' wordt in deze bijdrage gehanteerd als een maat voor de kwaliteit van de woonomgeving. 'Subjectieve inkomen' is een categorische variabele die peilt naar de mate waarin jongeren vinden dat hun gezin makkelijk of eerder moeilijk rondkomt met het beschikbare inkomen. 'Familiale welvaart' is gebaseerd op de Family Affluence Scale (Currie, Elton, Todd, & Platt, 1997), en onderzoekt of het gezin beschikt over geen, een (of meerdere) computer(s)/laptop(s), tv('s), auto('s) en wasmachine(s). 'Overlastperceptie' (Cronbach α = .849) is een gecombineerde index van de mate waarin jongeren aangeven dat ze in hun buurt lastiggevallen worden of geconfronteerd worden met bekladde gevels van woningen/deuren, kapotte bus-, tram- of metrohokjes, afval op straat, drugs dealende en/of ruziënde buurtbewoners. Hoe hoger de score op deze schaal, hoe lager de buurtkwaliteit.

Op het persoonsgerelateerde niveau[38] controleren we het 'zelfbeeld' van de respondenten. 'Zelfbeeld' werd in dit onderzoek gemeten met behulp van een somschaal.[39] Iemand die hoog scoort op de schaal 'zelfbeeld', heeft een beter zelfbeeld.

Op het niveau van het gezin onderscheiden we twee variabelen[40] die betrekking hebben op de algemene opvoedingsvaardigheden van ouders: 'responsiviteit moeder' en 'responsiviteit vader'. Beide somschalen peilen naar de mate waarin leerlingen hun ouders als 'responsief' beleven (bijvoorbeeld 'Als ik verdrietig ben of ergens mee zit,

38. In de voorbereidende analyses werd ook de variabele 'levenstevredenheid' (Cronbach α = .867) opgenomen in het model. Door de grote multicollineariteit met de variabele 'zelfbeeld' (R^2 = .530, $p < .001$) besloten we deze variabele echter niet langer mee te nemen in de definitieve analyses.

39. De items waarop de somschalen gebaseerd zijn, vindt u in het technisch verslag JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012). Dit verslag is beschikbaar op de website van het JOP (www.jeugdonderzoeksplatform.be).

40. Initieel onderscheidden we twee bijkomende opvoedingsgerelateerde variabelen: 'opvolging moeder' en 'opvolging vader'. De somschalen 'opvolging moeder' (Cronbach α = .892) en 'opvolging vader' (Cronbach α = .899) meten de mate waarin jongeren ouderlijke opvolging en betrokkenheid ervaren: een hogere score impliceert een betere opvolging. Door de sterke correlatie van die variabelen met de schalen 'responsiviteit moeder' (R^2 = .580, $p < .001$) en 'responsiviteit vader' (R^2 = .650, $p < .001$) werden deze variabelen niet verder meegenomen in de hoofdanalyses uit deze bijdrage. Ter confirmatie van de onderzoeksresultaten bouwden we wel een multivariaat model uit waarbij we de variabelen 'responsiviteit vader' en 'responsiviteit moeder' vervingen door 'opvolging vader' en 'opvolging moeder'. De resultaten hiervan vindt u in tabel 4.5 in de bijlage en worden besproken in paragraaf 4.2.

dan heeft mijn vader dat in de gaten'). Hoe hoger de score op deze schalen, hoe responsiever de jongeren hun moeder of vader ervaren. Naast de algemene opvoedingsgerelateerde variabelen bevat het model de variabele 'schoolse stimulatie', die peilt naar de academische stimulans en betrokkenheid die leerlingen ervaren door hun ouders. 'Schoolse stimulatie' is een somschaal gebaseerd op zes items (Cronbach α = .731): 'Mijn ouders vinden het belangrijk dat ik goed mijn best doe op school', 'Mijn ouders wijzen me vaak op het belang van studeren', 'Mijn ouders willen dat ik later verder studeer', 'Mijn ouders proberen steeds naar het oudercontact te gaan', 'Als ik mijn secundaire school niet zou afmaken, zouden mijn ouders kwaad zijn' en 'Mijn ouders proberen me steeds te helpen als ik met vragen zit over de leerstof'. Tot slot nemen we twee socio-economische gezinsvariabelen mee in de analyses: 'diploma ouders' (Ref. cat: geen van beide ouders hoogopgeleid) en 'werk ouders' (Ref. cat: geen van beide ouders werkt). 'Diploma ouders' onderscheidt de gezinnen waarin niemand een diploma hoger onderwijs heeft van deze waarin minstens één van beide ouders hoogopgeleid is. 'Werk ouders' discrimineert tussen 'werkloze' families en gezinnen waarin minstens één van beide ouders werkt.

De variabelen op schoolniveau zijn: 'B-stroom' (Ref. cat: andere), 'bissen' (Ref. cat: nooit gebist), 'schoolbeleving' en 'contact leerkracht'. 'B-stroom' onderscheidt in de eerste graad jongeren uit de b-richting van jongeren uit de a-richting, en in de tweede en derde graad onderscheidt de indicator leerlingen uit (deeltijds)beroepsrichtingen van hun peers uit aso-, kso- en tso-richtingen. 'Bissen' differentieert tussen tieners die gedurende hun schoolse carrière reeds bisten en deze die dit (tot nog toe) nooit deden. 'Schoolbeleving' en 'relatie met leerkracht' zijn beide somschalen. Hoe hoger de respondent scoort op die schalen, hoe slechter zijn/haar schoolbeleving en hoe beter zijn/haar contact met de leerkrachten.

Op niveau van de vriendengroep controleren we ten slotte de variabele 'delinquente vriendengroep', die aangeeft hoeveel vrienden van de respondent het afgelopen jaar gespijbeld, iets gestolen, iets kapot gemaakt of beschadigd en/of zwaar gevochten hebben.

4. De bevindingen

In deze paragraaf zoeken we achtereenvolgens een antwoord op de centrale onderzoeksvragen in deze bijdrage: (4.1) bestaan er significante verschillen in het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van jongeren naargelang de leeftijd, het geslacht, de onderwijsvorm, de etnische origine en de stad waarin jongeren schoollopen?; (4.2) sorteren de fysieke en materiële omgevingsfactoren waarin jongeren zich bevinden – het subjectieve gezinsinkomen, de financiële welvaart, de buurtkwaliteit – een directe invloed op hun academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief onafhankelijk van de reeds geïdentificeerde indicatoren?

4.1 Verschillen naar leeftijd, geslacht, onderwijsvorm, etniciteit en stad

Het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van jongeren verschilt naargelang de leeftijd van jongeren ($F = 4.417$, $p < .001$). Een vluchtige vergelijking van de uiterste leeftijdscategorieën in figuur 4.1[41] leert dat oudere respondenten hun academische en professionele toekomst negatiever inschatten dan hun jongere collega's. Wanneer we de grafiek nauwkeuriger bestuderen, zien we echter dat de toekomstige oriëntaties tussen het 13de en 18de levensjaar een behoorlijk constant verloop kennen: 13-jarige tieners scoren gemiddeld 22.46 op de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief', terwijl 18-jarige respondenten gemiddeld 21.94 scoren. Tussentijds registreren we twee 'pieken'. Zo schatten 14- (24.37) en 16-jarigen (24.33) hun academische en arbeidsmarktgerichte toekomst gemiddeld iets slechter in dan jongeren uit andere leeftijdsgroepen. Een verklaring hiervoor kan mogelijks gevonden worden in de vaststelling dat de (overgrote) meerderheid van de leerlingen uit beide leeftijdsgroepen een keuzemoment nadert, die medebepalend is voor hun verdere schoolse en professionele carrière. Het gewicht dat verbonden wordt aan een dergelijke keuze vormt potentieel een bron van spanning en onzekerheid. De sterkste stijging observeren we bij de 18-plussers in de steekproef. Die leerlingen scoren gemiddeld 25.65 op de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief'. Dat 18-plussers in het secundaire onderwijs hun toekomst negatiever inschatten dan andere leeftijdsgroepen heeft mogelijks te maken met de vaststelling dat die groep louter bestaat uit zittenblijvers en leerlingen die een zevende jaar beroepsonderwijs volgen. Zo wijzen onder meer Malmberg en Trempala (1997) en Sun en Shek (2012) op de nefaste impact van academisch falen en een laag onderwijsniveau op de toekomstige academische en professionele oriëntaties van jongeren. Beide hypothesen nopen echter tot verdere toetsing.

Naast de leeftijdsverschillen analyseren we in deze paragraaf ook de verschillen naargelang geslacht, onderwijsvorm, etnische origine en stad (zie tabel 4.3). Empirisch bewijsmateriaal met betrekking tot geslachtsverschillen in het 'academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' is weinig eenduidig. In het ietwat oudere empirische onderzoek (zie bv. Schmidt, Lamm, & Trommsdorff, 1978; Trommsdorff, Burger, & Fucsle, 1982; Seginer, 1988) wordt overwegend besloten dat meisjes hun latere loopbaan 'donkerder' inschatten dan jongens, dit als gevolg van de vigerende rolverwachtingen in de samenleving. Meer recente studies (zie bijvoorbeeld Nurmi, Poole, & Seginer, 1995; McCabe & Barnett, 2000) relativeren die bevinding en besluiten dat de divergenties in de toekomstoriëntaties van beide seksegroepen afzwakken of verdwijnen. De oorzaak hiervan wordt gezocht in de vervaging van de traditionele rollenpatronen in westerse samenlevingen en de – daarmee samenhangende – stijgende participatiegraad van vrouwen in het voortgezette onderwijs en op de arbeidsmarkt. Sommige auteurs

41. Gezien de specifieke aard van de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' (zie paragraaf 3.1.1) betekent een stijgende lijn een daling in het toekomstperspectief. Een dalende lijn impliceert een positiever toekomstperspectief.

(Mello & Worrell, 2006; Wood, Kaplan, & McLoyd, 2007) gaan nog een stap verder en concluderen dat tienermeisjes actueel hun toekomst positiever inschatten dan jongens, en dit in het bijzonder voor wat betreft hun schoolse carrière. Onze onderzoeksbevindingen sluiten aan bij die laatste studies. Zo illustreert tabel 4.3 dat jongens significant ($t = 2.949$, $p < .01$) hoger scoren op de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' dan meisjes. Concreet impliceert dit dat meisjes uit het Antwerpse en Gentse secundaire onderwijs gemiddeld genomen iets optimistischer zijn over hun academische en professionele carrière dan hun mannelijke medestudenten. Verder in de tekst (zie 4.2) zullen we bovendien zien dat de impact van het geslacht op de toekomstige oriëntaties persisteert na controle voor een veelheid van variabelen. Hoewel het verschil tussen beide seksegroepen statistisch betekenisvol blijkt, blijft het beperkt tot 1.679 schaalpunten en dient het zeker niet overschat te worden.

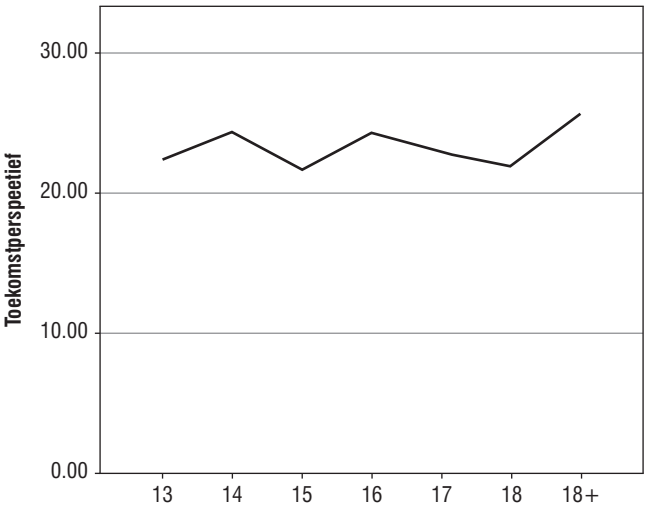

Figuur 4.1. Het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van jongeren uit het Antwerpse en Gentse secundair onderwijs naar leeftijd.

Anders dan voor het geslacht bestaat er in de wetenschappelijke literatuur een duidelijke consensus over de relatie tussen het type onderwijs dat jongeren volgen en hun academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief (Trommsdorff, Lamm, & Schmidt, 1979; Malmberg & Trempala, 1997): de toekomstige academische en professionele verwachtingen van tieners in beroepsrichtingen zijn opmerkelijk negatiever dan de verwachtingen van jongeren in meer theoretische studierichtingen. Onze analyses bevestigen die bevinding. Zowel in de eerste ($t = -5.070$; $p < .001$) als in de tweede en derde graad ($F = 48.864$; $p < .001$) vertonen beroepsleerlingen een significant negatiever toekomstbeeld dan hun pendanten in andere studierichtingen. In de eerste graad scoorden a-klassers (22.062) ruim zes punten lager op de schaal 'negatief aca-

demisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' dan b-klassers (28.532). In de tweede en de derde graad ligt de gemiddelde score van aso-leerlingen (18.848) tien punten lager dan die van bso-leerlingen (28.365). De academische en arbeidsmarktgerichte oriëntaties van tso- en kso-leerlingen positioneren zich ongeveer middenin: ze hebben optimistischere vooruitzichten dan hun medestudenten in de bso-richtingen, maar ze kijken minder vertrouwensvol naar 'wat nog komen zal' dan aso'ers. Een vooruitblik op paragraaf 4.2 laat bovendien zien dat het effect van de onderwijsrichting op de latere schoolse en professionele vooruitzichten van studenten onafhankelijk is van andere individuele, socio-economische en relationele variabelen. De implicaties van die bevinding worden in de volgende paragraaf besproken.

Tabel 4.3. Het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van jongeren uit het Antwerpse en Gentse secundair onderwijs naar geslacht, onderwijsvorm, etnische origine en stad.

	Gemiddelde	Sig.	N
Geslacht		**	
Man	24.546		1602
Vrouw	22.867		2120
Onderwijsvorm			
1ste graad		***	
A-klas	22.062		680
B-klas	28.532		260
2de en 3de graad		***	
Aso	18.848		913
Tso	24.533		618
Bso	28.365		763
Kso	23.561		144
Etnische origine		***	
Autochtoon	22.556		1853
Allochtoon	24.801		1820
Stad		***	
Antwerpen	24.021		2065
Gent	22.678		1646

*p < .05; **p < .01; ***p < .001; n.s. = niet significant

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Aanvullend op de bestaande literatuur exploreerden we in deze bijdrage of er betekenisvolle verschillen bestaan in de schoolse en werkgebonden verwachtingen van jongeren naargelang hun etnische origine en de stad waarin ze schoollopen. Uit de bivariate analyses (zie tabel 4.3) blijkt allereerst dat autochtone tieners significant lager scoren op de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' dan

jongeren uit allochtone gezinnen ($t = -5.33; p < .001$). Autochtone jongeren koesteren met andere woorden positievere vooruitzichten dan hun allochtone leeftijdsgenoten. Bij de bespreking van de meervoudige regressieanalyses zullen we echter aantonen dat de verschillen tussen autochtone en allochtone leerlingen niet zozeer te maken hebben met de etnische origine an sich, maar dat andere factoren die relatie mediëren. Tot slot toont tabel 4.3 dat de gevonden frequentieverschillen tussen Antwerpse en Gentse scholieren (zie tabel 4.1) significant zijn. Met andere woorden, Antwerpse jongeren schatten hun latere studie- en arbeidskansen iets negatiever in dan Gentse jongeren. Net als voor de etnische origine van jongeren valt het effect van de stedelijke context echter weg na controle voor indicatoren op niveau van het individu, het gezin, de school en de vriendengroep. We komen hierop terug in een voetnoot bij paragraaf 4.2.

4.2 **Multivariate analyses**

In deze paragraaf onderzoeken we of en hoe enkele fysieke en materiële omgevingsfactoren waarin jongeren zich bevinden, hun academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief beïnvloeden. Hiertoe bouwen we twee meervoudige regressiemodellen uit. In een eerste model controleren we de invloed van die indicatoren waarvoor het effect op het toekomstperspectief van jongeren reeds in eerder empirisch onderzoek bewezen werd (zie inleiding). Die variabelen worden onderscheiden naargelang ze betrekking hebben op kenmerken van het individu, zijn/haar gezin, de school of de peergroep. Met behulp van het tweede model onderzoeken we of de drie fysieke en materiele omgevingsfactoren in het model een directe bijdrage leveren aan de verklaring van het 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van jongeren'.

Het eerste regressiemodel verklaart 23.4% van de totale variantie in het 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' van Antwerpse en Gentse scholieren. In wat volgt bespreken we stapsgewijs de verschillende 'indicatorenblokken'. Een blik op de achtergrondindicatoren[42] in het model leert alvast dat niet alle bivariate verschillen in

42. Oorspronkelijk hadden we in onze modellen ook de variabele 'stad' mee opgenomen als achtergrondvariabele, aangezien onze bivariate analyses aantonen dat er een significant verschil bestaat tussen het toekomstperspectief van Gentse en Antwerpse jongeren. Omdat de variabele 'stad' echter weinig toevoegde aan het model en omdat de invloed van deze indicator bijna geheel wegverklaard werd door de andere variabelen in het model, werd 'stad' uiteindelijk niet opgenomen in de finale analyses, zoals gepresenteerd in tabel 4.4. Die voorbereidende analyses toonden aan dat het effect van de woonplaats van de jongeren niet zozeer te wijten is aan divergenties in de structurele urbane context, maar eerder aan de ongelijke etnische-culturele en socio-economische samenstelling van de Antwerpse en de Gentse scholierenpopulatie. Zo telt de Antwerpse steekproef significant meer ($X^2 = 170.323$, $p < .001$) allochtone (60%) dan autochtone (40%) scholieren, terwijl dit in Gent net andersom is, respectievelijk 39% en 61%. Daarnaast scoren de Antwerpse leerlingen ook significant slechter op enkele materiële en socio-economische indicatoren: Antwerpse jongeren percipiëren hun buurt gemiddeld als minder kwaliteitsvol ($t = 8.310$, $p < .001$) en ervaren minder materieel comfort ($t = -4.139$, $p < .001$) dan Gentse jongeren. Daarnaast menen meer scholieren uit Antwerpen (16%) dan uit Gent (12%) dat hun gezin moeilijk rondkomt met het beschikbare inkomen ($X^2 = 10.516$, $p < .01$). Tot slot woont 44% uit de Antwerpse steekproef in een gezin waar geen van beide ouders hoogopgeleid is ($X^2 = 56.526$, $p < .001$) en 10% in een gezin waar beide ouders werkloos zijn ($X^2 = 26.371$, $p < .001$), terwijl dit in Gent voor respectievelijk 30% en 5.4% het geval is.

het toekomstperspectief standhouden wanneer we controleren voor andere indicatoren op niveau van het individu, het gezin, de school- en de vriendengroep. Zo toont model 1 dat de leeftijd van jongeren op multivariaat niveau niet langer een betekenisvolle rol speelt. Om inzicht te verwerven in de variabelen die de relatie tussen 'leeftijd' en 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' mediëren, voerden we in enkele bijkomende analyses[43] de verschillende indicatoren in het eerste model stapsgewijs toe aan de regressievergelijking. Uit die analyses bleek dat het effect van leeftijd op de toekomstige oriëntaties verdwijnt na controle voor de schoolbeleving van Antwerpse en Gentse scholieren. Oudere jongeren hebben een slechtere schoolbeleving dan hun jongere medescholieren, wat lagere academische en professionele vooruitzichten met zich meebrengt.

Anders dan de leeftijd persisteert het effect van geslacht wel na controle voor de persoons-, gezins-, school- en peergroepgerelateerde variabelen (zie model 1) en voor de materiële indicatoren (zie model 2). In lijn met de bevinding uit de bivariate analyses illustreren de resultaten dat meisjes uit het Antwerpse en Gentse secundaire onderwijs optimistischer zijn over hun academische en professionele carrière dan hun mannelijke medestudenten. Als potentiële verklaring voor deze bevinding opperen sommige auteurs (Mello & Worrell, 2006; Wood et al., 2007) dat vrouwen er steeds meer dan mannen in slagen om het secundair onderwijs succesvol te beëindigen, wat zich vertaalt in optimistischere vooruitzichten. Cijfers laten alvast zien dat ook in Vlaanderen de mannelijke ongekwalificeerde uitstroom opmerkelijk hoger is dan de vrouwelijke. Zo verlaat 44.7% van de jongens het secundair onderwijs met minstens één jaar schoolachterstand, terwijl dit slechts voor 30.6% van de meisjes het geval is (De Vlaemynck, 2009). Meer onderzoek is nodig om deze hypothese te toetsen.

Een laatste achtergrondvariabele in het model betreft de etnische origine van jongeren. Uit de bivariate analyses bleek dat autochtone jongeren positievere vooruitzichten koesteren dan hun allochtone leeftijdsgenoten. Een blik op tabel 4.4 leert echter dat het effect van 'het al dan niet behoren tot de allochtone gemeenschap' sterk afzwakt wanneer we controleren voor andere persoons-, gezins-, school- en peergroepgerelateerde variabelen (zie model 1) en zelfs verdwijnt na toevoeging van de materiële indicatoren in de regressievergelijking (zie model 2). Om de variabelen die het effect tussen etnische origine en 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' mediëren te identificeren, voerden we – net als voor 'leeftijd' – enkele bijkomende analyses uit waarin we de verschillende indicatoren stapsgewijs toevoegden aan de regressievergelijking. De resultaten van die aanvullende analyses suggereren dat het effect van etniciteit op de toekomstige oriëntaties hoofdzakelijk indirect verloopt via de schoolbeleving en de fysieke en materiële condities van (allochtone) tieners. Met andere woorden, het lagere toekomstperspectief van jongeren uit allochtone gezinnen lijkt vooral het gevolg te zijn van het feit dat ze zich slechter voelen op school en hun fysieke en materiële omgeving slechter ervaren dan autochtone jongeren. In eerder JOP-onderzoek stelden De Clerck

43. De bijkomende analyses worden niet gepresenteerd in dit hoofdstuk.

en Vettenburg (2011) dat de discrepantie tussen de thuis- en de dominante schoolcultuur mogelijkerwijs een verklaring biedt voor de negatievere schoolbeleving van allochtone tieners.[44] Daarnaast vraagt die bevinding ook om de nodige aandacht voor de moeilijkere socio-economische omstandigheden waarin allochtone stadsjongeren nog steeds vaak vertoeven en de gevolgen die deze meebrengen voor hun toekomstbeeld.

Tabel 4.4. Meervoudige lineaire regressieanalyse met de schaal 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' als afhankelijke variabele (n = 2041; 52.8%; β-coëfficienten).

	Model 1 β	Sig.	Model 2 β	Sig.
Intercept	57.935	***	63.331	***
Leeftijd	-.034		-.039	
Geslacht (Ref. cat: man)	-.063	**	-.064	**
Etnische origine (Ref. cat: autochtoon)	.043	*	.022	
Persoonsgerelateerde indicatoren				
Zelfbeeld	-.225	***	-.205	***
Gezinsgerelateerde indicatoren				
Responsiviteit moeder	.045	*	.046	*
Responsiviteit vader	.016		.031	
Schoolse stimulatie	-.203	***	-.197	***
Diploma ouders (Ref. cat: geen van beide ouders hoogopgeleid)	-.074	***	-.062	**
Werk ouders (Ref. cat: geen van beide ouders werkt)	-.038		-.033	
Schoolgerelateerde indicatoren				
B-stroom (Ref. cat: andere)	.076	***	.071	***
Bissen (Ref.cat: nooit gebist)	.068	**	.073	***
Schoolbeleving	.160	***	.159	***
Contact Leerkracht	-.071	**	-.077	***
Peergroepgerelateerde indicatoren				
Delinquente vriendengroep	.064	**	.060	**
Fysieke en materiële indicatoren				
Subjectieve inkomen (Ref. cat: makkelijk)			.049	*
Familiale welvaart			-.061	***
Overlastperceptie			.056	**
adj. R^2	.234		.241	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

44. Een grondige analyse van de schoolbeleving van Antwerpse en Gentse tieners vindt u in het tweede hoofdstuk 'Het schoolwelbevinden in Antwerpen en Gent' uit dit boek.

In beide modellen blijkt de enige persoonsgerelateerde variabele, respectievelijk het zelfbeeld van jongeren, de belangrijkste predictor in het model. Dit ligt geheel in lijn met wat we op basis van de literatuur kunnen verwachten: jongeren met een lager zelfbeeld hebben minder vertrouwen in hun verdere studie- en arbeidscarrière dan meer zelfverzekerde jongeren.

Wanneer we de indicatoren op het familiale niveau beschouwen, nopen onze resultaten tot nuancering van de centrale rol die in het bestaande onderzoek (zie inleiding) toegeschreven wordt aan de algemene gezinsopvoeding. Uit tabel 4.4 kunnen we immers afleiden dat enkel 'responsiviteit moeder' een klein effect sorteert. De richting van de beïnvloeding contesteert bovendien met wat we op basis van eerdere studies zouden verwachten: leerlingen met een responsievere moeder schatten hun latere school- en arbeidskansen slechter in dan hun medestudenten. Ter confirmatie van de beperkte invloed van de algemene opvoedingsgerelateerde variabelen bouwden we een nieuw model uit waarin we 'responsiviteit moeder' en 'responsiviteit vader' vervingen door 'opvolging moeder' en 'opvolging vader' (zie tabel 4.7 in de bijlage van dit hoofdstuk). Zoals aangegeven in in voetnoot 40 was het immers niet mogelijk om alle opvoedingsgerelateerde variabelen in eenzelfde model op te nemen, door de hoge onderlinge correlatie. De resultaten van die bijkomende analyses bevestigen dat de algemene ouderlijke opvoedingsvaardigheden de toekomstige oriëntaties van tieners (zo goed als) niet beïnvloeden: zowel 'opvolging moeder' als 'opvolging vader' zijn statistisch niet significant. Toch kunnen we de rol van de gezinsopvoeding niet helemaal wegcijferen. 'Schoolse stimulatie' blijkt immers na 'zelfbeeld' de beste predictor in het model te zijn. Niet zozeer de algemene pedagogische competenties, maar dus wel de mate waarin jongeren het gevoel hebben dat hun ouders hen stimuleren en betrokken zijn op het alledaagse schoolgebeuren is van belang. Naarmate jongeren het gevoel hebben dat hun ouders nauwer betrokken zijn op hun schoolwerk en dat ze meer gestimuleerd worden om verder te studeren, koesteren ze meer optimistische academische en professionele vooruitzichten. Naast de opvoedingsgerelateerde variabelen analyseerden we met dit model eveneens de impact van twee socio-economische gezinsvariabelen: de werkstatus en het opleidingsniveau van de ouders. Werkstatus sorteert geen directe invloed op het toekomstperspectief van jongeren. Het opleidingsniveau van vader en moeder speelt wel een betekenisvolle rol: tieners waarvan minstens een van beide ouders hoogopgeleid is, schatten hun latere studie- en arbeidskansen beter in dan studenten waarvan geen van beide ouders verdere studies ondernam. In een theoretische reflectie over de relatie tussen toekomstperspectief en socialisatie stelt Trommsdorff (1983) dat ouders met een lager opleidingsniveau de eigen vooruitzichten pessimistischer inschatten dan hoogopgeleide ouders, wat afstraalt op het toekomstperspectief van hun kinderen. Een dergelijke hypothese kan hier niet getoetst worden.

Voor wat betreft de andere socialisatiecontexten – respectievelijk de school en de vriendengroep – bevestigen onze bevindingen het belang van de kwaliteit van de relaties die zich binnen die contexten ontwikkelen: een moeilijke leerling–leerkrachtrelatie en het aangaan van negatieve en deviante vriendschapsrelaties vergroten de kans op een

negatieve toekomstbeleving. Hoewel de relaties die zich binnen die contexten ontwikkelen dus betekenisvol zijn, zijn het niet de enige factoren die relevant zijn in die contexten. Zo toont model 1 dat 'schoolbeleving' de beste schoolse predictor is: jongeren die hun school slechter beleven, schatten hun latere studie- en werkmogelijkheden negatiever in dan hun medestudenten. Daarnaast spelen ook meer 'structurele' variabelen een rol. Zo illustreert tabel 4.4 dat het effect van onderwijsvorm (b-stroom) op de latere schoolse en professionele vooruitzichten van studenten onafhankelijk is van het zelfbeeld, de gezinsopvoeding, de sociaal-economische achtergrond, de vriendengroep, de relatie met de leerkracht, biservaringen, de schoolbeleving en de fysieke en materiele condities waarin jongeren zich bevinden. Jongeren uit de b-stroom hebben negatievere verwachtingen van hun verdere schoolse en professionele carrière dan jongeren uit de a-stroom. Over de betekenis van die laatste bevinding komen we uitgebreid terug in het besluit. Ten slotte hebben ook biservaringen een nefaste impact de toekomstige oriëntaties van jongeren.

Met het oog op de centrale onderzoeksvraag van deze bijdrage voegen we in een tweede model drie indicatoren toe die betrekking hebben op de fysieke en materiële omgeving waarin jongeren zich bevinden: 'subjectieve inkomen', 'familiale welvaart' en 'overlastperceptie'. Zoals we eerder aangaven fungeert 'overlastperceptie' in dit hoofdstuk als een graadmeter voor de kwaliteit van de woonbuurt. Via dit model onderzoeken we de directe, verklarende bijdrage van desbetreffende indicatoren. Uit onze analyses kunnen we afleiden dat vooral de impact van de variabelen 'familiale welvaart' en 'overlastperceptie' significant zijn. Tieners die een lagere mate van familiale welvaart ervaren en die meer overlast in hun woonwijk percipiëren, taxeren hun latere academische en professionele vooruitzichten negatiever dan andere leerlingen. Daarnaast is ook het ervaren subjectieve gezinsinkomen – zij het in beperktere mate – van belang. Jongeren die aangeven dat hun ouders eerder moeilijk rondkomen met het beschikbare gezinsinkomen, koesteren gemiddeld genomen pessimistischere toekomstige oriëntaties dan hun medestudenten. Hoewel het directe effect van elk van die variabelen statistisch significant is, mag hun impact zeker niet overschat worden. Wanneer we de verklarende variantie van beide modellen vergelijken, merken we immers dat hun directe 'verklarende bijdrage' beperkt blijft. Zo stijgt die variantie na toevoeging van de fysieke en materiële omgevingsfactoren slechts met .7% van 23.4% naar 24.1%. Bovendien blijft de impact van de andere variabelen in het model min of meer stabiel na toevoeging van de drie fysieke en materiële indicatoren.

5. Besluit

In dit hoofdstuk bestudeerden we het academische en arbeidsmarktgerichte toekomstperspectief van jongeren. In de inleiding van deze tekst gaven we aan dat beleidsmakers en sociaal werkers zich voor de ontwikkeling van (preventieve) interventies

ten aanzien van het toekomstperspectief van jongeren, baseren op de resultaten uit verklarend empirisch onderzoek. Een bondig overzicht van het bestaande onderzoek liet zien dat deze studies primair focussen op de (opvoedende) relaties die jongeren onderhouden met hun ouders, en in tweede instantie op de schoolse en vriendschappelijke relaties. Of en hoe de fysieke en materiële omgeving waarin jongeren zich ontwikkelen, inwerkt op hun toekomstoriëntaties, verdwijnt vaak uit beeld. We stelden dat dit mogelijkerwijs aanleiding geeft tot de 'pedagogisering van onwelzijn', waarbij een negatief toekomstperspectief voorgesteld wordt als een individueel en pedagogisch te remediëren probleem, terwijl de structurele voedingsbodem uit beeld verdwijnt.

Consistent met eerder onderzoek naar de jeugdige ontwikkeling (zie bijvoorbeeld Vettenburg, 1988; Viner et al., 2012), ondersteunt deze bijdrage de idee dat jeugdige oriëntaties niet los gezien kunnen worden van de kwaliteit van de fysieke en materiële omgeving waarin jongeren opgroeien. Tieners die het gevoel hebben dat hun ouders eerder moeilijk rondkomen met het beschikbare gezinsinkomen, die weinig financiële welvaart ervaren en die meer overlast percipiëren in hun woonbuurt, hebben minder vertrouwen in hun latere academische en professionele mogelijkheden dan hun klasgenoten.

Desalniettemin is de directe verklarende bijdrage van die indicatoren eerder zwak. Uit de meervoudige regressieanalyses bleek immers dat 'subjectieve gezinsinkomen', 'financiële welvaart' en 'overlastperceptie' bijkomend slechts .7% van de variantie in het 'negatieve academische en arbeidsmarktgerichte toekomstperspectief' verklaren. De vaststelling dat de directe, verklarende bijdrage van de fysieke en materiële omgevingsfactoren beperkt is, mag echter niet betekenen dat beleidswerkers en praktijkwerkers geen aandacht moeten hebben voor contextfactoren. Omdat we de fysieke en materiële indicatoren als laatste variabelen toevoegden aan het model, vertellen onze analyses immers niets over de indirecte wijze waarop de fysieke en materiële omgeving waarin jongeren opgroeien, hun toekomstperspectief beïnvloeden. Zo doen exploratieve analyses vermoeden dat die contextindicatoren indirect doorwerken via onder meer de variabele 'schoolse stimulatie' in het model. Dit zou dan betekenen dat de mate waarin ouders hun kinderen stimuleren en betrokken zijn op het alledaagse schoolwerk niet losstaat van de context waarin die ouders hun kinderen moeten grootbrengen. Verder onderzoek naar de variabelen die de relatie tussen fysieke en materiële omgevingsfactoren en het negatieve professionele en academische toekomstperspectief mediëren, is echter aangewezen. Daarnaast is de geringe 'directe' impact potentieel te wijten aan de subjectieve wijze waarop we de omgevingsfactoren in dit onderzoek gemeten hebben. Eerder dan gebruik te maken van objectieve graadmeters, peilden we naar de manier waarop jongeren het gezinsinkomen, de financiële welvaart en de buurtkwaliteit beleven. Ook onderzoek dat gebruikmaakt van objectief verworven informatie met betrekking tot de structurele context van jongeren lijkt aangewezen.

In tweede instantie nopen de bevindingen in deze bijdrage tot een nuancering van de rol die in de literatuur toegeschreven wordt aan de ouderlijke opvoeding. Uit de resulta-

ten blijkt namelijk dat niet de responsiviteit en opvolging door moeder en vader, maar wel de mate waarin jongeren ervaren dat hun ouders betrokken zijn op het dagelijkse schoolleven en hen stimuleren om verder te studeren, invloed hebben op de wijze waarop jongeren hun latere studie- en arbeidskansen inschatten. Voor het beleid en de praktijk impliceert dit dat de vraag moet gesteld worden naar de condities waarbinnen ouders en school elkaar kunnen vinden. Een antwoord op die vraag kan met andere woorden niet buiten een kritische analyse van de concrete situatie waarin ouders en de school zich bevinden. Dit wordt ook bevestigd door de exploratieve analyses waarvan in bovenstaande paragraaf sprake is. Naar interventies toe, die de realisatie van een open en optimistisch toekomstperspectief voor 'dé Vlaamse jeugd' beogen, is het bijgevolg belangrijk om niet louter te focussen op de ouderlijke opvoeding. Het is eveneens essentieel dat ze aandacht hebben voor diverse manieren waarop ouders betrokken kunnen worden in het schoolse gebeuren en voor de wijze waarop de diverse situaties waarin ouders hun kinderen grootbrengen, hun pedagogische handelen begrenzen of mogelijk maken.

Tot slot illustreren onze analyses dat de familiale, schoolse en vriendschappelijke context niet alleen inwerken op het toekomstperspectief van jongeren via de kwaliteit van de relaties die zich binnen die contexten ontwikkelen. Ze tonen aan dat het belangrijk is voor onderzoekers, beleidsmakers en praktijkwerkers om ook oog te hebben voor de nefaste impact die niet-relationele factoren hebben. Op het individuele niveau is het zelfbeeld een belangrijke predictor: jongeren met een lager zelfbeeld rapporteren negatievere toekomstige verwachtingen. Gezien de subjectieve aard van zowel het zelfbeeld als het toekomstperspectief is het niet verwonderlijk dat we een relatie vinden tussen beide variabelen. De vraag blijft evenwel of een lager zelfbeeld een negatiever toekomstbeeld met zich meebrengt, of dat de causale relatie in de omgekeerde zin speelt. Het crosssectionele karakter van dit onderzoek laat ons niet toe om hierover uitspraken te doen. Op het familiale niveau speelt het ouderlijke opleidingsniveau een rol. Jongeren uit gezinnen waarin geen van beide ouders hoogopgeleid zijn, hebben een negatiever toekomstperspectief dan hun medestudenten. Als verklaring voor die bevinding stelt Trommsdorff (1983) dat laagopgeleide ouders – als gevolg van de eigen negatieve ervaringen in relatie tot maatschappelijk instituties zoals de school en de arbeidsmarkt – zelf pessimistischere vooruitzichten koesteren, wat zich laat voelen in de toekomstige oriëntaties van hun kinderen. Hoewel die hypothese verdere toetsing noopt, zou dit voor het pedagogische handelen betekenen dat de inzet op het toekomstperspectief van jongeren niet losgetrokken kan worden van het voortdurende streven naar de realisatie van positieve institutionele ervaringen voor alle individuen, ongeacht leeftijd of klasse.

Op het niveau van de school wezen onze analyses op de belangrijke rol die de schoolbeleving speelt in de verklaring van het academische en arbeidsmarktgerichte toekomstperspectief van jongeren: jongeren met een slechtere schoolbeleving koesteren pessimistischere toekomstverwachtingen. Uit die bevinding kunnen we afleiden dat het belangrijk is om aandacht te hebben voor de manier waarop scholieren het schoolse leven ervaren. Onderzoek van De Groof en Stevens (2004) en van Engels (2004) laat dan

zien dat dit onder meer vraagt om een kritische reflectie over de (on)gewenste effecten van institutionele schoolkenmerken, zoals het schoolklimaat en de organisatie van de school. Toch moeten we hier voorzichtig zijn met het trekken van conclusies, gezien onze analyses niet toelaten om uitspraken te doen over de causaliteit van het gevonden verband. We kunnen ons immers afvragen of een slechtere schoolbeleving pessimistischere vooruitzichten meebrengt, of dat pessimistischere vooruitzichten een slechtere schoolbeleving in de hand werken. Naast de schoolbeleving vonden we ook een klein, maar significant effect van de onderwijsvorm op de toekomstige oriëntaties: jongeren uit de b-stroom schatten hun academische en professionele vooruitzichten slechter in dan scholieren uit andere studierichtingen. In de wetenschap dat tieners uit lagere sociaal-economische klassen oververtegenwoordigd zijn in de bso-richtingen (Nicaise, 2008),[45] roept die bevinding vragen op naar het effect van de gelaagde structuur van het Vlaamse onderwijssysteem – in termen van het opsplitsen in studierichtingen – op de reproductie en versterking van sociale ongelijkheid (zie Bourdieu & Passeron, 1977). Waar jongeren uit hogere onderwijsrichtingen genieten van de voordelen verbonden met een positief toekomstperspectief, worden leerlingen in de (deeltijdse) beroepsrichtingen gesocialiseerd in een zekere mate van 'academisch en arbeidsmarktgericht wantrouwen'. Die socialisatie verloopt onder meer via het gedrag en de houding van de leerkrachten (Van Houtte, 2006) en via de specifieke subculturen die ontstaan in verschillende studierichtingen (Schafer & Olexa, 1971). Illustratief hiervoor is de analyse van Matza (1961), die in *Traditions of Youth* wijst op de ongelijke maatschappelijke appreciatie van jeugdsubculturen. Scholing vormt daarbij een belangrijke breuklijn. Jeugdsubculturen van jongeren in de 'hogere' studierichtingen krijgen meer maatschappelijke appreciatie dan de subculturen van jongeren uit beroepsrichtingen. Daarnaast is het denkbaar dat ook de feitelijke kansen van jongeren met een bso-diploma op de arbeidsmarkt hierin een rol spelen.

Besluitend etaleren de resultaten uit dit onderzoek de nood aan een integratieve aanpak. Het is belangrijk dat acties die inzetten op de realisatie van optimistische en open toekomstoriëntaties voor alle jongeren niet eenzijdig inzetten op de (pedagogische) relaties in het gezin, de school en de vriendengroep, maar ook aandacht hebben voor de uitsluitingsmechanismen die ingekapseld zitten in de structuur van de maatschappelijke instituten. Daarnaast is onderzoek dat de indirecte relatie tussen de fysieke en materiële omgevingsfactoren en de toekomstige oriëntaties van jongeren verder uitpluist, aangewezen.

45. Dit wordt ook bevestigd in de eigen steekproef. In de internationale literatuur wordt de sociaal-economische status van leerlingen dominant gedefinieerd aan de hand van het opleidingsniveau en de werkstatus van de ouders. Tabel 4.7 in de bijlage van dit hoofdstuk vergelijkt het opleidingsniveau en de werkstatus van de ouders van jongeren uit (d)bso- en andere studierichtingen. Die tabel demonstreert dat 61.7% van de (d)bso'ers in een gezin woont waarvan geen van beide ouders hoogopgeleid is. In de andere studierichtingen is dit slechts voor 29.5% van de studenten het geval. Een blik op de werkstatus van de ouders van jongeren uit diverse studierichtingen noopt tot een gelijkaardige conclusie: waar 35.1% van de aso'ers woont in een gezin waarvan maximaal een ouder werkt, is dit het geval voor 52.3% van de bso'ers. De proportie jongeren uit lagere sociaal-economische klassen is dus opmerkelijk hoger in het (d)bso-onderwijs.

Bibliografie

Adelabu, D. H. (2008). Future Time Perspective, Hope, and Ethnic Identity Among African American Adolescents. *Urban Education, 43*(3), 347-360.

Aronowitz, T. (2005). The Role of "Envisioning the Future" in the Development of Resilience Among At-Risk Youth. *Public Health Nursing, 22*(3), 200-208.

Beal, S. J., & Crockett, L. J. (2010). Adolescents' occupational and educational aspirations and expectations: Links to high school activities and adult educational attainment. Developmental Psychology, 46(1), 258-265.

Berten, H., Cardoen, D., Brondeel, R., & Vettenburg, N. (2012). Alcohol and cannabis use among adolescents in Flemish secondary school: A multilevel analysis of the effects of type of education. *BMC Public Health, 12*(215).

Blustein, D. L., & Phillips, S. D. (1988). Individual and contextual factors in career exploration. *Journal of Vocational Behavior, 33*(2), 203-216.

Bockel, J.M. (2010). La prévention de la délinquance des jeunes. Rapport à monsieur le Président de la République. Paris: Secrétaire d'Etat à la Justice.

Bolland, J. M., Bryant, C. M., Lian, B. E., McCallum, D. M., Vazsonyi, A. T., & Barth, J. M. (2007). Development and Risk Behavior Among African American, Caucasian, and Mixed-race Adolescents Living in High Poverty Inner-city Neighborhoods. *American Journal of Community Psychology, 40*(3-4), 230-249.

Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.

Catalano, R. F., Berglund, M. L., Ryan, J. A. M., Lonczak, H. S., & Hawkins, J. D. (2004). Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 591*(1), 98-124.

Clarke, K. (2006). Childhood, parenting and early intervention: A critical examination of the Sure Start national programme. *Critical Social Policy, 26*(4), 699-721.

Clausen, J. S. (1991). Adolescent competence and the shaping of the life course. *American Journal of Sociology, 96*, 805-842.

Conger, K. J., Rueter, M. A., & Conger, R. D. (2000). The role of economic pressure in the lives of parents and their adolescents: The Family Stress Model. In L. J. Crockett, & R. K. Silvereisen (Eds.), *Negotiating adolescence in time of social change* (pp. 201-223). New York: Cambridge University Press.

Currie, C., Elton, R., Todd, J., & Platt, S. (1997). Indicators of socioeconomic status for adolescents: the WHO Health Behaviour in School-aged Children Survey. *Health Education Research, 12*(3), 385-397.

De Clerck, O., & Vettenburg, N. (2011). Het schoolwelbevinden in Brussel. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp.69-99). Leuven: Acco.

De Groof, S., & Stevens, F. (2004). Over onderwijs. Gezocht: effectieve school waar het goed toeven is, met plaats voor inspraak en aandacht voor sociale ongelijkheid. In D. Burssens, S. De Groof, H. Huysmans, I. Sinnaeve, F. Stevens, K. Van Nuffel, N. Vettenburg, M. Elchardus, L. Walgrave, & M. De Bie (Eds.), *Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar Vlaamse kinderen en jongeren (2000-2004)* (pp. 31-55). Onuitgegeven onderzoeksrapport, KULeuven, VUB & UGent.

De Vlaemynck, K. (2009). Graag een klas met veel meisjes alstublieft... *Impuls, 40*(2), 52-56.

Engels, N., Aelterman, A., Van Petegem, K., & Schepens A. (2004). Factors which influence the well-being of pupils in Flemish secondary schools. *Educational Studies, 30* (2), 127-143.

Geenen, G. (2010). In het begin was er armoede. De kwetsbaarheid en ontwikkelingskansen van kinderen in armoede. *Terzake, 2*, 39-44.

Heckman, J. J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. *Science, 312*(5782), 1900-1902.

Hirsch, J. K., Duberstein, P. R., Conner, K. R., Heisel, M. J., Beckman, A., Franus, N., et al. (2006). Future Orientation and Suicide Ideation and Attempts in Depressed Adults Ages 50 and Over. *American Journal of Geriatric Psychiatry, 14*(9), 752-757.

Kerpelman, J., Eryigit, S., & Stephens, C. (2008). African American Adolescents' Future Education Orientation: Associations with Self-efficacy, Ethnic Identity, and Perceived Parental Support. *Journal of Youth and Adolescence, 37*(8), 997-1008.

KMI (2012). Naar een krachtige samenwerking tussen ouder en school: een werkkader. Brussel: Kruispunt Migratie-Integratie vzw.

Kracke, B. (1997). Parental Behaviors and Adolescents' Career Exploration. *The Career Development Quarterly, 45*(4), 341-350.

Lamm, H., Schmidt, R., & Trommsdorff, G. (1976). Sex and social class as determinants of future orientation (time perspective) in adolescents. *Journal of Personality and Social psychology, 34*(3), 317-326.

Malmberg, L.-E., & Trempała, J. (1997). Anticipated Transition to Adulthood: The Effect of Educational Track, Gender, and Self-Evaluation on Finnish and Polish Adolescents' Future Orientation. *Journal of Youth and Adolescence, 26*(5), 517-537.

Manzi, C., Vignoles, V. L., & Regalia, C. (2010). Accommodating a new identity: Possible selves, identity change and well-being across two life-transitions. *European Journal of Social Psychology, 40*(6), 970-984.

Matza, D. (1961). Subterranean Traditions of Youth. *Annals of the American Academy of Political and Social Science, 338*, 102-118.

McCabe, K., & Barnett, D. (2000). First Comes Work, Then Comes Marriage: Future Orientation Among African American Young Adolescents*. *Family Relations, 49*(1), 63-70.

McCloyd, V., Kaplan, R., & Purtell, K. M. (2008). *New Hope's Effects on Children's Future Orientation and Employment Experiences*. New York: MDRC.

Mello, Z. R., & Worrell, F. C. (2006). The relationship of time perspective to age, gender and academic achievement among academically talented adolescents. *Journal for the Education of the Gifted, 29*(3), 271-289.

Mills, C. W. (1959). *The sociological imagination*. Oxford/New York: Oxford University Press.

Neblett, N.G. & Cortina, K.S. (2006). Adolescents' thoughts about parents' jobs and their importance for adolescents' future orientation. *Journal of Adolescence, 29*(5), 798-811.

Nicaise, I. (2008). Ongelijkheid en sociale uitsluiting in het onderwijs: een onuitroeibare kwaal? In I. Nicaise, & E. Desmedt (Eds.), *Gelijke kansen op school: het kan!* (pp. 19-53). Mechelen: Plantyn.

Nurmi, J. E. (1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review, 11*(1), 1-59.

Nurmi, J. E. (1993). Adolescent development in age-graded context: developmental tasks and standards. *International Journal of Behavioral Development, 16*, 169-189.

Nurmi, J. E., Poole, M. E., & Seginer, R. (1995). Tracks and transitions: a comparison of adolescents future-oriented goals, explorations and commitments in Australia, Israel and Finland. *International Journal of Psychology, 30*, 355-375.

Nurmi, J. E. (2004). Socialization and self-development: channeling, selection, adjustment, and reflection. In R. M. Lerner, & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 85-124). New York: Wiley.

Olate, R., Salas-Wright, C., & Vaughn, M. G. (2012). Predictors of violence and delinquency among high risk youth and youth gang members in San Salvador, El Salvador. *International Social Work, 55*(3), 383-401.

Park, N., Peterson, C., & Seligman, M. (2004). Reply strengths of character and well-being: a closer look at hope and modesty. *Journal of Clinical psychology, 23*(5), 628-634.

Robbins, R. N., & Bryan, A. (2004). Relationships Between Future Orientation, Impulsive Sensation Seeking, and Risk Behavior Among Adjudicated Adolescents. *Journal of Adolescent Research, 19*(4), 428-445.

Samaey, S., & Vettenburg, N. (2007). Eindrapport: ontwikkeling van een instrument 'betrokkenheid van ouders bij het onderwijs'. Onuitgegeven onderzoeksrapport. Universiteit Gent, faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Vakgroep Sociale Agogiek.

Schafer, W. E., & Olexa, C. (1971). *Tracking and opportunity: the locking-out process and beyond*. Scranton: Chandler.

Schmid, K. L., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2011). Constructing positive futures: Modeling the relationship between adolescents' hopeful future expectations and intentional self regulation in predicting positive youth development. *Journal of Adolescence, 34*(6), 1127-1135.

Schmidt, R., Lamm, H., & Trommsdorff, G. (1978). Social class and sex as determinants of future orientation (time perspective) in adults. *European Journal of Social Psychology, 8*(1), 71-90.

Seginer, R. (1988). Social milieu and future orientation: the case of kibbutz vs. urban adolescents. *International Journal of Behavioral Development, 11*, 247-273.

Seginer, R. (2009). *Future orientation: Developmental and ecological perspectives*. New York: Springer.

Seginer, R., & Lilach, E. (2004). How adolescents construct their future: the effect of loneliness on future orientation. *Journal of Adolescence, 27*(6), 625-643.

Seginer, R., Vermulst, A., & Shoyer, S. (2004). The indirect link between perceived parenting and adolescent future orientation: A multiple-step model. *International Journal of Behavioral Development, 28*(4), 365-378.

Skorikov, V., & Vondracek, F. W. (2007). Positive career orientation as an inhibitor of adolescent problem behaviour. *Journal of Adolescence, 30*(1), 131-146.

Stewart, E. B., Stewart, E. A., & Simons, R. L. (2007). The Effect of Neighborhood Context on the College Aspirations of African American Adolescents. *American Educational Research Journal, 44*(4), 896-919.

Stoddard, S., Zimmerman, M., & Bauermeister, J. (2011). Thinking About the Future as a Way to Succeed in the Present: A Longitudinal Study of Future Orientation and Violent Behaviors Among African American Youth. *American Journal of Community Psychology, 48*(3), 238-246.

Sun, R. C. F., & Shek, D. T. L. (2012). Beliefs in the Future as a Positive Youth Development Construct: A Conceptual Review. *The Scientific World Journal*, 8, Article ID 527038, 8 pages, doi:10.1100/2012/527038.

Tisdall, E. (2006). Antisocial behaviour legislation meets children's services: challenging perspectives on children, parents and the state. *Critical Social Policy, 26*(1), 101-120.

Trommsdorff, G. (1983). Future orientation and socialization. *International Journal of Psychology, 18*(1-4), 381-406.

Trommsdorff, G., Burger, C., & Fucsle, T. (1982). Social and psychological aspects of adolescent's future orientation. In M. Irle (Ed.), *Studies in decision making* (pp. 167-194). Berlin: de Gruyter.

Trommsdorff, G., Lamm, H., & Schmidt, R. (1979). A longitudinal study of adolescents' future orientation (time perspective). *Journal of Youth and Adolescence 8*(2), 131-147.

Vandenbroeck, M., Coussée, F., & Bradt, L. (2010). The social and political construction of early childhood education. *British Journal of Educational Studies, 58*(2), 139-153.

Van Damme, A. (2008). Versnelde leerlingen: de beleving van jongvolwassen ervaringsdeskundigen. Een literatuurstudie en kwalitatief belevingsonderzoek bij versnelde universiteitsstudenten. Ongepubliceerde Masterproef. KULeuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Centrum voor Onderwijseffectiviteit en Evaluatie.

Van den Bulk, L. (2012). *Later kan ik nog worden wat ik wil: statusbeleving, eigenwaarde en toekomstbeeld van leerlingen in het voortgezette onderwijs met de nadruk op de relevante positie van VMBO-leerlingen*. Antwerpen: Garant.

Van Houtte, M. (2006). School type and academic culture: evidence for the differentiation-polarization theory. *Journal of Curriculum Studies, 38*(3), 273-292.

Van Rossem, R., Berten, H., & Van Tuyckom, C. (2010). AIDS knowledge and sexual activity among Flemish secondary school students: a multilevel analysis of the effects of type of education. *Bmc Public Health, 10*, 10.

Verenigde Naties (1989, November). Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Artikel 18. Retrieved from www.ond.vlaanderen.be/zorgvuldigbestuur/pdf/Kinderrechtenverdrag.pdf

Vettenburg, N. (1988). *Schoolervaringen, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid: een theoretisch en empirisch onderzoek in het beroepsonderwijs.* Leuven: KU Leuven. Faculteit Rechtsgeleerdheid. Afdeling strafrecht, strafvordering en criminologie.

Viner, R. M., Ozer, E. M., Denny, S., Marmot, M., Resnick, M., Fatusi, A., et al. (2012). Adolescence and the social determinants of health. *The Lancet, 379*(9826), 1641-1652.

Vlaamse Overheid (2011). *Vlaams Jeugdbeleidsplan 2010-2014.* Brussel: Vlaams ministerie van Onderwijs, Jeugd, Gelijke Kansen en Brussel.

Wall, J., Covell, K., & Macintyre, P. D. (1999). Implications of social supports for adolescents' education and career aspirations. *Canadian Journal of Behavioural Science, 31*(2), 63-71.

Whitaker, D. J., Miller, K. S., & Clark, L. F. (2000). Reconceptualizing Adolescent Sexual Behavior: Beyond Did They or Didn't They? *Family Planning Perspectives, 32*(3), 111-117.

Wood, D., Kaplan, R., & McLoyd, V. (2007). Gender Differences in the Educational Expectations of Urban, Low-Income African American Youth: The Role of Parents and the School. *Journal of Youth and Adolescence, 36*(4), 417-427.

Wyman, P. A., Cowen, E. L., Work, W. C., & Kerley, J. H. (1993). The role of children's future expectations in self-system functioning and adjustment to life stress: a prospective study of urban at-risk children. *Development and Psychopathology, 5*, 649-661.

Yilmaz, V., & Türküm, A. (2008). Factors affecting hopelessness levels of Turkish preteenagers attending primary school: a structural equation model. *Social Behavior & Personality, 36*(1), 19-25.

Bijlagen

Tabel 4.5. Random intercept nulmodel met 'negatief academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief' als afhankelijke variabele.

	0-model	Sig.
Intercept	23.697	***
Variantie op individueel niveau	280.983	
Variantie op schoolniveau	11.151	
ICC		.037

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 4.6. Multivariate lineaire regressieanalyse met het academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief van jongeren uit het antwerpse en gentse secundaire onderwijs als afhankelijke variabele en 'opvolging moeder en vader' als onafhankelijke variabelen.

	Model 1 β	Sig.	Model 2 β	Sig.
Intercept	60.412	***	65.595	***
Leeftijd	-.041		-.046	*
Geslacht (Ref. cat: man)	-.0363	**	-.063	**
Etnische origine (Ref. cat: autochtoon)	.044	*	.024	

	Model 1 β	Sig.	Model 2 β	Sig.
Persoonsgerelateerde indicatoren				
Zelfbeeld	-.219	***	-.196	***
Gezinsgerelateerde indicatoren				
Opvolging moeder	.027		.020	
Opvolging vader	-.007		.011	
Schoolse stimulatie	-.198	***	-.190	***
Diploma ouders (Ref. cat: geen van beide ouders hoogopgeleid)	-.072	**	-.061	**
Werk ouders (Ref. cat: geen van beide ouders werkt)	-.041	*	-.037	
Schoolgerelateerde indicatoren				
B-stroom (Ref. cat: andere)	.078	***	.075	***
Bissen (Ref. cat: nooit gebist)	.072	**	.075	***
Schoolbeleving	.155	***	.155	***
Contact Leerkracht	-.072	**	-.078	***
Peergroepgerelateerde indicatoren				
Delinquente vriendengroep	.057	**	.055	*
Fysieke en materiële indicatoren				
Subjectieve inkomen (Ref. cat: makkelijk)		***	.043	*
Familiale welvaart		*	-.063	***
Overlastperceptie		***	.060	**
R^2	**.234**		**.240**	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 4.7. Opleidingsniveau en werkstatus ouders naar onderwijsvorm bij jongeren in het Antwerpse en Gentse secundair onderwijs.

	Onderwijsvorm		Totaal	p (X^2)
	Andere	B-stroom		
Opleidingsniveau ouders				
Geen van beide ouders is hoogopgeleid	29.5	61.7	37.7	***
Een van beide ouders is hoogopgeleid	27.9	24.1	26.9	
Beide ouders zijn hoogopgeleid	42.6	14.2	35.4	
Werkstatus ouders				***
Geen van beide ouders werkt	5.6	13.7	7.9	
Een van beide ouders werkt	29.5	38.6	32.1	
Beide ouders werken	64.9	47.7	59.9	

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

5. Het subjectief welbevinden van Antwerpse en Gentse scholieren

Laura Jacobs en Diederik Cops

1. Inleiding

Tijdens de adolescentie komen jongeren voor heel wat uitdagingen en ontwikkelingstaken te staan (Hooge, Decaluwé, & Goossens, 2000). De overgang van kindertijd naar volwassenheid wordt gekenmerkt door talrijke ontwikkelingen op cognitief, fysiek, relationeel en emotioneel vlak (Berk, 2004). Deze uitdagingen en veranderingen kunnen een (negatieve) druk leggen op het welbevinden van jongeren. Dit hoofdstuk handelt over het subjectief welbevinden van Gentse en Antwerpse scholieren. Er zal met andere woorden onderzocht worden hoe gelukkig deze jongeren zich voelen en welke factoren hiermee samenhangen.

De inschatting van het welbevinden is echter geen sinecure. 'Welbevinden' is immers een moeilijk te vatten concept dat zich niet zomaar in universele termen laat vastleggen (Elchardus & Smits, 2007). In de literatuur wordt daarom gesproken over het 'subjectief welbevinden', of het persoonlijk gevoel van welzijn dat iemand heeft (Lucas, 2007). Ook wij zullen in deze bijdrage de term 'subjectief welbevinden' hanteren, waarmee we doelen op de subjectieve of persoonlijke beleving van iemands algemeen welbevinden. In navolging van de literatuur en de voorgaande JOP-monitors delen we dit concept op in verschillende deeldomeinen, die elk een aanwijzing zijn voor het gevoel van welbevinden (Huysmans, 2007; Lucas, 2007; Op de Beeck, 2010). Deze deeldomeinen, met name zelfwaardering, toekomstperspectief en levenstevredenheid, zullen in dit hoofdstuk achtereenvolgens aan bod komen. Het zelfwaardegevoel, de affectieve component van het welbevinden, heeft betrekking op de evaluatieve opvattingen die iemand over zichzelf heeft. Deze component bepaalt met andere woorden hoe waardevol men zichzelf vindt als persoon (Vasconcellos, 1989; Op de Beeck, 2009). Het toekomstperspectief, of de verwachtingen die iemand heeft over de toekomst, is ook een relevante indicator voor het subjectief welbevinden van jongeren. Deze verwachtingen geven iemand immers een gevoel van betekenis en zijn gerelateerd aan een aantal emoties, zoals angst en hoop (Op de Beeck, 2010; Cops, Op de Beeck, Pleysier, & Put, 2012). Levenstevredenheid, tot slot, wordt beschouwd als de cognitieve compo-

nent van welbevinden en slaat op de mate waarin iemand tevreden is met zichzelf en met andere levensaspecten (Op De Beeck, 2010). De drie indicatoren tezamen laten toe een vrij compleet beeld te scheppen van het subjectief welbevinden van jongeren en zullen bijgevolg in de JOP-monitor Antwerpen-Gent gebruikt worden ter operationalisering van het subjectief welbevinden (Cops et al., 2012).

Het subjectief welbevinden vormt een belangrijk wetenschappelijk en beleidsmatig thema. Doorheen de laatste jaren zijn uiteenlopende studies gevoerd waarin gepeild is naar het subjectief welbevinden van Vlaamse jongeren, zowel in Vlaams (zie onder andere Hooge et al., 2000; Elchardus & Smits, 2005; Huysmans, 2007; Op de Beeck, 2010) als in internationaal onderzoek (Currie, Roberts, Morgan, Smith, Settertobulte, Samdal, & Barkenow Rasmussen, 2004). Deze studies hebben veelal betrekking op de Vlaamse jeugd in het algemeen, terwijl de specifieke toestand van jongeren in Vlaamse en Belgische (groot)steden enigszins onderbelicht blijft. Zonder het belang van een algemene, bredere studie naar het subjectief welbevinden van jongeren te willen minimaliseren, vormt het welbevinden van jongeren die in een grootstad leven allicht een bijzonder aandachtspunt (Cops et al., 2012). De (groot)stedelijke omgeving biedt in vergelijking met landelijke gebieden meer ruimte voor persoonlijke ontplooiing, herbergt unieke politieke, culturele en economische kansen, concentreert publieke diensten en heeft een ruimer vrijetijdsaanbod en meer intellectuele stimulansen, maar tegelijkertijd doet zich daar een concentratie voor van meer negatieve aspecten, zoals armoede, werkloosheid, criminaliteit en overlast (Marsella, 1998). De meeste grootsteden kenmerken zich ook door een grote verscheidenheid van groepen met een verschillende etnisch-religieuze achtergrond, wat eveneens een sterke druk kan leggen op het dagelijkse samenleven. Het is daarom een pertinente vraag in welke mate omgevings- en buurtgebonden factoren het subjectief welbevinden van jongeren in een grootstedelijke context beïnvloeden. In deze bijdrage gaan we bijgevolg meer specifiek op zoek naar de samenhang tussen buurtkenmerken en het subjectief welbevinden bij Gentse en Antwerpse jongeren.

2. Welbevinden, levenstevredenheid en stedelijkheid

Het subjectief welbevinden van jongeren trekt de aandacht van wetenschappelijk onderzoek vanaf het einde van de negentiende eeuw, op het ogenblik dat de adolescentie wordt erkend als een aparte levensfase tussen kindertijd en volwassenheid. Het was met name de Amerikaanse psycholoog Stanley Hall (1905, in Muncie, 2009, p. 66) die hierin een pioniersrol vervulde en de adolescentie als een periode van ‘storm en stress’ omschreef. Dit houdt in dat de adolescentie wordt benaderd als een inherent turbulente levensfase die wordt gekenmerkt door een overwegend negatieve gemoedstoestand, een slechte relatie met de ouders en risicogedrag (Goossens, 2006). Deze premisse heeft lange tijd het onderzoek naar jongeren gedomineerd, waardoor studies met een psychopathologische invalshoek – depressies, angsten, gedragsstoornissen – veel ster-

ker aanwezig zijn dan onderzoek naar het positieve welbevinden van jongeren (Gilman & Huebner, 2003; Huebner, 2004; Pleysier, Put, Cops, & Op de Beeck, 2012).

In Vlaanderen duikt dit thema op in verscheidene grote studies. Dit onderzoek naar het welbevinden van de Vlaamse jeugd komt over het algemeen tot gelijkaardige conclusies en vindt dat het met de (over)grote meerderheid van onze jongeren door de band genomen goed gaat: "*vooral op zelfwaardegevoel en levenstevredenheid scoren ze bijzonder positief. Daarnaast geven ook hun scores op zelfeffectiviteit, toekomstperspectief en affectiviteit, hoewel deze iets gematigder zijn, over het algemeen een positief beeld weer*".[46] Dat de adolescentie een periode van 'storm en stress' zou zijn, sluit met andere woorden niet volledig aan bij de dagelijkse realiteit. Het is (alvast biologisch) wel degelijk een inherent turbulente periode, maar dit betekent niet noodzakelijk een zwaar negatieve invloed op het welzijn of probleemgedrag van alle jongeren. Al kan de relatief kleine maar betekenisvolle groep jongeren die wel te kampen heeft met een laag zelfbeeld en andere negatieve emoties, die weinig vertrouwen heeft in de toekomst en weinig tevreden is over het eigen leven, niet genegeerd worden (Huysmans, 2007). De reden hiervoor is dubbel. Niet enkel vormt het welbevinden een belangrijk aandachtspunt voor het leven van jongeren in het hier en nu, een positief welbevinden in de adolescentie is eveneens een belangrijke voorwaarde voor latere maatschappelijke participatie: wie zich goed in zijn vel voelt, zal als volwassene sneller bereid zijn verantwoordelijkheid op te nemen en proberen iets te betekenen voor anderen (Op de Beeck, 2010; Cops et al., 2012). De meeste van deze onderzoeken beperken zich echter grotendeels tot een analyse van de frequentieverdelingen op de bevraagde indicatoren van het subjectief welbevinden en een toetsing van mogelijke verschillen op basis van socio-demografische kenmerken als geslacht, leeftijd of onderwijsvorm (Op de Beeck, 2010). Ook deze analyses laten opvallend gelijklopende resultaten zien: jongens, jongeren in het aso en 'oudere' jongeren rapporteren over het algemeen een hoger welbevinden dan meisjes, jongeren in het tso en bso en 'jongere' jongeren. Hoewel dergelijke bevindingen van belang zijn om eventuele tendensen in het algemeen subjectief welbevinden van jongeren te identificeren en bepaalde doelgroepen af te bakenen, laten ze niet toe om op niveau van het individu te bepalen welke factoren dit welbevinden beïnvloeden.

Deze vaststelling geldt over het algemeen ook voor het bredere onderzoeksdomein betreffende het welbevinden van jongeren. Een aantal invalshoeken is hierin meer geëxploreerd. De invloed van levensgebeurtenissen (positieve of negatieve) op het subjectief welbevinden van jongeren heeft relatief meer aandacht gekregen. Zo vonden verschillende studies (onder andere McCullough, Huebner, & Laughlin, 2000; Ash & Huebner, 2001) significante correlaties tussen zowel acute als chronische stressoren in het dagelijkse leven en de algemene levenstevredenheid bij jongeren. Naast deze persoonsgebonden invloeden is ook de invloed van diverse interpersoonlijke factoren,

46. Op de Beeck (2010), p. 232.

of factoren uit de nabije omgeving, op het subjectief welbevinden van jongeren bestudeerd. Met name de invloed van het kerngezin op het algemeen welbevinden van jongeren vormt hierbij een belangrijk aandachtspunt (Huebner, 2004). Op de Beeck (2009) ging bijvoorbeeld de mogelijke invloed van persoonlijke relaties met ouders, vrienden en leerkrachten op het zelfwaardegevoel na. Zij vond dat goede relaties met vader en moeder, een uitgebreid netwerk van vrienden en positieve contacten met leerkrachten met een hoger zelfwaardegevoel samenhangen. De kwaliteit van de relatie met de ouders blijkt ook in de JOP-monitor 2 op significante wijze samen te hangen met een meer algemene indicator van subjectief welbevinden (Op de Beeck, 2010). Factoren uit de onmiddellijke leefwereld beïnvloeden met andere woorden het welbevinden van jongeren, al blijft de aandacht veelal beperkt tot 'traditionele' factoren als familie, school en peers.

Aandacht voor de mogelijke impact van kenmerken van de fysieke en sociale omgeving op het welbevinden van jongeren is relatief beperkt, ondanks de, zeker in een grootstedelijke context, potentieel grote relevantie van dergelijke elementen. Elke grootstad kenmerkt zich immers door een sterke concentratie van fenomenen die het welbevinden van jongeren onder druk kunnen zetten (cf. supra). Onderzoek naar de impact van de fysieke en sociale omgevingskenmerken op jongeren is echter aan een opmars bezig, al geldt de eerdere vaststelling omtrent de dominantie van een probleemgerichte benadering in de wetenschappelijke omgang met jongeren en hun welbevinden, ook in dit geval. Het sociale desorganisatieperspectief blijkt zeer invloedrijk als theoretisch raamwerk voor het bestuderen en interpreteren van het effect van buurtkenmerken op het leven van kinderen en jongeren (Leventhal & Brooks-Gunn, 2000). Uitgangspunt is dat structurele kenmerken van de buurt, en meer bepaald de concentratie van problemen als armoede, werkloosheid, etnische diversiteit, gebrekkige sociale cohesie... op buurtniveau, een negatieve druk kunnen leggen op de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Ook dat perspectief richt zich in belangrijke mate op problematische uitkomsten van het leven in dergelijke buurten, met een focus op problemen in het schoolse functioneren, internaliserend en externaliserend probleemgedrag en risico's op vlak van seksualiteit zoals tienerzwangerschappen (Leventhal & Brooks-Gunn, 2000). De Clercq, Vyncke, Elgar, Ravens-Sieberer, Currie, Hooghe, Ieven en Maes (2012) spreken in dit kader onder andere van een '*social gradient in health*', waarbij op buurtniveau sprake is van een sterke samenhang tussen gerapporteerde gezondheidsklachten en de sociaal-economische status van de buurt. Ook andere studies komen tot deze vaststelling, waarbij factoren als de etnische samenstelling van de buurt, werkloosheidsgraad en armoede significante voorspellers zijn van verschillen in het welbevinden (Leventhal & Brooks-Gunn, 2000). In tegenstelling tot de invloed van omgevingsfactoren op de objectieve gezondheid en probleemgedrag, wordt er weinig aandacht besteed aan de invloed van buurtgerelateerde factoren op het (meer positief georiënteerde) subjectief welbevinden van jongeren (De Clercq et al., 2012). Bovendien beperken de meeste studies zich tot het toetsen van variabelen op buurtniveau. Dergelijke verklaringen helpen enkel om verschillen tussen buurten op te sporen, maar bieden geen

inzicht in de samenhang tussen buurtkenmerken en het subjectief welbevinden op het individuele niveau.

We gaan daarom verder in deze bijdrage ten eerste na in welke mate Antwerpse en Gentse jongeren tevreden zijn over hun eigen leven, en hoe hun zelfwaardegevoel en hun toekomstperspectief is. We maken hierbij eveneens de vergelijking met de bevindingen uit de Brusselse JOP-monitor (2010) en de Vlaamse JOP-monitor 2 (2008). Daarnaast gaan we in dit eerste deel na of er verschillen bestaan tussen sociodemografische groepen op basis van geslacht, leeftijd en onderwijsvorm en in welke mate deze bevindingen overeenkomen met resultaten uit voorgaand onderzoek. Dit laat toe alvast een eerste profiel van het subjectief welbevinden van Gentse en Antwerpse jongeren te schetsen en dat in een bredere grootstedelijke en Vlaamse context te plaatsen. Ten tweede wordt dieper ingegaan op de factoren die mogelijk samenhangen met het subjectief welbevinden, waarbij een specifieke focus wordt gelegd op buurtgebonden invloeden. Deze analyses moeten bijdragen om, naast de bestaande kennis over mentale problemen bij adolescenten, een beter beeld te krijgen van de factoren die met het subjectief welbevinden van deze jongeren samenhangen (zie Gilman & Huebner, 2003).

3. Welbevinden in cijfers. Een eerste analyse van het subjectief welbevinden

In deze JOP-monitor wordt het subjectief welbevinden van Gentse en Antwerpse scholieren gemeten aan de hand van drie welzijnsindicatoren, namelijk het zelfwaardegevoel, de levenstevredenheid en het toekomstperspectief. Ook in de voorgaande Vlaamse JOP-monitor 2 en de Brusselse JOP-monitor werd gebruikgemaakt van dezelfde indicatoren die op een gelijke manier geoperationaliseerd werden (Op de Beeck, 2009, 2010). Deze eenvormigheid laat ons toe om de antwoorden van de jongeren uit de verschillende monitors met elkaar te vergelijken. Een tweetal kanttekeningen zijn hier echter op hun plaats. Zo werd de Vlaamse JOP-monitor 2 afgenomen bij 12- tot 30-jarigen. In de Brusselse monitor en de monitor Antwerpen-Gent werden in principe enkel schoolgaande jeugd, meer bepaald jongeren die schoollopen in het secundair onderwijs, bevraagd. Om een vergelijking mogelijk te maken tussen de verschillende monitors selecteerden we uit het JOP-monitor 2 databestand enkel die jongeren die les volgen in het secundair onderwijs. Bovendien kent de JOP-monitor 2 een andere afnamemodaliteit dan de grootstedelijke JOP-monitor: terwijl deze laatste via een schoolenquête werd afgenomen, werd de eerste afgenomen bij een representatieve steekproef van jongeren die via de post de vragenlijst toegestuurd kregen. Dit verschil noopt tot voorzichtigheid in de interpretatie van de resultaten. Het is immers mogelijk dat het gemiddelde profiel van de participerende jongeren verschillend is naargelang de afnamemodaliteit (post- of schoolenquête).

In wat volgt schetsen we een nauwkeurig beeld van het subjectief welbevinden van Gentse en Antwerpse scholieren. Hiertoe beschrijven we allereerst de frequentieverdelingen van de drie bevraagde indicatoren. Aansluitend maken we een vergelijking, met inachtneming van bovenstaande kanttekeningen, met de resultaten uit de Vlaamse JOP-monitor 2 (afgenomen in 2008) en de Brusselse JOP-monitor (afgenomen in 2010). Dit laat toe om een eerste zicht te krijgen op de mate waarin de beoordeling van de welzijnsaspecten verschilt tussen Antwerpse, Gentse, Brusselse en Vlaamse scholieren. Tot slot wordt nagegaan of binnen de geanalyseerde welzijnsaspecten verschillen bestaan naargelang leeftijd, geslacht en onderwijsvorm. Voor deze analyses beperken we ons tot het databestand van de JOP-monitor Antwerpen-Gent. Waar mogelijk maken we ook hier een vergelijking met voorgaand onderzoek.

3.1 Zelfwaardegevoel

De affectieve component van het subjectief welbevinden, het zelfwaardegevoel, wordt in deze studie gemeten aan de hand van vier items. Deze schaal is gebaseerd op de schaal voor 'positief zelfbeeld', die door Brutsaert (1986) ontwikkeld werd. Brutsaert ontwikkelde een eigen meetinstrument, gebaseerd op Rosenbergs '*self esteem*'-schaal (Rosenberg, 1965) en de 'Revised Janis Field-Scale' (Eagle, 1967, in Brutsaert, 1986), om het positief zelfbeeld van laatstejaarsstudenten uit het basisonderwijs te meten. De oorspronkelijke schaal van Brutsaert is echter beperkt tot vier items om herhalingen te voorkomen en werd reeds vroeger succesvol uitgebreid met het algemeen welbevinden (Elchardus, Kavadias, & Siongers, 1998). Ook in de voorgaande JOP-monitors (Huysmans, 2007; Op de Beeck, 2009, 2010) is deze schaal gehanteerd om het zelfwaardegevoel van jongeren te meten.

Uit tabel 5.1 kunnen we afleiden dat Gentse en Antwerpse scholieren over het algemeen vrij tevreden zijn met zichzelf en dus een positief zelfwaardegevoel rapporteren. Deze bevinding komt overeen met voorgaand onderzoek (Op de Beeck, 2010). Het merendeel van de jongeren gaat akkoord met stellingen als 'Ik vind mezelf best oké' (73.4%), 'Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben' (70.7%) en 'Ik vind dat ik een aantal goede kwaliteiten heb' (78.3%). Slechts een beperkt aantal van de respondenten kan zich (helemaal) niet in deze stellingen vinden (respectievelijk 6.6%, 7.9% en 5.0%). Daarnaast laat tabel 5.1 zien dat het merendeel van de Antwerpse en Gentse scholieren zich als een voldoende zelfeffectief persoon beschouwt (70.9% gaat (helemaal) akkoord met de stelling 'Ik ben in staat om problemen en uitdagingen aan te gaan'). Bijgevolg situeert bijna een derde van de jongeren zich in de twee andere antwoordcategorieën en acht zich dus (helemaal) niet of slechts in mindere mate in staat om problemen en uitdagingen aan te pakken. Tot slot toont deze tabel dat slechts een kleine minderheid van de jongeren instemt met de stelling 'algemeen genomen voel ik mezelf eigenlijk een mislukkeling' (6.1%).

Tabel 5.1. Zelfwaardegevoel bij de Gentse en Antwerpse schoolgaande jeugd (in percentages).

	(Helemaal) niet akkoord	Tussen beide	(Helemaal) akkoord
Algemeen genomen voel ik mezelf eigenlijk een mislukkeling (N = 3780)	77.7	16.1	6.1
Ik vind mezelf best oké (N = 3787)	6.6	20.1	73.4
Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben (N = 3783)	7.9	21.5	70.7
Ik vind dat ik een aantal goede kwaliteiten heb (N = 3784)	5.0	16.8	78.3
Ik ben in staat om problemen en uitdagingen aan te gaan (N = 3779)	8.6	20.5	70.9

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Zoals reeds eerder aangehaald, gebeurde de operationalisering van het zelfwaardegevoel van jongeren in de voorgaande JOP-monitors (Vlaamse JOP-monitor 2 en Brusselse JOP-monitor) op een gelijkaardige manier. Onderstaande tabel 5.2 geeft de verdeling weer van het percentage Antwerpse, Gentse, Brusselse en Vlaamse scholieren dat akkoord gaat met de verschillende zelfwaarderingsitems.

Tabel 5.2. Percentage Gentse en Antwerpse scholieren dat (helemaal) akkoord gaat met stellingen omtrent het zelfwaardegevoel, naar de verschillende JOP-monitors.

	Antwerpen (N = 2154)	Gent (N = 1724)	Brussel (N = 2307-2322)[47]	Vlaanderen (N = 1434)
Algemeen genomen voel ik mezelf eigenlijk een mislukkeling	6.2	6.1	7.5	4.5
Ik vind mezelf best oké	73.4	73.4	75.8	77.0
Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben	70.9	70.4	69.9	73.3
Ik vind dat ik een aantal goede kwaliteiten heb	77.8	78.9	82.6	83.8
Ik ben in staat om problemen en uitdagingen aan te gaan	71.3	70.4	67.9	61.8

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010); JOP-monitor 2 (2008).

Op het eerste gezicht laat tabel 5.2 geen grote verschillen zien wat betreft de beoordeling van de zelfwaarderingsitems tussen de verschillende scholierengroepen. Over het

47. In de Brusselse JOP-monitor werd vastgesteld dat de vragenlijst te kampen had met relatief veel missende antwoorden. De sociale achtergrond en de moedertaal van een groot aantal respondenten werd aangehaald als een mogelijke verklaring (cf. Elchardus, Roggemans, & Siongers, 2011: 57). Omwille van de relatieve grootte van deze missende antwoorden opteren we er voor om per schaal telkens het interval weer te geven van het aantal Brusselse respondenten.

algemeen kunnen we ook op basis van deze resultaten stellen dat het relatief goed gaat met het merendeel van de bevraagde jongeren (Op de Beeck, 2010). Toch is een nauwkeurige vergelijking aangewezen, aangezien de verschillen tussen de groepen – hoe klein ook – betekenisvol kunnen zijn. Zo kunnen we opmerken dat Vlaamse scholieren, vergeleken met scholieren uit Antwerpen, Gent en Brussel, algemeen gesproken over een iets hoger zelfwaardegevoel beschikken. Deze groep van jongeren gaat immers het vaakst akkoord met alle stellingen, op een na, die dit welzijnsconcept meten. Enkel op vlak van zelfeffectiviteit ('Ik ben in staat om problemen en uitdagingen aan te gaan') behalen de Vlaamse scholieren een opvallend lagere score ten opzichte van de scholieren uit de drie grootsteden. Daarnaast toont deze tabel dat jongeren die schoollopen in Antwerpen en Gent de zelfwaarderingsitems op een min of meer gelijkaardige manier beoordelen. Het percentage Gentse en Antwerpse scholieren dat akkoord gaat met de verschillende stellingen ligt immers zeer dicht bijeen.

3.2 **Toekomstperspectief**

Onderzoek toonde reeds aan dat Vlaamse jongeren over het algemeen een eerder gematigde, maar alsnog positieve score behalen op 'toekomstperspectief', een van de welzijnsindicatoren.[48] Uit tabel 5.3 blijkt dat dergelijke score ook op Antwerpse en Gentse scholieren van toepassing is. Verder blijkt uit de tabel dat nog niet de helft van de Antwerpse en Gentse scholieren akkoord gaat met de stelling 'Ik ben er zeker van dat mij een schitterende toekomst te wachten staat' (46.8%). Een aanzienlijk deel onder hen geeft wel aan vol verwachting uit te kijken naar de toekomst (67.3%). Een minderheid van de jongeren kijkt eerder pessimistisch naar de toekomst en gaat (helemaal) akkoord met de stellingen 'Mij lijkt de toekomst vaak hopeloos' (9.7%), 'Het lijkt alsof ik in mijn leven geen doel heb' (9.1%) en 'Ik zie mijn toekomst vaak somber in' (11.0%).

Tabel 5.3. Toekomstperspectief bij Gentse en Antwerpse scholieren (in percentages).

	(Helemaal) niet akkoord	Tussen beide	(Helemaal) Akkoord
Mij lijkt de toekomst vaak hopeloos (N = 3727)	67.2	23.2	9.7
Ik ben er zeker van dat mij een schitterende toekomst te wachten staat (N = 3707)	10.2	42.9	46.8
Het lijkt alsof ik in mijn leven geen doel heb (N = 3713)	72.2	18.6	9.1
Ik kijk vol verwachting uit naar de toekomst (N = 3727)	7.5	25.3	67.3
Ik zie mijn toekomst vaak somber in (N = 3716)	63.9	25.1	11.0

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

48. Op de Beeck (2010), p.217.

Het toekomstperspectief van de jongeren is in deze studie gemeten aan de hand van dezelfde schaal als in de voorgaande JOP-monitors, wat een vergelijking tussen de Antwerpse, Gentse, Brusselse en Vlaamse scholieren dan ook mogelijk maakt (zie tabel 5.4).

Tabel 5.4. Percentage scholieren dat (helemaal) akkoord gaat met stellingen omtrent het toekomstperspectief, naar de verschillende JOP-monitors.

	Antwerpen (N = 2154)	Gent (N = 1724)	Brussel (N = 2233-2251)[49]	Vlaanderen (N = 1434)
Mij lijkt de toekomst vaak hopeloos	9.8	9.4	15.6	7.0
Ik ben er zeker van dat mij een schitterende toekomst te wachten staat	48.1	45.2	44.3	43.0
Het lijkt alsof ik in mijn leven geen doel heb	9.2	9.0	10.3	5.5
Ik kijk vol verwachting uit naar de toekomst	68.6	65.7	63.2	63.7
Ik zie mijn toekomst vaak somber in	11.2	10.7	12.1	5.9

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010); JOP-monitor 2 (2008).

Tabel 5.4 toont dat Brusselse scholieren, vergeleken met scholieren uit Antwerpen, Gent en Vlaanderen, hun toekomst het minst positief inschatten. Enkel op het item 'Ik ben er zeker van dat mij een schitterende toekomst te wachten staat' behalen Vlaamse scholieren een lagere score. Opvallend is ook de beoordeling van de Brusselse scholieren op het item 'Mij lijkt de toekomst vaak hopeloos'. Bijna 16% onder hen gaat akkoord met deze stelling, een percentage dat er relatief gezien bovenuit steekt. Vlaamse scholieren blijken daarentegen hun toekomst het meest positief in te schatten. Slechts een klein percentage gaat akkoord met stellingen als 'Mij lijkt de toekomst vaak hopeloos' (7.0%), Het lijkt alsof ik in mijn leven geen doel heb' (5.5%) en 'Ik zie mijn toekomst vaak somber in' (5.9%). Ook op deze welzijnsindicator liggen de beoordelingen van de Antwerpse en Gentse scholieren in dezelfde lijn. Over het algemeen lijken zij een gelijkaardig perspectief te hebben op hun toekomst. Vergeleken met de andere groepen kijkt de Antwerpse en Gentse schoolgaande jeugd, waarbij die van Antwerpen nog hoger scoort dan die van Gent, het meest vol verwachting uit naar de toekomst en koestert ze vaker positieve verwachtingen voor de toekomst.

49. In de Brusselse JOP-monitor werd vastgesteld dat de vragenlijst te kampen had met relatief veel missende antwoorden. De sociale achtergrond en de moedertaal van een groot aantal respondenten werd aangehaald als een mogelijke verklaring (cf. Elchardus, Roggemans, & Siongers, 2011: 57). Omwille van de relatieve grootte van deze missende antwoorden opteren we ervoor om per schaal telkens het interval weer te geven van het aantal Brusselse respondenten.

3.3 **Levenstevredenheid**

De derde en laatste indicator op basis waarvan het subjectief welbevinden ingeschat wordt, is 'levenstevredenheid'. Zoals in de Vlaamse JOP-monitor 2 (Op de Beeck, 2010) delen we deze welzijnsindicator op in twee deeldomeinen, namelijk 'tevredenheid met algemene aspecten van het leven' en 'tevredenheid met fysieke aspecten'. Tabel 5.5 geeft weer hoe de Antwerpse en Gentse scholieren op deze deeldomeinen scoren.

Tabel 5.5. Tevredenheid met diverse aspecten van het leven van Gentse en Antwerpse scholieren (in percentages).

Hoe tevreden ben je met...	(Helemaal) niet tevreden	Tussen beide	(Helemaal) Tevreden
Algemene aspecten			
Je leven in het algemeen (N = 3755)	4.0	14.1	81.8
Je woning (N = 3749)	4.5	9.7	85.8
Sociale contacten met vrienden en kennissen (N = 3754)	3.5	11.9	84.6
Relatie met familie (N = 3744)	7.0	15.4	77.7
Tijd voor jezelf en persoonlijke interesses (N = 3746)	6.1	15.8	78.0
Fysieke aspecten			
Je gezondheid (N = 3744)	5.9	16.4	77.7
Je uiterlijk (N = 3740)	8.7	24.7	66.6
Je gewicht (N = 3734)	20.7	21.5	57.8
Je fysieke conditie (N = 3740)	15.1	25.2	59.8

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Wat betreft de tevredenheid met de 'algemene deelaspecten' van het leven, kan uit tabel 5.5 afgeleid worden dat Antwerpse en Gentse jongeren zich het meest positief uitlaten over hun woning (85.8%). Vervolgens blijkt een aanzienlijk aantal (helemaal) tevreden te zijn met de sociale contacten met vrienden en kennissen (84.6%) en met het leven in het algemeen (81.8%). Over de relatie met familie en over de beschikbare tijd voor zichzelf en persoonlijke interesses laten deze jongeren zich het minst positief uit, al kunnen deze percentages nog steeds als hoog beschouwd worden. Respectievelijk 77.7% en 78.0% geeft aan met deze deelaspecten (helemaal) tevreden te zijn. Tabel 5.5 toont verder dat slechts een klein percentage van de respondenten met betrekking tot de algemene deelaspecten van het leven een score in de categorie '(helemaal) niet tevreden' rapporteert. De beoordeling van Antwerpse en Gentse jongeren wat betreft hun tevredenheid met algemene levensaspecten en met hun fysieke aspecten blijkt te verschillen. Op basis van de gerapporteerde percentages kunnen we afleiden dat jongeren minder tevreden zijn met hun 'fysieke kenmerken' dan met de algemene levensaspecten. Het merendeel onder hen geeft aan tevreden te zijn met hun gezondheidstoestand (77.7%). Op de tweede plaats volgt uiterlijk, 66.6% van de respondenten is

hiermee tevreden. De voorlaatste en laatste plaats wordt ingenomen door tevredenheid met fysieke conditie en met gewicht. Respectievelijk 15.1 en 20.7% van de Antwerpse en Gentse jongeren geeft aan met deze aspecten '(helemaal) niet tevreden' te zijn, wat een niet verwaarloosbaar deel vormt.

Tot slot leggen we de bevindingen betreffende de levenstevredenheid van jongeren uit de verschillende JOP-monitors (JOP-monitor 2, Brusselse JOP-monitor en JOP-monitor Antwerpen-Gent) naast elkaar. Ook dit deelconcept van het subjectief welbevinden werd in de verschillende studies op identieke wijze bevraagd, wat een vergelijking toelaat.

Tabel 5.6. Percentage scholieren dat (heel) tevreden is met stellingen omtrent levenstevredenheid, naar de verschillende JOP-monitors.

Hoe tevreden ben je met...	Antwerpen (N = 2154)	Gent (N = 1724)	Brussel (N = 2333-2352)[50]	Vlaanderen (N = 1434)
Algemene aspecten				
Je leven in het algemeen	81.3	82.6	77.7	84.9
Je woning	84.3	87.7	84.0	89.8
Sociale contacten met vrienden en kennissen	84.7	84.4	83.6	85.9
Relatie met familie	78.1	77.2	77.6	80.0
Tijd voor jezelf en persoonlijke interesses	78.1	78.1	71.6	80.1
Fysieke aspecten				
Je gezondheid	77.0	78.6	80.1	85.0
Je uiterlijk	66.6	66.5	70.2	66.4
Je gewicht	56.5	59.5	57.9	64.7
Je fysieke conditie	60.0	59.5	61.8	63.2

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010); JOP-monitor 2 (2008).

Uit tabel 5.6 leiden we af dat Vlaamse scholieren zich het meest positief uitspreken wat betreft levenstevredenheid. Zij zijn, vergeleken met de scholieren uit de drie steden, het meest tevreden met zowel de bevraagde algemene als fysieke levensaspecten. Enkel wat betreft tevredenheid met het uiterlijk, blijken Brusselse scholieren een hogere tevredenheid te rapporteren. Verder valt wederom op dat jongeren over het algemeen

50. In de Brusselse JOP-monitor werd vastgesteld dat de vragenlijst te kampen had met relatief veel missende antwoorden. De sociale achtergrond en de moedertaal van een groot aantal respondenten werd aangehaald als een mogelijke verklaring (cf. Elchardus, Roggemans, & Siongers, 2010: 57). Omwille van de relatieve grootte van deze missende antwoorden opteren we ervoor om per schaal telkens het interval weer te geven van het aantal Brusselse respondenten.

een hogere tevredenheid rapporteren met algemene levensaspecten dan met de bevraagde fysieke aspecten (met uitzondering van tevredenheid met gezondheid). De gerapporteerde percentages voor de twee deeldomeinen van levenstevredenheid verschillen aanzienlijk. Scholieren blijken in sterke mate tevreden te zijn met de bevraagde algemene levensaspecten. Met betrekking tot de fysieke aspecten worden eerder gemiddelde scores gerapporteerd, wat een matige tevredenheid weerspiegelt. Ook laat deze tabel zien dat Brusselse scholieren, vergeleken met de andere groepen, het minst tevreden zijn met de algemene levensaspecten. Op vlak van tevredenheid met fysieke aspecten nemen zij een middenpositie in. Antwerpse en Gentse scholieren rapporteren over het algemeen een vergelijkbare levenstevredenheid. Ook zij nemen, vergeleken met de andere groepen, een middenpositie in op vlak van levenstevredenheid.

4. Invloed van socio-demografische variabelen

In het voorgaande werd aan de hand van frequentieverdelingen een nauwkeurig beeld geschetst van het welbevinden van Gentse en Antwerpse scholieren. Aanvullend werd een vergelijking gemaakt tussen de welzijnsindicatoren van Vlaamse, Brusselse, Antwerpse en Gentse jongeren. In dit deel gaan we dieper in op de mate waarin de verschillende welzijnsconcepten variëren naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm. In de inleiding werd reeds aangegeven dat het subjectief welbevinden een vaak onderzocht thema vormt. Zowel op nationaal als op internationaal vlak werden tal van studies uitgevoerd waarin het welzijn van Vlaamse jongeren onderzocht werd (cf. Inleiding). Onder meer vanuit deze welzijnsliteratuur werden in de voorgaande JOP-monitors assumpties geformuleerd over de invloed van socio-demografische variabelen op het subjectief welbevinden. Daarnaast werd nagegaan in welke mate deze assumpties opgaan voor Vlaamse jongeren (Huysmans, 2007; Op de Beeck, 2009, 2010). Wij beperken ons in deze bijdrage tot een weergave van de voornaamste bevindingen betreffende de invloed van socio-demografische variabelen op welzijnsconcepten gemeten bij Antwerpse en Gentse schoolgaande jeugd. Waar mogelijk maken we een vergelijking met de bevindingen uit de voorgaande JOP-monitors. We werken bovendien in wat volgt verder met de somschalen en niet langer met de afzonderlijke items zoals in het voorgaande deel. Voor de kenmerken van deze somschalen verwijzen we naar de tabellen opgenomen in de bijlage.

4.1 Geslacht

De mate waarin het zelfwaardegevoel, het toekomstperspectief en de levenstevredenheid van Antwerpse en Gentse scholieren varieert naargelang van geslacht, werd nagegaan aan de hand van een t-toets. Tabel 5.7 laat zien dat geslachtsverschillen in de vier welzijnsindicatoren significant zijn. We kunnen stellen dat Gentse en Antwerpse

jongens, vergeleken met meisjes uit deze steden, een positiever zelfwaardegevoel hebben ($t = 12.314$, $p < .001$), een grotere tevredenheid rapporteren met zowel fysieke ($t = 19.070$, $p < .001$) als algemene ($t = 7.053$, $p < .001$) levensaspecten en positiever tegenover de toekomst staan ($t = -3.766$, $p < .001$). Samenvattend kunnen we concluderen dat jongens, vergeleken met meisjes, op het vlak van welbevinden het meest positief scoren. Deze bevindingen komen ten dele overeen met de vaststellingen gedaan in de Vlaamse JOP-monitor 2 (Op de Beeck, 2010). Zo werden in deze studies ook gelijkaardige geslachtsverschillen gevonden wat betreft zelfwaardegevoel en tevredenheid met fysieke aspecten. Geslachtsverschillen in toekomstperspectief en tevredenheid met algemene levensaspecten bleken in deze studie niet significant.

Tabel 5.7. Verschillen in de vier concepten van welbevinden (gemiddelde scores, somschaal 0 tot 100) tussen vrouwelijke en mannelijke scholieren uit Antwerpen en Gent.

	Geslacht		t-toets
	Jongen (N = 1672)	Meisje (N = 2188)	
Zelfwaardering	76.79	70.02	12.314***
Negatief toekomstperspectief	30.16	32.32	-3.766***
Tevredenheid algemene aspecten	79.83	75.93	7.053***
Tevredenheid fysieke aspecten	75.10	62.82	19.070***

***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

4.2 Onderwijsvorm

Vervolgens werd nagegaan in welke mate de welzijnsconcepten significant verschillen naargelang van onderwijsvorm. Hiertoe werd deze socio-demografische variabele onderverdeeld in drie groepen: algemeen secundair onderwijs (aso)/kunstsecundair onderwijs (kso), technisch secundair onderwijs (tso), (deeltijds)beroepssecundair onderwijs ((d)bso). Tabel 5.8 geeft de gemiddelde scores van de drie onderscheiden groepen op de schalen van het subjectief welbevinden weer. Er werd een variantieanalyse (One-way ANOVA) uitgevoerd om betekenisvolle verschillen tussen de onderwijsvormen op te sporen. Achteraf werd een post-hoc test (Tukey) uitgevoerd om na te gaan welke groepen precies van elkaar verschillen. De groepen die een significant andere score hebben, worden in cursief aangeduid. In het geval dat slechts een score in cursief staat, dan betekent het dat deze score significant verschillend is van de andere twee. Wanneer de drie scores cursief zijn, verschillen alle gemiddeldes van de drie groepen significant van elkaar.

Tabel 5.8 laat zien dat er bij twee van de vier bevraagde aspecten van het subjectief welbevinden significante verschillen zijn in de gemiddelde scores tussen de onder-

scheiden groepen. Wat betreft de twee deeldomeinen van het concept 'levenstevredenheid', namelijk 'tevredenheid met fysieke aspecten' (F = .090, n.s.) en 'tevredenheid met algemene levensaspecten' (F = .096, n.s.), verschillen de gemiddelde scores van de groepen niet significant van elkaar. De respondenten uit de onderscheiden onderwijsvormen blijken dus niet van elkaar te verschillen wat betreft hun levenstevredenheid. Op zelfwaardering (F = 7.433, p < .001) en negatief toekomstperspectief (F = 11.846, p < .001) vinden we echter wel significante groepsverschillen terug. Antwerpse en Gentse scholieren uit het (d)bso rapporteren een lager zelfwaardegevoel dan hun collega's uit de andere onderwijsvormen. Het zelfwaardegevoel van scholieren uit het aso, kso en tso blijkt echter niet significant van elkaar te verschillen. Vergeleken met Antwerpse en Gentse scholieren uit het aso, kso en tso hebben jongeren uit het (d)bso negatievere verwachtingen ten aanzien van de toekomst.

Tabel 5.8. Verschillen in de welzijnsindicatoren (gemiddelde scores, somschaal 0 tot 100) tussen Antwerpse en Gentse scholieren onderverdeeld naar onderwijsvorm.

	Zelfwaardering	Negatief toekomst-perspectief	Tevredenheid fysieke aspecten	Tevredenheid algemene aspecten
Aso/kso	73.29	30.25	68.21	77.73
Tso	75.24	30.13	68.45	78.09
(d)bso	*71.63*	*33.35*	68.53	77.91
F-toets	7.433***	11.846***	.090	.096

***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Deze bevindingen zijn grotendeels in overeenstemming met de resultaten uit de Vlaamse JOP-monitor 2 (Op de Beeck, 2010) en uit eerder gerapporteerd welzijnsonderzoek. Deze onderzoeken vinden voornamelijk dat jongeren uit het aso en kso op de meeste vlakken een positiever welbevinden rapporteren dan jongeren uit het (d)bso. Jongeren uit het tso zouden eerder een tussenpositie innemen. In deze studies wordt eveneens gevonden dat jongeren uit het aso en kso een grotere levenstevredenheid rapporteren dan jongeren uit de andere onderwijsvormen. Dit laatste groepsverschil wordt in het databestand van de JOP-monitor Antwerpen-Gent niet teruggevonden.

4.3 **Leeftijd**

Figuur 5.1 geeft weer in welke mate de welzijnsindicatoren variëren naargelang van de leeftijd van de scholieren.[51] Aan de hand van deze data kunnen we de stelling dat de adolescentie een periode van 'storm en stress' is, niet onderbouwen. Op het eerste

51. We beperken ons hier tot de leeftijdsgroep van 13 tot 20 jaar. In de steekproef zitten weliswaar ook respondenten van respectievelijk 12, 21, 22 en 23 jaar, maar de absolute aantallen van de respondenten van deze leeftijden zijn te beperkt, waardoor de gevonden scores weinig betrouwbaar zijn.

gezicht kunnen we uit deze grafiek afleiden dat er slechts kleine verschillen bestaan tussen de leeftijden. Over het algemeen blijken de bevraagde jongeren zich goed te voelen. Wanneer we de grafiek nauwkeuriger bestuderen, tekent er zich een aantal (kleine) verschillen af. De jongste groep van respondenten blijkt op vlak van welzijn het meest positief te scoren. Ze hebben positieve verwachtingen naar de toekomst toe en zijn het meest tevreden met de algemene aspecten van hun leven en met hun fysieke kenmerken. In vergelijking met de oudere scholieren rapporteren zij wel een lager zelfwaardegevoel.

De 16- tot 17-jarigen scoren op basis van deze grafiek het minst positief op vlak van welbevinden. Ze worden geplaagd door een verminderd zelfwaardegevoel, al lijkt dit van relatief korte duur te zijn. Het zelfwaardegevoel kent een dieptepunt voor de 16-jarigen, maar stijgt vervolgens met de leeftijd. Ook op vlak van hun levenstevredenheid en toekomstperspectief spreken jongeren van deze leeftijd zich het minst positief uit (zie figuur 5.1). Deze bevindingen worden, voor zoverre ze vergelijkbaar zijn, grotendeels ondersteund door de resultaten uit de Vlaamse JOP-monitor 2 (Op de Beeck, 2010).

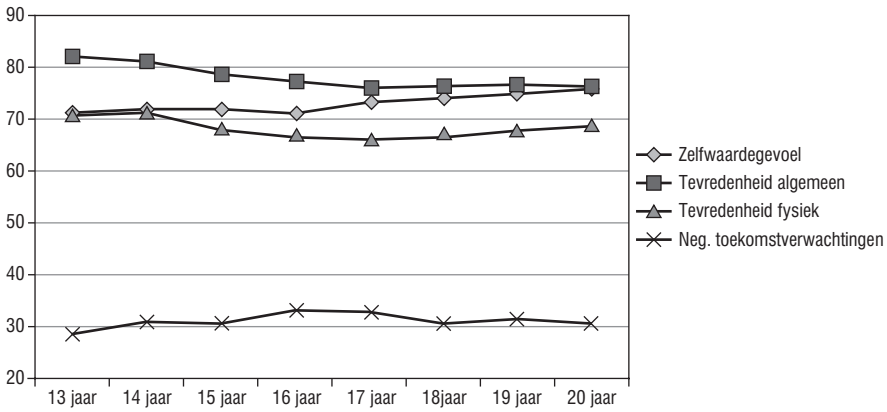

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Figuur 5.1. Verschillen in de welzijnsindicatoren (gemiddelde scores, somschaal 0 tot 100) tussen Antwerpse en Gentse scholieren onderverdeeld naar leeftijd.

Om na te gaan in welke mate de welzijnsvariabelen samenhangen met leeftijd, worden vervolgens ook correlaties berekend. Over het algemeen blijken er slechts zwakke significante verbanden te bestaan tussen leeftijd en de verschillende welzijnsconcepten. Tussen levenstevredenheid, zowel met algemene levensaspecten ($r = -.101$, $p < .01$) als met fysieke kenmerken ($r = -.042$, $p < .05$), en leeftijd blijkt een zwak negatief verband te bestaan. Daarnaast wordt er een zwak positief verband teruggevonden tussen zelfwaardering en leeftijd ($r = .082$, $p < .01$). Ook het zwak positieve verband

tussen leeftijd en negatief toekomstperspectief is significant ($r = .033$, $p < .05$), al heeft deze lage correlatiecoëfficiënt inhoudelijk weinig betekenis. Oudere scholieren hebben met andere woorden de neiging om een lagere levenstevredenheid te rapporteren en hebben negatievere verwachtingen ten aanzien van hun toekomst. Zij blijken echter wel te beschikken over een positiever zelfwaardegevoel. Ook deze bevindingen worden grotendeels ondersteund door de resultaten uit de Vlaamse JOP-monitor 2 (Op de Beeck, 2010).

5. Buurtfactoren en het subjectief welbevinden van jongeren

In dit deel gaan we op zoek naar de mate waarin buurtgerelateerde factoren individuele verschillen in het subjectief welbevinden kunnen verklaren. Omdat het weinig zinvol is voor elk van de onderscheiden indicatoren een afzonderlijke analyse uit te voeren, gaan we na of een gecombineerde schaal 'subjectief welbevinden' als afhankelijke variabele kan worden gebruikt.

Tabel 5.9. Correlaties tussen de verschillende 'subjectief welbevinden' indicatoren.

	Tevredenheid algemene aspecten	Tevredenheid fysieke aspecten	Zelfwaardering	Negatief toekomstperspectief
Tevredenheid algemene aspecten	1			
Tevredenheid fysieke aspecten	.59***	1		
Zelfwaardering	.46***	.49***	1	
Negatief toekomstperspectief	-.45***	-.35***	-.52***	1

***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

De bivariate analyses in tabel 5.9 tonen reeds aan dat deze factoren in sterke mate met elkaar samenhangen. Op basis van een tweede orde factoranalyse met deze oorspronkelijke somschalen blijkt dat er inderdaad een achterliggend concept kan geïdentificeerd worden, zoals de resultaten in tabel 5.10 aantonen. De factorladingen van de vier schalen zijn alle voldoende hoog en ook de goede Cronbach α wijst op de sterke interne samenhang van deze nieuwe schaal. Voor deze nieuwe variabele worden bijgevolg deze vier somschalen 'zelfwaardering', 'negatief toekomstperspectief',[52] 'tevredenheid algemene aspecten' en 'tevredenheid fysieke aspecten' samengenomen.

52. Aangezien deze variabele in de tegenovergestelde richting is gemeten, waarbij een hogere score samenhangt met een minder positieve inschatting van het eigen toekomstperspectief, hebben we deze variabele alvorens op te nemen in het omvattende 'subjectief welbevinden' concept omgedraaid, zodat ook bij deze factor een hogere score op een meer positieve inschatting wijst.

Tabel 5.10. Resultaten 2de orde factoranalyse.

Items	Factorladingen
Tevredenheid algemene aspecten	.737
Tevredenheid fysieke aspecten	.699
Zelfwaardering	.711
Negatief toekomstperspectief	-.618
Cronbach α	.78

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Aangezien deze nieuwe variabele een normale verdeling kent, kan een eenvoudige lineaire regressieanalyse worden uitgevoerd (tabel 5.11). In de opbouw van het model worden vier blokken onderscheiden, die achtereenvolgens worden opgenomen. Het eerste blok bevat enkele socio-demografische factoren waarvan de relatie met het welbevinden reeds eerder in deze analyses op bivariaat niveau is getoetst. Naast geslacht, leeftijd en onderwijsvorm, wordt ook etnisch-religieuze achtergrond in dit blok opgenomen, vermits eerdere analyses aantonen dat er ook verschillen kunnen bestaan tussen autochtone en allochtone (met al dan niet moslimachtergrond) jongeren (cf. Cops et al., 2012). De grote groep respondenten in deze studie met een andere dan de Belgische afkomst, maakt het noodzakelijk om ook voor deze factor te controleren.

In het tweede blok wordt vervolgens de mogelijke impact van de sociaal-economische status op het subjectief welbevinden nagegaan. Dit wordt via twee variabelen gemeten, met name het 'subjectief gezinsinkomen' en het 'opleidingsniveau van de ouders'. Deze indicatoren vormen veelal een subjectieve inschatting en evaluatie van de familiale sociaal-economische status. Het derde en vierde blok bevatten de inhoudelijk relevante factoren die in belangrijke mate gebonden zijn aan een (groot)stedelijke context. Op de eerste plaats worden variabelen opgenomen die peilen naar de beleefde sociale en fysieke kwaliteit van de eigen woonomgeving. Meer specifiek gaan we na hoe de aanwezigheid van overlast, de algemene buurtbeleving en de ervaren intolerantie ten aanzien van jongeren bij volwassen buurtbewoners, het subjectief welbevinden beinvloeden. Tot slot wordt bekeken hoe het multiculturele karakter van de grootstad, en meer bepaald het samenleven met andere etnisch-culturele groepen het subjectief welbevinden van jongeren bepalen. Een eerste variabele peilt naar de etnische samenstelling van de woonbuurt: jongeren kunnen aangeven of hun buurt bestaat uit 'bijna allemaal mensen van Belgische afkomst' (1) tot 'bijna geen mensen van Belgische afkomst' (5). Een tweede variabele bevraagt de kwaliteit van de contacten met leden van andere etnische groepen, die jongeren kunnen beoordelen van 'weinig tot helemaal geen contacten' (1) tot 'vriendschappelijke contacten' (5).

De socio-demografische controlevariabelen die in een eerste blok zijn opgenomen, verklaren 8% van de totale variantie (tabel 5.11). Vooral het verschil tussen jongens en meisjes ($\beta = .24$, $p < .001$) is consistent: ook na de opname van de andere variabelen

rapporteren jongens een hoger subjectief welbevinden dan meisjes. Daarnaast hebben ook allochtone moslimjongeren, in vergelijking met jongeren van autochtone afkomst, een hoger subjectief welbevinden ($\beta = .111$, $p < .001$). Ook dit effect blijft bestaan doorheen de verdere opbouw van het model en wordt zelfs enigszins sterker. De andere controlevariabelen – leeftijd en onderwijsvorm – zijn geen significante voorspellers van verschillen in het subjectief welbevinden.

Tabel 5.11. Meervoudige lineaire regressieanalyse met 'subjectief welbevinden' als afhankelijke variabele bij Antwerpse en Gentse scholieren.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Achtergrondkenmerken				
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	.24***	.21***	.20***	.20***
Leeftijd	-.03	.02	.04	.04
Onderwijsvorm (Ref. cat: aso/kso)				
Tso	.04	.04	.04	.04
(d)Bso	-.02	.02	-.01	-.01
Etnisch-religieuze afkomst (Ref. cat: autochtoon)				
Allochtoon, niet-moslim	-.04	-.02	-.02	-.03
Allochtoon, moslim	.11***	.16***	.16***	.15***
Sociaal-economische status				
Subjectief gezinsinkomen		.27***	.21***	.20***
Opleidingsniveau ouders (Ref. cat: geen van de ouders hoger opgeleid)		.06**	.05*	.05*
Buurtfactoren				
Overlastperceptie			-.05*	-.06**
Algemene buurtbeleving			.30***	.30***
Ervaren intolerantie t.a.v. jongeren			.01	.02
Etnische factoren				
Perceptie van de etnische samenstelling woonbuurt				.03
Kwaliteit van contacten met andere etnische groepen				.01
Verklaarde variantie (R^2)	.08	.15	.24	.24
ΔF	42.90	107.15	88.65	.685
Sig. ΔF	.000	.000	.000	.504

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

De twee indicatoren van familiale sociaal-economische status verklaren een bijkomende 7% van de variantie. Jongeren die het subjectief gezinsinkomen positiever inschat-

ten ($\beta = .27$, $p < .001$) en jongeren waarvan de ouders een hoger opleidingsniveau hebben ($\beta = .063$, $p < .01$), hebben een hoger subjectief welbevinden. De buurtgerelateerde factoren in het derde model blijken eveneens in belangrijke mate met het subjectief welbevinden van jongeren samen te hangen. Vooral de algemene buurtbeleving ($\beta = .30$, $p < .001$) hangt hiermee sterk samen: hoe positiever jongeren de eigen buurt beleven, hoe hoger hun subjectief welbevinden. Ook de overlastperceptie is, weliswaar in mindere mate, van belang ($\beta = -.052$, $p < .05$), waarbij een sterkere ervaren aanwezigheid van allerhande buurtproblemen tot een minder positief welbevinden leidt. Deze variabelen verklaren 9% van de totale variantie. Het is echter niet mogelijk om eenduidige uitspraken te doen over de richting van deze verbanden. Zo kan het ook zijn dat een persoon met een negatiever welbevinden, een negatievere beoordeling van de buurt maakt (cf. Besluit). De twee laatste onafhankelijke variabelen, die peilen naar de invloed van de etnische diversiteit in de stedelijke context, zijn niet van belang. Noch de ervaren etnische samenstelling van de buurt ($\beta = .03$, n.s.), noch de kwaliteit van de contacten met andere etnische groepen ($\beta = .01$, n.s.) hangen significant samen met het subjectief welbevinden van jongeren.

6. Besluit

In deze bijdrage hebben we aandacht besteed aan het subjectief welbevinden van jongeren die in Gent en Antwerpen in het secundair onderwijs schoollopen. Naast enkele beschrijvende analyses zijn we dieper ingegaan op de mogelijke samenhang tussen kenmerken van de woonbuurt en het subjectief welbevinden bij jongeren. We stellen ons immers de vraag in welke mate de perceptie van omgevings- en buurtgebonden factoren het subjectief welbevinden van jongeren in een grootstedelijke context beïnvloeden. Het welbevinden van jongeren in het algemeen is een vaak onderzocht thema. Onderzoek naar een bepaalde subgroep van deze jongeren, namelijk diegene die woonachtig zijn in een grootstedelijke context, blijft tot op heden onderbelicht.

Uit de algemene beschrijvende analyses komt, in lijn met de conclusies in voorgaand Vlaams onderzoek, naar voren dat de bevraagde Gentse en Antwerpse jongeren zich over het algemeen goed in hun vel voelen. De (grote) meerderheid onder hen is tevreden over zichzelf en over het eigen leven in het algemeen. Wat betreft de fysieke aspecten (tevredenheid over uiterlijk, gezondheid, gewicht....) ligt deze tevredenheid wat lager, wat in grote mate het resultaat is van een gendereffect, waarbij met name meisjes minder tevreden zijn met deze aspecten. Vergeleken met Brusselse en Vlaamse jongeren nemen Antwerpse en Gentse scholieren een middenpositie in op vlak van welbevinden. De gevonden verschillen tussen de scholieren wat betreft de welzijnsconcepten zijn eerder beperkt, waardoor we algemeen kunnen stellen dat het subjectief welbevinden van deze jongeren in grote lijnen gelijkaardig is. Daarnaast werd ook de invloed nagegaan van socio-demografische variabelen op het welbevinden. Geslacht

bleek een bijzonder invloedrijke variabele te zijn wat de bestudeerde welzijnsconcepten betreft. Jongens rapporteren een hoger subjectief welbevinden. Daarnaast was ook onderwijsvorm een betekenisvolle variabele voor het welbevinden, in die zin dat jongeren uit het (d)bso zich slechter in hun vel voelen en een negatiever toekomstperspectief hebben. Leeftijd, tot slot, bleek slechts kleine verschillen te genereren in de gemeten welzijnsvariabelen.

In de meervoudige regressieanalyse houdt van deze socio-demografische variabelen enkel het effect van geslacht stand. Opvallend was dat er ook een significant verschil bleek tussen respectievelijk autochtone jongeren en allochtone moslimjongeren, waarbij deze laatste groep een hoger subjectief welbevinden rapporteerde. Dit is in lijn met bevindingen uit de Brusselse JOP-monitor, waarin gelijkaardige verschillen werden vastgesteld (Cops et al., 2012), wat een bijkomende incentive vormt om op een meer diepgaande manier deze verschillen te onderzoeken. Uit de multivariate analyses bleek eveneens dat de perceptie van buurtgebonden factoren een belangrijke bijdrage kan leveren om individuele verschillen in het subjectief welbevinden te verklaren. Met name de algemene buurtbeleving blijkt op een sterke manier samen te hangen met het welbevinden van jongeren: hoe positiever jongeren de eigen buurt beleven, hoe hoger het algemeen subjectief welbevinden. Samen met de (weliswaar minder sterke) invloed van de perceptie van de aanwezigheid van overlast in de buurt wijst dit op de sterke relevantie van de woonbuurt op het welbevinden van jongeren, althans bij jongeren die in een (groot)stedelijke context opgroeien. Deze sterke samenhang suggereert dat het welbevinden van jongeren niet enkel afhankelijk is van persoonlijke kenmerken of levensgebeurtenissen, maar ook van invloeden – meer bepaald de perceptie ervan – uit de brede leefwereld waarin deze jongeren zich bevinden. We dienen hierbij wel op te merken dat onze analyses, en dan met name het crosssectionele design van deze studie, niet toelaten om de richting van de gevonden verbanden eenduidig vast te stellen. Zo is het eveneens niet denkbeeldig dat er sprake is van wederkerige relaties, waarbij het subjectief welbevinden zelf de manier waarop jongeren buurtgebonden factoren percipiëren, beïnvloedt. In dit geval is het met andere woorden goed mogelijk dat jongeren die zich minder goed in hun vel voelen, de eigen buurt minder positief inschatten en meer overlast zullen ervaren in hun eigen woonbuurt.

Een beperking van deze analyses is dat er geen controle is gebeurd voor de mogelijke invloed van objectieve factoren op buurt- of stadsniveau. Zeker met betrekking tot de meer objectieve aspecten van de individuele gezondheid – zoals ziekte en levensverwachting – is een dergelijk perspectief belangrijk om de invloed van – voornamelijk structurele en milieugebonden – objectieve omstandigheden te bepalen (Ellen, Mijanovich, & Dillman, 2001). Ook in onderzoek naar de determinanten van het subjectief welbevinden, dat immers tot op zekere hoogte correleert met de objectieve gezondheid, kan deze benadering mogelijk nieuwe inzichten opleveren. Het weinige onderzoek met een dergelijk design (onder andere De Clercq et al., 2012) kan echter slechts een zeer beperkte variantie op het geaggregeerde niveau identificeren, die grotendeels wordt wegverklaard door variabelen op het individuele niveau (Gilman & Huebner, 2003).

Dit suggereert, zoals de auteurs opmerken, dat *"the between community variations are clearly a consequence of the individual compositional differences rather than 'true' contextual differences between communities."*[53]

Deze bijdrage had, althans in het multivariate deel, voornamelijk als opzet om een eerste toetsing te doen van mogelijke buurtinvloeden op het subjectief welbevinden van jongeren woonachtig in een grootstedelijke context. Deze analyses tonen alvast aan dat de perceptie van de woonbuurt een belangrijke indicatie is voor de mate waarin jongeren zich goed in hun vel voelen. Tegelijkertijd vragen dergelijke resultaten om bijkomende en meer gerichte analyses om de invloed – en meer bepaald de richting van het verband – van de woonomgeving op het welbevinden van jongeren te verklaren. Zoals reeds eerder gesteld, zou het immers eveneens kunnen dat jongeren die zich minder goed in hun vel voelen, ook andere aspecten van het leven, zoals de woonbuurt, minder gunstig evalueren. Ons onderzoek liet echter niet toe om eenduidige uitspraken te doen over de richting van deze verbanden. Daarnaast kan het van belang zijn om de determinanten van het subjectief welbevinden bij verschillende sociale subgroepen te analyseren. In het licht van deze bijdrage zou met name de vergelijking tussen groepen met een verschillende etnisch-religieuze achtergrond relevant kunnen zijn. Ook de invloed van andere levensdomeinen in de leefwereld van adolescenten – school, ouders en peers – dient verder onderzocht, waarbij het aan te bevelen is deze niet afzonderlijk te bestuderen, maar wel in een geïntegreerd model. Deze verschillende domeinen kunnen immers niet los van elkaar worden gezien, maar zullen eveneens onderling sterk samenhangen en interageren. De onderzochte buurtfactoren verklaren weliswaar een significante proportie van de variantie in het subjectief welbevinden, maar er blijft nog veel variantie onverklaard, waarvoor deze factoren van belang kunnen zijn. Tot slot kan een degelijk multilevel model, met zowel geaggregeerde factoren als factoren op het individuele niveau, een belangrijke meerwaarde zijn om tot een meer gefundeerd inzicht te komen via welke processen en mechanismen de structurele kenmerken van de woonbuurt het subjectief welbevinden van jongeren beïnvloeden.

Bibliografie

Ash, C., & Huebner, E. (2001). Environmental events and life satisfaction reports of adolescents: a test of cognitive mediation. *School Psychology International, 22,* 320-336.

Berk, L. E. (2004). *Development through the lifespan* (3rd edition). Boston: Allyn and Bacon.

Brutsaert, H. (1986). *Gelijke kansen en leerlinggerichtheid in het secundair onderwijs*. Leuven/Amersfoort: Acco.

Cops, D., Op de Beeck, H., Pleysier, S., & Put, J. (2012). *Cultureel-religieuze verschillen in de rapportage van het subjectief welbevinden bij Brusselse jongeren.* Te verschijnen.

Currie, C., Roberts, C., Morgan, A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O., & Barkenow Rasmussen, V. (Eds.). *Young people's health in context: international report from the HBSC 2001/02*

53. De Clercq et al. (2012), p. 206.

survey WHO Policy Series: Health policy for children and adolescents, 4. Kopenhagen: WHO regional office for Europe.

De Clercq, B., Vyncke, V., Elgar, F., Ravens-Sieberer, U., Currie, C., Hooghe, M., Ieven, A., & Maes, L. (2012). Social capital and social inequality in adolescents' health in 601 Flemish communities: a multilevel analysis. *Social Science & Medicine, 74,* 202-210.

Elchardus, M., Kavadias, D., & Siongers, J. (1998). *Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Een empirisch onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs.* Onuitgegeven onderzoeksrapport, Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.

Elchardus, M., Roggemans, L., & Siongers, J. (2011). De Brusselse jeugd onderzocht. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp.35-86). Leuven: LannooCampus.

Elchardus, M. & Smits, W. (2005). *Het persoonlijk en maatschappelijk onbehagen van jongvolwassenen.* Onuitgegeven onderzoeksrapport, Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, onderzoeksgroep TOR.

Elchardus, M., & Smits, W. (2007). *Het grootste geluk.* Leuven: LannooCampus.

Ellen, I., Mijanovich, T., & Dillman, K.-N. (2001). Neighborhood effects on health: exploring the links and assessing the evidence. *Journal of Urban Affairs, 23*, (3-4), 391-408.

Gilman, R., & Huebner, S. (2003). A review of life satisfaction research with children and adolescents. *Social Psychology Quarterly, 18,* (2), 192-205.

Goossens, L. (2006). Emotion, affect, and loneliness in adolescence. In S. Jackson, & L. Goossens (Eds.), *Handbook of adolescent development* (pp. 223-245). Hove (UK): Psychology Press.

Hooge, J., Decaluwé, L., & Goossens, L. (2000). Identiteit en psychisch welbevinden. In H. De Witte, J. Hooge, & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in Vlaanderen: gemeten en geteld. 12- tot 18-jarigen over hun leefwereld en toekomst* (pp. 35-58). Leuven: Universitaire Pers.

Huebner, S. (2004). Research on assessment of life satisfaction of children and adolescents. *Social Indicators Research, 66*, (1), 3-33.

Huysmans, H. (2007). Jongeren en welbevinden. Tevreden over zichzelf, de buurt en met een gevoel van veiligheid op weg naar een hoopvolle toekomst. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 161-174). Leuven: LannooCampus.

Leventhal, T., & Brooks-Gunn, J. (2000). The neighborhoods they live in: the effects of neighborhood residence on child and adolescent outcomes. *Psychological Bulletin, 126,* (2), 309-337.

Lucas, R.E. (2007). Personality and the Pursuit of Happiness. *Social and Personality Psychology Compass, 1(1)*, 168-182.

Marsella, A.J. (1998). Urbanization, Mental Health, and Social Deviancy. A Review of Issues and Research. *American Psychologist, 53,* (6), 624-634.

McCullough, G., Huebner, E., & Laughlin, J. (2000). Life events, self-concept, and adolescents positive subjective well-being. *Psychology in the Schools, 37,* 281-290.

Muncie, J. (2009). *Youth & Crime.* London: Sage.

Op de Beeck, H. (2009). De betekenis van persoonlijke relaties voor het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren. In N. Vettenburg, J. Deklerck, & J. Siongers (Eds.), *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht* (pp. 23-50). Leuven: Acco.

Op de Beeck, H. (2010). Welbevinden van Vlaamse jongeren. In N. Vettenburg, J. Deklerck, & K. Siongers (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 213-237). Leuven: Acco.

Pleysier, S., Put, J., Cops, D., & Op de Beeck, H. (2012). *De eeuw van het risicokind? Een criminologische bril in het jeugdonderzoek*. Te verschijnen.

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Vasconcellos, J. (1989). Preface. In A.M. Mecca, N.J. Smelser, & J. Vansconcellos (Eds.), *The Social Importance of Self-Esteem* (pp. xi-xxi). Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Bijlagen

Tabel 5.12. Ladingen en betrouwbaarheid van de somschaal 'zelfwaardering'.

Items	Ladingen
Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben	.845
Ik vind dat ik een aantal goede kwaliteiten heb	.805
Ik vind mezelf best oké	.742
Algemeen genomen voel ik mezelf eigenlijk een mislukking	-.524
Ik ben in staat om problemen en uitdagingen aan te gaan	.498
Cronbach α	.804

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 5.13. Ladingen en betrouwbaarheid van de somschaal 'negatief toekomstperspectief'.

Items	Ladingen
Mij lijkt de toekomst vaak hopeloos	.657
Ik ben er zeker van dat mij een schitterende toekomst te wachten staat	-.576
Het lijkt alsof ik in mijn leven geen doel heb	.713
Ik kijk vol verwachtingen uit naar de toekomst	-.548
Ik zie mijn toekomst vaak somber in	.671
Cronbach α	.770

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 5.14. Ladingen en betrouwbaarheid van de somschaal 'tevredenheid algemene aspecten'.

Items	Ladingen
Hoe tevreden ben je met...	
...je leven in het algemeen	.785
...je woning	.628
...de relatie met je familie	.695
...de tijd voor jezelf en persoonlijke interesses	.759
...de sociale contacten met vrienden en kennissen	.680
Cronbach α	.833

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012)

Tabel 5.15. Ladingen en betrouwbaarheid van de somschaal 'tevredenheid fysieke aspecten'.

Items	Ladingen
Hoe tevreden ben je met...	
...je fysieke conditie	.759
...je uiterlijk	.716
...je gewicht	.702
...je gezondheid	.694
Cronbach α	.803

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

6. Het verenigingsleven van Gentse en Antwerpse scholieren

Tineke Van de Walle, Dries Cardoen en Lieve Bradt[54]

1. Inleiding

Verenigingsparticipatie wordt binnen het JOP-onderzoek bestudeerd als onderdeel van de vrije tijd van jongeren. Zij onderscheidt zich van andere vormen van groepsgerichte vrijetijdsparticipatie (bijvoorbeeld straatspel) door haar gestructureerd en geïnstitutionaliseerd karakter.

Er zijn zinvolle argumenten om binnen beleidsgericht (jeugd)onderzoek aandacht te (blijven) besteden aan verenigingsparticipatie. Verenigingen lijken immers een bijdrage te leveren tot het verwezenlijken van allerhande positief geformuleerde beleidsdoelstellingen. In eerste instantie bevestigen psychologische studies dat gestructureerde groepsactiviteiten bijdragen tot de intra-persoonlijke ontplooiing van jongeren. Dit uit zich onder meer in een gunstige identiteitsontwikkeling, een betere beheersing van emoties, verhoogd initiatief en verhoogd psychosociaal welbevinden (Busseri & Rose-Krasnor, 2009; Dworkin, Larson, & Hansen, 2003). In tweede instantie worden er interpersoonlijke voordelen verbonden met verenigingsparticipatie. Uit onderzoek van Smits (2004) blijkt dat adolescenten (14-18-jarigen) in verenigingen over een uitgebreider informeel netwerk beschikken dan hun leeftijdsgenoten. Buitenlandse studies geven aan dat jongeren in vrijetijdsorganisaties niet alleen sociale vaardigheden verwerven, maar ook dat (sommige) jongeren er gemakkelijker relaties opbouwen, dat die relaties hen (zelf)vertrouwen schenken en hen vooruithelpen in het leven (Bohnert, Aikins, & Edidin, 2007). Tot slot wordt het verenigingsleven gezien als positief in relatie tot bredere maatschappelijke doelstellingen. Een vereniging is een vrijetijdscontext waarin kinderen en jongeren met anderen samenspelen en samenwerken. Dit draagt ertoe bij dat participanten in meer of mindere mate (afhankelijk van de groepssamenstelling) leren omgaan met verschillen in persoonlijkheden en culturen (cf. Van de Walle, 2012). Uit attitudeonderzoek blijkt overeenkomstig dat verenigingsparticipan-

54. Met dank aan de JOP-collega's en Freya Geinger voor het nalezen van de tekst en aan Hans Berten voor de statistische ondersteuning.

ten hoog scoren op schalen die democratische houdingen meten (tolerantie, openheid naar andere culturen, veralgemeend vertrouwen…) (Elchardus, Huyse, & Hooghe, 2001; Smits, 2004). Naast dit 'intern' democratiserend effect (zie ook Putnam, 2000) wordt een 'extern' democratiserend effect toegeschreven aan verenigingen. Verenigingen vormen een link tussen de burgers van een land en de politiek. Via verenigingen kunnen bevolkingsgroepen hun stem laten horen (de Toqueville in Elchardus et al., 2001; Pelleriaux, 2005). Omgekeerd geldt ook: via verenigingen kunnen beleidsmakers (en onderzoekers) voeling houden met bepaalde bevolkingsgroepen.

De vastgestelde positieve invloed van verenigingen lijkt echter vooral voorbehouden aan de sterkere groepen in onze samenleving. Jongeren van allochtone afkomst, jongeren in armoede en bso-jongeren nemen minder deel aan het verenigingsleven dan hun leeftijdsgenoten en kunnen dus ook minder genieten van de voordelen die ermee verbonden zijn (Elchardus & Herbots, 2010; Herbots, 2011; Lievens & Waege, 2011; Pelleriaux, 2005). Deze observatie gaat gepaard met initiatieven in beleid en praktijk gericht op het verhogen van de verenigingsdeelname van jongeren uit deze bevolkingsgroepen. Men gelooft immers dat men hiermee meer ontplooiingskansen kan geven aan deze jongeren. Een recent voorbeeld betreft de intentie van de Vlaamse overheid om middelen vrij te maken om in plaatsen met een hoog kinderarmoedecijfer drempels weg te werken tussen mensen in armoede en jeugdbewegingen (cf. persmededeling van minister Lieten, 27 juni 2012).

Een belangrijk aandachtspunt is dat positieve effecten van verenigingsparticipatie steeds ontstaan in de interactie tussen deelnemers en verenigingen. Verenigingen zijn geen wondermiddeltjes die aan de gang zijnde socialisatieprocessen kunnen ombuigen. Het zijn geen maatschappelijk geïsoleerde contexten waarbinnen bijvoorbeeld 'democratische burgers' gecreëerd worden. Hooghe (2003) spreekt in dit verband over de wisselwerking tussen zelfselectie en socialisatie. Het lage etnocentrisme bij verenigingsparticipanten wordt door hem verklaard in termen van deze wisselwerking. Vlaamse verenigingen rekruteren vooral hooggeschoolde participanten die reeds bij aanvang positieve houdingen aannemen ten aanzien van andere culturen. Hooghe stelt dat deze initieel positieve houdingen sterker worden omwille van de onderlinge interactie tussen gelijkgezinde participanten. Ook in de internationale literatuur wordt verwezen naar interacties tussen achtergrond, individuele kenmerken en participatie-invloeden en wordt het belang van vrijwillige deelname aangestipt als voorwaarde voor positieve ontplooiing (Bohnert, Fredricks, & Randall, 2010; Ramey & Rose-Krasnor, 2011).

In de loop der jaren is in Vlaanderen eveneens het besef gegroeid dat bepaalde verenigingstypes voor bepaalde jeugdgroepen minder aantrekkelijk en/of bruikbaar zijn.[55] Zo

55. Bruikbaarheid is één van de criteria die door Hubeau en Parmentier werden vooropgesteld om het rechtskarakter van de rechtshulp te beoordelen en door Bouverne-De Bie (2005) werden overgenomen om de toegankelijkheid van maatschappelijke dienstverlening onder het licht te brengen (in Coussée & Roets, 2011). Maatschappelijke dienstverlening is slechts bruikbaar voor mensen wanneer ze aansluit bij hun concrete situaties en vragen en wanneer ze er ondersteuning vinden (Bouverne-De Bie, 2005). 'Participatie van kinderen en hun ouders aan vrijetijdsinitiatieven is voor hen bruikbaar omdat ze er ondersteuning vinden om betekenis te geven aan hun ervaringen op andere levensdomeinen' (Coussée & Roets, 2011).

zien we bijvoorbeeld een toenemende erkenning van jeugdwelzijnswerk en allochtone jeugdorganisaties binnen het jeugdwerkveld. We moeten er alvast voor opletten om reële, 'weg te werken' drempels tot verenigingsdeelname niet te verwarren met de bewuste keuzes die jongeren maken om ergens níet (meer) bij te horen. Dit geldt dan voor welbepaalde verenigingstypes, maar evengoed voor het verenigingsleven in zijn algemeenheid. Wanneer men jongeren vraagt waarom ze niet deelnemen aan jeugdverenigingen, dan is hun antwoord vaak, en overheen maatschappelijke categorisaties: 'Ik doe andere dingen' (Coussée, 2006; Smits, 2004).

In dit hoofdstuk bestuderen we de verenigingsparticipatie van jongeren die naar school gaan in het Gentse en Antwerpse secundair onderwijs (3867 jongeren uit het eerste tot en met zevende jaar van het secundair onderwijs). Eerder dan verenigingsparticipatie als norm naar voor te schuiven, wil deze tekst een bijdrage leveren tot onze kennis over de feitelijke vrijetijdsparticipatie van diverse jeugdgroepen (in Antwerpen en Gent). Hierbij beschouwen we de participatiepatronen van diverse jeugdgroepen in samenhang met de vraag naar de mogelijkheden van jongeren om deel te nemen in een aanbod dat aansluit bij hun leefwereld. Dit uit zich ook in de methodologische keuzes in dit hoofdstuk: waar mogelijk zullen verschillende verenigingsvormen apart geanalyseerd worden in aanvulling op algemene analyses van (actieve) verenigingsparticipatie. Inzicht in de (mis)matchen tussen jeugdgroepen en verenigingen kan immers een hulp zijn in het verder ontwikkelen van een verenigingsaanbod dat aan een diversiteit van jongeren ontplooiingskansen biedt. In het spiegelbeeld van de cartografie van verenigingsparticipanten hebben we verder aandacht voor deze jongeren die niet aanwezig zijn in het verenigingsleven. Het identificeren van deze jongeren is een eerste aanzet in de zoektocht naar hoe men tot verbindingen kan komen met jongeren buiten het verenigingsleven en hoe men ook voor – en met – deze jongeren een vrijetijdsbeleid kan uittekenen.

Het hoofdstuk bestaat uit twee onderdelen waarin onderscheiden vraagstukken aan bod komen:

1. Het eerste deel moet inzicht geven in hoe het verenigingsleven in de steden Antwerpen en Gent op onderscheiden wijze vorm krijgt. Wat is de aantrekkingskracht van het georganiseerd samenleven in deze steden? In welke regionen van dit middenveld ontdekken we de meeste deelnemers, of: welke verenigingstypes zijn het meest populair? Het gaat hier over een algemeen beschrijvend luik dat ons bovendien toelaat om de verschillen en gelijkenissen in verenigingsparticipatie op te merken tussen Antwerpen en Gent, en bijkomend een verbinding te maken met de Brusselse JOP-monitor.
2. In het tweede, meer uitgebreide deel van deze tekst brengen we de diverse participatiepatronen van verschillende Antwerpse en Gentse jeugdgroepen in beeld. We baseren ons hiervoor in eerste instantie op de bestaande kennis over 'ondervertegenwoordigde groepen' in het (ruime en/of traditionele) verenigingsleven. Door middel van bivariate analyses (frequentietabellen en bijhorende X^2-toetsen) toetsen we de in de literatuur beschreven participatieverschillen voor onze steekproef. We

onderzoeken de relevantie van locatie (Antwerpen of Gent) in dit verhaal en we zoomen in op specifieke verenigingstypes. In tweede instantie verfijnen we onze analyses met behulp van multivariate statistiek en verbeteren we ons inzicht in de diverse participatiepatronen van Antwerpse en Gentse scholieren. Welke sociodemografische achtergrondkenmerken (in hun interactie met het aanbod) zorgen er nu werkelijk voor dat bepaalde jeugdgroepen zich al dan niet engageren in het verenigingsleven? We zoomen ook in op het onderscheid tussen verenigingen. Welke (zelf)selectiecriteria zijn aan de orde in welke verenigingen? Tot slot gaan we na of er verschillen zijn tussen de Antwerpse en Gentse situatie.

2. Verenigingsparticipatie van scholieren in Antwerpen en Gent: de algemene cijfers

In de JOP-monitor Antwerpen-Gent werden naar analogie met de Brusselse JOP-monitor verschillende verenigingstypes bevraagd. Het begrip 'vereniging' moet hier ruim geïnterpreteerd worden. De JOP-monitor peilt immers naar alle vormen van jeugdige associatie die vandaag in meer of mindere mate erkenning en ondersteuning krijgen in onze samenleving. Deelname in 'klassieke' jeugdbewegingen (bijvoorbeeld scouts, chiro, KSJ...) wordt bevraagd, maar ook participatie in sociale bewegingen, deeltijds kunstonderwijs, moskeeverenigingen, jeugdwelzijnswerkingen, enzovoort. Voor Antwerpen en Gent werden 15 verenigingstypes expliciet bevraagd. Voor elk verenigingstype had de respondent de keuze tussen vier antwoordcategorieën: 'nooit lid geweest', 'vroeger lid geweest', 'nu passief lid' en 'nu actief lid'. Het verschil tussen 'actief' en 'passief' werd in de vragenlijst geduid als het verschil tussen enerzijds jongeren die deelnemen aan activiteiten en anderzijds jongeren die wel aangesloten zijn bij een vereniging, maar niet deelnemen aan de activiteiten. Bovenop die 15 verenigingstypes konden de scholieren tot vier verenigingen opschrijven die zij niet in het lijstje terugvonden. Een aantal van de scholieren (N = 147) maakte hiervan gebruik. Wanneer hun 'open antwoorden' pasten in een van de beschreven verenigingstypes, werden de betreffende codes aangepast bij de verwerking van de data. Tegelijk werden de open antwoorden meegenomen in de bepaling van de globale weergave van de verenigingsparticipatie.

Tabel 6.1 geeft een overzicht van de geregistreerde participatiepercentages voor elk van de bevraagde verenigingstypes. De top drie van verenigingstypes is in beide steden dezelfde: er wordt het meest deelgenomen aan sportverenigingen (ruim een derde van de scholieren in beide steden neemt actief deel), jeugdbewegingen (8.4% in Antwerpen en 15.2% in Gent) en (amateur-)kunstbeoefening (9% en 11.2%) (op de voet gevolgd door deeltijds kunstonderwijs (7.2% en 10.9%)). Opvallend hoge cijfers voor vroegere deelname vinden we dan weer voor sportverenigingen, jeugdbewegingen én gemeentelijk jeugdwerk (speelplein, grabbelpas, roefel...). Voor elk van

Tabel 6.1. Frequentietabel participatie in het verenigingsleven bij scholieren uit het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent (in percentages).

	Nooit lid geweest		Vroeger lid geweest		Nu passief lid		Nu actief lid	
	(A)	(G)	(A)	(G)	(A)	(G)	(A)	(G)
Sportverenigingen, sportclubs...	22.5	19.5	37.8	38.1	5.1	4.7	34.6	37.7
Allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten (o.a. Mwinda Kitoko vzw, Nibras, Safa vzw, Poskuder, Ôzburun, Ergenkon...)	92.7	92.1	3.8	3.6	2	1.7	1.5	2.6
Jeugdwelzijnswerking (o.a. Kras Jeugdwerk, Jong vzw, jeugdwerking Elegast Dam, Habbekrats, JES vzw, Centrum Kauwenberg, 't Leebeekje, Lejo...)	86.8	85.5	7.3	8.5	2.6	2.3	3.3	3.7
Jeugdbeweging of jongerenbeweging (scouts, chiro, KAJ, KSA, KLJ, JNM...)	64.7	49.3	25.2	32.8	1.7	2.6	8.4	15.2
Speelplein, grabbelpas, roefel...	61.6	66	31.1	26.2	4.1	3.2	3.2	4.5
Leerlingenraad of lokale jeugdraad	74.2	77.8	17.3	16.1	3.1	1.8	5.4	4.3
Jeugdhuis of jeugdclub	80.5	81.9	10.3	7.9	4.3	4.4	4.9	5.8
(Amateur)kunstbeoefening (dans, harmonie, straattheater, circusschool, toneel, jeugdkoor...)	70.9	66.3	17.9	2.3	2.2	2.1	9.0	11.2
Deeltijds kunstonderwijs (muziekschool, tekenacademie, beeldende kunst, toneel, dans, woordkunst... na de schooluren)	74.7	70.4	15.9	16.6	2.1	2.1	7.2	10.9
Buurt- of wijkwerking (carnavalsvereniging, feestvereniging, redactie van een lokaal tijdschrift...)	88.4	91.2	7.5	4.8	2.2	1.9	1.9	2.1
Verenigingen of actiegroep rond Derde Wereld (11-11-11...), vrede en verdraagzaamheid (Forum voor vredesactie...), mensenrechten (Amnesty, Liga voor de mensenrechten...) of antiracistische organisaties (KifKif...)	92.6	91.6	3.5	4.3	2.5	2.1	1.4	2
Vereniging die anderen helpt (bv. Rode Kruis, Broederlijk Delen...)	90	90	4.6	4.9	3.4	3	2.1	2.1
Verenigingen of actiegroepen rond milieu, dierenrechten en natuur (WWF, Greenpeace, Natuurpunt...), duurzame voeding (EVA, Voedselteams...)	90.2	89.2	4.4	4.3	4.5	3.7	1.9	1.8
Religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen (Humanistische Jongeren, Plus-werking, JoKri, moskeevereniging...)	90.9	92.9	4.8	2.9	1.9	1.7	2.4	2.6
Verenigingen verbonden aan een café (darts, biljart, tafelvoetbal...)	90.9	92	4.9	3.4	2.4	2.1	1.8	2.5

(A): Antwerpen (N = 2009-2059); (G): Gent (N = 1612-1658)

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

deze verenigingstypes geldt dat meer dan een kwart van de bevraagde jongeren hier vroeger aan deelgenomen heeft. Een vergelijking tussen Antwerpse en Gentse scholieren geeft een overwegend gelijkaardig participatieprofiel aan. Kleine verschillen zijn er voor de participatie aan het deeltijds kunstonderwijs, (amateur)kunstbeoefening, allochtone (jeugd)verenigingen en participatie aan leerlingenraden en jeugdraden. In Gent is een groter aandeel van de scholieren actief deelnemer in deeltijds kunstonderwijs, (amateur)kunstbeoefening en allochtone (jeugd)verenigingen dan in Antwerpen (10.9, 11.2 en 2.6% ten aanzien van 7.2, 9 en 1.5%). Enkel wat betreft de leerlingenraden en jeugdraden zien we een hoger participatiecijfer in Antwerpen (5.4% in Antwerpen en 4.3% in Gent). Een eerder opmerkelijk verschil betreft de participatie aan jeugdbewegingen. Jongeren die naar school gaan in Gent, zijn vaker actief in de jeugdbeweging dan Antwerpse scholieren (15.2% tegenover 8.4%). Dit verschil blijft wanneer we enkel naar de scholieren kijken die daadwerkelijk wonen in de stad waar ze naar school gaan.

Wanneer we de cijfers voor Antwerpen en Gent – met enige terughoudendheid[56] – vergelijken met de cijfers uit de Brusselse JOP-monitor (cf. Herbots, 2011), dan zien we onder meer dat de participatie van scholieren aan sportverenigingen in Antwerpen (34.6% is actief lid) en Gent (37.7%) niet sterk afwijkt van de participatiegraad in het Nederlandstalig secundair onderwijs in Brussel (34.6%). Op vlak van participatie in jeugdbewegingen ligt het bekomen cijfer in de Brusselse JOP-monitor (9.5%) tussen dat van Antwerpen (8.4%) en dat van Gent (15.2%). Opmerkelijk is dat er voor de participatie aan 'allochtone jeugdorganisaties/zelforganisaties van migranten' en aan 'initiatieven voor kansarme jeugd' in de Brusselse stadsmonitor cijfers van 1% en 1.1% geregistreerd werden, terwijl we voor zowel Antwerpen als Gent opmerkelijk hogere percentages bekomen: respectievelijk 1.5 en 2.6% voor Antwerpen en 3.3 en 3.7% voor Gent. Wat betreft dit laatste verschil kan de vraagstelling een rol gespeeld hebben: zo werd de term 'initiatieven voor kansarme jeugd' in deze stadsmonitor vervangen door de minder beladen term 'jeugdwelzijnswerk'.[57] Voor religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen bemerken we het omgekeerde patroon: Brusselse scholieren participeren meer in dit type van verenigingen (5.3% actieve deelnemers) dan hun Antwerpse (2.4%) en Gentse (2.6%) generatiegenoten.

De JOP-monitor Antwerpen-Gent leert ons ten slotte dat 63% van de bevraagde scholieren in de twee steden deelnemer is in een of meerdere verenigingen. 54.8% geeft aan actief deelnemer te zijn, slechts 8.2% is enkel passief deelnemer. 28.6% heeft ooit deelgenomen in een vereniging (maar nu niet meer) en slechts 8.5% heeft nooit gepar-

56. Deze terughoudendheid heeft te maken met de verschillende vraagstelling in de verschillende JOP-monitors. Zo werden een aantal verenigingstypes uit de Brusselse monitor niet bevraagd of op een andere manier bevraagd in Gent en Antwerpen. De volgorde van items (verenigingstypes) was ook verschillend. Bijkomend hadden we in Brussel ook te maken met een hogere item non-respons.

57. Beide termen zijn natuurlijk niet volledig inwisselbaar. Daarom werden voorbeelden gegeven van verschillende initiatieven die zich richten op jongeren uit maatschappelijk zwakkere bevolkingsgroepen. Naar de toekomst toe kan misschien overwogen worden om beide termen te gebruiken.

ticipeerd aan een vereniging. We vinden een hoger algemeen participatiecijfer in Gent dan in Antwerpen. In Gent is minstens 67.8% actief of passief betrokken in het verenigingsleven, in Antwerpen wordt slechts door 59.1% van de scholieren aangegeven dat ze deelnemen aan één of andere vereniging. Een vergelijking van deze cijfers met het algemeen participatiecijfer dat in Brussel geregistreerd werd (65.4%), doet vermoeden dat het verenigingsleven een grotere plaats inneemt bij Brusselse scholieren dan bij Antwerpse scholieren. Mogelijks heeft dit te maken met het feit dat in de Brusselse bevraging meer verenigingen bij naam genoemd werden. Het lijkt dat de verzamelde kennis sterk afhankelijk kan zijn van wat we bevragen en hoe dit overkomt bij de jongeren. De mogelijkheid in de JOP-monitor Antwerpen-Gent tot het aangeven van verenigingen die niet opgesomd zijn, vangt dit euvel onvoldoende op.[58] Dit betekent dat we rekening moeten houden met een onderschatting van de werkelijke verenigingsparticipatie van scholieren in Antwerpen, maar mogelijks ook in Gent en Brussel. Wanneer we de actieve deelname vergelijken voor de 13 verenigingen[59] die in beide monitors bevraagd werden (en onder dezelfde noemer), dan blijft evenwel het verschil tussen Brusselse scholieren en Antwerpse scholieren. We registreren een percentage van 64.4% passieve en actieve deelnemers in de Brusselse Nederlandstalige scholen tegenover een percentage van 56.4% in de Antwerpse scholen. In Gent krijgen we een participatiecijfer van 65.1%, waarmee Brussel (Nederlandstalig onderwijs) en Gent op hetzelfde niveau blijven (maar nog steeds onder het Vlaamse niveau: zie hiervoor Elchardus & Herbots, 2010; Herbots, 2011).

3. Diverse achtergronden: diverse participatiepatronen?

3.1 Verschillen tussen groepen

Zowel de ervaringen van de mensen op het veld als de onderzoeksliteratuur (Elchardus & Herbots, 2010; Herbots, 2011; Lievens & Waege, 2011; Pelleriaux, 2005) leren ons dat maatschappelijke breuklijnen zich doortrekken in het verenigingsleven. Zoals reeds aangestipt werd in de Brusselse monitor, kunnen we met behulp van een stedelijke monitor een beter inzicht krijgen in dit fenomeen dan met een brede Vlaamse JOP-monitor. De grote diversiteit die de steden kenmerkt, maakt immers dat we een aantal groepen op een (meer) betrouwbare manier kunnen vergelijken.

58. De open antwoordcategorieën laten ons wel zien dat jongeren niet altijd de benoemde verenigingstypes (h) erkennen. Antwoorden zoals 'dans', 'moskeewerking', 'meisjeshuis'... doken op onder 'andere verenigingen'.

59. Het gaat dan over sportverenigingen, sportclubs...; jeugdbeweging of jongerenbeweging; deeltijds kunstonderwijs; jeugdhuis of jeugdclub; (amateur)kunstbeoefening; religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen; speelplein, grabbelpas, roefel...; verenigingen of actiegroepen rond milieu, dierenrechten en natuur; vereniging die anderen helpt; verenigingen verbonden aan een café; buurt- of wijkwerking; verenigingen of actiegroepen rond derde wereld, vrede en verdraagzaamheid, mensenrechten of antiracistische organisaties en allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten. De open antwoordcategorieën worden voor de vergelijkbaarheid buiten beschouwing gelaten.

In deze sectie onderzoeken we in welke mate de in de literatuur beschreven ondervertegenwoordiging van bepaalde (jeugd)groepen in het verenigingsleven ook opgaat voor de Antwerpse en Gentse scholierenpopulatie. Dit doen we door telkens het percentage actieve participanten in een dergelijke groep te vergelijken met het percentage actieve participanten dat geen deel uitmaakt van deze groep. We runnen deze bivariate analyses ook apart voor Antwerpen en Gent om te kijken of de situatie anders is naargelang de context (locatie). Daarenboven gaan we na of de gevonden patronen zich voor elk van de bevraagde verenigingstypes voordoen. Welke verenigingen kunnen bijvoorbeeld rekenen op een grote aanhang van jongeren die zich minder aangetrokken voelen tot andere verenigingen? In wat volgt, gaan we achtereenvolgens in op het onderscheid tussen (1) wonen binnen/buiten de stad, (2) onderwijsvorm, (3) allochtone en autochtone jongeren, (4) kinderen uit rijke en arme gezinnen en (5) Antwerpse en Gentse scholieren.

We starten met de vergelijking tussen jongeren die niet alleen schoollopen, maar ook gehuisvest zijn in Antwerpen of Gent, en deze die enkel schoollopen in de stad, maar er niet wonen. In de bestaande literatuur worden twee contrasterende hypothesen naar voor geschoven met betrekking tot verschillen in verenigingsparticipatie tussen stadsjeugd en de andere jeugd (Smits, 2011b). Een eerste hypothese verwacht een hogere participatiegraad onder 'plattelandsjongeren'. De onderliggende veronderstelling is dat een dorpsgemeenschap gekenmerkt wordt door een grotere mate van sociale cohesie, wat dan deelname aan het verenigingsleven stimuleert. De tweede hypothese stelt dat 'stadsjeugd' meer zal participeren, en dit omwille van het ruimere verenigingsaanbod in een stad.

De resultaten van onze bivariate analyses – die weergegeven worden in tabel 6.2 – geven aan dat scholieren die buiten de stad wonen significant meer participeren dan echte 'stadsjeugd' (61.4 versus 52%). Dit patroon tekent zich ook af wanneer we beide steden afzonderlijk bekijken. Wanneer we de analyse herhalen voor elk van de bevraagde verenigingsvormen (tabel 6.3), dan merken we vooral een sterk verschil voor jeugdbewegingen (16 versus 9.4%) en sportverenigingen (40.6 versus 34%). Het wekt weinig verwondering dat we voor de categorieën 'allochtoon jeugdwerk', 'jeugdwelzijnswerk' en 'religieuze verenigingen' een omgekeerd verband zien. Deze verenigingsvormen ontplooien zich immers hoofdzakelijk in steden. Het vastgesteld verband tussen het al dan niet wonen in de stad en verenigingsparticipatie laat echter niet toe om de twee bovenstaande hypothesen te evalueren. Het is heel goed mogelijk dat de samenstelling van de jeugdgroepen verantwoordelijk is voor het verschil. Niet het wonen in de stad 'an sich', maar wel compositie-effecten, zoals de etnisch-culturele en socio-economische achtergrond van de stadsjeugd zouden een minder hoge verenigingsparticipatie kunnen verklaren. We komen hier verder in de tekst op terug.

Tabel 6.2. Actieve participatie aan het verenigingsleven van jongeren behorende tot verschillende socio-demografische categorieën; algemeen en opgesplitst naar locatie (in percentages).

Diverse achtergronden		Diverse contexten								
		Steekproef			Antwerpen			Gent		
		N	Actief (%)	Sign. (X2)	N	Actief (%)	Sign. (X2)	N	Actief (%)	Sign. (X2)
Al dan niet wonen in de stad	Woont buiten de stad	1179	61.4	***	511	55.8	**	666	65.8	***
	Woont in de stad	2553	52.0		1560	49.4		994	56.2	
Onderwijsvorm 1ste graad	A-klassen	679	59.2	***	364	53.0	(n.s.)	316	66.5	***
	B-klassen	244	43.9		135	47.4		109	39.4	
Onderwijsvorm 2de en 3de graad	Aso/kso	1182	64.0	***	556	58.5	***	627	68.9	***
	Tso	494	54.9		274	54.7		222	55.0	
	Bso	823	40.5		535	38.7		287	43.9	
Afkomst	Autochtonen	1865	64.1	***	834	60.9	***	1032	66.8	***
	Allochtonen	1828	45.5		1206	44.0		622	48.2	
Moslimidentiteit (binnen groep allochtonen)	Allochtone niet-moslims	766	49.1	**	506	44.5	(n.s.)	260	58.1	***
	Allochtone moslims	1052	42.8		695	43.5		356	41.6	
Nationaliteit: Belgische nationaliteit? (binnen groep allochtonen)	Allochtonen met Belgische nationaliteit	1112	48.4	**	733	47.5	**	378	50.3	(n.s.)
	Allochtonen zonder Belgische nationaliteit	714	40.9		469	38.6		244	45.1	
Al dan niet behoren tot de 'gevestigde migrantengroepen' (binnen groep allochtonen)	Gevestigde migrantengroepen	877	44.8	(n.s.)	593	45.4	(n.s.)	285	43.9	*
	Andere allochtonen	951	46.1		614	42.8		337	51.9	
Werksituatie ouders	Allebei de ouders werken	2122	61.7	***	1044	56.4	***	1078	66.9	***
	Een van beide ouders werkt	907	48.8		562	47.9		345	50.4	
	Geen van beide ouders werkt	296	38.9		207	42.0		89	31.5	
Materiële welvaart	Hoge materiële welvaart	2186	62.1	***	1103	58.3	***	1065	66.0	***
	Tussencategorie	1225	46.2		746	43.7		479	50.1	
	Vermoeden van deprivatie	324	40.4		213	38.5		112	43.8	
Locatie	Antwerpen	2083	50.7	***						
	Gent	1671	59.7							

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 6.3. Actieve participatie aan diverse verenigingstypes van jongeren behorende tot verschillende socio-demografische categorieën (in percentages).

	Sportverenigingen, sportclubs....	Allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten...	Jeugdwerkjinswerking	Jeugdbeweging of jongerenbeweging	Speelplein, grabbelpas, roefel...	Leerlingenraad of lokale jeugdraad	Jeugdhuis of jeugdclub	(Amateur)kunstbeoefening	Deeltijds kunstonderwijs	Buurt- of wijkwerking	Vereniging of actiegroep rond de derde wereld	Vereniging die anderen helpt	Verenigingen of actiegroepen rond milieu, dierenrechten en natuur	Religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen	Vereniging verbonden aan een café
Al dan niet wonen in de stad	***	***	***	***				***	***					***	
Woont buiten de stad	40.6	.5	1.2	16.0	3.7	4.5	5.7	12.6	12.2	1.6	2.0	2.8	2.0	.9	2.0
Woont in de stad	34.0	2.7	4.6	9.4	3.9	5.1	5.2	8.8	7.4	2.2	1.5	1.8	1.8	3.2	2.1
Onderwijsvorm 1ste graad	***	***	**		**	*	*			**	*		*	**	***
A-klassen	41.1	1.8	8.5	14.7	2.9	3.6	3.9	12.4	11.1	1.6	1.6	2.7	2.4	2.7	1.7
B-klassen	28.0	7.6	2.9	10.3	7.7	8.0	7.6	11.9	7.4	6.0	4.6	5.6	5.5	7.3	7.0
Onderwijsvorm 2de en 3de graad	***			***		*	**	***	***		*				
Aso/kso	40.2	1.0	2.6	16.6	4.6	6.1	3.4	12.6	14.6	1.5	1.9	1.5	1.3	2.2	1.3
Tso	37.6	1.8	2.5	9.2	3.1	3.3	3.4	4.2	4.7	1.0	.6	.8	.8	2.1	1.9
Bso	26.2	1.7	3.9	4.2	2.7	3.9	6.0	4.9	2.5	2.1	.7	2.1	1.6	1.4	2.3
Afkomst	***	***	***	***			*	***	***					***	
Autochtonen	43.9	.5	1.7	17.1	4.0	4.4	4.6	12.2	11.5	1.8	1.6	2.1	1.9	.8	2.1
Allochtonen	27.9	3.5	5.3	5.9	3.7	5.5	6.1	7.9	6.3	2.2	1.7	2.1	1.9	4.3	2.1
Moslimidentiteit	*	***	***	***			*	***	***					**	
Allochtone niet-moslims	30.4	1.5	2.5	9.4	3.4	6.3	4.6	12.2	10.7	1.6	1.3	1.9	1.9	2.5	1.6
Allochtone moslims	26.0	5.1	7.4	3.3	4.0	4.9	7.3	4.8	3.2	2.6	2.0	2.3	1.9	5.7	2.5

	Sportverenigingen, sportclubs....	Allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten...	Jeugdwelzijnswerking	Jeugdbeweging of jongerenbeweging	Speelplein, grabbelpas, roefel...	Leerlingenraad of lokale jeugdraad	Jeugdhuis of jeugdclub	(Amateur)kunstbeoefening	Deeltijds kunstonderwijs	Buurt- of wijkwerking	Vereniging of actiegroep rond de derde wereld	Vereniging die anderen helpt	Verenigingen of actiegroepen rond milieu, dierenrechten en natuur	Religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen	Vereniging verbonden aan een café
Nationaliteit: Belgische nat.?	*									*					
Allochtonen met Belgische nationaliteit	29.5	2.9	5.3	6.5	3.5	5.5	5.7	8.5	7.2	1.6	1.2	1.9	2.0	4.5	2.0
Allochtonen zonder Belgische nationaliteit	25.3	4.4	5.2	4.9	3.9	5.5	6.4	7.1	4.9	3.0	2.5	2.2	1.6	3.6	2.5
Al dan niet behoren tot...		***	***	**			***	***	***		*			***	
Gevestigde migrantengroepen	26.4	5.8	8.5	4.1	4.5	5.5	8.5	5.6	3.7	2.8	2.3	2.2	2.0	6.1	2.7
Andere allochtonen	29.3	1.4	2.4	7.5	2.9	5.4	3.9	10.1	8.6	1.6	1.1	2.0	1.7	2.7	1.7
Werksituatie ouders	***		***	***				**	***					***	
Allebei de ouders werken	42.7	1.6	2.3	14.4	4.0	4.8	4.9	11.3	10.7	1.8	1.7	2.0	1.6	1.5	1.8
Een van beide ouders werkt	30.2	2.0	5.5	8.4	3.6	4.7	5.7	8.4	6.9	2.1	1.7	1.9	1.9	3.7	2.7
Geen van beide ouders werkt	22.1	2.8	4.9	3.4	1.7	3.5	5.6	5.5	4.9	1.0	.7	1.4	1.1	4.5	1.4
Materiële welvaart	***			***			*	**	**		**				
Hoge materiële welvaart	41.6	2.1	3.0	14.3	4.3	5.1	6.2	11.6	10.4	2.3	2.1	2.3	2.0	2.3	2.5
Tussencategorie	29.7	1.9	4.4	8.7	3.2	4.0	3.9	7.5	6.6	1.6	.7	1.7	1.6	2.2	1.3
Vermoeden van deprivatie	23.7	.9	3.5	3.8	3.1	6.6	4.5	9.1	7.5	1.6	1.3	1.9	1.9	4.4	2.5

Ook voor onderwijsvorm kunnen we de in de literatuur omschreven participatieverschillen bevestigen (Herbots, 2011; Smits, 2004). Jongeren uit de b-klassen in de eerste graad van het secundair onderwijs en jongeren uit het bso nemen minder vaak actief deel aan verenigingen dan scholieren uit de a-klassen en het aso. Jongeren uit het tso nemen een tussenpositie in. Opnieuw komt dit patroon het sterkst tot uiting in sportverenigingen en jeugdbewegingen (tabel 6.3). Bij (amateur)kunstbeoefening en deeltijds kunstonderwijs is er nog geen onderscheid in de eerste graad, maar dat onderscheid is er wel in de hogere graden van het secundair onderwijs. De jeugdhuizen wijken af van andere verenigingstypes, in die zin dat ze frequenter bezocht worden door jongeren uit de b-stroom. Wanneer we Antwerpen met Gent vergelijken (in tabel 6.2), dan zien we een opmerkelijk verschil met betrekking tot de invloed van de onderwijsvorm in de eerste graad. In Antwerpen is het verschil in verenigingsparticipatie tussen jongeren uit de b-stroom en uit de a-stroom van de eerste graad van het secundair onderwijs minder groot dan in Gent. Bovendien zijn de Antwerpse jongeren uit de b-stroom in sterkere mate aanwezig binnen het verenigingsleven dan de Gentse jongeren uit de b-stroom van de eerste graad.

Een derde relevant onderscheid is het onderscheid tussen jongeren van allochtone en autochtone afkomst. Allochtonen worden in de literatuur gezien als een groep die ondervertegenwoordigd is in het verenigingsleven. Dit verschil wordt grotendeels toegeschreven aan de zwakkere maatschappelijke positie van allochtonen (Smits, 2004). Bij wijze van verdere exploratie van de ondervertegenwoordiging van allochtonen in het verenigingsleven, zoomen we in op een aantal subgroepen binnen de scholierenpopulatie van allochtone afkomst. Uit de analyses van de Brusselse stadsmonitor bleek een onderscheid in actieve verenigingsparticipatie tussen moslims en andere allochtonen. Moslims van allochtone origine hadden een lagere participatiegraad dan andere allochtonen. We zullen nagaan of dit onderscheid allochtone moslims versus allochtone niet-moslims ook voor Antwerpen en Gent relevant is. Aanvullend bekijken we de betekenis van het al dan niet hebben van de Belgische nationaliteit en het al dan niet behoren tot de gevestigde migrantengroepen in de steden Antwerpen en Gent (jongeren van Marokkaanse en Turkse afkomst). Voor allochtone jongeren met de Belgische nationaliteit is de kans immers groter dat zij (of hun ouders) al vele jaren in België zijn en dit zou de instap in het verenigingsleven gemakkelijker kunnen maken. De grote gevestigde Marokkaanse en Turkse groep in respectievelijk Antwerpen en Gent zou dan weer kunnen fungeren als een netwerk waarlangs individuen met Marokkaanse en Turkse origine in contact kunnen komen met lokale verenigingen.

Uit onze analyses (tabel 6.2) blijkt dat de allochtonen minder vaak dan de autochtonen actief zijn in het verenigingsleven en dat de allochtone moslimjongeren en de jongeren zonder Belgische nationaliteit het minst deelnemen. Dit neemt niet weg dat de participatiegraad toch vrij hoog blijft. In geen van de beschouwde groepen daalt het algemeen participatiepercentage onder de 40%. Verder zien we dat het onderscheid tussen allochtone moslims en allochtone niet-moslims in Antwerpen niet betekenisvol is, terwijl dit wel betekenisvol is in Gent (41.6 versus 58.1%, $p < .001$).

Omgekeerd is er wel een betekenisvol onderscheid tussen allochtonen met en allochtonen zonder de Belgische nationaliteit in de Antwerpse steekproef (47.5% versus 38.6%), maar niet in de Gentse steekproef. Tot slot merken we op het eerste zicht geen verschil tussen allochtonen uit de gevestigde migrantengroepen en andere allochtonen in onze steekproef. Dit verandert wanneer we de participatie voor de beide steden en voor elk van de verenigingstypes apart beschouwen. Er zijn wel degelijk verschillen tussen de gevestigde migrantengroepen en andere allochtonen, maar de tegengestelde verbanden heffen elkaar op in de algemene analyse. In eerste instantie is er voor Gent – in tegenstelling tot Antwerpen – een zwak, maar significant (negatief) verband merkbaar tussen het behoren tot de Turkse of Marokkaanse groep en verenigingsparticipatie (zie tabel 6.2). In tweede instantie blijkt uit een verdere opsplitsing naar verenigingstype (niet schematisch weergegeven) dat jongeren uit de gevestigde migrantengroep in Gent significant minder dan andere(n) (allochtonen) deelnemen aan sportverenigingen, jeugdbewegingen, (amateur)kunstbeoefening en deeltijds kunstonderwijs, en significant meer dan andere allochtonen in allochtoon jeugdwerk, jeugdwelzijnswerk, jeugdhuizen en religieuze organisaties.[60] Ook de scholieren uit de gevestigde migrantengroep in Antwerpen participeren significant meer dan andere allochtone scholieren in allochtoon jeugdwerk, jeugdwelzijnswerk, jeugdhuizen en religieuze organisaties. Zij zijn op hun beurt wel in dezelfde mate als andere allochtone scholieren betrokken in sportverenigingen, jeugdbewegingen en (amateur)kunsten. Dit lijkt er op te wijzen dat de jongeren uit de gevestigde migrantengroepen zichzelf in grotere mate hebben 'georganiseerd in' en meer dan andere allochtonen 'aansluiting vinden bij' doelgroepspecifieke verenigingen. Enerzijds wijst dit op 'inworteling' (in die zin dat men een eigen plek creëert binnen bestaande structuren) en is dit een voorlopige bevestiging van onze hypothese dat gevestigde migrantengroepen een hogere participatiegraad hebben. Anderzijds valt toch op dat de Gentse allochtone groep minder aanwezig is dan andere allochtonen in de (bij jongeren) meest populaire verenigingstypes. Een deel van de verklaring voor deze vaststelling ligt vermoedelijk in de verschillende samenstelling van de gevestigde migrantengroep in Antwerpen en Gent. In Antwerpen bestaat deze groep voornamelijk uit jongeren met Marokkaanse afkomst (75.1%), terwijl in Gent de Marokkanen sterk in de minderheid zijn (slechts 14.7%; 85.3% is van Turkse afkomst). Onze vaststellingen voor Gent hebben dus te maken met de verenigingsparticipatie van scholieren van Turkse afkomst.

60. Hoewel we hier voor de categorisatie moslim/niet-moslim hetzelfde patroon zien, is dit toch minder uitgesproken.

Tabel 6.4. Participatiepatroon van gevestigde migrantengroepen in Antwerpen en Gent in vergelijking met andere allochtone scholieren (in percentages).[61]

Verenigingstype	Groepsaffiliatie	Locatie			
		Antwerpen		Gent	
		Actief lid	Sign. (X^2)	Actief lid	Sign. (X^2)
Sportverenigingen, sportclubs...	Andere allochtonen	26.9	(Ref.cat)	33.6	(Ref.cat)
	Turkse afkomst	25.5	n.s.	15.3	***
	Marokkaanse afkomst	32.0	*	35.7	n.s.
Jeugdbeweging of jongerenbeweging	Andere allochtonen	5.4	(Ref.cat)	11.2	(Ref.cat)
	Turkse afkomst	4.8	n.s.	3.8	**
	Marokkaanse afkomst	3.9	n.s.	7.5	n.s.
(Amateur) kunstbeoefening	Andere allochtonen	8.9	(Ref.cat)	12.1	(Ref.cat)
	Turkse afkomst	7.4	n.s.	3.8	***
	Marokkaanse afkomst	5.8	*	5.1	n.s.
Deeltijds kunstonderwijs	Andere allochtonen	7.3	(Ref.cat)	11.0	(Ref.cat)
	Turkse afkomst	8.1	n.s.	4.1	**
	Marokkaanse afkomst	1.6	***	7.3	n.s.
Allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten	Andere allochtonen	1.2	(Ref.cat)	1.8	(Ref.cat)
	Turkse afkomst	4.1	*	9.7	***
	Marokkaanse afkomst	3.7	**	12.2	**
Jeugdwelzijnswerk	Andere allochtonen	2.2	(Ref.cat)	3.0	(Ref.cat)
	Turkse afkomst	3.4	n.s.	9.2	**
	Marokkaanse afkomst	9.8	***	12.5	*
Jeugdhuis of jeugdclub	Andere allochtonen	3.0	(Ref.cat)	5.5	(Ref.cat)
	Turkse afkomst	4.8	n.s.	8.7	n.s.
	Marokkaanse afkomst	9.1	***	15.4	*
Religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen	Andere allochtonen	2.7	(Ref.cat)	3.0	(Ref.cat)
	Turkse afkomst	6.2	*	7.1	*
	Marokkaanse afkomst	5.1	*	10.0	n.s.

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 6.4 toont dat Gentse scholieren van Turkse afkomst inderdaad minder participeren in de grote verenigingstypes dan andere allochtone groepen. Opmerkelijk is onder meer

61. De cijfers voor scholieren met Marokkaanse afkomst in Gent moet men buiten beschouwing laten. Deze betreffen slechts een 40-tal scholieren van Marokkaanse origine (variërend naargelang item non-respons). Daartegenover hebben we gegevens over de verenigingsparticipatie van een 140-tal scholieren van Turkse afkomst in Antwerpen. In de Antwerpse steekproef beschikken we nog over gegevens met betrekking tot verenigingsparticipatie van ongeveer 425 scholieren van Marokkaanse afkomst en in Gent hebben we de gegevens van ongeveer 235 scholieren van Turkse afkomst.

de lage participatie van scholieren van Turkse afkomst aan sportverenigingen (15.3%) in vergelijking met de participatie van scholieren van Marokkaanse afkomst (35.7%). Een voor de hand liggende verklaring is dat de Turkse verenigingscultuur verschillend is van de Marokkaanse verenigingscultuur, waarbij de eerste meer binnen de eigen gemeenschap ontplooid wordt (Jacobs, 2005). Anderzijds blijkt uit bijkomende analyses dat de sociaal-economische status (werkstatus en opleidingsniveau) van 'Turkse' ouders in Gent lager is dan die van andere allochtone groepen. Ook dit zou de lagere participatie in Gent van scholieren van Turkse afkomst kunnen verklaren. We komen hier verder in de tekst op terug. De lagere participatiegraad van de Gentse 'Turken' in vergelijking met de Antwerpse 'Turken' – ongeacht de lagere sociaal-economische status van de laatsten – wijst erop dat het hier gaat over een specifiek 'Gents' verhaal.

Een belangrijke nuance is hier nog aan de orde met betrekking tot het onderscheid tussen 'ondervertegenwoordiging in vergelijking met een andere jeugdgroep' en 'de waardering van verschillende verenigingstypes binnen een jeugdgroep'. Dit zijn immers twee verschillende zaken. Het begrip 'ondervertegenwoordiging' in voorgaande beschrijvingen is steeds te begrijpen in relatie tot de participatiegraad van andere groepen. Men mag hieruit geen conclusies trekken over de populariteit van een bepaald verenigingstype binnen een jeugdgroep. We toonden hierboven aan dat allochtone scholieren met een niet-Turkse afkomst (en autochtone scholieren) in grotere mate participeren aan sportverenigingen dan de scholieren van Turkse origine in Gent. Tegelijk blijkt echter uit onze cijfers dat de participatiegraad aan sportverenigingen van deze 'Turkse' groep (15.3%) nog steeds veel hoger is dan hun participatiegraad in eender welke andere vereniging. Het zou dus een misvatting zijn om op basis van bovenstaande analyses te concluderen dat zogenaamd traditionele verenigingen minder Turkse jongeren bereiken dan bijvoorbeeld het jeugdwelzijnswerk. Niettegenstaande het feit dat deze jongeren verhoudingsgewijs minder dan andere jongeren aanwezig zijn in sportverenigingen, vindt men de meeste jongeren van Turkse afkomst in Gent 'verenigd' in de sportsector. In die zin wijkt deze groep dus niet af van de groep scholieren van autochtone afkomst. Hetzelfde geldt trouwens voor de allochtone groep in zijn algemeenheid (zie tabel 6.3). Sportverenigingen staan op de eerste plaats (27.9% actieve deelnemers). Daarna volgen (amateur)kunstbeoefening (7.9%) en deeltijds kunstonderwijs (6.3%), welke ook in de top vier staan bij autochtone jongeren. Hoewel jeugd- en jongerenbewegingen bij allochtone jongeren minder populair blijken dan bij autochtone jongeren en uit de top vier vallen, geeft toch 5.9% van de allochtone scholieren aan dat ze lid zijn van een jeugd- of jongerenbeweging. Dit zijn er evenveel als dat er deelnemen aan een jeugdwelzijnswerking (5.3%)[62] en het zijn er een stuk meer dan dat er deelnemen aan allochtoon jeugdwerk of zelforganisaties van migranten (3.5%). De top vier van de allochtone scholieren wordt aangevuld met 'de jeugdhuizen'. Deze blijken een grotere

62. Dit kan niet doorgetrokken worden naar de deelgroep van Turkse en Marokkaanse origine: 8.5% zit in het jeugdwelzijnswerk, minder dan de helft hiervan (4.1%) in de jeugdbeweging (resp. 8.1% en 4.1% in Antwerpen en 9.3% en 4.3% in Gent).

aantrekkingskracht uit te oefenen op deze jongeren (6.1% is actief deelnemer) dan op autochtone jongeren (4.6%).

Een vierde differentiatie die we wensen te exploreren is deze tussen kinderen uit arme(re) gezinnen en kinderen uit rijke(re) gezinnen. De JOP-stadsmonitor laat op dit moment niet toe om het precieze gezinsinkomen van de bevraagde scholieren te achterhalen, maar er werd aan de scholieren een aantal vragen gesteld die ons een indicatie geven van de financiële ruimte in hun gezin. Zo werd in de eerste plaats gevraagd aan de jongeren of hun gezin kan rondkomen met het beschikbare inkomen (subjectief inkomen). Scholieren konden een van de zes antwoordcategorieën aanduiden, gaande van zeer moeilijk tot zeer gemakkelijk. Een tweede indicatie van mogelijke financiële deprivatie is de werksituatie binnen het gezin. Elke jongere werd in de JOP-monitor Antwerpen-Gent bevraagd over de beroepsstatus van hun ouders. Zo konden we achterhalen of hun ouders werken (werknemer, zelfstandige of helper, of met loopbaanonderbreking/tijdskrediet) of (allebei) niet werken (werkloos, krijgt uitkering van OCMW, gepensioneerd, werkonbekwaam...). Tot slot werden er in de JOP-monitor Antwerpen-Brussel ook een aantal vragen gesteld die peilden naar de materiële welvaart in het gezin. We construeerden een indicator van wooncomfort op basis van een aantal vragen over de woonsituatie (zie tabel 6.9 in bijlage) en een indicator van bezit op basis van de door de scholieren gerapporteerde aantallen kernbezittingen in een gezin (zie tabel 6.10 in bijlage). Uit een explorerende correlatieanalyse bleek dat deze twee indicatoren – de somscore van de bijhorende items – zinvol in verband stonden met het al dan niet actief participeren aan het verenigingsleven. Dit was ook het geval voor de werksituatie van de ouders ($r > .1$; $p < .01$), en – zij het in mindere mate – voor het subjectieve gezinsinkomen ($r = .078$, $p < .01$).[63] Gezien het zeer zwakke verband tussen subjectieve gezinsinkomen en verenigingsparticipatie werd deze indicator niet meegenomen in de verdere analyses. Parallel met de andere categorisaties onderzochten we met behulp van bivariate analyses of scholieren waarbij er 'een vermoeden is van armoede' significant anders participeren dan andere scholieren (tabel 6.2 en 6.3). In eerste instantie werden de scholieren in categorieën verdeeld volgens de werksituatie van hun ouders. In lijn met onze verwachting zien we dat jongeren van wie beide ouders werken vaker actief deelnemen aan verenigingen dan jongeren van wie slechts een ouder werkt. De laagste participatiegraad registreren we voor jongeren van wie geen van de ouders werkt. Een tweede categorisatie is gebaseerd op de scores op onze indicatoren van materiële welvaart. Onder het titeltje 'vermoeden van deprivatie' zijn alle scholieren verzameld die laag scoren op wooncomfort en/of op bezit. Een lage score voor wooncomfort betekent dat de respondent slechts voor een van de bevraagde items een graad van comfort aangeeft ('eigen huis' of 'douche

63. De correlaties met de weerhouden indicatoren van armoede zijn nog steeds laag, maar ook de andere correlaties tussen socio-demografische categorieën en actieve verenigingsparticipatie blijven onder de .2: $r = .177^{**}$ voor somscore wooncomfort; $r = .120^{**}$ voor somscore materieel bezit; $r = .179^{**}$ voor onderwijsvorm (b-stroom vs. rest); $-.188^{**}$ voor afkomst; -.156 voor 'al dan niet moslim zijn'... Het sterkste geregistreerd verband is dat tussen actieve verenigingsdeelname en het opleidingsniveau van de ouders. Deze variabele wordt mee in rekening gebracht bij de multivariate analyses.

én bad' of 'tuin (met gras)' of 'geen vochtplekken op slaapkamermuren'). Een lage score voor bezit betekent dat het gezin van de respondent minstens een van de opgesomde zaken niet bezit ('geen computer of laptop' of 'geen tv' of 'geen auto' of 'geen wasmachine'). Onder 'hoge materiële welvaart' hebben we dan weer de scholieren verzameld die hoog scoren voor een van de beide indicatoren. Ofwel zijn dit scholieren die een maximaal wooncomfort aangeven en dus positief scoren op alle schaalitems, ofwel zijn dit scholieren uit gezinnen die geen van de vernoemde bezittingen ontbreken en voor drie ervan aangeven dat hun gezin er meerdere bezit (of scholieren die aan beide criteria voldoen). Er blijft een tussencategorie over met hierin een derde van de scholieren. Uit deze samengestelde indicator van materiële welvaart kunnen we afleiden dat jongeren uit 'armere' gezinnen ('vermoeden van deprivatie' in tabel 6.2) minder deelnemen aan het verenigingsleven dan andere jongeren. Het apart analyseren van verschillende verenigingsvormen geeft ons extra informatie over de verenigingsparticipatie van scholieren uit gezinnen die het wat minder breed lijken te hebben (tabel 6.3). Hier vallen vooral de lage participatiecijfers voor de grootste verenigingstypes op, namelijk sportverenigingen, jeugdbewegingen, deeltijds kunstonderwijs en (amateur)kunstbeoefening. De groep jongeren van wie geen van de ouders werkt en de groep die laag scoort op onze indicator van materiële welvaart, lijken bovendien nog minder sterk vertegenwoordigd in 'dit' verenigingsleven dan eender welke van de andere onderscheiden groeperingen. Voor jeugdwelzijnswerk valt het onderscheid op tussen enerzijds de groep waarvan beide ouders werken (2.3% actieve deelnemers) en anderzijds diegenen waarvan een ouder werkt (5.5%) en diegenen waarvan geen van de ouders werkt (4.9%). Er is daarentegen geen significant verband tussen de scores op de indicator van materiële welvaart en deelname aan het jeugdwelzijnswerk. Mogelijks heeft dit te maken met een onvolledige rapportage door de scholieren (ondanks de aangeleverde voorbeelden bij 'jeugdwelzijnswerking') en is er in de realiteit wel een hogere participatie van jongeren uit gezinnen met minder materiële welvaart. We moeten dus voorzichtig zijn met de interpretatie van deze bevinding. Verder participeert een groter percentage van de 'armere' scholieren aan religieuze of levensbeschouwelijke verengingen. Nader onderzoek leert ons dat dit volledig kan worden toegeschreven aan de allochtone scholieren in deze groep. Ook de cijfers voor participatie aan jeugdwelzijnswerk worden beïnvloed door de verdeling van allochtone scholieren overheen de beschouwde categorieën.

Tot slot bevestigt onze Chi^2-toets (in tabel 6.2) dat het eerder aangestipt algemeen verschil in participatiegraad tussen Gent en Antwerpen significant is. We mogen daaruit echter niet concluderen dat het verenigingsleven in de ene stad anders zou zijn dan in de andere stad. Het verschillend etnisch-cultureel en sociaal-economisch profiel van de twee steden dat in de inleiding van dit rapport besproken werd, uit zich immers ook in onze steekproef. Zo is de verhouding tussen het aantal allochtone en autochtone scholieren in Antwerpen het spiegelbeeld van de situatie in Gent: van de Antwerpse scholieren is 60% allochtoon en 40% autochtoon, in Gent is het precies andersom (39% en 61%). Verder scoort de Antwerpse steekproef minder goed met betrekking tot onze indicatoren van armoede: 15.9% van de Antwerpse scholieren meent dat zijn gezin moeilijk ('nogal' tot 'zeer moei-

lijk') kan rondkomen met het beschikbare inkomen, in Gent is dit 12.2%, 9.7% van de Antwerpse scholieren geeft aan dat geen van hun ouders werkt, in Gent is dit 5.2%, en waar in Antwerpen 1.3% van de respondenten een lage score heeft op wooncomfort en 5.8% een lage score op bezit, is dit voor Gent respectievelijk 5.5% en 3.3%. Multivariate analyses moeten ons helpen om wat meer zicht te krijgen op welke groepsaffiliaties de grootste impact hebben op het al dan niet participeren in verenigingen.

3.2 **Wat beïnvloedt (welke) verenigingsparticipatie?**

Bovenstaande secties leren ons iets over de diverse participatiepatronen van diverse jeugdgroepen. We maakten al duidelijk dat de indelingen die we gehanteerd hebben elkaar doorkruisen. Dit zorgt ervoor dat we niet zomaar kunnen stellen dat het verschil tussen bijvoorbeeld aso-jongeren en bso-jongeren te wijten is aan hun socialisatie in onderscheiden onderwijsvormen. Andere achtergrondkenmerken van deze groepen kunnen (mee) aan de basis liggen van hun differentiële participatie. Om verschillende determinanten van verenigingsparticipatie uit elkaar te kunnen houden, maken we gebruik van meervoudige logistische regressieanalyse. We gaan na of we voor de diverse groepskenmerken nog steeds een effect op verenigingsparticipatie (dichotome variabele) mogen veronderstellen wanneer we controleren voor andere relevante groepskenmerken. Omdat de data verkregen werden via een bevraging van de leerlingen in scholen, en bijgevolg geclusterd zitten op schoolniveau, dienen we ook rekening te houden met effecten op schoolniveau. Verkennende analyses geven aan dat 'multilevel' analyses aangewezen zijn[64]; de kans dat een scholier betrokken zal zijn in het verenigingsleven wordt immers mede bepaald door de (samenstelling van de) school waar hij of zij zit.[65] Niettegenstaande het feit dat (multilevel) meervoudige regressies ons in staat stellen om hypotheses te testen en schijneffecten en mediërende factoren te ontdekken, heeft de techniek ook zijn beperkingen. Het samen in de analyse brengen van verschillende variabelen zorgt ervoor dat de respondenten in kleinere groepen met gedeelde kenmerken opgedeeld worden en dat alle respondenten waarvoor data ontbreken op een predictorvariabele uitgesloten worden van de analyse. Met betrekking tot het thema van dit hoofdstuk leidt dit ertoe dat het moeilijk wordt om betekenisvolle resultaten te bekomen voor verenigingsvormen waarin het aantal participanten sowieso al aan de lage kant is. We zullen ons in deze sectie dan ook concentreren op het toetsen van een aantal algemene modellen.

64. De 'intra class correlation'-coëfficiënt voor de volledige steekproef is 9.64% (> 5%), wat betekent dat bijna 10% van de variantie in de actieve verenigingsparticipatie verklaard kan worden door verschillen tussen scholen. Bovendien verbetert de fit van het model (meer dan) significant door de toevoeging van de clustering op schoolniveau (X^2 = 191.38, dfdiff = 1, p < .001).

65. Dit resoneert met bevindingen uit jeugdwerkonderzoek: heel wat jongeren volgen hun 'schoolvriendjes' naar een jeugdvereniging in die mate zelfs dat jeugdbewegingen hun bereik omschrijven in termen van scholen en schoolgroepen (Van de Walle, 2012). Verder onderzoek zou moeten uitwijzen of dit inderdaad een deel van de variantie op schoolniveau verklaart.

3.2.1 **Algemene verenigingsparticipatie**

Met het oog op het onderzoeken van de socialisatiefactoren die een invloed hebben op algemene verenigingsparticipatie voeren we een stapsgewijze regressieanalyse (tabel 6.5) uit. In een eerste stap (model 1) brengen we alleen de variabelen 'geslacht' en 'leeftijd' in. Dit zijn klassieke controlevariabelen in sociaalwetenschappelijk onderzoek en worden ook in de literatuur erkend als predictoren van (specifieke vormen van) verenigingsparticipatie (cf. Smits, 2011b; Herbots, 2011). In aansluiting met bevindingen uit eerder JOP-onderzoek (Elchardus & Herbots, 2010; Herbots, 2011), toont dit model dat meisjes in mindere mate deelnemen aan het verenigingsleven dan jongens. Leeftijd vertoont in dit model geen samenhang met verenigingsparticipatie.

In een tweede stap (model 2) introduceren we de variabelen uit onze bivariate analyses.[66] De variabelen uit de bivariate analyses die meer dan twee categorieën tellen, worden herleid tot dichotome variabelen (dit zijn variabelen met twee categorieën) met het oog op het maximaliseren van het aantal respondenten in de verschillende categorieën. Daarnaast worden de variabelen onderwijsvorm in de eerste graad en onderwijsvorm in de tweede en derde graad van het secundair onderwijs samengevoegd tot een variabele. De nieuwe variabele 'onderwijsvorm' onderscheidt jongeren uit de b-klassen van de eerste graad en het bso (als b-stroom) van alle andere scholieren (a-klassen, aso, tso en kso). Voor de variabele 'materiële welvaart' tot slot, onderscheiden we de scholieren die een hoge materiële welvaart rapporteren van alle andere scholieren. We kiezen voor deze operationalisering omdat de categorie 'vermoeden van deprivatie' weinig respondenten telt.

Het introduceren van de nieuwe variabelen in het tweede model zorgt er in eerste instantie voor dat er een effect merkbaar wordt van leeftijd op verenigingsparticipatie: hoe ouder de respondenten, hoe minder ze aanwezig zijn in het verenigingsleven. Dit effect zal in de volgende stappen bovendien nog iets toenemen, wat erop wijst dat er in de steekproef een samenhang is met andere voorspellende factoren waardoor dit effect initieel onopgemerkt bleef. Model 2 bevestigt de eerder vastgestelde verbanden tussen algemene verenigingsparticipatie en respectievelijk onderwijsvorm, afkomst ('allochtoon, niet-moslim'), moslimidentiteit ('allochtoon, moslim') en materiële welvaart. Het model bevestigt eveneens ons vermoeden dat de stad waarin de scholen gelegen zijn geen algemene significante invloed heeft op verenigingsparticipatie. Gecontroleerd voor onder meer materiële welvaart en afkomst, valt het vastgestelde verband weg. Ook de bivariate samenhang tussen 'al dan niet wonen in de stad' en 'actieve deelname aan verenigingen' blijkt niet langer stand te houden in de multivariate analyses. Concreet

66. Om interpretatiemoeilijkheden te voorkomen nemen we Belgische nationaliteit niet op als predictorvariabele. We kiezen voor het onderscheid moslims en niet-moslims omwille van de sterke interactie met geslacht. Uit verdere analyses blijkt wel dat het negatief effect van allochtone afkomst op verenigingsparticipatie sterker is voor allochtonen die de Belgische nationaliteit niet hebben. Het onderscheid tussen scholieren van Turkse afkomst en andere allochtone scholieren bleek alleen relevant voor participatie aan sportverenigingen, en wordt enkel meegenomen in de sectie over de interactie met stedelijke context.

impliceert dit dat ook die relatie verklaard wordt door andere variabelen in het model. Tot slot moet ook de verklaring voor de eerder vastgestelde bivariate relatie tussen verenigingsparticipatie en werksituatie in het gezin gezocht worden in de samenhang met andere voorspellers van verenigingsparticipatie. Zo blijkt het effect van de ouderlijke werksituatie niet langer significant op multivariaat niveau (exp(b) = 1.236, n.s.).

Tabel 6.5. Multilevel logistische regressieanalyse (exp(b)) met actieve deelname aan verenigingen als afhankelijke variabele.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Intercept	3.406***	3.962***	5.535***	4.570**
Controlevariabelen				
Geslacht (Ref.cat: man)	.442	.448***	.477***	.637***
Leeftijd	.967	.947**	.919***	.919***
Inhoudelijke verklaringen I				
Al dan niet wonen in de stad (Ref.cat: woont buiten de stad)		.991	1.084	1.112
Onderwijsvorm: b-stroom (Ref.cat: andere)		.668***	.781*	.752*
Etnisch-religieuze afkomst (Ref. cat: autochtoon)				
Allochtoon, niet-moslim		.682***	.590***	.602***
Allochtoon, moslim		.524***	.494***	.849
Werksituatie: minstens 1 ouder werkt		1.236	1.138	1.123
Materiële welvaart: hoog (Ref.cat: andere)		1.677***	1.661***	1.683***
Locatie: Gent (Ref.cat: Antwerpen)		1.183	1.195	1.193
Inhoudelijke verklaringen II				
Christelijke identiteit (Ref.cat: andere)			1.122	1.107
Opleidingsniveau ouders: minstens één hooggeschoolde ouder			1.522***	1.528***
Interactie-effect				
Geslacht*allochtoon, moslim				.370***
Samenvattende gegevens[67]				
N	3697	3138	2481	2481
AIC	4801	3934	3066	3044

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012)

67. Het Akaike's Information Criterion (AIC) geeft aan hoe goed het ontwikkelde model bij de data past: hoe lager de AIC, hoe beter de fit van het model.

In een derde stap (model 3) voegen we het 'opleidingsniveau van de ouders' toe. Dit is een dichotome variabele die leerlingen waarvan minstens één van beide ouders hoogopgeleid is, onderscheidt van leerlingen waarvan geen van beide ouders hoogopgeleid is. Het ouderlijke opleidingsniveau is een belangrijke voorspeller van verenigingsparticipatie (cf. Smits, 2011b) die nog niet meegenomen werd in de bivariate analyses, omdat we ons vooral concentreerden op de gekende 'jeugd'-categorieën (bso versus aso, allochtoon versus autochtoon, arm versus rijk). Uit tabel 6.5 blijkt dat die variabele een sterke autonome voorspeller is van verenigingsparticipatie: voor jongeren waarvan minstens een ouder hoogopgeleid is, is de kans groter dat we hen treffen in het verenigingsleven dan voor jongeren waarvan geen van de ouders hoogopgeleid is ($\exp(b) = 1.522$, $p < .001$).[68] Opmerkelijk is ook dat het effect van 'onderwijsvorm' in sterkte afneemt, na toevoeging van deze variabele. Concreet impliceert dat de relatie tussen onderwijsvorm en actieve verenigingsparticipatie ten dele gemedieerd wordt door het opleidingsniveau van de ouders. Dit wijst op het bestaan van een selectie-effect: de lagere participatiegraad van jongeren uit de b-stroom wordt ten dele verklaard doordat vele van deze jongeren wonen in een gezin waarin geen van beide ouders hoogopgeleid is. De vaststelling dat het effect van 'onderwijsvorm' wel verzwakt, maar niet wegverklaard wordt, wijst dan weer op het bestaan van een autonoom socialisatie-effect. Binnen de b-stroom van het secundair onderwijs worden jongeren gesocialiseerd in vrijetijdsruimtes die ver(der) afstaan van het verenigingsleven (cf. Smits, 2004).

Bijkomend gaan we in dit model na of christelijke identiteit een invloed heeft op verenigingsparticipatie. In verenigingsonderzoek wordt kerkgang traditioneel in verband gebracht met participatie aan het verzuilde verenigingsleven. Volgens Bekkers en De Graaf leidt secularisering en de hierbij horende afgenomen kerkgang slechts met vertraging tot het afnemen van participatie in (verzuilde) verenigingen doordat een christelijke opvoeding eerder dan de eigenlijke kerkgang verenigingsparticipatie stimuleert (in Loose & Gijselinckx, 2009). Om deze hypothese te toetsen onderzoeken we of jongeren die zichzelf als christen benoemen, meer actief participeren dan niet-christelijke tieners. Het gaat hier over jongeren die aanduiden dat ze gelovig katholiek of protestants zijn of aangeven 'dat ze twijfelen, maar toch min of meer christen zijn'. De variabele 'christelijke identiteit' voegt evenwel niets toe aan het model. Jongeren die zichzelf als christen omschrijven, participeren in het algemeen niet meer dan andere jongeren aan het verenigingsleven.

In de laatste stap (model 4) gaan we na of het effect van het al dan niet moslim zijn verschilt naargelang de seksegroep waartoe jongeren behoren. Hiertoe voegen we een interactieterm toe aan het model. In de literatuur wordt immers aangegeven

68. In de tabellen worden de 'odds ratio's' (= exp(b)) weergegeven. Het is een specifieke verhouding van kansen. In dit voorbeeld is 1.522 de verhouding tussen de kans dat jongeren met een hoogopgeleide ouder aan verenigingen deelnemen gedeeld door de kans dat zij niet deelnemen (teller) en de kans dat jongeren zonder hoogopgeleide ouders deelnemen aan verenigingen gedeeld door de kans dat zij niet deelnemen (noemer).

dat allochtone meisjes in mindere mate aanwezig zijn in het verenigingsleven dan autochtone meisjes. Onderzoekers opperen dat er van allochtone meisjes meer huishoudelijke hulp verwacht wordt dan van autochtone meisjes (De Groof & Siongers, 2006; Eldering, 2006). In het vrijetijdsonderzoek van Coussée (2006) in Genk bleek dat 15-jarige allochtone meisjes zich meer dan leeftijdsgenoten als 'te oud voor jeugdverenigingen' bestempelen. Dit zou kunnen wijzen op een socialisatie in een ander soort verwachtingen dan deze die ten aanzien van autochtone tienermeisjes gesteld worden.

Uit verkennende analyses blijkt dat allochtone meisjes niet noodzakelijk minder participeren aan het verenigingsleven dan leeftijdsgenoten die in vergelijkbare omstandigheden opgroeien. Enkel allochtone meisjes die zichzelf als moslim benoemen, zijn opvallend afwezig binnen verenigingen. In het regressie-model onderscheiden we een sterk significant effect van de bijhorende interactieterm op verenigingsparticipatie ($\exp(b) = .370$; $p < .001$). Bovendien blijkt dat voor jongens 'moslim zijn' geen autonoom effect uitoefent op verenigingsparticipatie. Het in de voorgaande modellen geregistreerde effect van moslimidentiteit ('allochtoon, moslim') is volledig te wijten aan de lagere participatie van de moslimmeisjes.[69]

We mogen de vastgestelde patronen natuurlijk niet gaan overschatten. Er worden in onze meervoudige regressieanalyses een aantal interessante inzichten aangereikt, maar de invloed van de in de analyses opgenomen predictorvariabelen blijft beperkt. Uit explorerende analyses bleek dat de bivariate correlaties tussen onze predictorvariabelen en onze afhankelijke variabelen reeds vrij zwak zijn ($r < .3$). We kunnen bovendien vermoeden op basis van de onderzoeksliteratuur dat zaken zoals 'overerving van participatie' (Smits, 2011a), 'persoonlijkheid' (Raymore, Godbey, & Crawford, 1994), 'beschikbaarheid van een aanbod' (Bracke, 2006; Hultsman, 1993; Smits, 2004), 'rekruteringstrategieën van verenigingen' (zie casestudy jeugdwelzijnswerk in Van de Walle, 2012) en 'groepsdynamische processen' eveneens van belang zijn in het verklaren van de keuze voor verenigingsparticipatie. Bovendien zal verenigingsparticipatie grotendeels (toevallig en dus) onvoorspelbaar blijven, hoe hard we ook op zoek gaan naar mogelijke verklaringen. Deze kanttekening moeten we ook met betrekking tot de regressieanalyses in de volgende secties in het achterhoofd houden.

3.2.2 Participatie aan sportverenigingen en sportclubs, jeugd- en jongerenbeweging en kunstbeoefening

De bivariate analyses doen vermoeden dat het hierboven beschreven model niet veralgemeenbaar is naar alle verenigingstypes. Het is vanuit beleidsoogpunt interessant om

69. Ter controle van deze interpretatie werden aparte analyses gedaan op de mannelijke, respectievelijk, vrouwelijke scholieren. Dit gebeurde ook voor de latere analyses opgesplitst naar verenigingstype.

zicht te proberen krijgen op de mate waarin er binnen verschillende verenigingstypes andere primaire selectiemechanismen gelden. Hoe verschilt het bereik van verschillende verenigingstypes?

Multivariate regressieanalyse laat ons toe om voor sportverenigingen, jeugd- en jongerenbewegingen en (amateur)kunstbeoefening de bivariate analyses uit sectie 3.1 te verfijnen. Een eerste opvallende vaststelling is dat de invloed van geslacht op het verenigingsleven – die bleek uit de bivariate analyses – vermoedelijk grotendeels kan toegeschreven worden aan de lagere sportparticipatie van meisjes. Een blik op tabel 6.6 leert immers dat meisjes wel minder participeren aan sportverenigingen ($exp(b) = .499$, $p < .001$), maar dat ze meer dan jongens actief zijn in (amateur)kunstbeoefening ($exp(b) = 2.750$, $p < .001$). Voor wat betreft de actieve participatiegraad aan jeugdbewegingen worden er geen significante verschillen tussen jongens en meisjes geregistreerd. Deze vaststelling is in lijn met de vaststelling in de participatiesurvey (Smits, 2011a). In tweede instantie kunnen we uit de regressieanalyses afleiden dat 'allochtoon zijn' (zie: 'allochtoon, niet-moslim') een significante voorspeller is van (non) participatie aan sportverenigingen ($exp(b)_{\text{allochtoon, niet-moslim}} = .576$, $p < .001$). Nog ongeacht de minder gunstige omstandigheden waarin vele allochtone jongeren opgroeien, is een deelname aan sportverenigingen minder evident voor allochtone jongeren dan voor autochtone jongeren. In jeugd- en jongerenbewegingen vinden we slechts een zwak significant effect en het al dan niet participeren aan (amateur)kunstbeoefening (dans, harmonie, straattheater, circusschool, toneel…) houdt helemaal geen verband met de afkomst van de scholieren. Ook de materiële welvaart in het gezin lijkt een iets sterkere voorspeller bij sportverenigingen en sportclubs dan bij jeugd- en jongerenbewegingen, hoewel we op basis van de kleine verschillen in 'odds ratio's' slechts voorzichtige uitspraken kunnen doen. Verder krijgen we voor onderwijsvorm in de drie nieuwe modellen – in tegenstelling tot de bevinding in het algemeen model – geen significant resultaat. Het algemene effect was reeds vrij zwak en wordt weggevlakt in de afzonderlijke modellen. Het opleidingsniveau van de ouders geeft wel opmerkelijke resultaten. Het hebben van hooggeschoolde ouders verhoogt significant de kans op lidmaatschap van de jeugd- en jongerenbewegingen ($exp(b) = 2.424$, $p < .001$). We vinden een minder sterke bevestiging voor het effect van ouderlijke scholingsgraad in sportverenigingen en (amateur)kunstbeoefening.

De genoemde uiteenlopende bevindingen voor sportverenigingen en -clubs en jeugd- en jongerenbewegingen resoneren met de bevindingen uit de participatiesurvey van 2009. Volgens Smits (2011a) is het de beroepsstatus van de ouders (gemedieerd door onderwijsvorm) die het best kan voorspellen of jongeren zullen deelnemen aan sportverenigingen (in de betreffende analyses werd geen maat opgenomen van materiële welvaart in het gezin). Voor jeugdwerk of culturele verenigingen is dit daarentegen het opleidingsniveau van de ouders dat (weliswaar indirect) sterk stuurt. Dit komt doordat deze factor niet alleen via de familiale beroepsstatus een invloed uitoefent op participatie in jeugdwerk en culturele verenigingen, maar ook via de (vroegere) socio-culturele participatie van de ouders zelf (Smits, 2011a).

Tabel 6.6. Multilevel logistische regressieanalyses (exp(b)) met actieve deelname als afhankelijke variabele voor de drie populairste verenigingstypes.

	Sportvereniging, sportclubs	Jeugdbeweging of jongerenbeweging	(Amateur) kunstbeoefening
Intercept	2.568	.426	1.505
Controlevariabelen			
Geslacht (Ref.cat.: man)	.499***	1.094	2.750***
Leeftijd	.912***	.868***	.816***
Inhoudelijke verklaringen I			
Al dan niet wonen in de stad (Ref.cat: woont buiten de stad)	1.103	.970	1.092
Onderwijsvorm: b-stroom (Ref.cat: andere)	.964	.735	.799
Etnisch-religieuze afkomst (Ref. cat: autochtoon)			
Allochtoon, niet-moslim	.576***	.697*	1.140
Allochtoon, moslim	.819	.532*	.671
Werksituatie: minstens 1 ouder werkt	1.372	1.615	.700
Materiële welvaart: hoog (Ref.cat: andere)	1.435***	1.297	1.474*
Locatie: Gent (Ref.cat: Antwerpen)	.929	1.269	1.088
Inhoudelijke verklaringen II			
Christelijke identiteit (Ref.cat: andere)	1.086	1.330*	1.082
Opleidingsniveau ouders: minstens een hooggeschoolde ouder	1.226	2.424***	1.464*
Interactie-effect			
Geslacht*allochtoon, moslim	.289***	.093**	.407*
Samenvattende gegevens			
N	2459	2445	2455
AIC	2925	1625	1535

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Ten slotte tonen de analyses aan dat de verschillen in participatie tussen moslimmeisjes en andere jongeren in sportverenigingen en jeugdbewegingen zeer uitgesproken zijn. Moslimmeisjes participeren minder dan leeftijdsgenoten in sportverenigingen en ze participeren minder in jeugdbewegingen. Opvallend is wel dat – anders dan in de andere verenigingsvormen – moslimjongens en jeugd- en jongerenbewegingen ook minder goed matchen. Het verband tussen het behoren tot de groep allochtone moslims en participatie aan jeugd- en jongerenbewegingen blijft immers overeind na inbrengen

van interactieterm ($\exp(b)_{\text{allochtoon, moslim}} = .532$, $p < .05$). Bovendien is het ook in dit verenigingstype, jeugd- en jongerenbewegingen, dat de relatieve ondervertegenwoordiging van moslimmeisjes het meest opvalt ($\exp(b) = .093$, $p < .01$). Dit wijst op een moeilijke verenigbaarheid tussen moslimjongeren en de karakteristieken van jeugd- en jongerenbewegingen, al dan niet verband houdend met religieuze identiteit en gebruiken.[70] Een laatste interessant gegeven is dat onze resultaten voor sportverenigingen niet helemaal in lijn liggen met de in de participatiesurvey vastgestelde link tussen participatie in dit verenigingstype en woonplaats (binnen of buiten de stad wonen). Uit tabel 6.6 kunnen we afleiden dat jongeren die in de stad wonen, niet significant meer deelnemen aan sportverenigingen dan hun medescholieren die buiten de stad wonen. Dit impliceert dat we ook voor dit verenigingstype de hypothese kunnen verwerpen dat de sociale cohesie buiten de grootsteden de instap in verenigingen gemakkelijker maakt voor scholieren die buiten de stad wonen. Deze afwijkende bevinding heeft mogelijks te maken met het feit dat onze respondenten allemaal een groot deel van hun tijd doorbrengen in de stad. Misschien is de stad ook voor de scholieren die erbuiten wonen een belangrijk socialisatiekader op gebied van vrije tijd, en zorgt dit ervoor dat de invloed van de dorps-'gemeenschap' voor hen minder relevant is? Een alternatieve verklaring houdt verband met de voortschrijdende 'verstedelijking' van de randgemeenten van grote steden en het Vlaamse platteland in zijn algemeenheid. We kunnen ons de vraag stellen of de 'dorpen' van waaruit de bevraagde pendelscholieren komen wel 'echte dorpen' zijn.

3.2.3 **Participatie in Gent of Antwerpen?**

In bovenstaande secties hebben we de determinanten van verenigingsparticipatie besproken zonder het onderscheid te maken tussen de situatie in Gent en Antwerpen. We weten dan wel dat er geen algemene invloed uitgaat van locatie op verenigingsparticipatie, maar onze bivariate analyses wezen in de richting van (stedelijke) contextgerelateerde verbanden die nader onderzoek vergen. In het bijzonder betreft het de verbanden tussen locatie (Gent of Antwerpen), groepsaffiliaties van allochtone jongeren, kenmerken van ouders en verenigingstypes. In deze sectie onderzoeken we of de (zelf) selectiemechanismen in het verenigingsleven anders zijn in Gent dan in Antwerpen.

Om de 'contexteffecten' te toetsen gaan we in eerste instantie na of de determinanten van algemene verenigingsparticipatie voor de Gentse steekproef afwijken van deze voor de Antwerpse steekproef. De vergelijking van het 'Antwerpse model' en het 'Gentse model' laat ons zien dat een aantal effecten inderdaad variëren naargelang de stedelijke context (tabel 6.7). Om na te gaan of de geobserveerde verschillen ook daadwerkelijk betekenisvol zijn, voegen we interacties tussen de variabele 'locatie' (Gent of Antwerpen) en de desbetreffende variabelen toe aan het algemeen model uit tabel 6.5 (model

70. Denken we maar aan het christelijk imago, de uniformen, het alcoholgebruik, de gemengde werking, de zomerkampen...

4). Uit deze – niet weergegeven – analyses blijkt dat enkel de verschillen tussen de twee steden met betrekking tot de voorspellende waarde van ouderlijk opleidingsniveau en met betrekking tot afkomst significant zijn.

Tabel 6.7. Multilevel logistische regressieanalyse (exp(b)) met actieve verenigingsdeelname als afhankelijke variabele voor respectievelijk antwerpen en gent.

	Antwerpen	Gent
Intercept	8.034***	2.873
Controlevariabelen		
Geslacht (Ref.cat: man)	.588***	.683*
Leeftijd	.903**	.931*
Inhoudelijke verklaringen I		
Al dan niet wonen in de stad (Ref.cat: woont buiten de stad)	1.184	1.052
Onderwijsvorm: b-stroom (Ref.cat: andere)	.742	.706*
Etnisch-religieuze afkomst (Ref. cat: autochtoon)		
Allochtoon, niet-moslim	.538***	.736
Allochtoon, moslim	.749	.909
Werksituatie: minstens een ouder werkt	.939	1.503
Materiële welvaart: hoog (Ref.cat: andere)	1.856***	1.481**
Inhoudelijke verklaringen II		
Christelijke identiteit (Ref.cat: andere)	.965	1.270
Opleidingsniveau ouders: minstens een hooggeschoolde ouder	1.301*	2.001***
Interactie-effect		
Geslacht*allochtoon, moslim	.437**	.286***
Samenvattende gegevens		
N	1325	1156
AIC	1667	1382

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

In Gent geldt het ouderlijk opleidingsniveau dus als een (iets) sterker (zelf)selectiecriterium voor verenigingsparticipatie dan in Antwerpen (exp(b) is respectievelijk 2.001 met p < .001 en 1.301 met p < .05 in tabel 6.6). Het lijkt erop dat dit vooral te wijten is aan de – in vergelijking met Antwerpen – hoge participatiegraad van scholieren met hooggeschoolde ouders in Gent (72.2% in Gent en 55.5% in Antwerpen) (onder meer aan jeugd- en jongerenbewegingen). De participatiegraad van scholieren met laaggeschoolde ouders (geen diploma of diploma lager onderwijs) ligt in Gent (37%) immers

niet lager dan in Antwerpen (38.3%). Nader onderzoek leert ons dat het meer uitgesproken hooggeschoold (ouderlijk) profiel van het Gentse verenigingsleven zich doortrekt binnen de sportsector. De interactie tussen locatie en ouderlijk opleidingsniveau is niet significant voor (amateur-)kunstbeoefening en jeugd- en jongerenbewegingen.

Met betrekking tot het tweede context-gerelateerde verband, namelijk het verband tussen etnisch(-religieuze) afkomst en verenigingsparticipatie, zien we dat dit – anders dan het verband met ouderlijk opleidingsniveau – sterker is in Antwerpen dan in Gent. De afkomst van een jongere is een significante voorspeller van verenigingsparticipatie in Antwerpen, maar niet in Gent (bij het constant houden van de andere socio-demografische factoren) (tabel 6.7). De in de beschrijvende analyses opgemerkte grotere kloof tussen autochtonen en allochtonen in Gent (zie tabel 6.2) heeft dus te maken met andere kenmerken van de bestudeerde groepen. Niet afkomst op zich, maar wel de lagere ouderlijke scholingsgraad, de minder grote materiële welvaart en de aanwezigheid van moslimmeisjes binnen de groep allochtonen zouden deze kloof kunnen verklaren.

Uit de bivariate analyses bleek verder dat de Gentse Turken significant minder dan andere allochtonen deelnemen aan de populaire verenigingstypes (cf. tabel 6.4). We gaan na of dit 'Gentse' verband standhoudt wanneer we controleren voor andere mogelijke predictoren. Hiertoe construeren we een regressiemodel dat ons toelaat om binnen de groep allochtonen het onderscheid te maken tussen scholieren van Turkse afkomst en andere allochtone scholieren (waar we eerder het onderscheid maakten tussen moslims en niet-moslims). Tabel 6.8 laat zien dat allochtone scholieren in Gent over het algemeen niet minder zullen participeren aan sportverenigingen dan autochtone scholieren, maar dat de scholieren van Turkse afkomst hierop (inderdaad) een uitzondering vormen ($\exp(b)_{\text{Allochtoon, Turkse afkomst}} = .415$, $p < .01$). Het blijkt dat Gentse jongeren van Turkse afkomst zich binnen de vrije tijd inderdaad onderscheiden van andere Gentse jongeren. Dit direct verband geldt echter alleen voor participatie in sportverenigingen. Hoewel de verschillen in sportverenigingsparticipatie tussen de 'Turkse' groep en hun leeftijdsgenoten standhouden na controle voor de socio-demografische samenstelling van deze groep – wat wijst op de relevantie van de het 'van Turkse afkomst zijn' – is dit niet het geval voor de geobserveerde verschillen in participatie aan jeugd- en jongerenbewegingen, (amateur)kunstbeoefening en deeltijds onderwijs (cf. tabel 6.4). Bijkomende analyses lieten zien dat de verbanden tussen Turkse afkomst en participatie in deze verenigingen te wijten zijn aan de specifieke socio-demografische samenstelling van de bevraagde groep. Onder meer de lage scholingsgraad van de ouders en de subgroep van moslimmeisjes binnen de 'Turkse' groep beïnvloedt deze verbanden. Daarnaast telt de 'Turkse' groep ook relatief veel jongens in vergelijking met andere groepen (cf. lagere participatiegraad kunstbeoefening).

Er is nog een laatste bivariaat vastgesteld onderscheid tussen Antwerpen en Gent dat nadere toelichting vraagt. We stelden immers vast dat de (verenigings)kloof tussen de a-stroom en de b-stroom in het secundair onderwijs in Gent groter is dan in Antwerpen. Dit verband houdt echter niet stand in multilevel meervoudige regressieanalyses.

Hoewel er in Antwerpen en Gent tegengestelde tendensen merkbaar zijn (respectievelijk een positieve samenhang tussen b-stroom en verenigingsparticipatie in Antwerpen en een negatieve in Gent), zijn deze tendensen en het interactie-effect in het algemeen model niet statistisch significant. Bijkomende meervoudige regressieanalyses wijzen op een schijnverband: het is niet de onderwijsvorm (in zijn stedelijke context) die het geregistreerd verband veroorzaakt, wel de uiteenlopende socio-demografische en socio-economische kenmerken van de bevraagde groepen. De jongeren in de b-stroom/a-stroom in Antwerpen zijn niet vergelijkbaar met de jongeren in de b-stroom/a-stroom in Gent.

Tabel 6.8. Multilevel logistische regressieanalyses (exp(b)) met actieve deelname in sportverenigingen en -clubs als afhankelijke variabele voor gent.

	Exp(b)
Intercept	2.161
Controlevariabelen	
Geslacht (Ref.cat: man)	.462***
Leeftijd	.902**
Inhoudelijke verklaringen I	
Al dan niet wonen in de stad (Ref.cat: woont buiten de stad)	.993
Onderwijsvorm: b-stroom (Ref.cat: andere)	.998
Etnisch-religieuze afkomst (Ref. cat: autochtoon)	
Allochtoon, niet-Turkse afkomst	.943
Allochtoon, Turkse afkomst	.415**
Werksituatie: minstens een ouder werkt	1.766
Materiële welvaart: hoog (Ref.cat: andere)	1.326
Inhoudelijke verklaringen II	
Christelijke identiteit (Ref.cat: andere)	1.264
Opleidingsniveau ouders: minstens een hooggeschoolde ouder	1.468*
Interactie-effect	
Geslacht*allochtoon, niet-Turkse afkomst	.769
Geslacht*allochtoon, Turkse afkomst	.506
Samenvattende gegevens	
N	1151
AIC	1402

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

4. Besluit

In deze tekst hebben we de verenigingsparticipatie van Antwerpse en Gentse scholieren in beeld gebracht op basis van cijfermateriaal uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent. Er werden vanuit diverse gezichtspunten analyses uitgevoerd die onderscheiden inzichten genereerden.

Uit de beschrijvende analyses in het eerste deel van de tekst leren we dat minstens 63% van de bevraagde scholieren deelneemt aan een of meerdere verenigingen. Het algemeen participatiepatroon ligt iets hoger in Gent (en Brussel) dan in Antwerpen. Uit latere analyses blijkt dat we het verschil tussen Antwerpen en Gent moeten begrijpen in relatie tot het verschillend socio-economisch profiel van de respondenten in deze steden. De bevraagde scholieren in Antwerpen en Gent groeien op in andere levensomstandigheden en dit uit zich in hun participatiepatronen. Een vergelijking tussen de onderscheiden verenigingstypes wijst verder uit dat sportverenigingen het meest populair zijn bij de bevraagde scholieren, gevolgd door jeugdbewegingen, (amateur) kunstbeoefening en deeltijds kunstonderwijs. Deze volgorde geldt voor zowel Antwerpen als Gent.

In het tweede deel van de tekst zijn we dieper ingegaan op verschillen in participatiepatronen tussen verschillende jeugdgroepen. Onze analyses bevestigen in de eerste plaats de in de literatuur bediscussieerde verbanden tussen socio-demografische achtergrond en verenigingsparticipatie, met als voornaamste vaststelling de ondervertegenwoordiging van maatschappelijk zwakkere bevolkingsgroepen in de grote, Vlaamse verenigingsvormen en de oververtegenwoordiging van die groep in doelgroepspecifieke en religieuze verenigingsvormen (of de oververtegenwoordiging van maatschappelijk sterke groepen in de grote, Vlaamse verenigingsvormen en hun ondervertegenwoordiging in doelgroepspecifieke en religieuze verenigingsvormen). We zijn daarna stapsgewijs op zoek gegaan naar wat er precies aan de basis ligt van de geregistreerde verschillen in participatiepatronen tussen (1) stadsjeugd en andere jeugd, (2) jongeren uit de b-stroom van het secundair onderwijs en andere scholieren, (3) allochtone en autochtone jongeren, (4) kinderen uit rijke en kinderen uit arme gezinnen en (5) Antwerpse en Gentse scholieren.

Met betrekking tot algemene verenigingsparticipatie ontdekken we dat verschillen tussen respectievelijk stadsjeugd en andere jeugd en Antwerpse en Gentse scholieren te maken hebben met het socio-demografisch profiel van de onderscheiden groepen, met andere woorden: de eigenlijke woonplaats heeft geen voorspellende kracht. Volgende socio-demografische kenmerken maken wel dat een jongere meer kans heeft om te participeren aan het verenigingsleven: een jongen zijn (en hoe jonger, hoe liever), een hoge materiële welvaart genieten, hooggeschoolde ouders hebben, autochtoon zijn, en – als allochtoon – geen moslimmeisje zijn.

Maar dit geldt niet per se voor alle verenigingsparticipatie. Onze analysetechniek liet ons toe om dieper in te zoomen op de specifieke (zelf)selectiemechanismen die spe-

len in respectievelijk sportverenigingen en -clubs, jeugd- en jongerenbewegingen en (amateur)kunstbeoefening. We stelden vast dat geslacht geen voorspeller is van participatie in een jeugd- of jongerenbeweging, maar wel – in tegengestelde richtingen – van participatie aan sportverenigingen (weinig meisjes) en (amateur)kunstbeoefening (veel meisjes). Etnisch-culturele afkomst blijkt een sterk selectiecriterium in sportverenigingen. Autochtone jongeren zijn in grotere mate aanwezig in sportverenigingen dan allochtone jongeren, zelfs wanneer de desbetreffende allochtone jongeren in hooggeschoolde gezinnen en gunstige levensomstandigheden opgroeien. Voor de andere twee verenigingstypes werd een dergelijk verband niet (voldoende) ondersteund door de analyses. Verder is de ondervertegenwoordiging van moslimmeisjes in elk van de drie bestudeerde verenigingstypes merkbaar, maar ontwaren we enkel voor jeugd- en jongerenbewegingen een negatieve invloed van moslimidentiteit op de participatie van jongens. Dit – samen met een relatief sterke ondervertegenwoordiging van moslimmeisjes – wijst op een afstand tussen de leefwereld van moslimjongeren en de identiteit of het imago van jeugd- en jongerenbewegingen. Duidelijk is wel dat allochtone afkomst op zich geen selectiecriterium is in dit type van verenigingen. Het ouderlijk opleidingsniveau is dan weer wel een sterke voorspeller van participatie aan jeugdbewegingen. Voor sportverenigingen en voor (amateur-)kunstbeoefening (dans, harmonie, straattheater, circusschool, toneel, jeugdkoor...) is het geregistreerde verband tussen ouderlijk opleidingsniveau en deelname minder betrouwbaar.

In navolging van de analyse van verschillen tussen verenigingstypes zijn we in laatste instantie ook de Antwerpse context gaan vergelijken met de Gentse context. De stedelijke context (samenstelling en aard van het verenigingsleven) blijkt van belang in relatie tot drie voorspellers van verenigingsparticipatie: 'ouderlijk opleidingsniveau', 'allochtone afkomst' en 'Turkse afkomst'. Uit de analyses blijkt dat het 'ouderlijk opleidingsniveau' een iets sterker (zelf)selectiecriterium is in het Gentse verenigingsleven dan in het Antwerpse verenigingsleven. We zien verder dat het omgekeerde geldt voor etnisch-religieuze afkomst. In Antwerpen participeren allochtonen minder aan het verenigingsleven dan autochtonen. In Gent, daarentegen, zien we dat de ondervertegenwoordiging van allochtone scholieren in het verenigingsleven volledig te wijten is aan hun sociaal-economische positie. Een uitzondering betreft de participatie van scholieren van Turkse afkomst aan sportverenigingen of -clubs. Gentse scholieren van Turkse afkomst vinden in mindere mate dan hun (allochtone) leeftijdsgenoten aansluiting bij georganiseerde sportbeoefening, ongeacht hun sociaal-economische positie.

De focus van deze tekst lag – naar analogie met eerder uitgevoerd onderzoek in dit domein – op het bestuderen van de verschillen in verenigingsparticipatie tussen verschillende jeugdgroepen/bevolkingsgroepen. Er werd in de tekst echter aangestipt dat ook de vraag naar de verschillende waardering van verschillende verenigingstypes binnen eenzelfde jeugdgroep belangrijke, bijkomende informatie oplevert. Zo werd enerzijds opgemerkt dat scholieren van allochtone afkomst 'ondervertegenwoordigd' zijn in sportverenigingen (in vergelijking met andere scholieren). Anderzijds bleek dat ook binnen deze groep sportverenigingen en -clubs het meest populair zijn (in vergelijking

met andere verenigingstypes). Het zou dus een misvatting zijn te geloven dat sportverenigingen minder allochtone jongeren tellen dan allochtone verenigingen.

De specifieke bevindingen met betrekking tot sportverenigingen doen trouwens vermoeden dat sportverenigingen een zeker, onbenut potentieel hebben in relatie tot scholieren van allochtone afkomst (Gentse scholieren van Turkse afkomst in het bijzonder). We kunnen deze conclusie echter niet hard maken op basis van de voorliggende studie. Meer inzicht is nodig in, onder meer, de verschillen tussen allochtone jongeren die zich aansluiten bij een sportvereniging en andere allochtonen. Er is immers heel wat diversiteit binnen de groep allochtonen en deze zou in verband kunnen staan met het zich al dan niet aangetrokken voelen tot de praktijken binnen sportverenigingen. Verder werden instap en uitval in deze bijdrage niet onderscheiden, maar ook hierin kunnen interessante inzichten schuilen. We moeten bovendien meer duidelijkheid krijgen over wat er precies aan de basis ligt van (mis)matchen tussen sportverenigingen en allochtone jongeren. In welke mate spelen volgende factoren: 'algemene desinteresse bij de allochtone non-participanten', 'mismatch met de cultuur van de leden binnen sportverenigingen', 'uitsluiting', 'negatief imago', 'manier van rekruteren'...? Dergelijke vragen duiken trouwens ook op met betrekking tot de geobserveerde mismatch tussen moslimjongeren en jeugd- en jongerenbeweging. Ook hier is bijkomend onderzoek nodig – bij moslimjongeren en/of hun ouders – om te ontdekken of jeugd- en jongerenbewegingen meer kunnen betekenen voor deze specifieke jeugdgroep.

We begonnen deze tekst evenwel met een waarschuwing voor het verwarren van 'weg te werken' drempels tot verenigingsparticipatie met de keuzes die jongeren (of hun ouders) maken. Dit betekent niet dat men jongeren niet in aanraking mag brengen met nieuwe dingen, wel dat er een verschil is tussen datgene wat uiteindelijk als ondersteunend kan ervaren worden en datgene wat normerend is en contraproductief op de lange termijn (cf. Coussée, Roets, & De Bie, 2009). Het betekent dat men enerzijds de relevantie van doelgroepspecifieke verenigingen niet mag vergeten, en anderzijds dat men moet beseffen dat niet alle jongeren willen kiezen voor een vereniging en dat niet alle jongeren zich alleen maar willen verenigen in hun vrije tijd. Onze analyses hebben bijgedragen tot het lokaliseren van jeugdgroepen (in Gent en Antwerpen) die men minder aantreft binnen het verenigingsleven, onder meer (moslim)meisjes, jongeren die het thuis minder breed hebben, jongeren met laaggeschoolde ouders, allochtone jongeren en (in het algemeen) jongeren in de laatste jaren van het secundair onderwijs. Dergelijke informatie kan een opstap zijn naar meer inzicht in hoe men 'met het verenigingsleven' een grotere diversiteit van jongeren ontplooiingskansen kan bieden (via verdiepend onderzoek met deze groepen), maar wanneer men zich hiertoe beperkt, gaat men voorbij aan het feit dat heel veel jongeren actueel (en ook na allerhande interventies) buiten verenigingen te vinden (zullen) zijn. In die zin is het lokaliseren van de non-participanten van verenigingen vooral een opstap om tot meer inzicht te komen in hoe men jongeren ook buiten het verenigingsleven kan ondersteunen. Relevante vragen hebben dan betrekking op wat deze jongeren doen en willen doen in hun vrije tijd, welke mogelijkheden zij hebben om zich hierin – en in relatie tot anderen – te

ontplooien en hoe men deze processen kan ondersteunen. Dit noopt tot het maken van verbindingen met enerzijds vrijetijdsonderzoek dat ruimer gaat dan de studie van (bestaande) verenigingen en anderzijds onderzoek dat inzicht geeft in hoe deze jongeren zelf actief vorm en betekenis geven aan hun vrijetijdsparticipatie.

Bibliografie

Bouverne-De Bie, M. (2005). Het OCMW en het recht op maatschappelijke dienstverlening. In J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (Eds.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2005* (pp. 203-216). Leuven: Acco.

Bohnert, A., Aikins, J. W., & Edidin, J. (2007). The role of organized activities in facilitating social adaptation across the transition to college. *Journal of Adolescent Research, 22*(2), 189-208.

Bohnert, A., Fredricks, J., & Randall, E. (2010). Capturing Unique Dimensions of Youth Organized Activity Involvement: Theoretical and Methodological Considerations. *Review of Educational Research, 80*(4), 576-610. doi: Doi 10.3102/0034654310364533

Bracke, G. (2006). *Kinderen en jongeren met een handicap en hun vrijetijdsbesteding. Onderzoek jeugdwerk met kinderen en jongeren met een handicap: aanbod versus doelpubliek*. Gent: Vakgroep Sociale Agogiek.

Busseri, M. A., & Rose-Krasnor, L. (2009). Breadth and intensity: Salient, separable, and developmentally significant dimensions of structured youth activity involvement. [Review]. *British Journal of Developmental Psychology, 27*(4), 907-933. doi: 10.1348/026151008x397017

Coussée, F. (2006). *De pedagogiek van het jeugdwerk*. Gent: Academia Press.

Coussée, F., & Roets, G. (2011). *Vrijetijdsbeleving van kinderen in armoede. Onderzoek in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap, CJSM, Afdeling Jeugd. Eindrapport*. Gent: Vakgroep Sociale Agogiek.

Coussée, F., Roets, G., & De Bie, M. (2009). Empowering the powerful: Challenging hidden processes of marginalization in youth work policy and practice in Belgium. *Critical Social Policy, 29*(3), 421-442. doi: 10.1177/0261018309105178

De Groof, S., & Siongers, J. (2006). Leerlingenparticipatieverschillen tussen allochtone en autochtone jongeren: Een kwestie van kansen of cultuur? In S. Sierens, M. Van Houtte, P. Loobuyck, K. Delrue, & K. Pelleriaux (Eds.), *Onderwijs onderweg in de immigratiesamenleving* (pp. 165-190). Gent: Academia press.

Dworkin, J. B., Larson, R., & Hansen, D. (2003). Adolescents' accounts of growth experiences in youth activities. *Journal of Youth and Adolescence, 32*(1), 17-26.

Elchardus, M., & Herbots, S. (2010). Participatie van Vlaamse jongeren aan het verenigingsleven. In N. Vettenburg, J. Declerck, & J. Siongers (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 111-134). Leuven: Acco.

Elchardus, M., Huyse, L., & Hooghe, M. (2001). *Tussen burger en overheid: samenvatting van het onderzoek* Brussel: DWTC.

Eldering, L. (2006). *Cultuur en opvoeding: interculturele pedagogiek vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat.

Herbots, S. (2011). Brusselse jongeren in het verenigingsleven. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel.* (pp. 107-135). Leuven: Acco.

Hooghe, M. (2003). Value congruence and convergence within voluntary associations: Ethnocentrism in Belgian organizations. *Political Behavior, 25*(2), 151-175.

Hultsman, W. Z. (1993). The influence of others as barrier to recreation participation among early adolescents. *Journal of Leisure Research, 25*(2), 150-164.

Jacobs, D. (2005). Het allochtone verenigingsleven in het Brussels hoofdstedelijk gewest. In M. Swyngedouw, P. Delwit, & A. Rea (Eds.), *Culturele diversiteit en samenleven in Brussel en België* (pp. 159-170). Leuven: Acco.

Lievens, J., & Waege, H. (2011). *Participatie in Vlaanderen. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2009*. Leuven: Acco.

Loose, M., & Gijselinckx, C. (2009). *Veranderende vrijwillige inzet en hoe sociale bewegingen hiermee omgaan.* Leuven: HIVA.

Pelleriaux, K. (2005). *Beter samen? Denk- en doepistes voor een toegankelijk jeugdwerk in Vlaanderen, Brussel en Wallonië*. Leuven: Acco.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon & Schuster.

Ramey, H. L., & Rose-Krasnor, L. (2011). Contexts of structured youth activities and positive youth development. *Child Development Perspectives, 6*(1), 85-91.

Raymore, L. A., Godbey, G. C., & Crawford, D. W. (1994). Self-Esteem, Gender, and Socioeconomic-Status – Their Relation to Perceptions of Constraint on Leisure among Adolescents. *Journal of Leisure Research, 26*(2), 99-118.

Smits, W. (2004). *Maatschappelijke participatie van jongeren. Bewegen in de sociale, vrijetijds- en culturele ruimte.* Brussel: TOR-VUB.

Smits, W. (2011a). It runs in the family? Sociale overerving van participatiepatronen. In J. Lievens, & H. Waege (Eds.), *Participatie in Vlaanderen. Eerste analyses van de participatiesurvey 2009* (pp. 121-157). Leuven: Acco.

Smits, W. (2011b). Join the club. Een profiel van leden van verenigingen en vrijwilligers. In J. Lievens, & H. Waege (Eds.), *Participatie in Vlaanderen. Eerste analyses van de participatiesurvey 2009* (pp. 83-119). Leuven: Acco.

Van de Walle, T. (2012). *Jeugdwerk en sociale uitsluiting. De toegankelijkheidsdiscussie voorbij.* Gent: Academia Press.

Bijlagen

Tabel 6.9. Items 'wooncomfort'.

Duid hieronder aan wat van toepassing is voor het huis of appartement waar jij (het meest) in woont.			
		Ja	**Neen**
1.	Mijn ouders huren het huis of appartement waar ik woon	☐$_1$	☐$_2$
2.	Het huis of appartement waar ik woon heeft zowel een bad als een douche	☐$_1$	☐$_2$
3.	Het huis waar ik woon heeft een tuin (met gras)	☐$_1$	☐$_2$
4.	Mijn slaapkamer heeft vochtige muren (muren met nat aanvoelende, donkere vlekken)	☐$_1$	☐$_2$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 6.10. Items 'materieel bezit'.

Heeft je gezin...?				
		Neen	**Ja, we hebben er één**	**Ja, we hebben er meerdere**
1.	...een computer of laptop	☐$_1$	☐$_2$	☐$_3$
2.	...een tv	☐$_1$	☐$_2$	☐$_3$
3.	...een auto	☐$_1$	☐$_2$	☐$_3$
4.	...een wasmachine	☐$_1$	☐$_2$	☐$_3$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

7. Korte nota over de verschillen in etnische vooroordelen in Brussel, Antwerpen en Gent

Mark Elchardus en Lilith Roggemans

1. Inleiding

In 2010 werd, in het kader van de Brusselse JOP-monitor, de houding van de scholieren in het Nederlandstalige secundair onderwijs in Brussel ten opzichte van vreemden, moslims en joden onderzocht (Elchardus, 2011). In 2012 werd een gelijkaardig onderzoek uitgevoerd in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent. Naar aanleiding van dat onderzoek werden bepaalde meetinstrumenten waarmee die houdingen worden gemeten, uitgebreid en op die manier hopelijk ook verfijnd. Dat impliceert dat de analyse van de gegevens over de Antwerpse en Gentse jongeren apart moet gebeuren en niet kan samenvallen met die van de Brusselse jongeren. Het is echter interessant na te gaan of zich voor de onderzochte houdingen betekenisvolle verschillen aftekenen tussen de drie steden. Om dat te kunnen doen worden in dit korte hoofdstuk de schalen gebruikt zoals ze in Brussel werden gemeten, dus met een kleiner aantal uitspraken dan in de nieuwe versies die in Antwerpen en Gent worden gebruikt.

Vooraleer een betekenisvolle vergelijking kan gemaakt worden tussen de schalen, moeten we nagaan of deze invariant zijn over de drie steden. We gaan met andere woorden na of de schalen voor xenofobie, islamofobie en antisemitisme bij de leerlingen uit elke stad hetzelfde meten. We gaan de equivalentie van de drie schalen na op drie hiërarchische niveaus. 'Configuratie equivalentie' gaat na of de schalen voor de drie steden eenzelfde factorstructuur laten optekenen, '*metric measurement*' onderzoekt de gelijkwaardigheid van de factorladingen, en '*scalar invariance*' ten slotte impliceert dat de intercepten over de verschillende steden kunnen gelijkgesteld worden. Aan deze drie criteria moet voldaan worden om de gemiddelden van de schalen over de drie jongerengroepen te vergelijken (Spruyt & Vanhoutte, 2009; Steenkamp & Baumgartner, 1998). Tabel 7.8 in bijlage toont de resultaten van de equivalentietoetsen voor de schalen xenofobie, antisemitisme en islamofobie voor jongeren uit Antwerpen, Gent en Brussel. Hieruit kunnen we afleiden dat er zich geen problemen voordoen met de schaalequivalentie.[71]

71. Een betere oplossing wordt bekomen indien het item 'De meeste joden denken dat ze beter zijn dan anderen' uit de schaal voor antisemitisme wordt gehaald en het item 'De meeste moslims in België hebben respect voor de Europese cultuur en levenswijze' uit de schaal voor islamofobie.

2. Houding tegenover vreemden

De vergelijking tussen de steden wordt gepresenteerd in tabel 7.1. Daaruit blijkt dat de gemiddelde schaalwaarden voor de houding ten overstaan van vreemden (xenofobie) behoorlijk verschillen tussen de steden. Die houding is het meest negatief in Antwerpen (de gemiddelde schaalwaarde is 51.5), het minst negatief in Brussel (44.8) met Gent daartussenin (48.7). Zoals blijkt uit tabel 7.2 zijn die drie verschillen statistisch significant.

Tabel 7.1. Gemiddelde schaalwaarde voor houding tegenover vreemden (xenofobie) in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor autochtone leerlingen).

	Antwerpen	Gent	Brussel
N	742	776	291
Gemiddelde	51.54	48.68	44.82
Standaardafwijking	18.30	17.86	18.32
Variantie	334.763	319.014	335.690

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 7.2. Significantie van de verschillen in de gemiddelde schaalwaarden van de schaal voor xenofobie in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor autochtone leerlingen).

	Antwerpen	Gent	Brussel
Antwerpen (N = 742)	X	.01	.00
Gent (N = 776)		X	.01
Brussel (N = 291)			X

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

3. Houding tegenover moslims

Wat betreft de houding tegenover moslims blijken er slechts kleine verschillen te bestaan tussen de drie steden. De gemiddelde schaalwaarde in Antwerpen en Brussel is nagenoeg gelijk, respectievelijk 48.3 en 48.0. Het gemiddelde in Gent ligt iets lager op 46.6 (tabel 7.3), maar geen van die verschillen is significant.

Tabel 7.3. Gemiddelde schaalwaarde voor houding tegenover moslims (islamofobie) in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor leerlingen die geen moslim zijn).

	Antwerpen	Gent	Brussel
N	1109	960	497
Gemiddelde	48.25	46.60	47.97
Standaardafwijking	17.35	17.44	19.33
Variantie	301.29	304.28	373.71

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 7.4. Significantie van de verschillen in de gemiddelde schaalwaaarden van de schaal voor islamofobie in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor leerlingen die geen moslim zijn).

	Antwerpen	Gent	Brussel
Antwerpen	X	.11	1.00
Gent		X	.41
Brussel			X

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

4. Houding tegenover joden

Wat de houding tegenover joden betreft, is er slechts een klein en statistisch niet-significant verschil tussen Antwerpen en Brussel. In Antwerpen ligt het gemiddelde op 44.8 en in Brussel op 45.7. Onder de Gentse scholieren heerst significant minder antisemitisme. Het gemiddelde ligt daar op 38.3.

Tabel 7.5. Gemiddelde schaalwaarde voor houding tegenover joden (antisemitisme) in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor niet-joodse leerlingen).

	Antwerpen	Gent	Brussel
N	1577	1229	1104
Gemiddelde	44.76	38.32	45.70
Standaardafwijking	24.13	24.66	28.04
Variantie	582.36	608.34	786.50

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 7.6. Significantie van de verschillen in de gemiddelde schaalwaaarden van de schaal voor antisemitisme in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad (schaal enkel berekend voor niet-joodse leerlingen).

	Antwerpen	Gent	Brussel
Antwerpen	X	.00	1.00
Gent		X	.00
Brussel			X

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

5. Verschillen tussen de steden

Tot nog toe werd enkel gekeken naar de bruto verschillen tussen de steden, die niet noodzakelijk aan de stedelijke context zelf kunnen worden toegeschreven, maar die het gevolg kunnen zijn van een andere samenstelling van de schoolbevolking. Om dat na te gaan zuiveren we de verschillen uit voor de effecten van het opleidingsniveau van de ouders, de onderwijsvorm waarin de leerlingen zitten, en de religieuze zelfidentificatie van de leerlingen. Van verschillen die na deze controles blijven bestaan, kan al met een grotere mate van waarschijnlijkheid worden gesteld dat zij iets met de stedelijke context zelf te maken hebben. We doen dat voor de twee houdingen waarvoor verschillen werden vastgesteld (zie tabel 7.7).

Tabel 7.7. Significante verschillen in xenofobie en antisemitisme ongecontroleerd (1) en gecontroleerd voor onderwijsvorm, diploma ouders en religie (2) in het secundair onderwijs in Antwerpen, Brussel en Gent, leerlingen 2de en 3de graad.

		ongecontroleerd (1)	gecontroleerd (2)
Xenofobie	Antwerpen (Ref. cat)	51.54	54.96
	Gent	-2.86***	-1.29
	Brussel	-6.72***	-4.14**
Antisemitisme	Antwerpen (Ref. cat)	44.76	56.09
	Gent	-6.44***	-5.06***
	Brussel	.94	3.82***
Islamofobie	Antwerpen (Ref. cat)	48.24	48.46
	Gent	-1.65	-1.69*
	Brussel	-.28	1.66

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Wat de houding ten opzichte van vreemden betreft, zien we dat het oorspronkelijk vastgestelde verschil tussen Antwerpen en Gent sterk vermindert (met 55%) en sta-

tistisch niet significant wordt. Dat verschil kan dus geheel of grotendeels worden toegeschreven aan een andere samenstelling van de schoolbevolking. Het verschil tussen Brussel enerzijds, Antwerpen anderzijds (maar ook Gent) was al groter. Het verkleint na controle voor de schoolbevolking (een afname met 38%), maar het blijft statistisch significant. Er is dus een kans dat, onafhankelijk van de samenstelling van de schoolbevolking, de houding van de Brusselse jongeren ten opzichte van vreemden minder negatief is dan die van de Antwerpse en Gentse jongeren.

Wat het antisemitisme betreft, stellen we initieel een verschil vast tussen Antwerpen en Brussel enerzijds en Gent anderzijds. Bij de Gentse jongeren ligt het antisemitisme lager. Na controle voor de samenstelling van de schoolbevolking (op onderwijsvorm, opleiding van de ouders en religieuze zelfidentificatie) verkleint het verschil tussen Antwerpen en Gent met 21% en bedraagt het nog vijf schaalpunten. Die controles vergroten echter het verschil tussen Antwerpen en Brussel. Na de controles blijkt het antisemitisme het hoogst in Brussel. Een enigszins verbazende vaststelling aangezien de joodse bevolkingsgroep in Antwerpen veel talrijker en veel zichtbaarder aanwezig is dan in Brussel. Het antisemitisme onder de Brusselse jongeren verdient dus wel bijzondere aandacht. In termen van de gebruikte schaal die theoretisch van 0 tot 100 loopt, ligt het gemiddelde antisemitisme, na controle voor de samenstelling van de schoolbevolking, in Antwerpen 3.8 punten hoger dan in Gent en in Brussel 8.9 punten hoger dan in Gent.

Voor de houding ten aanzien van moslims vinden we initieel (zonder controle voor onderwijsvorm, opleiding ouders en religie) geen verschillen tussen de jongeren uit Gent, Antwerpen en Brussel. Wanneer we echter de samenstelling van de schoolbevolking in rekening brengen, blijken er wel verschillen te bestaan in de mate van antisemitisme tussen leerlingen uit Gent enerzijds en leerlingen uit Brussel en Gent anderzijds. Gentse leerlingen scoren op een somschaal van 0 tot 100 bijna twee punten lager voor islamofobie dan de jongeren uit Antwerpen en Brussel. Ook het verschil tussen de Antwerpse en de Brusselse jongeren wordt groter na controle voor de schoolsamenstelling, maar dit verschil blijft niet significant.

Bibliografie

Elchardus, M. (2011). Antisemitisme in de Brusselse scholen. In N. Vettenburg et al. (eds.), *Jong in Brussel* (pp. 265-295). Leuven: Acco.

Spruyt, B., & Vanhoutte, B. (2009). Van etnocentrisme tot symbolisch racisme. Over conceptuele en methodologische keuzes in het meten van etnische vooroordelen. In M. Elchardus, & S. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische benadering van etnocentrisme* (pp. 39-60). Tielt: Lannoo Campus.

Steenkamp, J.-B. E. M., & Baumgartner, H. (1998). Assessing measurement invariance in cross-national consumer research. *Journal of Consumer Research*, 25(1), 78-90.

Bijlagen

Tabel 7.8. Toets op de equivalentie van de meetschalen voor etnisch vooroordeel tussen leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen, Gent en Brussel.

Schaal	Model	Chi^2	df	RMSEA (90% B.I.)	p-waarde RMSEA < .05)
Etnocentrisme	1 factor, geen errorcovarianties, gelijke factorladingen, gelijke intercepten	979.77	88	.130	.000
	12 errorcovarianties toegestaan voor	119.81	49	.049 (.038;.060)	.525
Islamofobie	1 factor, geen errorcovarianties, gelijke factorladingen, gelijke intercepten	349.68	68	.070 (.063;.077)	.000
	Item 2 vrijgelaten	132.27	48	.046 (.036;.055)	.762
	Item 2 vrijgelaten en 2 errorcovarianties toegestaan	165.21	60	.046 (.037:.054)	.792
Antisemitisme	1 factor, geen errorcovarianties, gelijke factorladingen, gelijke intercepten	214.56	18	.093 (.082:.104)	.000
	Item 1 vrijgelaten en 3 errorcovarianties toegestaan	34.36	10	.044 (.028;.060)	.715

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

8. Houding ten opzichte van moslims en joden in Antwerpen en Gent

Mark Elchardus

1. Inleiding

In het grootstedelijk onderzoek in Antwerpen en Gent werden drie schalen gemeten die naar verschillende vormen van etnisch vooroordeel peilen: vreemdelingenhaat, negatieve houdingen ten opzichte van moslims en antisemitisme.[72] In dit hoofdstuk gaat de aandacht naar twee van die houdingen, anti-moslimhoudingen en antisemitisme. Onderzoek heeft aangetoond dat het meten van een negatieve houding tegenover 'vreemden', of 'asielzoekers', of 'migranten', dat wil zeggen doelgroepen waarvan de etniciteit niet wordt gespecificeerd, voor meetproblemen zorgt. Bij het beantwoorden van dergelijke vragen kunnen sommige respondenten immers denken aan moslims en andere aan niet-moslims, sommigen aan mensen afkomstig uit Oost-Europa, anderen aan mensen uit Afrika... en de groep die ze voor ogen hebben, blijkt hun houding te beïnvloeden. Dat bleek uit een onderzoek in Vlaanderen waarbij aan de respondenten een reeks uitspraken over 'vreemden' werd voorgelegd, maar waarin hen tevens werd gevraagd aan welke mensen zij dachten bij het beantwoorden van die vragen: 35% van de totale steekproef en 47% van de respondenten dachten spontaan aan moslims of mensen uit een moslimland (Elchardus & Spruyt, 2012). Die bevinding stemt overeen met wat Billiet, Carton en Huys (1990) twintig jaar geleden al observeerden. Voor een hele grote groep Vlamingen zijn 'vreemden' mensen van Turkse en Marokkaanse afkomst of moslims. Het recente onderzoek (Spruyt & Elchardus, 2012) bracht echter ook aan het licht dat het standpunt dat mensen innemen met betrekking tot de voorgelegde uitspraken sterk afhankelijk is van de soort groep die zij zich voor de geest halen bij het lezen van termen als 'asielzoeker', 'immigrant', 'vreemde' of 'vreemdeling'. Als men niet weet aan welke groep de respondenten dachten bij het beantwoorden van de vragen – en in de overweldigende meerderheid van de survey-onderzoeken weet men dat niet – kan men derhalve de houding ten opzichte van de uitspraak en de houding

72. Met dank aan Lilith Roggemans en Filip Van Droogenbroeck voor de hulp bij de verwerking van de gegevens.

ten opzichte van de etnische groep waaraan de respondent denkt, niet uit elkaar halen. Dit pleit tegen het gebruik van schalen gebouwd op uitspraken over groepen die onvoldoende gespecificeerd worden, nochtans de benaderingswijze die internationaal zowel als in Vlaanderen tot nog toe veruit het meest werd en wordt gebruikt. Omdat we in dit onderzoek schalen over etnisch vooroordeel hebben waarin de betrokken groep wel heel duidelijk wordt gespecificeerd, beperken we de analyse tot die schalen. Deze bijdrage handelt dus niet over vreemdelingenhaat of de houding ten opzichte van vreemdelingen in het algemeen, maar over de houdingen ten opzichte van twee specifieke groepen, moslims en joden.

2. Anti-moslimhoudingen en antisemitisme in Antwerpen en Gent

2.1 Houding ten opzichte van moslims

De uitspraken waarmee anti-moslimhoudingen worden gemeten zijn weergegeven in tabel 8.1. Uiteraard wordt de schaal niet geschat voor moslims, maar enkel voor niet-moslims. De weergegeven antwoorden in tabel 8.1 hebben enkel op die groep betrekking.[73]

De niet-moslimleerlingen van de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent zijn onderling vrij sterk verdeeld in hun houding ten opzichte van moslims. Met positieve uitspraken gaat, afhankelijk van de uitspraak, 22 à 47% akkoord, de negatieve uitspraken worden door 25 à 46% verworpen. De positieve uitspraak die de meeste instemming krijgt (47% akkoord), stelt dat moslims gastvrij zijn. De positieve uitspraak die de minste instemming krijgt (22% akkoord) stelt dat de meeste moslims in België respect hebben voor de Europese cultuur en levenswijze. De negatieve uitspraak die de meeste bijval vindt, stelt dat moslims vrouwonvriendelijk zijn (36% akkoord). De negatieve uitspraak de het meest wordt verworpen, stelt dat elke moslim en mogelijke terrorist is. 68% van de leerlingen is het daar niet mee eens, 12% gaat daarmee wel akkoord en 21% twijfelt over die uitspraak. Heel opvallend is ook dat slechts 45% akkoord is met de stelling dat de moslims hun geloof moeten kunnen belijden in dit land. 20% is van oordeel dat dit niet kan en 35% houdt zich in dat verband op de vlakte.

Er leven dus negatieve houdingen ten opzichte van moslims bij zowat 20 à 30% van de leerlingen. De kritiek die op de meeste instemming kan rekenen, is dat moslims vrouwonvriendelijk zijn, zich bij conflicten tegen hun gastland zouden keren, denken dat ze beter zijn dan anderen en zich altijd als slachtoffer opstellen. De jonge mensen

73. De principale component van de schaal heeft een eigenwaarde van 6, verklaart 46% van de variantie en heeft een Cronbach α van .90. De ladingen van de principale component variëren van .57 tot .81. De twee uitspraken die het best de schaal weergeven (hoogste ladingen) zijn: "Moslims denken dat ze beter zijn dan andere mensen" en "Veel moslims zijn criminelen".

met een overwegend positieve houding zijn talrijker: 35 à 45%. Dergelijke proporties met positieve en negatieve houdingen wijzen wel op een grote verdeeldheid. Tekenend daarvoor is ook de betrekkelijk grote proportie die zich in de midden-categorie plaatst, en geen negatieve, maar ook geen positieve houding aanneemt. Gemiddeld over alle items is dat iets meer dan een derde.

Tabel 8.1. Frequentieverdeling voor de uitspraken waarmee anti-moslimhoudingen worden gemeten voor leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent (in percentages).

	Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
De meeste moslims in België hebben respect voor de Europese cultuur en levenswijze	37.8	40.1	22.1	100 (N = 2087)
De westerse manier van leven en de manier van leven van moslims zijn onverenigbaar	33.1	42.8	24.0	100 (N = 2046)
Moslims voeden hun zonen op een slechte manier op	38.8	38.5	22.7	100 (N = 2078)
Moslims zijn vrouwonvriendelijk	25.8	37.9	36.3	100 (N = 2073)
Als het erop aankomt keren islamitische landen zich tegen Europa	24.5	42.1	33.4	100 (N = 2060)
De meeste moslims zijn mensen zoals wij en moeten niets hebben van geweld en terrorisme	20.6	36.6	42.8	100 (N = 2076)
(De meeste) moslims zijn zeer gastvrije mensen	13.8	39.4	46.8	100 (N = 2072)
Moslimouders hechten te weinig belang aan de schoolresultaten van hun kinderen	39.2	39.7	21.0	100 (N = 2072)
Elke moslim is een mogelijke terrorist	67.5	20.8	11.7	100 (N = 2078)
Moslims moeten de kans krijgen om hun geloof te beleven in België	20.2	35.2	44.6	100 (N = 2066)
Veel moslims zijn criminelen	46.0	32.3	21.7	100 (N = 2066)
Moslims denken dat ze beter zijn dan andere mensen	38.5	33.4	28.1	100 (N = 2079)
Moslims spelen altijd het slachtoffer	37.9	35.0	27.1	100 (N = 2073)

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

2.2 Houding ten opzichte van joden

De schaal voor antisemitisme omvat acht items.[74] Deze geven de meest voorkomende stereotypes weer: de dominerende, slimme, machtige Jood, betrokken bij duistere kapitalistische praktijken, *homo economicus*, eerder dan burger, enkel loyaal tegenover het eigen volk en steeds bereid oorlog te stoken (Bergmann & Erb, 2003; Coleman, 2003; Horowitz, 2005:44; Kuntzel, 2005; Battini, 2009). Over de gehele bevolking (gans de onderzoekspopulatie min zes Joodse leerlingen) variëren de percentages akkoord met negatieve uitspraken tussen de 17 en de 26%. Die getallen zeggen echter bitter weinig omdat er zeer grote verschillen zijn tussen de moslimleerlingen en de niet-moslims. Daarom worden in tabel 8.2 de antwoorden meteen opgesplitst naar moslims (M) en niet-moslims (NM). De antwoorden van de ganse groep (Ied.) worden eveneens gerapporteerd.

Kijken we naar de niet-moslims, dan zien we dat het akkoord met positieve uitspraken varieert van 38% (Joden zijn hardwerkende mensen) tot 58% (Joden zijn evenveel te vertrouwen als iedereen). Het akkoord met negatieve uitspraken gaat van 7% (Joden zetten aan tot oorlog) tot 18% (de meeste joden denken dat zij beter zijn dan anderen). Het akkoord met de meeste negatieve uitspraken ligt rond de 10%, met uitschieters tot 18% voor uitspraken als 'Joden denken dat ze beter zijn dan anderen' en 'Men moet oppassen als men zaken doet met joden'.

Bij de moslimjongeren vinden we veel negatievere houdingen ten opzichte van joden. Met de positieve uitspraken is 26% (Joden zijn evenveel te vertrouwen als iedereen) tot 36% (Joden zijn hardwerkenden mensen) akkoord. Met de negatieve uitspraken is 37 tot 51% akkoord. Het akkoord met de meeste negatieve uitspraken ligt hier tussen de 45 en de 51%.

Omdat ze niet dezelfde uitspraken bevatten, kunnen de schalen voor anti-moslimhoudingen en antisemitisme strikt genomen niet met elkaar worden vergeleken. De antwoordpatronen wekken wel de indruk dat de houding van de niet-moslimjongeren negatiever is ten opzichte van moslims dan van joden en dat de houding van de moslims ten opzichte van joden negatiever is dan de houding van niet-moslims ten opzichte van moslims. In elke reeks vragen zit er een die peilt naar de ontoelaatbare veralgemening die op vooroordeel wijst, maar waarvan de berichtgeving tevens de indruk kan wekken dat de veralgemening terecht is. In het geval van de moslims gaat het om de stelling die nagaat in welke mate de jongeren de terreurdaden gepleegd in naam van de islam veralgemenen tot de stelling dat alle moslims mogelijke terroristen zijn. 12% van de jongeren doet dat, 68% verwerpt die idee en 21% twijfelt of spreekt zich niet uit. In het geval van de joden werd nagegaan of een oordeel over het beleid van Israël veralgemeend wordt tot de stelling 'Joden zetten aan tot oorlog en geven anderen de schuld

74. De principale componentenanalyse heeft een eigenwaarde van 4.6 en een verklaarde variantie van 57%, de absolute waarden van de ladingen variëren van .47 tot .86. Het item met lading .47 ("De joden zijn hardwerkende mensen") is een uitzondering. De andere items laden tussen de .70 en .86. We hebben echter besloten dat item toch in de schaal op te nemen. De somschaal heeft een Cronbach α van .89.

ervan'. Van de moslimjongeren doet 51% dat, 25% verwerpt die stelling en 24% twijfelt of spreekt zich niet uit. Op basis van deze vergelijking blijken de moslimjongeren veel meer te veralgemenen dan de niet-moslimjongeren.

Tabel 8.2. Frequentie verdeling schaal 'antisemitisme', totale onderzoeksbevolking en opgesplitst naar moslim en niet-moslim voor leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent (in percentages).

		Helemaal niet akkoord of niet akkoord	Tussen beide	Akkoord of helemaal akkoord	Totaal
De meeste joden denken dat zij beter zijn dan anderen	led.	46.0	28.3	25.7	100 (N = 2796)
	M	27.1	23.6	49.3	100 (N = 698)
	NM	52.3	29.9	17.8	100 (N = 2098)
Het is best joden te vermijden	led.	60.4	22.3	17.3	100 (N = 2793)
	M	37.2	25.5	37.3	100 (N = 692)
	NM	68.0	21.2	10.8	100 (N = 2101)
Joden zetten aan tot oorlog en geven anderen de schuld ervan	led.	60.5	21.6	18.0	100 (N = 2778)
	M	24.6	24.5	50.9	100 (N = 690)
	NM	72.3	20.6	7.1	100 (N = 2088)
Joden zijn evenveel te vertrouwen als iedereen	led.	20.1	30.1	49.8	100 (N = 2786)
	M	43.4	31.2	25.5	100 (N = 693)
	NM	12.4	29.8	57.8	100 (N = 2094)
De joden willen alles domineren	led.	51.8	28.9	19.3	100 (N = 2764)
	M	27.0	27.9	45.1	100 (N = 681)
	NM	60.0	29.2	10.8	100 (N = 2083)
Joden zijn hardwerkende mensen	led.	16.9	45.6	37.4	100 (N = 2779)
	M	30.9	33.7	35.5	100 (N = 687)
	NM	12.4	49.6	38.1	100 (N = 2092)
Als je met joden zaken doet, moet je extra goed oppassen	led.	34.1	41.1	24.8	100 (N = 2782)
	M	22.8	31.6	45.6	100 (N = 697)
	NM	37.9	44.3	17.8	100 (N = 2085)
Joden hebben in dit land veel te veel invloed	led.	45.2	37.2	17.6	100 (N = 2771)
	M	27.0	37.6	35.4	100 (N = 687)
	NM	51.1	37.1	11.8	100 (N = 2083)

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

In wat volgt wordt gepoogd de vastgestelde houdingen te verklaren: wie staat negatief en wie positief ten opzichte van moslims en joden? In de volgende paragraaf lichten we onze benaderingswijze toe en beschrijven we waar nodig ook bondig de wijze waarop de verklarende variabelen werden gemeten. In paragraaf 4 wordt dan onderzocht wie

negatief staat tegenover moslims en wie niet, en waarom dat zo is. In paragraaf 5 wordt onderzocht wie antisemiet is en wie niet. In het besluit worden een aantal algemene conclusies uit de gedane vaststellingen getrokken.

3. Etnisch vooroordeel verklaren

In de verklaringen die voor etnisch vooroordeel worden gegeven, kan men twee grote groepen onderscheiden. De eerste zoekt de verklaring in de condities waaronder mensen leven. De andere zoekt de verklaring in de opvattingen en boodschappen waarmee mensen worden geconfronteerd en in de manier waarop ze deze selecteren en interpreteren.

3.1 Condities die vooroordeel scheppen

Zeer algemeen bekeken komen de verschillende theorieën die vooroordelen verbinden met condities erop neer dat slechte leefomstandigheden het risico vergroten dat mensen negatieve houdingen ten opzichte van minderheidsgroepen of *outgroups* ontwikkelen. Binnen de groep van theorieën die een sterke band tussen ongunstige levensomstandigheden of condities en vooroordelen poneren, kan men nog verschillende varianten onderkennen.

3.1.1 In competitie met minderheden

Een groot aantal daarvan gaat ervan uit dat mensen altijd rationeel uit eigenbelang handelen (of dat we pas iets over het handelen van mensen kunnen zeggen als deze rationeel uit eigenbelang handelen). Theorieën die steunen op dit uitgangspunt gaan onder namen als nutstheorie (mensen streven altijd nut na) en rationele keuzetheorie of *rational choice theory* (mensen kiezen altijd rationeel-instrumenteel uit eigenbelang). Toegepast op etnocentrisme luidt de redenering van deze theorieën dat negatieve (voor)oordelen ten opzichte van vreemden eigenlijk een rationele en instrumentele strategie zijn om de vreemden via vooroordeel en negatieve stereotypen en de daaruit voortvloeiende discriminatie, te verzwakken of zelfs uit te schakelen in de competitie voor schaarse goederen (Wimmer, 2000; Levine & Campbell, 1972; Bobo, 1983; Olzak, 1992; Krange, 2001).

Aangezien de immigranten, hun afstammelingen en moslims eerder laaggeschoold zijn, kan men op basis van die invloedrijke theorie verwachten dat vooral laaggeschoolden, mensen in een zwakke sociaal-economische positie, vooroordelen zullen ontwikkelen (vooral dan ten opzichte van moslims die ook worden beschouwd als laaggeschoolden).

Deze theorie is meer van toepassing op volwassenen die aan het werk zijn of werk zoeken, maar het is denkbaar dat de kinderen ook reageren op basis van de sociaal-

economische positie van de ouders of hun gezin. Toch moet worden gesignaleerd dat verschillende auteurs op basis van overzichten van de literatuur besluiten dat deze toepassing van de rationele keuzetheorie weinig hout snijdt en weinig bevestiging vindt (Wimmer, 2000; Hainmüller & Hiscox, 2007).

3.1.2 **Vooroordeel door deprivatie**

Een andere theorie die voordelen sterk aan condities koppelt, beschouwt vooroordelen als een gevolg van een tekort of een deprivatie, zoals bijvoorbeeld armoede. Onderzoek heeft echter uitgewezen dat objectieve maten van deprivatie (zoals armoede, laag inkomen, werkloosheid, zwakke arbeidsmarktpositie) niet of slechts zwak samenhangen met etnisch vooroordeel (Fälter, 1991; Kracke, Oepke, Wild, & Noack, 1998). Daarom spreken vele auteurs niet van deprivatie, maar van relatieve deprivatie (Runciman, 1966; Bobo, 1983; Walker & Pettigrew, 1984; Grant & Brown, 1995). Op die manier wordt echter een heel ander element in de verklaring geïntroduceerd. Het gaat dan niet meer in de eerste plaats om de condities zelf, maar om de wijze waarop mensen daarop reageren (Tyler & Lind, 2002). Relatieve deprivatie drukt het gevoel uit dat men niet rechtvaardig wordt behandeld in vergelijking met andere groepen. Een dergelijk gevoel kan gemakkelijk op minderheden worden geprojecteerd die dan worden beschouwd als een groep die door het beleid of de elite wordt bevoordeeld. Mensen zijn bereid veel ongelijkheid te aanvaarden zolang diegene die het beter doen er in hun ogen maar meer moeite voor hebben gedaan. Mensen zijn niet bereid te aanvaarden dat ze ongelijk behandeld worden.

De relatieve deprivatietheorie is verwant aan het zondebokmechanisme waarbij mensen vreemden verantwoordelijk stellen voor wat men zichzelf ontzegd ziet. De uitspraak 'In sommige buurten doet de overheid meer voor migranten dan voor de Belgen die er wonen' werd al in verschillende surveys aan de Vlaamse bevolking voorgelegd en kon steeds op grote bijval rekenen: 38 tot 50% akkoord, afhankelijk van het meetmoment.[75] Omdat men kan verwachten dat mensen die zich in ongunstige condities bevinden gemakkelijker gevoelens van relatieve deprivatie ontwikkelen, kan men ook op basis van deze theorie een effect van die condities op de vooroordelen verwachten. Waarbij men in het geval van relatieve deprivatie voor ogen moet houden dat het om een onrechtstreeks effect gaat, gemedieerd door de theorie die mensen gebruiken om op hun conditie te reageren.

3.1.3 **Vooroordeel en kwetsbaarheid**

Een derde theorie die sterk de band legt tussen condities en vooroordeel, spitst de aandacht toe op de onzekerheid, de kwetsbaarheid die verbonden is aan zwakke condities als armoede, werkloosheid of het leven onder omstandigheden waarin dergelijke risico's een grote waarschijnlijkheid hebben om zich te realiseren. Talrijk zijn de auteurs

75. Spruyt & Vanhoutte (2009), p.47.

die etnocentrisme en etnisch vooroordeel beschouwen als een gevolg van onzekerheid. Men verwacht dat mensen die zich bedreigd en kwetsbaar voelen, zich etnocentrisch opstellen (zie onder meer Jacobs, Abts et al., 2001; Radkiewicz, 2007; Billiet, Eisinga, & Scheepers, 1996; Fuchs, 2003). In de onderzoekslijn die etnocentrisme beschouwt als een gevolg van relatieve deprivatie duiken trouwens ook heel frequent verwijzingen op naar onzekerheid en bedreiging.

Terwijl het verband tussen onzekerheid en etnisch vooroordeel empirisch dikwijls wordt vastgesteld, is er weinig theorievorming over de vraag waarom zo'n verband zou bestaan. De meeste auteurs lijken het vanzelfsprekend te vinden. Een poging om het verband te verklaren benadrukt de noodzaak voor mensen die zich kwetsbaar voelen om die kwetsbaarheid te verwerken, onder meer om een mate van zelfrespect te kunnen behouden. Die verwerking wordt niet beschouwd als een persoonlijke aangelegenheid, maar als een proces dat verloopt via een aantal maatschappelijk geconstrueerde interpretaties of verwerkingsstrategieën (Elchardus, 2009; De Groof & Elchardus, 2009). De onzekerheid en kwetsbaarheid leidt tot een gevoel van bedreiging en de verwerking bestaat erin die bedreiging te identificeren op zo'n manier dat het bedreigende element de schuld kan krijgen voor de eigen kwetsbaarheid, en de verantwoordelijkheid voor deze laatste op iemand anders wordt afgeschoven, zodat men zelf de rol van slachtoffer kan aannemen. Psychologisch en sociologisch onderzoek heeft uitgewezen dat het vreemde en het bedreigende snel met elkaar in verband worden gebracht (Goffman, 1979; Warr, 1990; Elias & Scotson, 1976; Krebs & Denton, 1997; Ray, 1991; Studlar, 1979). De in Vlaanderen onderkende verwerkingsstrategieën zijn de vreemde als sociale fraudeur, de vreemde als crimineel en de vreemde als 'voorgetrokken door het beleid en de elite' en dus als schender van het gelijkheidsprincipe (Elchardus, 2009; De Groof & Elchardus, 2009). Op die manier wordt de negatieve houding ten opzichte van vreemden, of van bepaalde groepen van vreemden meteen ook verantwoord: het is geen vooroordeel, maar een terechte kritiek op het schenden van belangrijke waarden en normen.

Het JOP-onderzoek bevat geen vragen die toelaten gevoelens van anomie, relatieve deprivatie of de verwerkingsstrategieën rechtstreeks te meten. De drie theorieën die we hebben overlopen, laten echter vermoeden dat er een reële en belangrijke band is tussen de condities waarin men leeft en de houding die men aanneemt tegen minderheidsgroepen of andere groepen. Drie soorten condities kunnen worden gemeten: de sociaal-economische status van het gezin van de jongeren, gemeten aan de hand van de vraag of men met het inkomen kan rondkomen of niet (de vraag heeft vijf antwoordmogelijkheden gaande van heel moeilijk rondkomen tot heel gemakkelijk rondkomen, de variabele wordt als een intervalvariabele gebruikt), het opleidingsniveau van de ouders van de jongere (waarbij de gezinnen met minstens een hoogopgeleide ouder, 55%, worden onderscheiden van de andere), en de onderwijsvorm waarin de jongere zich bevindt (40% aso, 31% tso en 29% bso). Gegeven het cascadesysteem dat in ons onderwijs bestaat, kan men inderdaad verwachten dat jongeren in het beroepsonderwijs meer gevoelens van demotie, achterstelling en relatieve deprivatie hebben en ook

sneller naar verwerkingsstrategieën zullen grijpen dan de jongeren die zich in het aso hebben gehandhaafd (Pelleriaux, 2001).

Bij de overlopen van die theorieën zagen we echter dat, met de uitzondering van de competitietheorie, de condities zelf een ondergeschikte rol spelen. Belangrijk zijn de visies op de werkelijkheid: de opvatting dat gelijkheid belangrijk is en dat de eigen zwakke positie een onrechtvaardigheid is, waarvoor iemand de schuld moet krijgen in het geval van gevoelens van relatieve deprivatie, de opvatting dat de persoonlijke kwetsbaarheid de schuld is van iemand, dat men slachtoffer is van mensen (de vreemden, de moslims, de joden…) die belangrijke waarden en normen overtreden, in het geval van de verwerkingsstrategieën. De etnische vooroordelen verschijnen hier in feite als elementen die in een verhaal passen en dat verhaal als het ware afronden. De condities maken het meer of minder waarschijnlijk dat dergelijke verhalen worden verteld, maar zij determineren niet de kans dat dergelijke verhalen worden verteld en mensen kunnen zich die verhalen ook eigen maken, los van de omstandigheden waaronder zij leven. De tweede groep theorieën spitst de aandacht toe op die mogelijkheid.

3.2 Vooroordeel aangepraat

Terwijl condities mensen meer of minder gevoelig maken voor bepaalde verhalen, lijken het toch vooral de verhalen zelf te zijn die de houding tegenover minderheden bepalen: vooroordeel wordt aangepraat. Vandaar een reeks theorieën die op zoek gaat naar de wijze waarop dat gebeurt.

3.2.1 Gesocialiseerd in vooroordeel

Er is bijzonder veel aandacht voor de socialisatie- en opvoedingsprocessen. In het inmiddels klassiek geworden werk over vooroordelen, *The Nature of Prejudice,* stelde Allport (1954) al dat de houding ten aanzien van andere culturen wordt gevormd door de ouders die optreden als primaire socialisatieagenten. Ouders oefenen een effectieve invloed uit op de houdingen van hun kinderen, ook op de mate van vooroordeel (Bandura & Walters 1969; Rippl, 2002; Siongers, 2007, 2009). Om de invloed van de ouders op de kinderen met enige nauwkeurigheid te schatten zou men de houdingen die men bij de kinderen bestudeert (in dit geval anti-moslimhoudingen en antisemitisme) ook bij de ouders moeten opmeten. Dat is in het hier gerapporteerde onderzoek niet gebeurd. De literatuur over de sociale overerving van die houdingen maakt er ons wel attent op dat een deel van de invloed van de karakteristieken van de ouders (hun sociaal-economische status of onderwijsniveau) niet een invloed kan zijn die rechtstreeks uitgaat van die condities, maar die onrechtstreeks de kinderen beïnvloedt, omdat de condities de houdingen van de ouders beïnvloeden, en deze op hun beurt die houdingen, bewust of onbewust, aan hun kinderen doorgeven.

3.2.2 De school als socialisatieruimte

In onze samenleving vormen de scholen een belangrijke socialisatieruimte en daarnaar is, in het onderzoek naar etnocentrisme, al heel wat aandacht gegaan. Die aandacht is echter onrechtstreeks en daardoor ook oppervlakkig. Een zeer groot aantal onderzoeken komt tot het besluit dat hoger opgeleiden merkelijk minder etnocentrisch zijn dan laaggeschoolden (Hyman & Sheatsley 1954; Almond & Verba 1963; Wagner & Zick, 1995; Nie, Junn & Stehlik-Barry, 1996; Vogt, 1997; Hagendoorn & Nekuee, 1999). Dat verband kan niet worden toegeschreven (zoals men zou verwachten op basis van de competitiethese) aan factoren die met het opleidingsniveau samenhangen, zoals de sociaal-economische status en de werkzekerheid. Het heeft blijkbaar iets te maken met de ervaring van de scholing zelf. Uit panelonderzoek blijkt dat hoger onderwijs zelf weinig of geen invloed heeft op de houding ten opzichte van etnische minderheden (Elchardus & Spruyt, 2012). Het verband tussen hogere opleiding en (een lager) etnisch vooroordeel ontstaat omdat jongeren met minder vooroordelen een veel grotere kans hebben naar de universiteit te gaan dan de andere jongeren. Dat verband komt tot stand omdat het volgen van verschillende onderwijsvormen op het niveau van het secundair onderwijs grote verschillen in de mate van vooroordeel veroorzaken, met de laagste mate van vooroordeel in het aso en het hoogste niveau in het bso. Vanuit het aso gaat meer dan 90% van de leerlingen naar hoger onderwijs en ongeveer de helft naar de universiteit. Vanuit het bso stromen weinigen door naar het hoger onderwijs en nagenoeg niemand naar de universiteit.

Die vaststellingen laten verwachten dat de secundaire onderwijsvorm waarin iemand zit een invloed zal hebben op de mate van anti-moslimhoudingen en antisemitisme, waarbij de hoogste niveaus in het bso en de laagste in het aso worden verwacht. Wederom is het vastgestelde verband hier duidelijker dan de reden of verklaring ervoor. Theorieën die aandacht hebben voor condities beklemtonen het watervalsysteem en de gevoelens van demotie en achterstelling die in het bso groeien. Andere analyses beklemtonen dat er zich binnen de onderscheiden onderwijsvormen eigen subculturen ontwikkelen en dat etnocentrisme beter past binnen sommige van die smaak- en subculturen dan binnen andere (Elchardus & Siongers, 2007). Ander onderzoek heeft aan het licht gebracht dat een belangrijk deel van het verschil tussen de onderwijsvormen dient te worden toegeschreven aan het verschillend mediagebruik van de leerlingen in de verschillende vormen. De leerlingen van het bso hebben in vergelijking met de anderen een heel populaire mediavoorkeur, en dat blijkt vooroordeel in de hand te werken (Elchardus, Herbots, Spruyt, 2011).

3.2.3 Verschillende manieren waarop de invloed van onderwijs zich laat gelden

De invloed van het onderwijs zelf kan nog op verschillende manieren tot stand komen: (1) via het verwerven van cognitieve vaardigheden die het gemakkelijker maken met diversiteit om te gaan en de vrees voor het vreemde te overwinnen (zie verschillende bijdragen in Hagendoorn & Nekeu, 2001; Hello, Scheepers, Vermulst, & Gerrics, 2004;

Jenssen & Engesbak, 1994). (2) De invloed kan ook worden verwezenlijkt via een meer directe waardesocialisatie: het overtuigd worden van het goede van verdraagzaamheid en het foute van etnocentrisme. Verschillende auteurs gaan ervan uit dat de scholen in westerse landen democratische basiswaarden proberen te verspreiden en onder meer proberen te socialiseren voor verdraagzaamheid, en daar tot op zekere hoogte ook in slagen (Cidree, 2000; Bîrzéa, Kerr, Mikkelsen, Froumin, Losito, Pol, & Sardoc, 2004; Torney-Purta, Barber, & Richardson, 2004; Siongers, 2001; Kavadias, 2004). (3) De invloed kan ten slotte ook lopen via de aanpak van de school. Vooral de relatie tussen enerzijds een open, democratisch klasklimaat, waarin leerlingen worden aangemoedigd hun mening te geven, en anderzijds democratische en tolerante houdingen worden in empirisch onderzoek regelmatig vastgesteld (De Groof, Elchardus, & Stevens, 2001; Perliger, Canetti-Nisim & Pedahzur, 2006).

De hierboven geschetste theorieën laten vooral een invloed vermoeden van wat wordt gecommuniceerd, van de boodschappen die mensen bereiken en van de wijze waarop deze worden geïnterpreteerd. Al die dingen kunnen sterk verschillen tussen verschillende contexten, tussen bijvoorbeeld aso- en bso-klassen, tussen publieke en commerciële zenders, tussen populaire en de 'betere' kranten... In de gegevens die via het grootstedelijke JOP-onderzoek werden verzameld, zijn twee van die contextvariabelen die relevant zijn in het licht van het bovenstaande aanwezig. We verwachten dat antimoslimhoudingen en antisemitisme hoger zijn in het bso dan in het tso en hoger in het tso dan in het aso. We verwachten eveneens een invloed van de mediavoorkeur. Een meer populaire mediavoorkeur wordt verwacht gepaard te gaan met een hogere mate van etnisch vooroordeel (een analyse steunend op het tijdschrift dat men leest, de radio en tv-zenders die men het liefst beluistert of bekijkt, en waarbij een duidelijk onderscheid blijkt tussen een meer populaire en meer elitaire keuze).

3.2.4 De samenstelling van de schoolbevolking

De schoolcontext is uiteraard bijzonder belangrijk, zeker in dit onderzoek dat werd uitgevoerd bij leerlingen van het secundair onderwijs. De invloed van de school voltrekt zich niet alleen via de invloed van de leerervaring en het onderwijssysteem waarin de school functioneert (bijvoorbeeld de invloed van de opdeling in vormen), maar ook via de invloed van de peers of de samenstelling van de schoolbevolking. Ook die invloed werd reeds uitvoerig onderzocht en heeft aanleiding gegeven tot twee kampen met verschillende verwachtingen.

Het ene kamp gelooft in 'onbekend is onbemind' en hoopt dat contact tussen verschillende etnische groepen zal bijdragen tot een betere wederzijdse kennis en dus tot minder vooroordelen. De vooroordelen zijn negatief, de oordelen zullen positief zijn... zo kan men het standpunt van deze optimistische school – ook wel eens de contactthese genoemd – omschrijven (voor een overzicht onder andere Dovidio, Gaertner, & Kawakami, 2003; Pettigrew, 1998; Henry & Hardin, 2006). De theorie werd op basis van onderzoek wel veel genuanceerder, omdat verschillende auteurs vaststelden dat

contact niet altijd het verhoopte effect heeft en dat positieve effecten slechts onder welbepaalde voorwaarden mogen worden verwacht (voor een overzicht zie Pettigrew & Tropp, 2000). Verschillende Vlaamse scholen leveren wel inspanningen om aan die voorwaarden te voldoen (Spruyt, 2009).

Een tegengestelde positie wordt verdedigd door de auteurs die menen dat, gegeven de omstandigheden waaronder contact meestal voorkomt, het contact leidt tot competitie, concurrentie en uiteindelijk wederzijdse minachting en verwerping (zie bij voorbeeld Giles & Hertz, 1994).

Onderzoek in Vlaanderen kwam in dat verband tot verschillende vaststellingen. Spruyt (2009) stelde vast dat autochtone leerlingen die les volgen in groepen met een significante aanwezigheid van allochtone leerlingen, zich toleranter opstellen (en dit onafhankelijk van hun persoonlijke kenmerken, dus ten gevolge van de schoolsamenstelling zelf). Siongers (2011) onderzocht dat voor het Nederlandstalige secundair onderwijs in Brussel en vond daar geen positief effect van een samenstelling die frequenter contact mogelijk maakt. Dergelijke verschillende bevindingen zijn in het licht van de gecumuleerde bevindingen eigenlijk niet zo verwonderlijk, aangezien positieve effecten enkel worden verwacht onder gunstige omstandigheden. Dat maakt het des te relevanter na te gaan of de schoolsamenstelling ook de houdingen in het Gents en Antwerps secundair onderwijs beïnvloedt. In de steekproef zitten slechts zes joodse leerlingen. Daarom zal de contacthypothese enkel met betrekking tot de proportie moslims in de scholen worden onderzocht.

Contact, en zijn mogelijke negatieve of positieve effecten, is niet het enige gevolg van de samenstelling van de schoolbevolking. Een bevolking met veel gelijkgezinden kan ook bijdragen tot het verstevigen of radicaler maken van de opvattingen van de enkeling. In dat verband is de sociaal-economische samenstelling van de school heel belangrijk. In zijn onderzoek heeft Spruyt (2009) daarmee rekening gehouden, en slechts na controle voor de effecten van die samenstelling van de school, werd de contacthypothese bevestigd. De sociaal-economische samenstelling van de schoolbevolking zal worden gemeten aan de hand van de proportie ouders dat hoogopgeleid is. We verwachten dat de posities van de leerlingen, ongeacht hun persoonlijke kenmerken, zullen beïnvloed worden door de samenstelling van de school, in die zin dat de leerlingen in een school waar veel kinderen van hoogopgeleide ouders schoollopen, in grotere mate de houdingen zullen aannemen die gelden voor die groep (we zullen dit de conformiteitshypothese noemen).

3.2.5 **Interpretatieve gemeenschappen**

Al de hier overlopen (mogelijke) verklaringen leggen de nadruk op de invloed van communicatieprocessen en van wat men, in navolging van Fish.[76] 'interpretatieve ge-

76. Fish (1980), pp.1-17.

meenschappen' kan noemen. Dat zijn groepen van mensen die op basis van gedeelde culturele ervaringen min of meer gemeenschappelijke wijzen van selectie, perceptie en interpretatie van informatie hebben ontwikkeld. De wijze waarop een 'tekst' wordt geïnterpreteerd is dan niet alleen, misschien zelfs niet in de eerste plaats, een functie van (de formele eigenschappen van) die tekst, maar van de interpretatieve gemeenschap die met de tekst wordt geconfronteerd.[77] Voor de autochtone Vlaamse bevolking blijken het onderwijsniveau van de ouders, de onderwijsvorm die gevolgd werd in het secundair onderwijs en de mediavoorkeur belangrijke elementen te zijn in de afbakening van interpretatieve gemeenschappen (Elchardus, Herbots, & Spruyt, 2011; Elchardus & Spruyt, 2012).

In een meer divers geworden samenleving dient men ook rekening te houden met andere invloeden die interpretatieve gemeenschappen kunnen afbakenen, zoals de nationale origine en de eventuele invloed van de thuiscultuur, de taal waarin thuis wordt gesproken en de taal waarin media worden geconsumeerd. Met die drie factoren zal in de analyse worden rekening gehouden. Het taalgebruik wordt gemeten met een variabele gaande van 0 tot 7 die nagaat in hoeveel relaties of contexten men voornamelijk Nederlands gebruikt (met moeder, vader, broers en zusters, het lezen van tijdschriften, naar de radio luisteren, tv-kijken en internetgebruik). 65% van de autochtonen gebruikt voornamelijk Nederlands in de zeven contexten. Dat is het geval voor slechts 7% van de moslims.

3.2.6 De religieuze factor

Een, zeker historisch gezien, heel belangrijke afbakening van interpretatieve gemeenschappen en bron van culturele specificiteit, is religie. De empirisch bestudeerde relatie tussen religie en vooroordeel is complex en zelfs geconvoluteerd. Religies prediken dikwijls tolerantie, maar de interpretatieve gemeenschappen waartoe zij leiden, blijken niet zelden blijk te geven van veel vooroordelen. Allport en Kramer (1946) maakten na de Tweede Wereldoorlog een balans van het empirische onderzoek op, en stelden vast dat gelovige en praktiserende christenen volgens de overgrote meerderheid van de geraadpleegde studies meer vooroordelen hadden dan mensen die niet met een kerk verbonden zijn. Batson, Schoenrade en Ventis (1993) maakten in het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw opnieuw een inventaris en besloten dat religieus geloof en praktijk volgens de meeste studies geassocieerd zijn met hogere niveaus van vooroordeel. Die inventarissen hebben hoofdzakelijk betrekking op Amerikaans materiaal.

De relatie tussen (katholiek) geloof en vooroordeel (etnocentrisme) werd in Vlaanderen door Billiet bestudeerd (onder meer Billiet, Carton, & Eisinga, 1995). Hij en zijn medeauteurs komen tot de vaststelling dat de kern- en kerkse gelovigen minder etnocen-

77. Ibid. pp.1-17, pp.97-111, pp.303-320.

trisch zijn dan de randkerkelijken en de ongelovigen. Stevig geloof en kerksheid lijken, althans in Vlaanderen, te behoeden voor vooroordelen. Die bevinding wordt niet altijd door andere onderzoekers bevestigd (Duriez & Hutsebaut, 2000). De studie van Duriez en Hutsebaut heeft echter betrekking op studenten en kan dus niet meteen worden gebruikt om de vaststelling van Billiet et al., die op een toevallige steekproef van de bevolking steunt, te verwerpen. Duriez en Hutsebaut maken wel een belangwekkend onderscheid tussen mensen die hun geloof letterlijk nemen, fundamentalistisch interpreteren, en degenen die een andere cognitieve houding aannemen tegenover hun geloof en dit veeleer symbolisch interpreteren. Bij de eerste gaat geloven wel gepaard met hogere niveaus van vooroordeel, bij de laatsten niet.[78] Dat zou ook kunnen verklaren waarom in Amerika wel en in Vlaanderen niet een positieve samenhang tussen religie en vooroordeel wordt gevonden. Een fundamentalistische beleving van de religie is immers veel meer verspreid in de Verenigde Staten dan in Europa. De bevinding van Duriez en Hutsebaut leidt tot twee besluiten die relevant zijn in het kader van dit onderzoek. Het eerste is dat de impact van het moslim-zijn op vooroordelen wel eens heel anders zou kunnen zijn dan die van het christen-zijn, omdat moslims hun geloof op een meer fundamentalistische en letterlijke wijze beleven dan de christenen. De tweede is dat de bevinding van Billiet betreffende kerngelovigen wel relevant zou kunnen zijn. Relevant betekent in dit geval echter niet hetzelfde als belangrijk. Het kerkse kernkatholicisme is bij de grootstedelijke Vlaamse jongeren nagenoeg verdwenen. Nog 1.5% van de jongeren omschrijft zich als een gelovig katholiek die regelmatig naar de kerk gaat. We kunnen wel proberen na te gaan of die kleine groep van kerngelovigen zich onderscheidt van de rest door een lagere graad van etnisch vooroordeel. De bevinding van Billiet et al. is echter om een andere reden relevant, en in dit geval ook belangrijk. Zij sluit aan bij een bevinding waarop een aantal onderzoekers al geruime tijd hameren, namelijk dat het grote verschil in houdingen als etnocentrisme zich in Vlaanderen voordoet tussen mensen die nog enige vorm van levensbeschouwelijke identiteit of overtuiging hebben enerzijds, en degenen die zich omschrijven als ongelovig of onverschillig ten opzichte van alles wat met levensbeschouwing te maken heeft anderzijds (Elchardus, Kavadias, Siongers, 1999; Elchardus & Siongers, 2001, 2007; Vanhoutte, 2007). De laatsten vormen een betrekkelijk grote groep van bij de 26% van de jongeren. We zullen nagaan of deze groep, als hij wordt afgezet tegen de andere levensbeschouwelijke groepen (christenen, twijfelende gelovigen en vrijzinnigen), zich onderscheidt door een hoger niveau van etnisch vooroordeel.

De impact van religie op etnisch vooroordeel zal uiteraard op een verschillende wijze worden onderzocht in het geval van de houding ten opzichte van moslims en van joden. Bij de analyse van de anti-moslimhouding worden de jongeren die zich als moslim identificeren weggelaten. Voor de analyse van het antisemitisme wordt onder meer een onderscheid gemaakt tussen kernchristenen en randchristenen, en tussen strikte en

78. Duriez & Hutsebaut (2000), p.187.

niet-strikte moslims. Dit om te kunnen nagaan of de aanhangers van die religies, na controle voor andere mogelijke invloeden, een grotere mate van antisemitisme vertonen dan de andere groepen (twijfelende christenen, vrijzinnigen en ongelovigen).

Een bron van antisemitisme wordt in het christendom gesitueerd en, op de raciale interpretatie na (Brustein, 2003), onderkent men een duidelijke continuïteit van vooroordelen en stereotypen tussen het middeleeuwse christelijke antisemitisme (anti-judaïsme) en het moderne antisemitisme (Katz, 1994; Cohen, 1994; Nizenberg, 2002). Die band vindt ook bevestiging in sociologisch onderzoek als hogere graden van antisemitisme worden vastgesteld bij conservatieve, fundamentalistische christelijke bevolkingsgroepen (Pargament, Trevino, Mohoney, & Silberman, 2007). Dit zogeheten theologisch geïnspireerde antisemitisme is in tegenspraak met de stelling van Billiet dat kerngelovige christenen minder vooroordelen hebben ten opzichte van *outgroups* dan de andere levensbeschouwelijke groepen.

De band tussen de islam en het antisemitisme is omgeven door veel controverse. De quasi officiële islamdoctrine is dat het antisemitisme dat vandaag bij moslims wordt vastgesteld, geen religieuze wortels heeft, doch slechts een relatief recent verschijnsel is, als het ware gegroeid ten gevolge van een besmetting door het christelijke antisemitisme, het 19de-eeuwse Europese racisme en de nazitheorieën van het interbellum, en aangezwengeld door het conflict in het Midden-Oosten. Onder meer Bernard Lewis verdedigt een dergelijke stelling: *"European anti-semitism, in both its theological and racist versions, was essentially alien to Islam tradition, culture and modes of thought. But to an astonishing degree, the ideas, the literature, even the crudest inventions of the Nazis (…) have been internalized and Islamized."*[79] Andere auteurs verzetten zich tegen die stelling en proberen aan de hand van teksten (onder meer islamitische basisteksten zoals de koran, de hadith en de sirah) aan te tonen dat er al altijd een affiniteit is geweest tussen de islam en het antisemitisme, zelfs een racistisch getint antisemitisme (bijvoorbeeld Bostom & Warraq, 2008).

Dergelijke discussies zijn sociologisch gezien van secundair belang. De mate van vooroordeel die men bij een groep aantreft, kan best verband houden met de religieuze traditie van die groep, maar zal vooral worden bepaald door de wijze waarop die traditie wordt geïnterpreteerd en met de mate waarin die vooroordelen verspreid worden binnen de vertooggemeenschap of interpretatieve gemeenschap die door de groep van gelovigen wordt gevormd. De religieuze voorschriften zelf kunnen een invloed uitoefenen, maar zijn zeker niet bepalend voor de invloed die de religie als vertooggemeenschap of interpretatieve gemeenschap op een bepaald moment uitoefent.

De religies van het Boek proberen controle uit te oefenen op het gebruik van het lichaam, op het seksuele gedrag van de gelovigen (en op dat van de niet-gelovigen als zij daartoe de macht hebben), op beslissingen in verband met het begin en het einde

79. Lewis (1998), p.43.

van het leven… Daarom is geloof verbonden met wat in een geseculariseerde samenleving wordt beschouwd als traditionele opvattingen. Deze worden (zie hoofdstuk 7) op basis van de informatie die in het JOP-onderzoek beschikbaar is, gemeten. Dat gebeurt uiteraard op basis van de houdingen zelf, los van de religieuze identificatie. Alleen als het op die manier gebeurt, kan worden nagegaan of gelovigen sterker die opvattingen aanhangen, en of dat hun houding ten opzichte van moslims en joden verklaart. Die houdingen worden omschreven als 'traditioneel conservatisme'. Dat etiket verwijst naar een bestaande ideologische stroming die, binnen de westerse wereld, vooral in de Verenigde Staten aanhang vindt. Soms wordt ook van 'traditionalistisch' conservatisme gesproken, en binnen de westerse context is dat een juistere omschrijving, omdat de vanzelfsprekendheid van traditie daar grotendeels is verdwenen en de ideologische stroming in kwestie een reactionaire terugkeer naar een bepaalde voorstelling van de traditie bepleit, zodat het gaat om traditional-'isme', eerder dan traditie. Ik gebruik hier echter de term traditioneel conservatisme omdat die cluster van houdingen ook met betrekking tot de moslimjongeren zal worden gebruikt. In dat geval gaat het niet om een terugkeer naar, maar om het behoud van gedragsnormen die nog veel steun vinden en in de islam worden verankerd of worden verantwoord door een beroep op de islam.

In het traditioneel conservatisme gaat het in de eerste plaats om het behoud of de terugkeer naar gedragsnormen die als traditie worden beschouwd. Daarbij staat ook respect voor hiërarchie centraal. Dat verklaart de samenhang tussen autoritarisme en de voorkeur voor traditioneel geachte, op stereotypen steunende opvattingen over genderrollen en afkeer van gedrag dat die genderstereotypen doorbreekt. Een bijzondere plaats daarin bekleedt de veroordeling van homoseksualiteit, omdat dit wordt beschouwd als een bijzonder bedreigende krenking van wat normaal en natuurlijk wordt geacht. Die verschillende elementen zijn opgenomen in de schaal die hier wordt gebruikt. Daarmee is uiteraard geen perfecte maat van traditioneel conservatisme ontwikkeld. Het gaat ook niet om een homogene stroming. Verschillende varianten leggen verschillende klemtonen, zoals het voorstellen van de eigen ethische voorkeuren als natuurlijk of als de uiting van een goddelijke wet, het op die manier tot natuurwet verheffen van een bepaalde voorstelling van traditie en gewoonte, een afkeer van stedelijke en urbane cultuur als decadent, het teruggrijpen naar heilige teksten om een normatieve voorkeur te bepleiten, het zich beroepen op een geprivilegieerde toegang tot de enige ware betekenis van die teksten, een voorkeur voor kleine – naar wijze van denken, voelen en leven – zeer homogene gemeenschappen. We kunnen er echter van uitgaan dat de gebruikte maat een goede benadering is van dat soort conservatisme. Dit laatste is doorgaans verbonden met religieus geloof. Heilig geachte teksten worden gebruikt ter verantwoording van wat traditioneel of natuurlijk wordt geacht, en de ideologen van dat soort conservatisme beschouwen religie ook als een onmisbaar controlemiddel om de samenleving te binden en te sturen. Het aspect van die houding dat een band met etnisch vooroordeel en etnocentrisme laat vermoeden, is de nadruk op homogeniteit en op zuiverheid. Aangezien men de normen waaraan men zichzelf probeert te houden beschouwt als natuurlijk of als van goddelijke oorsprong, is het nagenoeg onmogelijk

samen te leven met mensen die die normen verwerpen. Ook de positieve waardering van hiërarchie en de daarmee verbonden gehechtheid aan klare en duidelijke orde, werkt die houding in de hand: alles heeft zijn plaats, een man behoort zich als een man te gedragen, een vrouw als een vrouw, en wie die grenzen overschrijdt, is bezoedeld en wordt onzuiver.[80] Met een uitspraak als 'Een vrouw is beter geschikt dan een man om jonge kinderen op te voeden' gaat 30% van de niet-moslims en 54% van de moslims akkoord. 'Het stoort me als een meisje zich als een jongen gedraagt' krijgt de instemming van 23% van de niet-moslims en 53% van de moslims. Men moet zich volgens het traditioneel conservatieve deel van de jongeren gedragen zoals het stereotype dat voorschrijft. In het extreme geval moet degene die een transgressie pleegt, worden geëlimineerd. Met de uitspraak 'Ik vind het goed dat in sommige landen homo's de doodstraf krijgen' stemt 4% van de niet-moslims en 21% van de moslimjongeren in. We verwachten dat een dergelijke houding ook leidt naar etnisch vooroordeel, dat zij meer voorkomt bij gelovige jongeren en daarom de houding van die jongeren ten opzichte van etnische groepen mee helpt te verklaren.

De invloed van religies kan omvattender zijn dan het verspreiden van houdingen die rechtstreeks of onrechtstreeks verband houden met de religieuze voorschriften zelf. Religie moet worden beschouwd als het bindmiddel van een vertooggemeenschap of een interpretatieve gemeenschap waarin bepaalde boodschappen en voorstellingswijzen van welke aard dan ook kunnen circuleren en de gelovigen kunnen beïnvloeden. Het sociologische belang van die gemeenschappen hangt af van drie factoren. Ten eerste, met hoeveel zijn de gelovigen. Ten tweede, hoe sterk zijn ze bij dat geloof betrokken. Ten derde, hoe sterk zijn ze als gemeenschap van de omgevende samenleving gescheiden: vormen zij een milieu waarin eigen invloeden zich sterk kunnen verspreiden, of staan ze heel sterk bloot aan de invloeden uit de omgeving. Nog los van de mate van fundamentalisme en letterlijkheid van het geloof, waarvan Duriez en Hutsebaut het belang signaleren, of van het traditioneel conservatisme, kan men verwachten dat de invloed van het moslim-zijn op houdingen die verband houden met die identiteit, veel groter is dan die van het christen-zijn. In totaal omschrijft 31% van de jongeren zich nog als christelijk, daarvan zegt 44% dat ze twijfelen aan hun geloof en is 45% rand- of buitenkerkelijk en slechts 11% kerngelovig of praktiserend. Een kwart van de ondervraagde jongeren omschrijft zich als moslim. Er zijn weinig twijfelaars onder hen, ongeveer 4%. De meerderheid – 52% – noemt zich strikt in de leer of in het opvolgen van de regels, 44% omschrijft zich als niet strikt. Het lijkt nogal vanzelfsprekend dat het religieuze milieu voor een dergelijke bevolkingsgroep veel belangrijker zal zijn dan voor de christenen. Temeer daar die groep op veel vlakken gesegregeerd leeft, afgescheiden is van de invloed van de omgevende samenleving. Moslimjongeren spenderen in vergelijking met de niet-moslimjongeren veel meer vrije tijd in familie-

80. De analyse van de wijze waarop concepten als zuiverheid en bezoedeling worden gehanteerd en verband houden met maatschappelijke kenmerken, zoals uitgevoerd door Mary Douglas (1966), lijkt nog steeds cruciaal om de relatie tussen religieus geloof, traditioneel conservatisme en etnisch vooroordeel te begrijpen.

verband of onder vrienden (Elchardus & Smits, 2012). Slechts een kleine minderheid gebruikt thuis het Nederlands als voertaal, 27% spreekt voornamelijk Nederlands met de moeder en 19% met de vader, 35% kijkt voornamelijk televisie in een andere taal dan Nederlands of Frans. Moslimjongeren leven in grote mate in een omgeving die in termen van de sociale contacten en de gebruikte taal van de bredere context van de Vlaamse samenleving is afgesloten. Het is waarschijnlijk dat als er in een dergelijk milieu antisemitische boodschappen worden verkondigd, deze een grote impact zullen hebben op de jongeren die in die omgeving opgroeien en relatief weinig boodschappen van buiten die omgeving ontvangen.

4. De houding ten opzichte van moslims

Heel wat onderzoekers zijn van oordeel dat vreemdelingenhaat en anti-moslimhoudingen nauw aan elkaar verwant zijn, dat mensen met een negatieve houding ten opzichte van moslims ook een negatieve houding hebben ten opzichte van vreemdelingen in het algemeen (Gonzalez, Verkuyten, Weesie, & Poppe, 2008; Helbling, 2010; Stolz, 2005; Kalkan, Layman, & Uslaner, 2009). Een groot aantal auteurs is tevens van oordeel dat islamofobie meer verspreid is dan xenofobie (onder meer Allen & Nielsen, 2002; Sheridan, 2006; Bleich, 2009; Verkuyten & Zaremba, 2005; Sniderman & Hagendoorn, 2007; Strabac & Listhaug, 2008; Dunn, Klocker, & Salabay, 2007). Die besluiten worden doorgaans getrokken op basis van gegevens die dergelijke besluiten in feite niet toelaten. Ten eerste, omdat men schalen vergelijkt die niet vergelijkbaar zijn omdat ze uit verschillende uitspraken bestaan (zoals de schalen voor vreemdelingenhaat en anti-moslimhoudingen die in hoofdstuk 6 worden gebruikt). Ten tweede, omdat men eigenlijk ook niet weet welke religieuze of etnische groep de respondenten zich voor de geest halen als zij vragen betreffende 'vreemden' of 'migranten' of 'asielzoekers' beantwoorden. Als, zoals het geval blijkt te zijn, een derde van de respondenten aan moslims denkt als ze vragen betreffende vreemden beantwoorden, dan is het niet verbazend dat de antwoorden die zij geven sterk verband houden met antwoorden die ze geven op vragen betreffende moslims.

Als het verband tussen vreemdelingenhaat en anti-moslimhoudingen zorgvuldiger wordt onderzocht, aan de hand van identieke uitspraken die in het ene geval betrekking hebben op vreemden en in het andere moslims, blijkt echter dat beide conclusies juist zijn: een negatieve houding ten opzichte van vreemden gaat doorgaans gepaard met een negatieve houding ten opzichte van moslims en de houding ten opzichte van moslims is over het algemeen negatiever dan die ten opzichte van vreemden.

Voor die laatste vaststelling worden in de literatuur verschillende verklaringen aangereikt. Volgens sommige auteurs is de houding ten opzichte van moslims al altijd of toch al geruime tijd negatiever geweest dan de houding tegenover andere 'vreemden' (Kleg & Yamamoto, 1998; Verkuyten, Hagendoorn, & Masson, 1996). Andere auteurs

menen recente ontwikkelingen en gebeurtenissen te kunnen aanwijzen die de anti-moslimhoudingen hebben aangezwengeld, onder meer '9/11' (Allen & Nielsen, 2002; Sheridan, 2006; Field, 2007) en de propaganda van populistische partijen (Verkuyten & Zaremba, 2005). De hoge niveaus van anti-moslimhoudingen worden ook inhoudelijk verklaard omdat kritiek op de islam vandaag dikwijls de vorm aanneemt van een verdediging van democratische consensuswaarden, zoals gelijkheid in het algemeen en gendergelijkheid in het bijzonder, individuele vrijheid, veiligheid en verdraagzaamheid (Sniderman & Hagendoorn, 2007; Bilsky, 2009; Fernandez, 2009; Gottschalk & Greenberg, 2008; Ho, 2007). Fernandez (2009) onderkent drie frequent opduikende thema's in die kritiek: de islam als bedreiging voor gendergelijkheid (zie ook Gottschalk & Greenberg, 2008; Ho, 2007), voor de veiligheid en voor de scheiding van Kerk en Staat. De verschillen in opvattingen tussen moslims en niet-moslims worden niet enkel belicht in de kritiek op de islam. Zij geven ook aanleiding tot *boundary work*, tot het trekken van symbolische grenzen tussen moslims en niet-moslims.[81] De bestaande verschillen in opvattingen, waarden en normen worden volgens sommige auteurs niet alleen gebruikt om een onderscheid te markeren, maar eventueel ook met die bedoeling geradicaliseerd (Sniderman & Hagendoorn, 2007). Een dergelijke radicalisering van houdingen voltrekt zich zichtbaar in het publieke debat, waarbij ook intellectuelen die in het algemeen niet geassocieerd zijn met etnische vooroordelen zich toch zeer kritisch opstellen met betrekking tot het ene of andere aspect van de hedendaagse islambeleving, zoals bijvoorbeeld de houding ten opzichte van gendergelijkheid en homoseksuelen.[82] Men kan dan ook verwachten dat dergelijke verschillen in opvattingen bijdragen tot anti-moslimhoudingen bij de bevolking in het algemeen.

In de grootstedelijke databank zitten een aantal variabelen waarmee kan worden nagegaan of bepaalde houdingen inderdaad bijdragen tot anti-moslimhoudingen. Dat is het geval voor onveiligheidsgevoelens die, als de associatie tussen moslims en onveiligheid tot een door de jongeren gedragen perceptie behoort, zou moeten bijdragen tot anti-moslimhoudingen. Het andere complex van houdingen is het traditioneel conservatisme. Deze laatste blijken ook onderscheidend voor de jonge moslims die precies in termen van die houdingen sterk van de niet-moslims verschillen. Op basis van de analyses van de islamkritiek zou men verwachten dat het verwerpen van die houdingen en het aannemen van een progressief, anti-autoritair standpunt pro-gendergelijkheid en voor respect voor seksuele voorkeur, zou leiden tot een anti-moslim houding, ook bij mensen die niet of weinig vatbaar zijn voor etnisch vooroordeel. De analyse van de islamkritiek maakt een dergelijk effect waarschijnlijk. Toch stelt zich de vraag of men het zal waarnemen bij de leerlingen van het secundair onderwijs, waarvan er waarschijnlijk maar heel weinig met de meer intellectuele islamkritiek in contact komen. Het zou wel kunnen dat men een dergelijk effect vindt bij hoogopgeleiden of bij universiteitsstudenten, maar niet bij de secundaire scholieren in het algemeen. Temeer

81. Kalin (2011), p.16.
82. Hagendoorn & Sniderman (2001), p. 21.

daar er een zeer uitgebreide literatuur is, gespreid over de laatste halve eeuw, die een positief verband tussen meer traditionele opvattingen en dan vooral autoritarisme en etnisch vooroordeel documenteert (bijvoorbeeld Roberts & Rokeach, 1956; Lutterman & Middleton, 1970; Scheepers, Felling, & Peeters, 1992).

Er is dus grond voor twee tegengestelde verwachtingen. De discoursanalyse van de islamkritiek leidt tot de verwachting dat mensen met progressieve, antiautoritaire opvattingen over gendergelijkheid en seksuele voorkeur een grotere kans hebben negatief te staan ten opzichte van moslims. De resultaten van het survey-onderzoek, alsook de aard van het traditioneel conservatisme, laten daarentegen vermoeden dat niet progressiviteit, maar traditioneel conservatisme naar etnisch vooroordeel leidt, omdat een negatieve houding tegenover het vreemde en een onredelijk ophemelen van de eigen groep past bij een wereldbeeld dat de nadruk legt op homogeniteit in termen van religieuze, etnische, nationale identiteit, in termen van opvattingen, gedragingen, seksuele voorkeur, en omdat een dergelijk traditioneel wereldbeeld ook verbonden is met een hiërarchische kijk op menselijke relaties en met autoritarisme.

Die tegengestelde verwachtingen leiden tot de boeiende vraag of traditioneel conservatisme de houding ten opzichte van moslims nu positiever of negatiever maakt. Zijn het de mensen die in hun houdingen over genderrelaties, homoseksualiteit en gezag heel sterk van de moslims verschillen, die zich negatiever gaan opstellen ten opzichte van moslims, omdat zij in hen een bedreiging zien voor hun waarden? Of zijn het de jongeren die traditionalistisch zijn, waarvan de houdingen eigenlijk op die van de moslims gelijken, die zich het meest tegen de moslims gaan afzetten, omdat traditioneel conservatisme gepaard gaat met etnocentrisme, zelfs als men met de 'ander' een reeks opvattingen deelt?

De wijze waarop de jongeren de inkomenssituatie van hun gezin beoordelen, heeft geen effect op hun houding ten opzichte van moslims (zie tabel 8.3). Het is natuurlijk best mogelijk dat jongeren de inkomenssituatie van hun gezin niet goed inschatten. Wat de vaststelling ons in elk geval zegt, is dat jongeren die de indruk hebben dat zij het thuis financieel krap en moeilijk hebben niet meer of minder voordelen hebben dan de jongeren die de indruk hebben comfortabel of zeer comfortabel te kunnen leven. Het opleidingsniveau van de ouders en de onderwijsvorm waarin de jongeren zich bevinden, hebben wel een effect. De kinderen van hoogopgeleide ouders staan positiever tegenover moslims en dat geldt eveneens voor de jongeren die in het algemeen secundair onderwijs zitten. Die vrij sterke effecten verdwijnen echter en worden statistisch insignificant als gecontroleerd wordt voor de houdingen, het traditioneel conservatisme en de onveiligheidsgevoelens. Dat suggereert dat de effecten van het opleidingsniveau van de ouders en van de onderwijsvorm toch vooral dienen te worden geïnterpreteerd als resultaten van communicatieprocessen en interpretatieve gemeenschappen die een invloed hebben op wereldbeelden en beelden van de samenleving waarin etnisch vooroordeel en een negatieve houding ten opzichte van moslims al dan niet past.

Tabel 8.3. Resultaten multilevelanalyses ter verklaring van antimoslimhoudingen van leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent.

Parameter	0	1	2	3	4	5	6
Intercept	45.80***	33.45***	32.79***	39.31***	53.37***	52.01***	53.24***
Individuele kenmerken							
Leeftijd		.66***	.68***	.58*	.59*	.58*	.60*
Geslacht (Ref. cat: vrouw)		1.82*	1.81*	3.40***	3.71***	3.73***	3.05***
Inkomen			.07	-.12	-.15	-.15	-.15
Hoogste opleidingsniveau ouders (Ref. cat: laag opgeleid)				-2.43**	-2.37**	-2.35**	-.71
Onderwijsvorm leerlingen (Ref. cat: bso)							
Aso + kso				-4.83***	-4.94***	-5.10***	-2.60
Tso				-1.64	-1.71	-1.78	-1.00
Allochtoon (Ref. cat: autochtoon)				-3.72***	-3.60***	-3.67***	-3.39***
Gebruik Nederlands				-.61	-.44	-.46	-1.33
Religie (Ref. cat: ongelovig of onverschillig)							
Christenen & randchristenen				-1.39	-1.22	-1.22	-2.89
Twijfelende christenen				-2.13	-2.12	-2.12	-2.68
Rest				-2.32	-2.47	-2.65	-1.23
Vrijzinnig				-2.31	-2.41*	-2.38*	-1.95
Elitair mediagebruik				-1.06	-1.03*	-1.05*	-.48
Locatie (Ref. cat: Gent)						1.50	.72
Traditionalisme							4.71***
Onveiligheidsgevoelens							5.56***
Schoolkenmerken							
% Moslims					-.23***	-.23***	-.23***
% Hoog opgeleide ouders					-.16*	-.15*	-.16***
Samenvattende gegevens							
N	2028	1994	1966	1612	1612	1612	1474
Variantie leerling	268.65	265.97	265.50	259.07	259.14	259.13	224.70
Variantie school	35.40	34.76	34.71	23.48	13.45	12.97	8.76
Intraschoolcorrelatie	11.64%	11.56%	11.56%	8.31%	4.93%	4.77%	3.75%
Totaal verklaarde variantie		1.09%	1.26%	7.07%	10.35%	10.51%	23.22%
Verklaarde variantie level 1 (leerlingen)		1.00%	1.17%	3.57%	3.54%	3.54%	16.36%
Verklaarde variantie level 2 (school)		1.81%	1.95%	33.67%	62.01%	63.36%	75.25%

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Er is eveneens een effect van de mediavoorkeur. Jongeren met een minder populaire en een wat meer elitaire mediavoorkeur staan minder negatief ten opzichte van moslims (zie model 5, tabel 8.3). Ook dit effect verdwijnt na controle voor de houdingen. In dit geval dan na controle voor de onveiligheidsgevoelens.[83] Het werd al herhaaldelijk vastgesteld dat een populaire mediavoorkeur gepaard gaat met hogere onveiligheidsgevoelens (Elchardus, De Groof, & Smits, 2008). Het is omdat populaire media de mensen onveiligheidsgevoelens aanpraten dat de jongeren die een voorkeur hebben voor dat soort media negatiever staan ten opzichte van moslims.

Het taalgebruik heeft geen effect. Er is evenmin een verschil tussen de steden Gent en Antwerpen. Allochtonen staan minder negatief ten opzichte van moslims dan autochtonen. De negatieve houding neemt toe met de leeftijd van de jongeren. Meisjes hebben een veel minder negatieve houding dan jongens. Dit genderverschil wordt nagenoeg altijd vastgesteld, meisjes stellen zich in nagenoeg alle opzichten verdraagzamer op dan jongens.

De samenstelling van de school heeft eveneens effecten. In scholen met een concentratie kinderen met hoogopgeleide ouders hebben de jongeren, ongeacht hun eigen kenmerken, een minder negatieve houding. Dit is waarschijnlijk een conformisme-effect: de houding past zich aan de houding aan die in een bepaalde omgeving dominant is. De houding tegenover moslims wordt ook positiever naarmate de proportie moslims op school groter wordt. Hier zien we dus een bevestiging van de contact-hypothese. Die twee kenmerken dragen ook sterk bij tot het verklaren van de verschillen tussen de scholen (de 'intraschoolcorrelatie'). In het uiteindelijke model is 75% van de variatie die aan de scholen kan worden toegeschreven, verklaard. Dat betekent dat de belangrijke verschillen tussen de scholen voor wat betreft de houdingen ten opzichte van de moslims weergegeven zijn in het model. Deze hebben vooral te maken met enerzijds kenmerken van de scholen, zoals de porportie leerlingen met hoogopgeleide ouders en de proportie moslimleerlingen, anderzijds met leerlingenkenmerken, en dan in het bijzonder hun mate van traditioneel conservatisme en hun mate van onveiligheidsgevoelens.

De meest opvallende bevindingen zijn inderdaad de bijzonder sterke effecten van het traditioneel conservatisme en van de onveiligheidsgevoelens. Het opnemen van die variabele eigenschappen in het model verklaart de eerder waargenomen effecten van het opleidingspeil van de ouders, van de onderwijsvorm en van de mediavoorkeur, en doet de proportie verklaarde variante op individueel niveau toenemen met 100%, op schoolniveau met 10% en in het totaal met 53%. Beide variabelen zijn gemeten als (gestandaardiseerde) factorscores. Dat betekent dat een verschuiving van een standaardafwijking op de schaal voor onveiligheidsgevoelens een verhoging van gemiddeld 5.5 punten op de schaal voor antimoslimhoudingen veroorzaakt, en een verhoging van

83. Dit werd nagegaan op basis van een model waarin wel voor traditionalisme, maar niet voor onveiligheidsgevoelens werd gecontroleerd. In dat model blijft het effect van mediavoorkeur bestaan (b = -1.06*).

het traditioneel conservatisme met een standaardafwijking leidt naar een gemiddelde verhoging van de antimoslimgevoelens met 4.7 punten.

Het effect van onveiligheidsgevoelens op de houding ten opzichte van moslims kan mijns inziens worden verklaard (zie ook Elchardus, De Groof, & Smits, 2008) omdat onveiligheidsgevoelens in grote mate een gevolg zijn van mediavoorkeur en verwerking van gevoelens van onbehagen, veel meer dan van slachtofferschap of reëel risico. Daarom worden die gevoelens geprojecteerd op een reëel geachte en concrete bedreiging. Wat vreemd lijkt, komt daarvoor in aanmerking, omdat er gemakkelijk een associatie wordt gemaakt tussen het vreemde en het bedreigende. In Vlaanderen wordt 'vreemd' door veel mensen geassocieerd met moslim of met mensen afkomstig uit moslimlanden. Eens die associatie gelegd, wordt ze gemakkelijk bevestigd omdat, onder meer in het nieuws, het verband tussen moslim en misdaad geregeld bevestiging vindt.

De bevindingen tonen aan dat de verwachting die steunt op de analyse van de islamkritiek – dat de mensen die het religieus geïnspireerde traditioneel conservatisme van de moslims verwerpen negatieve houdingen tegenover moslims ontwikkelen – dient te worden verworpen. Misschien kan zo'n houding worden waargenomen bij hoogopgeleiden, maar geenszins bij de secundaire scholieren, integendeel. Het zijn, ironisch genoeg, de jongens en meisjes die in hun opvattingen vrij dicht staan bij de moslimjongeren, en tot op zekere hoogte het traditioneel conservatisme van die jongeren delen, die zich bijzonder negatief tegen moslims opstellen. Dit belicht nogmaals het sterke effect van een traditioneel conservatief, autoritair en op homogeniteit gericht beeld van mens en samenleving op etnisch vooroordeel.

5. Antisemitisme

Zoals blijkt uit tabel 8.4 zijn de verschillen in antisemitisme tussen de religieuze groepen immens. Tussen kernchristenen, randchristenen, vrijzinnigen en ongelovigen bestaan verschillen, maar die zijn niet statistisch significant. Het zijn de moslimjongeren die zich van de anderen onderscheiden door een veel hoger niveau van antisemitisme. Tussen vrijzinnigen en strikte moslims is er een nettoverschil van gemiddeld 21 punten op de schaal voor antisemitisme (dat is een standaardafwijking verschil). Het verschil in graad van antisemitisme tussen vrijzinnigen en strikte moslims is met andere woorden tien keer groter dan het verschil in antisemitisme tussen kinderen van hoog- en kinderen van laagopgeleide ouders.

Het verschil tussen de moslimjongeren en de andere jongeren beperkt zich daarenboven niet tot een verschil in de mate van antisemitisme. De factoren die het antisemitisme beïnvloeden, zoals het onderwijsniveau van de ouders of de onderwijsvorm van de jongeren, hebben ook een heel verschillend effect bij moslims en niet-moslims. Dat betekent dat het weinig zin heeft een globaal model voor moslims en niet-moslims samen te presenteren. Afzonderlijke modellen voor de twee groepen zullen worden besproken.

Tabel 8.4. Antisemitisme bij scholieren 2de en 3de graad secundair onderwijs in gent en antwerpen, naar religieuze zelfidentificatie, in model gecontroleerd voor leeftijd, geslacht, evaluatie van het inkomen, opleiding ouders, onderwijsvorm, taalgebruik, mediagebruik, allochtone of autochtone status, en percentage kinderen van hoogopgeleide ouders en percentage moslims in de school (n = 2.122).

Levensbeschouwelijke zelfidentificatie	B
Vrijzinnig	-2.40
Kerkelijk christen	-1.00
Randkerkelijk christen en twijfelend christen	-.10
Ongelovig en onverschillig (Ref. cat)	.00
Niet-strikte moslim	16.22
Strikte moslim	18.77

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

5.1 Het antisemitisme van niet-moslims

Model 2 in tabel 8.5 laat zien dat bij niet-moslims het antisemitisme afneemt met de leeftijd, groter is bij jongens dan bij meisjes, lager is als de leerlingen hoogopgeleide ouders hebben en veel lager is als zij in het aso zitten. Het antisemitisme is ook lager in het tso dan in het bso. Het is, controlerend voor de andere invloeden, ook hoger in Antwerpen dan in Gent. De samenstelling van de schoolbevolking, percentage leerlingen met hoogopgeleide ouders en percentage moslimleerlingen, heeft hier geen effect. De variatie op schoolniveau, die al niet erg groot was om te beginnen, wordt volkomen verklaard door de individuele kenmerken (vooral dan het geslacht van de leerling, het opleidingsniveau van de ouders en de onderwijsvorm waarin de leerling schoolloopt). De evaluatie van het inkomen, het taalgebruik en het mediagebruik hebben evenmin een effect. Tussen de levensbeschouwelijke groepen (het gaat hier om niet-moslims) zijn er evenmin significante verschillen. De hele reeks variabelen biedt slechts een heel zwakke verklaring van de variatie in antisemitisme (3%) en deze kan worden toegeschreven aan het geslacht, de onderwijsvorm, de locatie en het opleidingspeil van de ouders. Daarmee werden al vaak in het onderzoek naar vooroordelen vastgestelde regelmaten bevestigd. Opmerkelijk is wel het sterke effect van de onderwijsvorm. Het antisemitisme blijkt vooral bij jongeren in het beroepsonderwijs en in mindere mate het technisch onderwijs te bestaan. Het gemiddelde verschil tussen bso en aso jongeren bedraagt 11 punten (netto, na controle voor de andere invloeden), wat toch bijzonder veel is. Daarnaast is er ook de vaststelling dat het antisemitisme in Antwerpen betekenisvol hoger ligt dan in Gent (gemiddeld vier punten netto). Dat is waarschijnlijk het gevolg van een grotere aanwezigheid van joden in die stad en waarschijnlijk vooral van de zichtbare aanwezigheid van de chassidische joden, die enerzijds in het straatbeeld opvallen door de zwarte kledij, de grote hoeden, de peyos en baarden, en de hoofddoeken of pruiken van de vrouwen, en anderzijds een gemeenschap vormen die weinig contact zoekt met andere gemeenschappen.

Tabel 8.5. Resultaten multilevelanalyses ter verklaring van antisemitisme bij niet-moslim jongeren (2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent) uit het secundair onderwijs (modellen 1-4).

	Niet-moslims			
	0-Model	Model 1	Model 2	Model 3
	b	b	b	b
Intercept	37.25***	65.69***	61.69***	60.39***
Level 1-Individuele kenmerken				
Leeftijd		-.70*	-.76*	-.63*
Geslacht (Ref. cat: vrouw)		4.01***	4.25***	-.48
Inkomen		-.18	-.13	-.17
Hoogste opleidingsniveau ouders (Ref. cat: laag opgeleid)		-2.57**	-2.47*	-2.58**
Onderwijsvorm leerlingen (Ref. cat: bso)				
Aso+kso		-10.54***	-11.31***	-8.74***
Tso		-3.46**	-3.71**	-3.24*
Gebruik Nederlands		-2.45	-2.29	1.14
Religie (Ref. cat: ongelovige of onverschillig)				
Kerkelijke christenen		-1.32	-1.50	-6.01**
Rand- & twijfelende christenen		-1.38	-1.27	-2.05*
Rest		-1.01	-1.17	-1.87
Vrijzinnig		-2.51*	-2.31	-1.59
Elitair mediagebruik		-.77	-.88	-.63
Locatie (Ref. cat: Gent)			4.13***	3.83***
Traditionalisme				6.98***
Level 2 – Schoolkenmerken				
%Moslims		-.076	-.690	-.102**
%Hoogopgeleide ouders		-.098*	-.057	-.064
Samenvattende gegevens				
N	2095	1642	1642	1537
Variantie leerling	303.6	294.1	294	267.5
Variantie school	33.60	4.082	.44	.39
% Variantie schoolniveau	10.0%	1.4%	.2%	.1%
% Verklaarde var. studentniveau		3.1%	3.2%	11.9%
% Verklaarde var. schoolniveau		86.3%	98.5%	98.5%

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 8.6. Resultaten multilevelanalyses ter verklaring van antisemitisme bij moslimjongeren (2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent) (modellen 0-3).

	Moslims				
	0-Model	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
	b	b	b	b	b
Intercept	56.27***	49.69***	58.38***	57.87***	50.78***
Level 1 – Individuele kenmerken					
Leeftijd		.08	-.20	-.23	.27
Geslacht (Ref. cat: vrouw)		8.62***	8.75***	8.70***	2.87
Inkomen		.70	.59	.58	.13
Hoogste opleidingsniveau ouders (Ref. cat: laagopgeleid)		-.67	.02	-.05	-2.25
Onderwijsvorm leerlingen (Ref. cat: bso)					
Aso+kso		-5.94*	-4.99	-5.28*	-2.90
Tso		1.23	1.82	1.69	2.01
Gebruik Nederlands		-2.30	-2.30	-2.61	-2.21
Strikte moslims (Ref. cat: niet strikt)		2.65	2.32	2.39	2.81
Elitair mediagebruik		1.11	1.15	1.18	-.24
Locatie (Ref. cat: Gent)				1.21	1.50
Traditionalisme					7.67***
Level 2 – Schoolkenmerken					
%Moslims			.03	.03	-.03
%Hoogopgeleide ouders			-.11	-.10	-.13
Samenvattende gegevens					
N	679	516	516	516	424
Variantie leerling	448.8	436.2	432.9	432.6	404.4
Variantie school	32.16	.881	.00	.00	.00
% Variantie schoolniveau	6.7%	.20%	.00%	.00%	.00%
% Verklaarde var. studentniveau		2.8%	3.5%	3.6%	9.9%
% Verklaarde var. schoolniveau		97%	100%	100%	100%

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Het is boeiend om na te gaan of het verband tussen traditioneel conservatisme en etnisch vooroordeel, dat zo sterk bij de antimoslimgevoelens speelde, ook een invloed heeft op het antisemitisme. Dat blijkt het geval te zijn (vergelijk model 3 met model 2). De verklaarde variantie neemt toe met 275% van 3 naar 12% en het effect van

traditioneel conservatisme is sterk, een toename van een standaardafwijking op de schaal voor traditioneel conservatisme stemt overeen met gemiddeld een toename van zeven punten op de schaal voor antisemitisme. Door de controle op het traditioneel conservatisme verdwijnt ook het verschil tussen meisjes en jongens. Dat was er omdat jongens conservatiever zijn dan meisjes. Opvallend is echter wel dat de andere effecten allemaal wel beroerd worden door de controle op traditioneel conservatisme, maar niet verdwijnen en eigenlijk weinig aan belang inboeten. Daarop is een uitzondering. Terwijl we voor de controle op traditioneel conservatisme geen statistisch significante verschillen zien tussen de levensbeschouwelijke groepen, zien we die na de controle wel. De christenen, vooral de kernchristenen, maar ook de randchristenen, blijken na controle merkelijk minder antisemiet. Dat zijn de groepen die, in vergelijking met de andere levensbeschouwelijke groepen, meer traditionele conservatieven tellen. Houdt men daar rekening mee, dan blijkt het antisemitisme van die groepen lager dan dat van de andere levensbeschouwelijke groepen.

5.2 Het antisemitisme van moslims

Het opvallende bij de moslims is dat, na controle voor het traditionalisme, geen van de andere variabelen in het model nog een effect heeft, noch de individuele, noch de schoolkenmerken, of anders gesteld, moslims hebben een hoog niveau van antisemitisme ongeacht hun persoonlijke kenmerken, opleiding van hun ouders, onderwijsvorm, taalgebruik, mediagebruik, inkomen van hun gezin of de stad waar ze wonen (zie tabel 8.6 model 4). Traditioneel conservatisme heeft, net als bij de niet-moslims, een heel sterk effect (b = 7.6). Als dat kenmerk aan het model wordt toegevoegd, neemt de verklaarde variantie toe met 183% tot 10%. Dat is nog steeds betrekkelijk weinig. De moslimjongeren blijken in een milieu te zitten waarin het antisemitisme wordt aangezwengeld, ongeacht de andere kenmerken van de jongeren of van de scholen waar hij of zij naartoe gaat.[84] Het enige kenmerk dat ertoe doet is het traditioneel conservatisme van de jongeren dat op zich alleen al nagenoeg 10% van de variatie antisemitisme bij de moslimjongeren verklaart.

Om aanschouwelijk voor te stellen wat de modellen ons leren, maken we contrastgroepen op basis van kenmerken die een belangrijke rol blijken te spelen bij de mate van antisemitisme. De eerste groep bestaat uit niet-moslims die schoollopen in het aso, hoogopgeleide ouders hebben en bij de 25% van de onderzoeksbevolking behoren

84. Om na te gaan of dat inderdaad kan worden toegeschreven aan een milieu dat wordt afgebakend door een gedeelde religieuze overtuiging werd ook een model geschat waarin het onderscheid werd gemaakt tussen mensen van Marokkaanse, Turkse en andere origine. Mocht er tussen jongeren van Marokkaanse en Turkse origine grote verschillen bestaan in antisemitisme, dan zou men kunnen twijfelen aan de stelling dat de gedeelde religie het cruciale afbakeningscriterium is. Zo'n verschillen zijn er echter niet. Met de mensen van een andere origine als referentiegroep ligt de gemiddelde score van de jongeren van Turkse origine 6.4 punten hoger, die van Marokkaanse origine 7.1 punt hoger. Tussen die twee effecten is er geen statistisch significant verschil. Het belangrijke lijkt het gemeenschappelijke kenmerk dat zij hebben, het geloof.

met de laagste score op traditioneel conservatisme. Dit zijn met andere woorden de progressieve, autochtone jongeren uit de 'betere' sociale klasse. Antisemitisme komt bij hen nauwelijks voor. De instemming met negatieve uitspraken varieert van 3 tot 11%, akkoord met de twee positieve uitspraken varieert tussen de 51 en 81%. Haast niemand van hen (4%) is niet akkoord met de positieve uitspraken.

Tabel 8.7. Antisemitisme van vier contrastgroepen.

	Progressieve hoge klasse, niet-moslims	Conservatieve, lage klasse, niet-moslims	Progressieve moslims	Conservatieve moslims
De meeste joden denken dat zij beter zijn dan anderen	10.7	21.2	34.6	55.2
Als je met joden zaken doet, moet je extra goed oppassen	9.3	32.7	46.2	53.3
De joden willen alles domineren	7.1	14.6	42.3	52.9
Joden hebben in dit land veel te veel invloed	6.6	18.3	32.0	41.0
Het is best joden te vermijden	3.4	21.3	11.5	46.3
Joden zetten aan tot oorlog en geven anderen de schuld ervan	3.2	12.6	26.9	59.2
Joden zijn hardwerkende mensen	51.2	20.2	30.8	29.3
Joden zijn evenveel te vertrouwen als iedereen	80.8	26.0	42.3	18.7
N	413	104	26	320

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

De tweede contrastgroep bestaat eveneens uit niet-moslims, maar hun ouders zijn laaggeschoold, zij volgen les in het bso en behoren tot de 25% van de onderzoeksbevolking met de meest traditioneel conservatieve uitspraken. Zij zijn met niet zo veel (N = 104), omdat er bij de zogeheten autochtone Vlamingen betrekkelijk weinig traditioneel conservatieven zijn. Wat antisemitisme betreft, krijgen we hier meteen een heel ander beeld. De instemming met negatieve uitspraken varieert van 15 tot 21% en de instemming met positieve uitspraken valt terug op 20 en 26%. Telkens is ongeveer een kwart het oneens met de positieve uitspraken. Het verschil tussen de progressieve hoge-klasse jongeren en conservatieve arbeiderskinderen is bijzonder groot. Uitzonderlijk groot zijn de verschillen voor de uitspraken dat men joden moet mijden en dat zij te vertrouwen zijn. Van de progressieve hoge-klasse jongeren is 81% van oordeel dat joden evenveel te vertrouwen zijn als iedereen, en is 3% van oordeel dat men ze best mijdt. Van de contrastgroep wil 23% ze mijden en is slechts 26% van oordeel dat ze te vertrouwen zijn. Dit wijst erop dat vooral het traditioneel conservatisme met zijn nadruk op etnische en ethische homogeniteit een rol speelt: de ander is niet te vertrouwen en wordt best gemeden.

De derde groep bestaat uit de moslimjongeren die behoren tot de 25% meest progressieve deel van de onderzoeksbevolking. Zij zijn met bijzonder weinig (N = 26) omdat er bitter weinig progressieve moslimjongeren zijn. Het gaat om een bevolkingsgroep waarvan ook de jongeren zich overwegend traditioneel-conservatief opstellen. Gezien de bescheiden omvang van de groep moeten de percentages hier voorzichtig worden geïnterpreteerd. We zien dat zij voor vijf van de acht uitspraken een meer antisemitische positie innemen dan de conservatieve lage klasse autochtone jongeren. Dit wijst erop dat zelfs in de kleine kring van progressieve moslims het antisemitisme een hoge vlucht neemt. Op een uitzondering na gaat met de negatieve uitspraken 27 tot 46% akkoord. De uitzondering is dat men joden moet mijden, waar slechts 11% mee akkoord gaat (het lijkt een kenmerk van progressieven dat zij andere groepen niet mijden, ook al vellen ze er een betrekkelijk negatief oordeel over). Met de twee positieve uitspraken gaat in deze groep 31 en 42% akkoord. Dat is merkelijk meer dan in de vorige groep, maar nagenoeg de helft van de niet-moslim progressieve groep.

De vierde en laatste groep wordt gevormd door de traditioneel conservatieve moslims. Het is een grote groep (N = 320) omdat bijna de helft van de moslimjongeren behoort tot de 25% meest conservatieve leden van de onderzoeksbevolking. Het percentage dat akkoord gaat met de negatieve uitspraken varieert in deze groep van 41 tot 59%, de instemming met de positieve uitspraken ligt op 19 en 29%. De positieve uitspraken worden door veel meer jongeren in deze groep verworpen dan aanvaard. Het antisemitisme bij de conservatieve moslims ligt veel hoger dan bij de progressieve moslims, wat al duidelijk was op basis van het effect van traditioneel conservatisme dat werd waargenomen in tabel 8.6, maar het verschil tussen de twee onderscheiden moslimgroepen is veel kleiner dan dat tussen de twee andere contrastgroepen. Dit toont nogmaals aan dat de islam een groep afbakent waarbinnen, ongeacht andere kenmerken en slechts matig geremd door het verlaten van traditioneel conservatieve standpunten, het antisemitisme zich sterk ontwikkelt.

6. Besluit

Bij ongeveer een kwart van de niet-moslimjongeren in Antwerpen en Gent leven negatieve tot zeer negatieve opvattingen over moslims. Bij iets meer dan 40% van die jongeren leven geen noemenswaardige vooroordelen ten opzichte van moslims. Een derde van de jongeren neemt een wat twijfelende tussenpositie in. Dat beeld verschilt niet grondig van wat al eerder in Brussel werd opgetekend. Vooroordelen ten opzichte van moslims bestaan bij een niet verwaarloosbaar deel van de jonge Vlamingen, maar de groep met een positieve houding of alleszins een niet-bevooroordeelde houding is veel groter dan die met een negatieve houding. Dat neemt niet weg dat de opvattingen van die laatste groep zorgwekkend zijn en wijzen op een sterke afwijzing: 22% verwijt de moslims een gebrek aan respect voor de Europese cultuur en levenswijze, 24% acht

de levenswijze van de moslims onverenigbaar met de westerse levenswijze, 20% is van oordeel dat de moslims geen kans moeten krijgen om hun geloof in België te beleven.

De anti-moslimhoudingen blijken weinig te maken te hebben met de levensomstandigheden, en vooral te zijn beïnvloed door communicatieprocessen en de opvattingen die op die manier worden verspreid. Men vindt negatieve houdingen vooral bij de kinderen van laagopgeleide ouders, die schoollopen in het beroepsonderwijs en een populaire mediavoorkeur hebben. Die verbanden worden echter volledig verklaard door twee houdingen, traditioneel conservatisme en de onveiligheidsgevoelens. In het licht van de bestaande literatuur mag dat laatste effect niet worden geïnterpreteerd als een gevolg van reëel risico of slachtofferschap. Het dient te worden beschouwd als hoofdzakelijk een gevolg van mediagebruik. Een voorkeur voor populaire media gaat gepaard met hogere gevoelens van onveiligheid en psychologische processen verbinden een gevoel van bedreiging met het vreemde en de vreemde. Eens zo'n associatie is tot stand gekomen, bieden populaire media voldoende bevestiging van de band tussen mensen van Marokkaanse en Turkse oorsprong en criminaliteit (22% van de jongeren is trouwens van oordeel dat veel moslims criminelen zijn).

Het effect van het traditioneel conservatisme is eveneens heel sterk. Een meer conservatieve houding gaat gepaard met een veel grotere mate van anti-moslimgevoelens. De verwachting dat precies de progressieve jongeren, die autoritaire relaties verwerpen, voor gendergelijkheid en tegen genderstereotypering zijn, die het recht op een seksuele voorkeur verdedigen, zich negatief ten opzichte van de moslims zouden opstellen, vindt dus helemaal geen bevestiging. Integendeel, het zijn de jongeren die de traditioneel conservatieve opvattingen met de moslimjongeren delen, die zich negatief ten opzichte van moslims opstellen. Traditioneel conservatisme werkt etnisch vooroordeel sterk in de hand, waarschijnlijk ter wille van zijn voorkeur voor homogeniteit en zijn neiging de eigen opvattingen natuurlijk en vanzelfsprekend te achten, en het andere snel als een bezoedelende afwijking te beschouwen.

Het heeft weinig zin het antisemitisme te beschrijven voor alle Vlaamse jongeren. De mate van antisemitisme verschilt immers hemelsbreed tussen de moslims en de niet-moslims. Van de laatste kan ongeveer 10% als een antisemiet worden omschreven, van de eersten 45 à 50%. In het algemeen dient te worden vastgesteld dat de moslimjongeren meer etnische vooroordelen hebben dan de niet-moslimjongeren. Dat komt ook heel sterk tot uiting in de mate waarin op basis van laakbare gebeurtenissen wordt veralgemeend. 12% van de Vlaamse niet-moslimjongeren is van oordeel dat in elke moslim een potentiële terrorist schuilt. Dat is pijnlijk veel, maar veel minder dan de 51% Vlaamse moslimjongeren die in elke jood een oorlogsstoker zien.

De mate van traditioneel conservatisme heeft een heel groot effect op het antisemitisme van de niet-moslims, maar naast dat effect blijven ook andere invloeden bestaan. Het antisemitisme van de niet-moslimjongeren is ook hoger als de jongeren laaggeschoolde ouders hebben, in het beroeps- of technisch onderwijs zitten en in Antwerpen wonen. Terwijl er voor de houdingen ten opzichte van moslims geen verschil is tussen Gent

en Antwerpen, zien we, althans bij de niet-moslimjongeren, wel een verschil voor het antisemitisme. Dat is groter in Antwerpen, waarschijnlijk ten gevolge van de zichtbare aanwezigheid van chassidische joden.

Er doet zich ook een opmerkelijk effect van de religie voor. Oorspronkelijk is er geen effect van religie en levensbeschouwing (het gaat hier enkel om niet-moslims) en ziet men de laagste graad van antisemitisme bij de vrijzinnigen, maar de verschillen zijn niet statistisch significant. De kerkse christelijke jongeren zijn conservatiever op een traditionele wijze. Houdt men daarmee rekening, dan ziet men dat zij een lagere graad van antisemitisme hebben dan de andere levensbeschouwelijke groepen. Dit kan worden beschouwd als een bevestiging van de stelling van Billiet, dat er in het christelijke milieu een sociaal katholicisme is gegroeid dat verdraagzaamheid bevordert. Het effect daarvan komt echter pas aan het licht nadat wordt rekening gehouden met het traditioneel conservatisme dat vooroordeel in de hand werkt.

Het opvallende van het antisemitisme van de Vlaamse moslimjongeren is dat het, behalve door het traditioneel conservatisme, door geen van de andere factoren waarmee rekening werd gehouden, wordt beïnvloed. Het is hoog, ongeacht leeftijd, geslacht, opleiding van de ouders, inkomen, onderwijsvorm, taalgebruik, mediavoorkeur en schoolsamenstelling. Zelfs de stad waarin ze wonen, maakt voor hen geen verschil. In tegenstelling tot de niet-moslims hoeven zij geen chassidische joden te zien om gemakkelijker ten prooi te vallen aan antisemitisme. Enkel de mate van traditioneel conservatisme heeft een effect. Dat op zich verklaart ongeveer 10% van de variatie van antisemitisme bij moslims. De afwezigheid van de andere effecten suggereert dat de islam een sociaal milieu afbakent waarin de communicatieprocessen sterk bijdragen tot antisemitisme.

Bibliografie

Allen, C., & Nielsen, J. (2002). *Islamophobia in the EU after 11 September 2001*. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.

Allport, G.W. (1954) *The nature of prejudice.* New York: John Wiley.

Allport G.W., & Kramer, B. (1946). Some roots of prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology, 5,* 9-30.

Almond, G.A., & Verba, S. (1963). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press.

Bandura, A., & Walters, R.H. (1969). *Social Learning and Personality Development*. London: Holt, Rinehart and Winston.

Batson, C.D., Schoenrade, P.A., & Ventis, W.L. (1993). Brothers-and-Sisters or Scheep-and-Goats? In C.D. Batson, P.A. Schoenrade, & W.L. Ventis (Eds.), *Religion and the Individual. A Social Psychological Perspective* (pp. 293-330). New York: Oxford University Press.

Battini, M. (2009). The Birth of an Anti-Jewish Anti-Capitalism. *Constellation 16*,4, 615-33.

Bergmann, W., & Erb, R. (2003). *Anti-Semitism in the late nineties. Germans or Foreigners? Attitudes towards ethnic minorities in post-unification Germany.* In R. Alba, P. Schmidt, & W. Wasmer (Eds.), Title of book (pp.xx-xx). New York: Palgrave Macmillan.

Billiet, J., Carton, A., & Huys, R. (1990). *Onbekend of onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten.* Leuven: Sociologisch onderzoeksinstituut.

Billiet, J., Carton, A., & Eisinga, R. (1995). Contrasting effects of church involvement on the dimensions of ethnocentrism: An empirical study among flemish catholics. *Social Compass, 42*(1), 97-107.

Billiet, J., Eisinga, R., & Scheepers, P. (1996). Ethnocentrism in the Low Countries. A Comparative perspective. *New Community, 22*(3), 401-416.

Bilsky, L. (2009). Muslim headscarves in France and army uniforms in Israel: a comparative study of citizenship as mask. *Patterns of Prejudice 43*(3-4), 287-311.

Bîrzéa, C., Kerr, D., Mikkelsen, R., Froumin, I., Losito, B., Pol, M., & Sardoc, M. (2004). *All-European Study on Education for Democratic Citizenship Policies.* Strasbourg: Council of Europe – DG IV.

Bleich, E. (2009). Where do Muslims stand on ethno-racial hierarchies in Britain and France? Evidence from public opinion surveys, 1988-2008. *Patterns of Prejudice 43*(3-4), 379-400.

Bobo, L. (1983). 'Whites' opposition to busing: symbolic racism or realistic group conflict. *Journal of personality and Social Psychology*, 45, 1196-1210.

Bostom, A., & Warraq, I. (2008). *The Legacy of Islamic Anti-Semitism: From Sacred Texts to Solemn History*. Amherst NY: Prometheus Books.

Brustein, W. I. (2003). *Roots of Hate: Anti-Semitism in Europe before the Holocaust*. Cambridge: Cambridge University Press.

CIDREE (2000). *Relationship between the Development of European and National Identity and the School Curriculum in Selected European States.* Enschede: Consortium of Institutions for Development and Research in Education in Europe.

Coenders, M. (2001). *Nationalistic attitudes and ethnic exclusionism in a comparative perspective: an empirical study of attitudes towards the country and ethnic immogrants in 22 countries.* Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.

Cohen, M. (1994). *Under Crescent and Cross. The Jews in the Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press.

Coleman, W. (2003). Anti-Semitism in Anti-Economics. *History of Political Economy, 35*(4), 759-777.

De Groof, S., & Elchardus, M. (2009). *Kwetsbaarheid, anomie, autoritarisme en etnocentrisme.* In M. Elchardus, & J. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische verklaring van etnocentrisme* (pp. 79-98). Leuven: LannooCampus.

De Groof, S., Elchardus, M., & Stevens, F. (2001). *Leerlingenparticipatie in het secundair onderwijs. Tussen theorie en praktijk.* Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Onderzoeksgroep TOR.

Douglas, M. (1966). *Purity and Danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo.* New York: Routledge and Kegan.

Dovidio, J.F., Gaertner, S. L., & Kawakami, K. (2003). Intergroup contact: The past, present and the future. *Group Process Intergroup Relations, 6*, 5-21

Dunn, K.M., Klocker, N. and Salabay, T. (2007). Contemporary racism and Islamaphobia in Australia: racializing religion, *Ethnicities* 7(4), 564-89.

Duriez, B., & Hutsebaut, D. (2000). The relation between religion and racism: The role of post-critical beliefs. *Mental Health, Religion & Culture, 3*(1), 85-102.

Elchardus, M. (2009). Etnisch vooroordeel als verwerkte kwetsbaarheid. In M. Elchardus, & J. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische verklaring van etnocentrisme* (pp.61-78). Leuven: LannooCampus.

Elchardus, M. (2009). Hoe worden vooroordelen over vreemden verklaard? Uitgangspunten en probleemstelling. In M. Elchardus, & J. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische verklaring van etnocentrisme* (pp. 15-38). Leuven: LannooCampus.

Elchardus, M., & Spruyt, B. (2012). Populisme en de zorg over de samenleving. *Sociologie, 8*(1), 114-133.

Elchardus, M., & Siongers, J. (2001). The Malaise of Limitlessness: An Empirical Study of the Relation between Detraditionalization, Meaningfulness and Malaise. *Ethical Perspectives 8*(3): 179-201.

Elchardus, M., & Siongers, J. (2007). Ethnocentrism, taste and symbolic boundaries. *Poetics 35*, 215-238.

Elchardus, M., Kavadias, D., & Siongers, J. (1999). Instroom of school? De invloed van scholen en andere socialisatievelden op de houdingen van leerlingen. *Mens en Maatschappij, 74*(3), 250-69.

Elchardus, M., Herbots, S., & Spruyt, B. (2011). Onverdraagzaam en repressief worden: de rol van school en media. *Sociologie, 7*(1), 43-68.

Elchardus, M., De Groof, S., & Smits, W. (2008). Rational fear or represented malaise. A crucial test of two paradigms explaining fear of crime. *Sociological Perspectives, 51*(3), 453-471.

Elias, N., & Scotson, J. L. (1976). *The established and the outsiders: a sociological enquiry into community problems.* London: Cass.

Fälter, J. W. (1991). *Hitlers Wähler.* München: Beck.

Fernandez, S. (2009). The crusade over the bodies of women. *Patterns of Prejudice 43*(3-4), 269-86.

Field, C.D. (2007). Islamophobia in contemporary Britain: the evidence of the opinion polls, 1988-2006. *Islam and Christian-Muslim Relations, 18*(4): 447-77.

Fish, S. (1980). *Is There a text in This Class?* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Fuchs, M. (2003). Rechtsextremismus von Jugendlichen. Zur Erkläringskraft verschiedener theoretischer Konzepte. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 55*(4), 654-678.

Giles, M., & Hertz, K. (1994). Racial threat and partisan identification. *American Political Science Review, 88*, 317-326.

Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience.* New York: Harper and Row.

Gonzalez, K., Verkuyten, M., Weesie, J., & Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in The Netherlands: testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology 47*, 667-85.

Gottschalk, P., & Greenberg, G. (2008). *Islamophobia: making Muslims the enemy*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.

Grant, P.R., & Brown, R. (1995). From ethnocentrism to collective protest: responses to relative deprivation and threats to social identity. *Social Psychological Quarterly, 58*(3), 195-212.

Hagendoorn, L., & Nekuee, S. (Eds.) (1999). *Education and racism. A cross national inventory of positive effects of education on ethnic tolerance.* Alderschot: Ashgate.

Hagendoorn, L., & Sniderman, P.M. (2001). Experimenting with a national sample: a Dutch survey of prejudice, *Patterns of Prejudice 35*(4): 19-31.

Hainmüller, J., & Hiscox, M. (2007). Educated preferences: Explaining attitudes towards immigration in Europe. *International Organization*, 61 (2), 399-442.

Helbling, M. (2010). Islamophobia in Switzerland: a new phenomenon or a new name for xenophobia? In S. Hug, & H.-P. Kriesi (Eds.), *Value change in Switzerland* (pp. 65-80). Lanham, MD: Lexington Press.

Hello, E., Scheepers, P., Vermulst, A., & Gerrics, J.R.M. (2004). Association between educational attainment and ethnic distance in young adults. Socialization by schools or parents? *Acta Sociologica, 47*(3):253-275.

Henry, P. J., & Hardin, C.D. (2006). The context hypothesis revisited. Status bias in the reduction of implicit prejudice in the United States and Lebanon. *Psychological Science, 17*(10), 862-868.

Ho, C. (2007). Muslim women's new defenders: Women's rights, nationalism and Islamophobia in contemporary Australia. *Women's Study International Forum, 30*(4), 290-8.

Horowitz, I. L. (2005). New Trends and Old Hatreds. *Society 43*(1), 44-50.

Hyman, H.H., & Sheatsley, P.B. (1954). The authoritarian personality. A methodological critique. In R. Christie, & M. Jahoda (Eds.), *Studies in the scope and method of the authoritarian personality* (pp. 50-122). New York: Free Press.

Jacobs, D., Abts, K., & Swyngedouw, M. (2001). *Verklaringen voor etnocentrisme. De rol van sociaal kapitaal, sociaal-economische onzekerheid, sociale integratie en gevoelens van discriminatie. Een verkenning. Vlaanderen Gepeild. De Vlaamse overheid en burgeronderzoek 2001*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Jenssen, A. T., & Engesbak, H. (1994). The many faces of education: why are people with lower education more hostile towards immigrants than people with higher education? *Scandinavian Journal of Educational Research, 38*(1), 33-50.

Kalin, I. (2011). Islamophobia and the limits of Multiculturalism. In J.L. Esposito, & I. Kalin (Eds.), *Islamophobia. The challenge of pluralism in the 21st century* (pp. 3-20). Oxford: University Press.

Kalkan, K.O., Layman, G.C., & Uslaner, E.M. (2009). Bands of others? Attitudes toward Muslims in contemporary American society. *The Journal of Politics 71*(3): 847-62.

Katz, S. T. (1994). *The Holocaust in Historical Context.* Oxford: Oxford University Press.

Kavadias, D. (2004). Voltooid verleden tijd? Het verband tussen kennis over de nazi-genocide en de democratische attitudes bij adolescenten in Brussel. *Res Publica, 46*(4), 535-554.

Kleg, M., & Yamamoto, K. (1998). As the world turns: ethno-racial distances after 70 years. *The Social Science Journal, 35*(2), 183-90.

Kracke, B., Oepke, M., Wild, E., & Noack, P (1998). Adolescents, families and German unification. The impact of social change on antiforeigner and antidemocratic attitudes. In J.E. Nurmi (Ed.), *Adolescents, cultures and conflicts. Growing up in Contemporary Europe (*pp.149-170). New York: Garland Publishing.

Krange, O. (2001). Anti-foreign sentiment among youth in Oslo: A matter of social stratification or individualized identity formation. *Young, 9*(3)43-67.

Krebs, D.L., & Denton, K. (2006). Explanatory limitations of cognitive-developmental approaches to morality. *Psychological review, 113*(3), 672-675.

Kuntzel, M. (2005). The Roots of Delusion. *Telos,* 132, 182-187.

Levine, R.A., & Campbell, D.T. (1972). *Ethnocentrism: theories of conflict, ethnic attitudes and group behavior*. New York: Wiley & Son.

Lewis, B. (1998). Muslim Anti-Semitism. *The Middle East Quarterly, 5*(2), 43-49.

Lutterman, K. G., & Middleton, R. (1970). Authoritarianism, anomia, and prejudice. *Social Forces 48*(4), 485-492.

Nie, N.H., Junn, J., & Stehlik-Barry, K. (1996). *Education and democratic citizenship in America.* Chicago: Chicago University Press.

Nizenberg, D. (2002). Conversion, Sex, and Segregation. Jews and Christians in Medieval Spain. *The American Historical review 107*(4), 1065-93.

Olzak, S. (1992). *The dynamics of ethnic competition and conflict*. Stanford: Stanford University Press.

Pargament, K.I., Trevino, K., Mohoney, A., & Silberman, I. (2007). They Killed the Lord: The Perception of Jews as Desecrators of Christianity as a Predictor of Anti-Semitism. *Journal for the Scientific Study of Religion 46*(2), 143-158.

Pelleriaux, K. (2001). *Demotie en burgerschap: de culturele constructie van ongelijkheid in de kennismaatschappij.* Brussel: VUBPress

Perliger, A., Canetti-Nisim, D., & Pedahzur, A. (2006). Democratic attitudes among high-school pupils: The role played by perceptions of class climate. *School Effectiveness and School Improvement, 17*(1), 119-140.

Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology 49,* 65-85.

Pettigrew, T.F., & Meertens, R.W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology 25*(1), 57-75.

Pettigrew, T.F. & Tropp L.R. (2000) Does intergroup contact reduce prejudice? Recent meta-analytic findings, in Oskamp, S. (ed.) *Reducing Prejudice and Discrimination*, Philadelphia: L. Erlbaum ass.: 93-114.

Radkiewicz, P. (2007). Several reasons why social anomie and political alienation may influence ethnocentric attitudes. The compensating role of authoritarian-paranoid beliefs. *Polish Psychological Bulletin, 38*(1), 5-14.

Ray, John J. (1991). Authoritarianism is a dodo: Comment on Scheepers, Felling and Peters. *European Sociological Review, 7*, 73-75.

Rippl, S. (2002). Bildung und Fremden-Feindlichkeit. Die Rolle schulischer und familialer Sozialisation zur Erklärung von Bildungsunterschieden im Ausmass von fremdenfeindlichen Einstellungen. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 51*(1), 135-146.

Roberts, A. H., & Rokeach, M. (1956). Anomie, authoritarianism, and prejudice: A replication. *American Journal of Sociology, 61*(4), 355-358.

Runciman, W. R. (1966). *Relative deprivation and social justice: a study of attitudes to social inequality in twentieth-century England.* Harmondsworth: Penguin Books.

Scheepers, P., Felling, A., & Peeters, J. (1992). Anomie, authoritarianism and ethnocentrism: Update of a classic theory and an empirical test. *Politics and the Individual 2,* 29-42.

Sheridan, L. P. (2006). Islamophobia Pre- and Post-September 11th, 2001. *Journal of Interpersonal Violence 21*(3), 317-336.

Siongers, J. (2001). Mogelijkheden en grenzen van de schoolse invloed op de burgerzin van jongeren. In Editor *Handboek Leerlingenbegeleiding* (pp. 35-48). Location: Publisher.

Siongers, J. (2007). *Van generatie op generatie. Een cultuursociologische benadering van de gelijkenissen in houdingen en smaken tussen ouders en hun adolescente kinderen.* Proefschrift ingediend met het oog op het behalen van de graad van Doctor in de sociale wetenschappen: Sociologie. Brussel: Vakgroep Sociologie/Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel.

Siongers, J. (2009). Het van geen vreemde hebben. De intergenerationele overdracht van etnocentrisme. In M. Elchardus, & J. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische verklaring van etnocentrisme* (pp. 117-138). Leuven: LannooCampus.

Siongers, J. (2011). Brusselse jongeren over andere culturen: van vijand tot lief. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 217-238). Leuven/Den Haag: ACCO.

Siongers, J. (2011). De contacthypothese getoetst bij Brusselse jongeren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 239-263). Leuven/Den Haag: Acco.

Sniderman, P. M., & Hagendoorn, L. (2007). *When ways of life collide. Multiculturalism and its discontents in the Netherlands.* Princeton: Princeton University Press.

Spruyt, B. (2009). Geleerd door ervaring: over de gevolgen van ongelijkheid in het onderwijslandschap voor etnische vooroordelen. In M. Elchardus, & J. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische verklaring van etnocentrisme* (pp. 211-232). Leuven: LannooCampus.

Spruyt, B. (2009). Och, 't is maar tv... over de (complexe) relatie tussen etnische vooroordelen en tv-gebruik. In M. Elchardus, & J. Siongers (Eds.), *Vreemden. Naar een cultuursociologische verklaring van etnocentrisme* (pp. 233-254). Leuven: LannooCampus.

Spruyt B. & M. Elchardus (2012) *Are anti-Muslim feelings more widespread than anti-foreigner feelings. Evidence from two split sample experiments*, Ethnicities. First online version, June 14, 2012.

Stolz, J. (2005). Explaining Islamophobia: A Test of Four Theories Based on the Case of a Swiss City. *Swiss Journal of Sociology, 31*(3), 547-66.

Strabac, Z., & Listhaug, O. (2008). Anti-Muslim prejudice in Europe: a multilevel analysis of survey data from 30 countries. *Social Science Research 37*(1), 268-286.

Studlar, D.T. (1979). Racial Attitudes in Britain: A causal Analysis. *Ethnicity, 6*(2), 107-122.

Torney-Purta, J., Lehmann, R., et al. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries: Civic Knowledge and Participation at Age Fourteen.* Amsterdam: IEA.

Tyler, T.R., & Lynd, E.A. (2002). Understanding the nature of fraternalistic deprivation: does group-based deprivation involve fair outcomes or fair traetment. In I. Walker, & H.J. Smith

(Eds), *Relative Deprivation. Specification, development and integration.* Cambridge: Cambridge University Press.

Vanhoutte, B. (2007). Allemaal anders, allemaal gelijk? Jongeren en etnocentrisme. In N. Vettenburg, et al. (Eds), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen van Jop-monitor 1* (pp. 209-16). Leuven: LannooCampus.

Verkuyten, M., & Zaremba, K. (2005). Interethnic relations in a changing political context. *Social Psychology Quarterly 68*(4), 375-386.

Verkuyten, M., Hagendoorn, L., & Masson, K. (1996). The ethnic hierarchy among minority and majority youth in the Netherlands. *Journal of Applied Social Psychology 26*(12), 1104-1118.

Vogt, W.P. (1997). *Tolerance and Education. Learning to live with diversity and difference.* London: Sage.

Wagner, U., & Zick, A. (1995). The relation of formal education to ethnic prejudice: its validity and explanation. *European journal of social psychology, 25*, 41-56.

Walker, I., & Pettigrew, T. F. (1984). Relative deprivation theory: an overview and conceptual critique. *British journal of Social Psychology, 23*(4), 249-274.

Warr, M. (1990). Dangerous situations: Social context and fear of victimization. *Social Forces, 68*(3), 891-907.

Wimmer, A. (2000). Racism in nationalised states: a framework for comparative research. In J. Ter Wal, & M. Verkuyten (Eds), *Comparative perspectives on racism (*pp. 47-72). Aldershot: Ashgate.

9. Bruggen bouwen in Vlaamse grootsteden: op zoek naar verklaringen voor sociale afstanden tussen verschillende culturen bij Antwerpse en Gentse jongeren

Jessy Siongers

1. Inleiding

Grootsteden vormen smeltkroezen van diverse culturen. Dit bleek reeds uit *Jong in Brussel* waar de culturele diversiteit van de totale populatie alsook deze van de jongeren die schoollopen in Brussel werd beschreven. Ook Antwerpen en Gent worden gekenmerkt door een toenemende diversiteit (zie ook hoofdstuk 1). Zo claimde Antwerpen in 2007 nog de op een na meest internationale stad ter wereld te zijn. Alleen Amsterdam zou hen nog de loef afsteken op het vlak van het aantal vreemde nationaliteiten (Gazet van Antwerpen, 23 augustus 2007). Ook Gent telt heel wat vreemde nationaliteiten. Toch doen er zich op het vlak van diversiteit ook heel wat verschillen voor tussen de twee grootsteden.

Vooreerst ligt het aantal en ook het aandeel inwoners van vreemde origine in Antwerpen nog beduidend hoger dan in Gent. In Antwerpen heeft 17.5% van de inwoners een vreemde nationaliteit, in Gent is dat slechts 12%. Het percentage personen van vreemde herkomst bedraagt in Gent 25%, in Antwerpen maar liefst 36% (tabel 9.2). Beide steden kennen echter een betekenisvolle toename van allochtonen het voorbije decennium (zie tabel 9.1). Net als in Brussel wordt de samenstelling van de Antwerpse en Gentse bevolking alsmaar diverser.

Niet alleen verschilt de omvang van de allochtone populatie in deze grootsteden, ook de samenstelling van deze niet-Belgische populatie is behoorlijk verschillend. Bijna een derde van de niet-Belgische populatie in Antwerpen wordt gevormd door mensen van Marokkaanse origine. De vier andere landen die de top vijf van herkomstlanden voor de Antwerpse bevolking samenstellen, zijn in dalende volgorde van voorkomen: Turkije, Nederland, Polen en (ex)Joegoslavië. In Gent vormen daarentegen de mensen van Turkse herkomst de grootste groep onder de allochtonen. De andere vier sterk aan-

wezige landen van herkomst zijn daar (in dalende volgorde van voorkomen): Bulgarije, Marokko, Nederland, voormalig USSR. Zowel naar Antwerpen als Gent immigreerden na de uitbreiding van de Europese Unie naar het Oosten toe, heel wat Oost-Europeanen. In Antwerpen ging het daarbij vooral om Polen, in Gent om Bulgaren.[85]

Tabel 9.1. Aantal en aandeel vreemdelingen* in Antwerpen en Gent (gegevens 2001 & 2011).

	Antwerpen		Gent	
Nationaliteit	**2001**	**2011**	**2001**	**2011**
Belg	390.508	406.735	208.797	216.835
Vreemde nationaliteit*	55.062	86.782	15.888	29.502
Totaal	***447.571***	***495.528***	***226.686***	***248.348***
% *Inwoners met vreemde nationaliteit*	12.30	17.51	7.01	11.88

*Vreemde nationaliteit: huidige niet-Belgische nationaliteit

Bron: gegevens 2011: Fod Economie.

Tabel 9.2. Aantal en aandeel personen van vreemde herkomst* naar herkomstgroep in Antwerpen en Gent (gegevens 2011).

	Antwerpen		Gent		Vlaams Gewest
Totaal	**188.045**	**35.7**	**62.923**	**25.4**	**14.6**
Nederland	17.400	3.5	3.262	1.3	2.6
West- en Midden-Europa	10.049	2.0	2.975	1.2	1.3
Noord-Europa	717	.1	249	.1	.1
Zuid-Europa	8.906	1.8	2.185	.9	1.4
Oost-Europa EU	13.536	2.7	9.683	4.0	1.1
Oost-Europa niet-EU	16.486	3.3	4.717	1.9	1.1
Turkije	18.324	3.7	20.159	8.1	1.8
Marokko	54.599	11.1	4.399	1.8	2.2
Ander land	44.549	9.0	14.776	6.0	2.9
Onbepaald	1.479	.3	338	.1	.1

*Vreemde herkomst: oudste niet-Belgische nationaliteit van de persoon zelf en bij diegenen die nog thuis wonen oudste niet-Belgische nationaliteit van de moeder (of de vader bij alleenstaande vaders)

Bron: Lokale Inburgerings- en Integratiemonitor Gemeente Antwerpen; Lokale Inburgerings- en Integratiemonitor Gemeente Gent.

Zoals uit hoofdstuk 1 reeds bleek, kunnen we deze diversiteit nog duidelijker vaststellen bij de ondervraagde jongeren in Gent en Antwerpen. In Antwerpen gaf 60% van

85. Dit heeft onder meer te maken met het feit dat heel wat Bulgaren van Turkse origine zijn en Turks spreken. De grote Turkse gemeenschap in Gent maakt Gent dan ook een interessante bestemmingsplaats voor Bulgaren.

de jongeren aan van vreemde herkomst te zijn, in Gent 39%. Deze cijfers liggen beduidend hoger dan de cijfers uit tabel 9.2. Dit is toe te schrijven aan zowel de andere operationalisering, als aan het groter aandeel allochtonen bij jongere bevolkingsgroepen.

Dit maakt van de steden Antwerpen en Gent interessante locaties voor de studie van interetnische relaties. De meeste studies naar etnische relaties, alsook het gros van de theorieën daaromtrent, focussen op de houdingen van de dominante groep, de 'autochtonen', ten aanzien van 'de anderen', de allochtonen of vreemdelingen, in het algemeen (Stephan, Boniecki, Ybarra, Bettencourt, Ervin, Jackson, McNatt, & Renfro, 2002). De 'vreemdeling' wordt niet gedifferentieerd. Daarnaast vormt de houding van de allochtonen zelf tegenover de autochtonen, alsook de houding van de verschillende etnische groepen binnen de groep van allochtonen tegenover elkaar nooit het studieobject. In studies die representativiteit op Vlaams niveau nastreven, heeft het ook weinig zin om etnische houdingen of vooroordelen meer gedifferentieerd te benaderen. Het percentage respondenten van niet-Belgische herkomst is immers zo laag dat er geen betrouwbare uitspraken over kunnen worden gedaan. In het Brussels jeugdonderzoek hanteerden we reeds een eerste keer een meer gedifferentieerde benadering. Deze bijdrage repliceert en bouwt verder op de analyses naar sociale afstanden die werden uitgevoerd bij de Brusselse jongeren.

In *Jong in Brussel* werden op basis van de gegevens van jongeren die schoollopen in het Nederlandstalige Brussels onderwijs sociale afstanden tussen etnische groepen in kaart gebracht en de contacthypothese getoetst bij zowel Belgische als Marokkaanse jongeren (Siongers 2011a, 2011b). Vermits de allochtone populaties in Antwerpen en Gent, zoals blijkt uit bovenstaande cijfers, anders samengesteld zijn en de allochtone populaties uit beide steden ook verschillen van deze in Brussel, zijn we in deze bijdrage genoopt een andere en minder strikte afbakening te hanteren. Daarbij laten we ons tevens leiden door de resultaten uit het Brussels jeugdonderzoek. Een van de voornaamste vaststellingen in dat onderzoek was dat levensbeschouwing voor allochtone jongeren – en zeker voor Marokkaanse en Turkse jongeren die sterk vertegenwoordigd zijn in Gent en Antwerpen – een belangrijke factor is in de bereidheid tot het aangaan van sociale contacten. We zullen in deze bijdrage daarom drie groepen onderscheiden: autochtone jongeren, jongeren van allochtone origine die niet-moslim zijn en jongeren van allochtone origine die moslim zijn. Deze opdeling is tevens meer conform de andere bijdragen in dit boek.

We geven in dit hoofdstuk eerst een beschrijving van zowel de reële contacten van deze drie groepen als de bereidheid tot het aangaan van sociale contacten met andere groepen. Nadien gaan we dieper in op de bereidheid van Belgische jongeren om sociale relaties met 'moslims' aan te gaan, alsook op de bereidheid van moslimjongeren om sociale relaties met 'West-Europeanen' aan te gaan. We zullen hun houdingen ten aanzien van andere culturen relateren aan een aantal indicatoren die hun mate van integratie alsook hun mogelijkheden tot contacten met andere culturen in kaart brengen, zoals onder meer de deelname aan het verenigingsleven en de samenstelling van de schoolomgeving.

2. Gescheiden leefwerelden[86]?

Ondanks de sterke aanwezigheid van allochtonen in de Antwerpse en Gentse bevolking blijkt dat de leefwerelden van autochtone en allochtone jongeren nog sterk gescheiden zijn. Het is opmerkelijk dat ruim de helft van de Belgische jongeren in Antwerpen rapporteert dat men geen contact heeft met andere culturen of dat deze contacten zich beperken tot oppervlakkige contacten. Dit komt erop neer dat men elkaar wel kent en elkaar wel groet als men elkaar tegenkomt, maar meer ook niet. Respectievelijk 40% en 45% van de Gentse en de Antwerpse jongeren van Belgische origine geeft aan vriendschappelijke contacten te hebben met andere culturen. Allochtone jongeren doen het wat dat betreft wat beter en dit geldt zowel voor de moslimjongeren als de allochtone jongeren met een andere levensbeschouwing. Van de niet-moslims geeft zowel in Antwerpen als in Gent bijna twee derde aan er vriendschappelijke contacten met andere culturen op na te houden. Van de moslimjongeren geeft in beide steden om en bij de 58% aan dat ze vriendschapsbanden hebben met personen uit andere culturen.

Wanneer gekeken wordt naar het aantal vrienden met een andere dan de eigen etnische herkomst, zijn de verschillen nog duidelijker. Het merendeel van de jongeren, zowel jongeren van Belgische als van niet-Belgische herkomst, heeft wel minstens een vriend of vriendin van een andere herkomst. Echter, bij de Belgische jongeren blijft dit vaak beperkt tot een of slechts enkele vrienden. Slechts 28% van de Belgische jongeren in Gent en 39.5% in Antwerpen geeft aan meerdere vrienden van een andere etniciteit te hebben. Bij allochtone jongeren ligt dit zowel in Antwerpen als Gent, en zowel bij moslims als niet-moslims boven de 60%. Van de moslimjongeren in Gent geeft maar liefst 70% aan vrienden van een andere etnische herkomst te hebben.

De lagere rapportering van vriendschapsrelaties met andere culturen bij Belgische jongeren dan bij allochtone jongeren, heeft uiteraard voor een deel te maken met hun numerieke meerderheid. Al bleek in hoofdstuk 1 van deze bundel deze numerieke meerderheid toch niet zodanig groot te zijn bij de ondervraagde jongeren. Je zou dan bovendien verwachten dat er zich ook grotere verschillen zouden voordoen tussen Belgische jongeren in Gent en Antwerpen, en deze stellen we niet echt vast. Een deel van de verklaring ligt dan ook wellicht in de ruimtelijke segregatie. In Antwerpen woont 74% en in Gent 79% van de Belgische jongeren in een buurt met overwegend mensen van Belgische origine. Een aanzienlijk deel van de allochtone jongeren woont eveneens in een gesegregeerde buurt met voornamelijk allochtonen. Toch zien we

86. De vragen naar reële interetnische contacten werden ook voorgelegd aan jongeren van de eerste graad. Omdat de vragen naar de bereidheid tot sociale contacten omwille van hun moeilijkheidsgraad niet konden voorgelegd worden aan de leerlingen van de eerste graad, verkiezen we om in dit hoofdstuk alle analyses enkel toe te passen op leerlingen uit de tweede en derde graad. De gegevens voor leerlingen uit de eerste graad kunnen steeds opgevraagd worden.

bij hen een grotere spreiding, vooral dan bij de allochtonen die niet islamitisch zijn. Maar zelfs bij de moslimjongeren stellen we vast dat zij in Antwerpen en in Gent overwegend in buurten met minstens een even groot aandeel Belgen als niet-Belgen wonen.

Tabel 9.3. Indicatoren voor interetnische contacten en vriendschappen (jongeren 2de en 3de graad secundair onderwijs).

	Autochtoon		Allochtoon niet-moslim		Allochtoon moslim	
	Antwerpen	Gent	Antwerpen	Gent	Antwerpen	Gent
	(n = 712)	(n = 816)	(n = 398)	(n = 196)	(n = 478)	(n = 232)
Contacten met andere culturen						
Weinig of helemaal geen contacten	6.7	11.4	3.1	2.5	3.5	1.8
Contacten in de buurt of op school, maar spreekt hen nooit aan	13.2	13.2	8.9	5.1	5.5	1.8
Oppervlakkige contacten (je kent elkaar en groet elkaar wanneer je elkaar tegenkomt)	28.5	28.9	16.1	19.6	20.7	25.8
Praktische contacten (je helpt elkaar)	6.6	6.6	6.0	8.4	11.4	12.2
Vriendschappelijke contacten	44.9	39.9	65.9	64.4	58.9	58.3
Aantal vrienden van andere etniciteit						
Geen enkele	7.6	9.9	2.5	3.0	3.0	4.1
Een paar	52.8	62.2	32.3	34.8	27.9	25.3
Meerdere	39.5	28.0	65.3	62.2	69.1	70.6
Etnische samenstelling van de woonbuurt						
Bijna allemaal mensen van Belgische afkomst	35.1	59.9	20.3	36.5	8.6	13.9
Vooral mensen van Belgische afkomst	38.8	29.0	28.6	34.0	22.5	25.1
Ongeveer de helft mensen van Belgische afkomst	17.8	7.0	24.7	14.7	37.9	38.4
Sommige mensen van Belgische afkomst	6.1	3.3	17.2	9.7	20.4	16.8
Bijna geen mensen van Belgische afkomst	2.3	.9	9.2	5.1	10.7	5.8

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

3. Van reële sociale contacten naar de bereidheid tot sociale contacten

In de voorgaande paragraaf werd gekeken naar de contacten die Antwerpse en Gentse jongeren onderhouden en ervaren. Ruimtelijke segregatie kan jongeren van verscheidene achtergronden ervan weerhouden vriendschapsbanden met elkaar op te bouwen en te onderhouden. Het bestuderen van de bereidheid tot sociale contacten omzeilt deze mogelijk structurele drempel.

Om deze bereidheid tot sociale contacten te bestuderen zal zoals in de Brusselse JOP-monitor vanuit een multidimensioneel perspectief gewerkt worden. Daartoe zal opnieuw gebruikgemaakt worden van Bogardus' sociale afstandenmaat (Bogardus, 1925a, 1925b). Deze maat maakt het in tegenstelling tot de doorgaans gehanteerde etnocentrismeschalen mogelijk de wederzijdse vooroordelen van verschillende etnische of religieuze groepen te meten. Op deze afstandenmaat drukken respondenten de intimiteit uit die men bereid is te accepteren of goed te keuren in interacties die men onderhoudt met de leden van andere groepen. Bogardus zelf onderscheidde daarbij zeven gradaties van sociale afstand, gaande van een lid van de desbetreffende groep niet toelaten tot het land, over het acceptabel vinden een dergelijk persoon tot buur te hebben, tot het mogelijk achten ermee te huwen. Daarbij wordt aangenomen dat elk volgend niveau het voorgaande veronderstelt. Men gaat er dus van uit dat iemand die aangeeft met een lid van de andere groep te willen huwen, ook bereid zal zijn om vriendschappelijke contacten met deze persoon aan te gaan, hem of haar als buur te hebben, enzovoort. De leerlingen kregen een beperkte lijst van 17 nationaliteiten/etnische groepen/levensbeschouwelijke groepen voorgelegd (zie figuur 9.1). Er werd de leerlingen gevraagd voor elke groep aan te geven tot welke soort relatie men bereid zou zijn met een 'gemiddeld' lid van die bevolkingsgroep. Daarbij werd expliciet vermeld het oordeel niet te baseren op de beste of slechtste leden van die bevolkingsgroep die men ooit had gekend. De meest verregaande relatie diende aangeduid te worden, waarbij de volgende opties werden voorgelegd[87]:

1) Ik zou ze niet toelaten tot mijn land
2) Ik zou bereid zijn ze uitsluitend als bezoeker in mijn land te hebben
3) Ik zou bereid zijn ze als burger van mijn land te hebben
4) Ik zou bereid zijn ermee samen te werken
5) Ik zou bereid zijn ze in mijn straat als buren te hebben
6) Ik zou bereid zijn ze in mijn persoonlijke vriendenkring op te nemen
7) Ik zou bereid zijn ermee te huwen

87. De hier gehanteerde vraagstelling wijkt enigszins af van deze van Bogardus. Hij vroeg alle contactvormen waartoe men bereid was aan te kruisen. Aangezien reeds meerdere studies het ordinale en cumulatieve karakter van de Bogardusschaal hebben aangetoond, hebben we ervoor geopteerd om de ordinaliteit vooraf op te leggen. Dit maakt het beantwoorden van de vraag makkelijker. Om diezelfde reden werden de antwoordcategorieën omgekeerd. Strikt genomen werd in de JOP-monitor dan ook niet zozeer de sociale afstand bevraagd, maar de bereidheid tot sociale 'intimiteit' of contacten.

Het peilen naar dergelijke relatievoorkeuren kan tevens als meer neutraal beschouwd worden dan het voorleggen van stellingen die etnische vooroordelen inhouden. Dit blijkt onder meer uit het feit dat de wens om zich niet te binden met een welbepaalde groep zich tevens voordoet wanneer openlijke negatieve attitudes zwak of niet-bestaande zijn. Onderzoek toont immers aan dat onbevooroordeelde mensen net als bevooroordeelde mensen contacten met bepaalde groepen liever mijden en een duidelijke voorkeur hebben voor welbepaalde groepen (Hagendoorn, 2007). Het peilen naar voorkeuren in de omgang met andere groepen is aldus ook representatief voor een meer subtiele vorm van racisme.

4. Een algemene kijk op intergroepsrelaties bij Antwerpse en Gentse jongeren

In figuur 9.1 worden de gemiddelde scores weergegeven voor elk van de onderscheiden groepen en ten aanzien van elk van de voorgelegde groepen (in bijlagen worden in de figuren 9.2 tot en met 9.4 deze cijfers apart gegeven voor autochtone jongeren, allochtone niet-moslimjongeren en moslimjongeren). De gegevens voor Antwerpen en Gent liggen duidelijk in dezelfde lijn als de gegevens voor Brussel en bevestigen tevens vorig onderzoek naar sociale afstanden in onder meer de Verenigde Staten, Canada, Zuid-Afrika en Nederland (Hagendoorn, 1995, 2007; Parrillo & Donoghue, 2005; Smith & Dempsey, 1983; Verkuyten & Kinket, 2000). Zowel in Antwerpen, Gent als Brussel bestaat er bij zowel allochtonen als autochtonen een sterke consensus over de minst 'aantrekkelijke' sociale partners. Bulgaren, Koerden en Romazigeuners sluiten bij alle groepen de rangen. Jongeren die allochtoon en moslim zijn, houden bovendien veel afstand van joden. Wel stellen we enkele verschillen vast tussen Gentse en Antwerpse moslimjongeren. Dit heeft enerzijds te maken met de samenstelling van de groep van moslimjongeren in Antwerpen en Gent, anderzijds ook met de samenstelling van de allochtonenbevolking in beide steden. In Gent vinden we bij de moslimjongeren een groter aandeel Turkse jongeren terug. Dit komt tot uiting in een grotere gewenste afstand ten opzichte van Koerden, een wat grotere gewenste afstand ten opzichte van Marokkanen en de grotere bereidheid tot sociale intimiteit met Turken in vergelijking met de Antwerpse moslimjongeren. Zoals eerder aangehaald kent Gent tevens een grote populatie Bulgaren, een groep die recent ook sterk aangroeit. Het is opvallend dat Gentse moslimjongeren veel meer afstand nemen ten opzichte van die groep dan alle andere groepen die we hebben onderscheiden.

Tevens blijkt er duidelijk een voorkeur voor de eigen groep en daaraan sterk gerelateerde groepen. Bij de Belgen genieten Vlamingen, Walen en Nederlanders de voorkeur. Bij de moslimjongeren zijn dat de moslims, Marokkanen en Turken. We vinden dit terug in

de drie steden. In de ordening wordt de eigen groep gevolgd door groepen die qua taal, geografische ligging, cultuur en levensbeschouwing het meest nabij liggen.

De verschillen in sociale afstand zijn zeer groot met betrekking tot twee levensbeschouwelijke groepen, met name de moslims en joden. De eerste groep wordt vooral negatief beoordeeld door Belgische jongeren, de tweede door moslimjongeren. Levensbeschouwing wordt bovendien duidelijk geassocieerd met welbepaalde nationaliteiten. Voor jongeren van Belgische origine stellen we bijvoorbeeld vast dat de sociale afstand met moslims niet verschilt met deze van Marokkanen en Turken. Levensbeschouwing is voor Marokkaanse en Turkse jongeren, alsook jongeren van Zuid-Europese landen bovendien belangrijker dan voor Belgische jongeren.

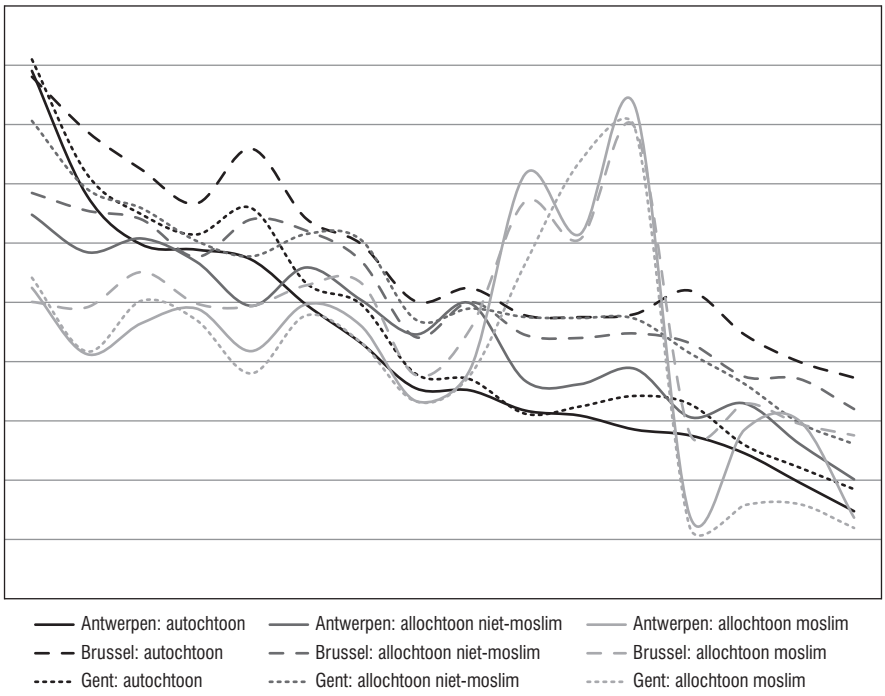

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Figuur 9.1. Bereidheid tot intergroepscontacten met verschillende groepen: gemiddelde scores naargelang stad, herkomst en religie.

Ten slotte kunnen we in figuur 9.1 vaststellen dat Brusselse jongeren, zowel allochtonen als autochtonen, meer openstaan voor interculturele relaties dan jongeren uit het Antwerpse of het Gentse. In de volgende paragraaf zullen we de verschillen tussen Antwerpse, Brusselse en Gentse jongeren nog verder exploreren.

5. Brussel, de meest multiculturele?

Net als in de Brusselse JOP-monitor worden op basis van de beoordeling van de voorgelegde bevolkingsgroepen drie schalen geconstrueerd om sociale afstanden bij jongeren te meten. We nemen daarbij de Brusselse schaalconstructies over voor de Antwerpse en Gentse jongeren. Ook bij de Antwerpse en Gentse jongeren vormen het betrouwbare en valide schalen. De eerste schaal meet de bereidheid tot sociale contacten met groepen geassocieerd met West- en Zuid-Europa, met name: Vlamingen, Walen, Nederlanders en Italianen, alsook niet-gelovigen en katholieken. Een tweede schaal peilt naar de bereidheid tot sociale intimiteit ten aanzien van moslims of personen die geassocieerd worden met het islamitische geloof: Marokkanen, Turken en moslims. Een derde schaal meet ten slotte de sociale afstand ten aanzien van Bulgaren, Koerden, Roma-zigeuners, Aziaten en Polen. Een eerder divers samengestelde groep dus. Anderzijds betreft het duidelijk groepen die verder afstaan van de dominante herkomstgroepen in Belgische grootsteden: enerzijds jongeren van Belgische afkomst, anderzijds de allochtone jongeren uit voornamelijk moslimlanden.

In tabel 9.4 worden zowel de gemiddelde scores op deze drie schalen voor de drie onderscheiden herkomstgroepen als voor de drie steden vergeleken. We kunnen vaststellen dat er zich duidelijke verschillen voordoen zowel tussen als binnen de steden. De meest relevante vergelijking is deze waarbij jongeren van eenzelfde herkomstgroep worden vergeleken over de drie steden (verticale vergelijking). We beperken onze bespreking tot deze vergelijking. Voor de andere vergelijking waarbij we jongeren van verschillende herkomst binnen een stad vergelijken (horizontale vergelijking) is de uitkomst meer voorspelbaar. De laatste kolom geeft hier de significante verschillen weer.

Brusselse jongeren van Belgische origine onderscheiden zich significant van Antwerpse en Gentse jongeren van Belgische origine in hun intergroepsrelaties. Dat geldt zowel voor hun bereidheid tot intergroepscontacten met personen die geassocieerd worden met West-Europese landen als voor hun bereidheid tot sociale contacten met andere culturen. Vooral hun bereidheid tot het aangaan van sociale contacten met mensen van vreemde herkomst ligt opvallend hoger dan in Gent en Antwerpen. Belgische jongeren scoren in Antwerpen en Gent bijvoorbeeld respectievelijk 42 en 44 op 100 op de schaal die de bereidheid tot intergroepscontacten met moslims in kaart brengt, terwijl Brusselse jongeren maar liefst 56 op deze honderdpuntenschaal scoren. Omdat de bevraging op twee meetmomenten plaatsvond, kunnen we uiteraard verschuivingen over de tijd niet uitsluiten, maar het verschil is dermate groot dat we met vrij grote zekerheid kunnen stellen dat dit verschil niet uitsluitend aan verschuivingen over de tijd kan worden toegeschreven en dat Belgische jongeren uit Brussel zich ongeacht het tijdstip opener opstellen naar andere culturen dan jongeren uit Antwerpen en Gent.

De jongeren van vreemde herkomst die niet islamitisch zijn uit Gent en Brussel verschillen niet van elkaar in hun intergroepsrelaties. Zij die woonachtig zijn in Antwerpen, onderscheiden zich wel van deze van Gent en Brussel in die zin dat ze minder

bereid zijn sociale contacten aan te gaan met West-Europeanen en moslims dan niet-islamitische allochtonen in Gent en Brussel.

Tabel 9.4. Sociale intimiteit: gemiddelde schaalscores naargelang herkomst en religie (jongeren 2de en 3de graad secundair onderwijs)*.

	Belgen (1)			Allochtoon niet-moslim (2)			Allochtoon moslim (3)			Sign. Verschillen obv Bonferroni-toets
bereidheid tot sociale intimiteit met...	N	Gem.	St. afw.	N	Gem.	St. afw.	N	Gem.	St. afw.	
personen geassocieerd met West-Europa										
Antwerpen	694	69.79	21.47	372	64.81	24.05	440	55.60	22.10	1 > 2 > 3
Gent	804	73.34	21.21	189	71.58	21.33	217	55.29	24.36	(1 = 2) > 3
Brussel	315	78.90	18.32	265	70.97	23.35	358	59.54	23.47	1 > 2 > 3
	B > G > A			(B = G) > A			B > (G = A)			
moslims (moslims, Turken, Marokkanen)										
Antwerpen	690	42.06	32.18	363	47.94	29.18	431	77.10	20.28	3 > 2 > 1
Gent	794	43.82	31.62	189	56.21	29.53	204	74.99	21.22	3 > 2 > 1
Brussel	312	55.89	33.40	259	54.54	32.17	353	73.75	23.27	3 > (1 = 2)
	B > (A = G)			(B = G) > A			A = G = B			
personen niet geassocieerd met West-Europa of moslimlanden										
Antwerpen	695	38.24	28.35	373	45.62	25.48	437	40.59	24.70	2 > (1 = 3)
Gent	804	40.32	29.32	189	48.09	27.20	218	35.71	25.29	2 > 1 > 3
Brussel	313	53.83	30.87	265	51.10	29.14	351	45.12	26.30	(1 = 2) > 3
	B > (A = G)			B > A			B > A > G			

* alle weergegeven verschillen zijn significant op niveau $p < .05$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Het beeld van de moslimjongeren is minder eenduidig. In de bereidheid tot sociale contacten met West-Europeanen wordt er geen verschil vastgesteld tussen Antwerpse en Gentse moslims, maar stellen we wel vast dat Brusselse moslims meer openstaan voor sociale contacten. Met betrekking tot de bereidheid tot sociale contacten met andere culturen (niet-West-Europees en niet-moslim) blijken opnieuw Brusselse moslims hier het meest voor open te staan, maar blijken Gentse moslims nog minder dan moslims in Antwerpen bereid te zijn sociale contacten aan te gaan met deze andere groepen. Een plausibele verklaring hiervoor is de grote aanwezigheid van de Turkse gemeenschap in Gent en de moeizame relaties tussen deze Turkse jongeren enerzijds en Koerden en Bulgaren anderzijds.

Deze exploratie maakt duidelijk dat voorzichtigheid geboden is bij het trekken van conclusies over etnische relaties in grootsteden. Schalen die de houding ten aanzien van

'vreemdelingen' of 'andere culturen' in het algemeen meten, missen deze nuances. Het gebruik van een sociale afstandenmaat laat ons toe om te diversifiëren naar de geviseerde *outgroups* en de diversiteit in etnische origine van de bevraagde jongeren maakt het tevens mogelijk om de etnische vooroordelen binnen verschillende culturen te bestuderen. Desalniettemin zullen we in het volgende deel van dit hoofdstuk ook deze nuances enigszins moeten laten varen. Om tot betrouwbare resultaten te komen in multivariate analyses dienen we over voldoende aantallen te beschikken. Daarom zullen we ons beperken tot twee analyses, met name de bereidheid bij Belgische jongeren tot sociale contacten met personen geassocieerd met moslimlanden en de bereidheid van moslimjongeren tot sociale contacten met personen geassocieerd met West- en Zuid-Europa. Deze analyses zullen uitgevoerd worden op de Antwerpse en Gentse gegevens.

6. Contact versus traditie

De contacthypothese, oorspronkelijk geformuleerd door Allport (1954) werd reeds veelvuldig in sociaal-wetenschappelijk onderzoek getoetst. De enorme diversiteit aan onderzoek naar de geldigheid van deze these kwam duidelijk tot uiting in de door Pettigrew uitgevoerde meta-studies. Deze meta-studies leidden op zich tot een verdere verfijning van de contacthypothese. Allport ging er in 1954 van uit dat interetnische groepscontacten leiden tot een betere kennis over de outgroup en dat deze kennisgroei vooroordelen tempert. Meer recente studies leggen de klemtoon dan weer veeleer op affectieve mediatoren (bijvoorbeeld het ontstaan van empathie, de reductie van onveiligheidsgevoelens) dan op cognitieve factoren.[88] Deze meer recente studies geven aan dat interetnische contacten, en vooral dan vriendschappelijke contacten, ertoe leiden dat men meer empathie gaat voelen voor andere culturen en men ook meer de zaken vanuit hun perspectief gaat bekijken (Batson, Lishner, Cook, & Sawyer, 2005; Pettigrew & Tropp, 2006, 2008; Pettigrew, 2008). Daarnaast toonden meerdere studies aan dat intergroepscontacten gevoelens van bedreiging en angst 'kunnen' reduceren (Page-Gould, Mendoza-Denton, & Tropp, 2008; Pettigrew, 1998; Pettigrew & Tropp, 2008; Stephan & Stephan 1985).[89]

Vooral in kleinere sociale settings, zoals bijvoorbeeld scholen, zou de aanwezigheid van minderheidsgroepen de tolerantie bevorderen, omdat deze de kansen voor effectieve contacten ten goede komen (Schleuter & Scheepers, 2010). Interetnisch contact binnen scholen voldoet bovendien aan de voorwaarden die werden gespecificeerd voor opti-

88. Andere auteurs wijzen er tevens op dat kennistoename niet zozeer zal leiden tot meer verdraagzaamheid, maar evenzeer kan leiden tot het ervaren van meer waarde- of cultuurconflicten (Sniderman & Hagendoorn, 2007; Sniderman, Hagendoorn, & Prior, 2003). Bijvoorbeeld, bij een groot aandeel van de individuen die vandaag negatief staan tegenover moslims is dit niet zozeer een uiting van een algemene bevooroordeelde houding ten aanzien van andere etnische groepen of van moslims, maar een uiting van de afwijzing van de voor moslims kenmerkend geachte man-vrouw relaties en opvoedingsmethodes.

89. Voor meer uitgebreide informatie hieromtrent zie: Siongers, 2011b.

male intergroepscontacten (Allport, 1954; Dixon & Rosenbaum, 2004; Pettigrew, 1998; Pettigrew & Tropp, 2006): gelijke groepsstatus, actief nastreven van gemeenschappelijke doelen, afwezigheid van intergroepscompetitie bij het nastreven van deze gemeenschappelijke doelen, expliciete sociale sancties die uitgaan van gezaghebbende instanties en het scheppen van de mogelijkheden tot langdurige en vriendschappelijke contacten. Scholen vormen in dat opzicht dus een ideale onderzoekssetting, aangezien ze veel meer tegemoetkomen aan deze faciliterende en mediërende condities dan bijvoorbeeld de buurt of de gemeente waarin men woont. Het zijn instellingen waar verdraagzaamheid en interetnische contacten hoog in het vaandel worden gedragen. Met de introductie van de vakoverschrijdende eindtermen werden verdraagzaamheid en respect voor andere culturen bovendien formele leerinhouden in het Nederlandstalig onderwijs. Het belang van een positieve ingesteldheid ten aanzien van andere culturen wordt daarenboven onderstreept door de woorden en houdingen van – in vergelijking met andere hoogopgeleide Vlamingen – zeer tolerante leerkrachten (Elchardus, Huyge, Kavadias, Siongers, & Vangoidsenhoven, 2009). In deze instellingen die interetnische contacten promoten, brengen jongeren vandaag vijf dagen per week en een groot deel van hun dag door, doorgaans met hetzelfde doel voor ogen: het behalen van een diploma.

De contacttheorie werd veelvuldig empirisch getoetst. De verklaringskracht werd echter nagenoeg nog niet getoetst voor Bogardus' sociale afstandenmaat. Ata, Bastian en Lusher (2009) bestudeerden sociale afstanden ten aanzien van moslims bij leerlingen in het secundair onderwijs in Australië. Intergroepscontact bleek daarbij een belangrijke predictor voor gereduceerde sociale afstand, ook nadat andere relevante indicatoren werden in beschouwing genomen (bijvoorbeeld demografische kenmerken, percepties van ouders, school en media). In de Brusselse analyses beschikten we over diverse indicatoren die de contacten met andere culturen weergaven, zowel maten voor contacten op school als buiten de school. Voor het Brussels jeugdonderzoek konden we beschikken over administratieve gegevens over de schoolcompositie, voor Antwerpen en Gent hadden we hier echter geen toegang toe. We nemen in deze bijdrage daarom alleen het percentage moslims/Belgen op school op in de analyses. Deze gegevens verkregen we op basis van de leerlingenenquêtes zelf. Aan alle leerlingen werd in de enquête gevraagd naar hun nationaliteit bij geboorte en de nationale herkomst van hun ouders. Op basis daarvan werd per school het percentage leerlingen waarvan beide ouders van Belgische herkomst zijn, berekend, alsook het percentage leerlingen dat aangeeft moslim te zijn. Vermits een selectie van klassen werd bevraagd, vormt dit wel slechts een benadering van de volledige schoolcompositie. Anderzijds is dit cijfer wel gebaseerd op de leerlingen uit de klassen die werden bevraagd en waar de respondenten binnen de school dus de meeste contacten mee onderhouden.

In het Brussels jeugdonderzoek vonden we evenwel weinig overtuigende steun voor de contacthypothese gebaseerd op schoolindicatoren. Zeker bij de moslimjongeren bleken contactindicatoren weinig tot geen verklaringskracht te hebben. Dit zou kunnen toe te schrijven zijn aan het feit dat er te weinig variatie in het Brusselse bestaat op het vlak van interetnische contacten. Met de uitzondering van enkele instellingen tellen alle scholen in

het Brusselse een sterke mix van culturen. Maar het zou tevens kunnen dat contacten in andere contexten, die een minder verplichtend karakter hebben, grotere effecten teweegbrengen. Het feit dat vooral de perceptie van de heterogeniteit van de woonbuurt een impact had op de bereidheid tot sociale contacten met andere culturen, zou in die richting kunnen wijzen. Daarom zullen we in deze bijdrage tevens indicatoren voor de buitenschoolse contacten en integratie opnemen. Net als in het Brussels onderzoek zullen we de perceptie van de heterogeniteit van de buurt waarin men woont mee in kaart brengen. Met deze maat wordt gepeild naar de perceptie van de culturele heterogeniteit van de buurt waarin men woont. De jongeren werd gevraagd of zij in een buurt met overwegend Belgen, dan wel een buurt met overwegend niet-Belgen woonden. Zij konden hun buurt op dat vlak definiëren aan de hand van vijf antwoordcategorieën die we voor de analyses hier reduceerden tot drie categorieën: een buurt met overwegend Belgen, een buurt met ongeveer evenveel Belgen als niet-Belgen, en een buurt met overwegend niet-Belgen.

Een aantal andere settings biedt eveneens de mogelijkheid tot intensieve interetnische sociale contacten en scoren tevens sterk op de door Allport geformuleerde faciliterende factoren. Het verenigingsleven biedt zo bijvoorbeeld de mogelijkheid tot intensieve contacten. Empirisch onderzoek toont herhaaldelijk de positieve samenhang tussen participatie aan het verenigingsleven en tolerante houdingen ten aanzien van andere culturen (zie bijvoorbeeld Verba, Schlozman, & Brady, 1995; Smits, 2012). Een deel van de bestaande samenhang dient te worden toegeschreven aan mechanismen van sociale selectie, maar daarnaast wijst onderzoek tevens op effecten die uitgaan van het verenigingsleven op houdingen (zie bijvoorbeeld Smits 2012, Hooghe, 2003). Binnen het verenigingsleven kunnen personen uit verschillende sociale achtergronden, met verschillende overtuigingen of met verschillende etnische herkomsten met elkaar in interactie treden. Dit kan het begrip voor en de relatie tot andere groepen verbeteren (Hooghe, 2003). Echter niet alle vormen van participatie stimuleren interetnische contacten. Het onderscheid dat Putnam (2000) maakte tussen *bridging* en *bonding* sociaal kapitaal of types van verenigingen is hier bijzonder pertinent. De eerstgenoemde participatievormen overbruggen sociale onderscheiden en groepen en maken het mogelijk dat groepen uit zeer diverse sociale achtergronden met elkaar in contact komen. De tweede vorm brengt daarentegen gelijkgestemde personen samen. Op basis van de contacthypothese kan verwacht worden dat vooral de participatievormen die etnische onderscheiden overbruggen, zullen samengaan met een grotere openheid naar andere culturen. Die mening was tevens Putnam (2000) toegedaan. Vooral sociaal heterogene banden zouden individuen leren omgaan met diversiteit. In sociaal homogene verenigingen zouden vooral de interne banden gesmeed worden wat ertoe zou leiden dat men zich eerder negatief zal opstellen ten opzichte van niet-leden of andere culturen. Het onderscheid tussen overbruggende en bindende participatievormen is op basis van de voorgelegde vragen moeilijk te maken, omdat onder de soorten van organisaties die werden voorgelegd aan de respondenten nog heel wat diversiteit aanwezig is. Toch is bij een aantal verenigingen de kans veel groter dat ze voornamelijk individuen met een gelijke sociale of etnische achtergrond aantrekken, met name (1) allochtone jeugdverenigingen en zelforganisaties van migranten, (2) jeugdwel-

zijnswerking en (3) religieuze en levensbeschouwelijke verenigingen. We nemen hen samen onder de noemer homogene organisaties. De andere organisatievormen laten meer heterogeniteit toe. Toch maken we ook hier inhoudelijk nog een onderscheid tussen vier organisatiesoorten, met name: jeugdverenigingen, sociale verenigingen, kunstverenigingen en sportverenigingen. Op deze manier kan tevens de alternatieve stelling getoetst worden dat niet zozeer de heterogeniteit van de groep ertoe doet, maar de waarden die door de organisaties worden uitgedragen (Hooghe, 2003; Smits, 2012).

Homogene netwerken worden tevens bewerkstelligd door het taalgebruik met de directe omgeving. Het taalgebruik wordt gemeten op basis van een variabele gaande van 0 tot 7 die nagaat in hoeveel relaties of contexten men voornamelijk Nederlands gebruikt (met moeder, vader, broers en zusters, het lezen van tijdschriften, naar de radio luisteren, tv-kijken en internetgebruik).

Naast deze indicatoren die gerelateerd worden aan de mate waarin men in contact komt met elkaars cultuur, zullen we in deze bijdrage tevens controleren voor een aantal indicatoren die eerder een culturele verklaring kunnen bieden. Een eerste indicator betreft de levensbeschouwing van de jongeren. Bij de autochtone jongeren zetten we christelijke jongeren, alsook vrijzinnige jongeren af tegenover ongelovige en onverschillige jongeren. Bij de moslimjongeren maken we het onderscheid tussen jongeren die strikt de geloofsvoorschriften volgen tegenover jongeren die deze minder strikt volgen. Daarenboven zullen we controleren voor de mate van traditionalisme of traditioneel conservatisme. Traditioneel conservatisme wijst bij autochtonen vooral naar een pleidooi voor de terugkeer naar traditionele gedragsnormen, terwijl het bij de moslims eerder wijst naar een pleidooi voor het behoud van gedragsnormen die verantwoord worden door een beroep op de islam. Dit traditioneel conservatisme wordt gemeten aan de hand van een schaal die peilt naar autoritarisme, stereotype opvattingen over genderrollen, gedrag dat die genderstereotypen doorbreekt en negatieve houdingen tegenover homoseksualiteit (voor een meer uitgebreide beschrijving van deze schaal, zie hoofdstukken 7 en 8, Elchardus). Beide culturele indicatoren zouden betere verklaringen kunnen bieden voor vooral de houdingen die allochtonen aannemen ten aanzien van andere culturen.

In de modellen zullen we tevens controleren voor locatie, geslacht, leeftijd en onderwijsvorm.

7. Analyseresultaten

Net als in het Brussels onderzoek stellen we bij de moslimjongeren nagenoeg geen verschillen vast tussen scholen. Daar waar in representatieve bevragingen bij Vlaamse scholieren doorgaans intraschoolcorrelaties van om en bij de 15% worden vastgesteld voor etnocentrisme, is er hier nauwelijks sprake van een clustering binnen scholen. Het nulmodel waarin alleen de afhankelijke variabele ‘bereidheid tot het aangaan van

sociale contacten met personen van West-Europese of Zuid-Europese origine' wordt ingevoerd voor de moslimjongeren, geeft een intraschoolcorrelatie van slechts 1.12%. Voor de moslimjongeren zullen daarom verder geen multilevelanalyses, maar single level meervoudige regressieanalyses worden uitgevoerd. Voor de jongeren van Belgische origine blijkt multilevelanalyse echter wel aangewezen. De intraschoolcorrelatie bedraagt daar 11.32%. Zowel voor de Belgische jongeren als voor de allochtone jongeren, zullen we vier analysemodellen presenteren. We bekijken nu achtereenvolgens de analyses op de Belgische jongeren en de moslimjongeren.

7.1 Jongeren van Belgische herkomst

In een eerste model wordt nagegaan hoeveel procent van de schoolvariantie kan worden verklaard wanneer rekening wordt gehouden met de stad waarin men schoolloopt, de leeftijd, het geslacht en de onderwijsvorm waarin de jongeren schoollopen. Daaruit blijkt dat deze indicatoren niet veel bijdragen om de variatie op leerlingenniveau te verklaren bij de Belgische jongeren. Op schoolniveau slagen ze er wel in een vijfde van de variantie te verklaren. Alleen de onderwijsvorm waarin men zit, bepaalt mee in welke mate men bereid is sociale contacten met moslims aan te gaan. Jongeren uit het technisch onderwijs (tso) zijn minder bereid dergelijke contacten aan te gaan dan jongeren uit het algemeen of kunstsecundair onderwijs. Jongeren uit het beroepsonderwijs staan nog minder open voor dergelijke sociale contacten. Deze resultaten liggen in lijn met alle andere studies waar gekeken wordt naar de samenhang tussen onderwijsvormen en interetnische relaties (zie bijvoorbeeld ook hoofdstukken 7 en 8, Elchardus).

In een tweede model worden de verschillende indicatoren voor contact toegevoegd. Net als in de analyses voor de Brusselse jongeren, blijkt de samenstelling van de schoolpopulatie of althans het percentage moslims op school geen impact te hebben op de mate waarin men bereid is sociale contacten met andere culturen aan te gaan. De perceptie van de woonbuurt daarentegen blijkt hierop wel invloed uit te oefenen. Zowel autochtone jongeren die in een gemengde buurt wonen met ongeveer evenveel Belgen als niet-Belgen als jongeren die in een buurt met overwegend niet-Belgen wonen – het gaat hier wel om een relatief kleine groep (zie tabel 9.3) – staan meer open voor sociale contacten met moslims dan jongeren die in een overwegend Belgische buurt wonen. Jongeren actief in het verenigingsleven vertonen over het algemeen ook minder sociale afstand ten opzichte van moslims dan niet-actieve jongeren. Enkel sportverenigingen blijken niet samen te gaan met meer openheid naar moslims toe. De andere lidmaatschappen vertonen een positief verband met de openheid naar moslims. Twee ervan worden op basis van de huidige dataset statistisch significant bevonden: jongeren die zich actief engageren in het jeugdverenigingsleven, alsook jongeren die actief betrokken zijn in een kunstvereniging stellen zich meer open voor sociale contacten met moslims. Gezien de toch ook wel aanzienlijke parameters die worden opgetekend bij de homogene verengingen en sociale verenigingen, mogen we voor de autochtone

jongeren echter besluiten dat, uitgezonderd de participatie in sportverenigingen, elke vorm van participatie positief gerelateerd is aan de bereidheid tot sociale contacten met moslims. Het lijkt ons dan ook dat niet zozeer de heterogeniteit van de vereniging ertoe doet, maar veeleer de waarden die door het verenigingsleven worden uitgedragen.

Tabel 9.5. Multilevelanalyse naar houdingen ten aanzien moslims bij Antwerpse en Gentse autochtone jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 1262).

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		
	B	Sign.	B	Sign.	B	Sign.	B	β	Sign.
Constante	46.64		44.45		42.85		42.24		
Locatie (Ref. cat: Antwerpen)	.48		2.24		2.08		2.50	.074	
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	3.59		2.56		2.20		-3.07	-.096	
Onderwijsvorm (Ref. cat: aso/kso)									
Tso	-8.01	**	-9.08	**	-8.69	**	-7.08	-.211	**
(d)bso	-11.89	***	-13.53	***	-12.96	***	-9.52	-.286	**
Leeftijd	-.63		-.46		-.54		-.88	-.019	
Percentage moslims op school			.18		.17		.17	.057	
Perceptie van de etnische samenstelling van de woonbuurt (Ref. cat: buurt met overwegend Belgen)									
Buurt met ongeveer evenveel Belgen als niet-Belgen			6.72	**	6.33	*	5.74	.195	*
Buurt met overwegend niet-Belgen			7.94	*	7.97	*	8.50	.260	*
Actief lidmaatschap									
Homogene vereniging			6.26		6.29		6.51	.199	
Jeugdvereniging			6.57	**	6.92	***	5.19	.164	**
Kunstvereniging			5.91	*	5.65	*	4.92	.139	
Sociale vereniging			7.99		8.44		5.93	.182	
Sportvereniging			-1.41		-1.31		-1.14	-.024	
Levensbeschouwing									
Christelijk					.53		.56	.020	
Vrijzinnig					7.84	***	7.06	.214	**
Traditionalisme							-8.75	-.218	***
-2 log likelihood	12472.79		12436.77		12424.61		12366.72		
Intraschoolcorrelatie (0-model = 11.32)	9.22		7.48		7.12		6.90		
% verklaarde variantie individueel niveau	1.62		3.94		4.76		8.88		
% verklaarde variantie schoolniveau	21.77		39.16		42.81		47.09		
% totaal verklaarde variantie	3.90		7.93		9.07		13.21		

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Bij het in rekening brengen van levensbeschouwing kunnen we vaststellen dat jongeren die zichzelf christelijk noemen zich niet onderscheiden van ongelovigen en de levensbeschouwelijk onverschilligen. De vrijzinnige jongeren onderscheiden zich daarentegen wel duidelijk. Zij zijn meer bereid hechte relaties met moslims uit te bouwen. Brengen we ten slotte de mate van traditionalisme mee in rekening, dan blijkt deze een zeer sterke invloed te hebben op de sociale afstand die autochtone jongeren aannemen ten aanzien van moslims. Naarmate men zich meer traditioneel opstelt, staat men meer weigerachtig ten aanzien van sociale relaties met moslims (β = -.218, $p < .001$). Het inbrengen van deze parameter verandert weinig tot niets aan de eerder vastgestelde invloeden van contact en levensbeschouwing. Op basis van dit model slagen we er evenwel nog niet in het volledig plaatje van sociale relaties in kaart te brengen. Op schoolniveau wordt net niet de helft verklaard en de totaal verklaarde variantie stijgt amper boven de 10 procent (13.2%).

7.2 Moslimjongeren

Het weinige onderzoek dat tot op heden gevoerd is bij allochtonen geeft aan dat de impact van intergroepscontacten op vooroordelen ten aanzien van outgroups aanzienlijk kleiner is voor groepen met een minderheidsstatus dan voor groepen met een meerderheidsstatus (Tropp & Pettigrew, 2005; Tropp, 2007). Als voornaamste reden hiertoe wordt de ervaren discriminatie aangehaald. Beschouwd wordt dat deze sterk bepalend is voor interraciale of interetnische relaties bij minderheidsgroepen, maar dat deze veel minder meespeelt bij personen uit meerderheidsgroepen (Tropp, 2007). Ook in het Brussels onderzoek moesten we concluderen dat we voorlopig nog weinig inzicht hebben in de houdingen van minderheidsgroepen/allochtonen ten aanzien van andere culturen (Siongers, 2011).

In het eerste model wordt de bereidheid tot sociale contacten gerelateerd aan een aantal individuele kenmerken van de moslimjongeren. Deze individuele kenmerken dragen echter weinig bij in de verklaring van sociale afstanden ten aanzien van West-Europese groepen bij moslimjongeren (R^2 = 4.5%). Net als bij de autochtone jongeren blijken moslimjongeren in Gent en Antwerpen niet van elkaar te verschillen in hun houdingen ten aanzien van West- en Zuid-Europese jongeren. Ook naarmate de leeftijd vordert, wordt er geen andere houding aangenomen. Wel van betekenis blijkt opnieuw de onderwijsvorm waarin men zit, alsook het geslacht van de jongere. Moslimjongeren uit het tso staan negatiever ten opzichte van relaties met West-Europeanen dan moslimjongeren uit het aso of kso.[90] En moslimjongeren uit het bso nemen nog wat meer afstand van West-Europeanen. Het technisch en beroepsonderwijs blijken dus zowel voor autochtone als allochtone jongeren leeromgevingen te vormen waarin er een grotere sociale afstand bestaat tussen etnische groepen. Daarnaast kunnen we in

90. Bij de Brusselse Marokkaanse jongeren werd er geen verschil vastgesteld tussen jongeren uit het tso en het aso.

model 1 vaststellen dat moslimjongens meer openstaan voor meer intense contacten met West-Europeanen dan moslimmeisjes. Hoewel dit genderverschil niet langer significant is in het tweede model, is de effectparameter in dat tweede model nog aanzienlijk. Het niet bereiken van het significantieniveau in het tweede heeft dan ook wellicht vooral te maken met het kleine aantal respondenten waarmee we hier werken. Uit de effectparameters kunnen we afleiden dat dit genderverschil pas echt wordt verklaard wanneer we de maat voor traditionalisme in rekening brengen. Het laatste stadium dat werd voorgelegd aan de respondenten betrof de bereidheid te huwen. Sterk traditionele conservatieve meisjes die de geloofsvoorschriften strikt volgen, geven hier wellicht gevolg aan het verbod een niet-moslim te huwen, een verbod dat enkel geldt voor moslimvrouwen en niet voor moslimmannen. Net als bij de Brusselse Marokkaanse jongeren blijken meisjes ook hier minder bereid te huwen met een niet-moslim. Moslimmeisjes zijn op dat vlak, alsook op een aantal andere aspecten met betrekking tot man-vrouwverhoudingen dan ook zeer traditioneel ingesteld.

Net als bij de analyses die op basis van de JOP-monitor Brussel werden uitgevoerd bij Marokkaanse jongeren, blijken ook hier contactindicatoren weinig invloed te hebben op de sociale afstand die men rapporteert met West-Europeanen. De enige contactindicator waarmee een significante relatie wordt opgetekend, betreft het gebruik van het Nederlands in de gezinscontext en bij het mediagebruik. Moslimjongeren die meer de Nederlandse taal hanteren in familie- en vrijetijdsverband, vertonen een meer open houding ten aanzien van personen geassocieerd met West- en Zuid-Europese landen. We kunnen bij het percentage autochtonen op school evenwel ook een aanzienlijk en positieve parameter vaststellen welke eveneens wijst in de richting van een meer open houding. Perceptie van de woonomgeving en participatie in het verenigingsleven vertonen evenwel geen verband met de sociale afstandsmaat.

In modellen 3 en 4 controleren we ten slotte voor het feit of men zeer strikt de geloofsregels volgt, en de mate van traditionalisme. Beide elementen, een strikte geloofsleer en traditionele opvattingen over gezagsrelaties en man-vrouwverhoudingen blijken samen te gaan met een grote sociale afstand ten aanzien van West-Europeanen.

8. Besluit

In deze bijdrage bouwden we verder op de analyses naar sociale afstanden bij Brusselse secundaire scholieren. We vingen dit hoofdstuk aan met een beschrijving van zowel reële als gewenste interetnische contacten. Nadien gingen we dieper in op de bereidheid van Belgische jongeren om sociale relaties met ‘moslims’ aan te gaan, alsook op de bereidheid van moslimjongeren om sociale relaties met ‘West-Europeanen’ aan te gaan. We toetsten of de sociale afstand die sommigen aannemen ten aanzien van andere culturen kon gerelateerd worden aan enerzijds hun mate van contacten met de andere groep en anderzijds een aantal culturele en levensbeschouwelijke eigenschappen.

Tabel 9.6. Meervoudige regressieanalyse naar houdingen ten aanzien van West-Europeanen bij Antwerpse en Gentse moslimjongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 386).

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	B	β		B	β		B	β		B	β	
Constante	51.47			31.46			33.73			46.85		
locatie (0 = Antwerpen)	-1.76	-.035		-2.44	-.049		-2.22	-.044		-2.47	-.049	
Geslacht (0 = vrouw)	6.08	.132	*	4.76	.104		5.10	.111		.09	.002	
Onderwijsvorm (0 = aso/kso)												
Tso	-5.69	-.110	*	-5.48	-.106		-4.82	-.093		-4.62	-.089	
(d)bso	-10.34	-.225	***	-9.87	-.215	***	-9.74	-.212	***	-8.26	-.180	**
Leeftijd	.44	.034		.91	.071		.90	.070		.66	.052	
Percentage autochtonen op school				.10	.102		.08	.086		.07	.066	
Perceptie van de etnische samenstelling van de woonbuurt (Ref. cat: buurt met overwegend Belgen)												
Buurt met ongeveer evenveel Belgen als niet-Belgen				-1.12	-.024		-.58	-.013		-.62	-.013	
Buurt met overwegend niet-Belgen				-2.48	-.047		-2.01	-.038		-1.79	-.034	
Actief lidmaatschap												
Homogene vereniging				2.05	.030		3.03	.045		4.01	.059	
Jeugdvereniging				.25	.003		.69	.009		-.81	-.011	
Kunstvereniging				-1.60	-.014		-1.51	-.013		-.08	-.001	
Sociale vereniging				-11.19	-.058		-11.75	-.061		-12.35	-.064	
Sportvereniging				-.39	-.008		-.19	-.004		.25	.005	
Gebruik Nederlands in contact met familie en media (0-8)				2.25	.169	***	2.24	.169	***	1.78	.134	**
Striktheid van geloof (0 = niet strikt)							-5.58	-.123	*	-5.08	-.112	*
Traditionalisme										-5.58	-.251	***
Adj. R^2	0.048			.072			.084			.130		

* p < .05; ** p < .01; *** p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

De resultaten van het beschrijvende deel van dit hoofdstuk bevestigen grotendeels de resultaten van de JOP-monitor Brussel. Eveneens in lijn met nagenoeg alle studies naar sociale afstanden tussen groepen vinden we ook bij Antwerpse en Gentse jongeren voor alle groepen die we onderscheiden dat de eigen groep de voorkeur geniet wanneer het sociale contacten betreft. Over de staart van de ordening bestaat er eveneens consensus. Bulgaren, Koerden en Roma-zigeuners genieten bij elk van de onderscheiden etnische groepen de laagste voorkeur. Bij moslimjongeren worden ook sociale relaties met joden liefst beperkt behouden.

In *Jong in Brussel* concludeerden we dat er in het Brusselse nog heel grote afstanden bestaan tussen de aanwezige culturen en dat ondanks de grote heterogeniteit naar etnische herkomst in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest jongeren nog steeds sterk gericht zijn op de eigen cultuur. Op dat moment hadden we nog geen vergelijkingspunt. Vandaag hebben we dat wel met deze nieuwe gegevens. En het blijkt dat de sociale afstanden ten aanzien van andere culturen in het Antwerpse en het Gentse nog groter zijn dan deze in het Brusselse. Op basis van de Brusselse resultaten bestempelden we de houding ten aanzien van andere groepen reeds als zeer problematisch. Nu blijkt dat de kloof tussen verschillende culturen bij Antwerpse en Gentse jongeren zo mogelijk nog groter is, wint de vraag of deze kloof valt te overbruggen, via bijvoorbeeld meer contacten tussen jongeren van diverse origine, nog aan pertinentie.

Op basis van de aparte verklarende modellen bij jongeren van Belgische origine en moslimjongeren, blijkt dat het werken aan meer verdraagzaamheid geen eenvoudige opgave is en weinig gediend is met een universele aanpak. De redenen waarom jongeren sociale afstand nemen van andere culturen en de mogelijkheden om sociale afstanden tussen culturen af te bouwen zijn verschillend voor autochtone en allochtone jongeren. Bij jongeren van Belgische origine kunnen opportuniteiten voor meer contact met andere culturen leiden tot meer begrip voor en het zich meer openstellen naar die andere culturen. Gemengde scholen en gemengde buurten dragen bij tot meer openheid. Ook de actieve participatie in verenigingen waarin jongeren van verscheidene achtergronden elkaar treffen kan dit bewerkstelligen. Maar daarnaast leidt ook de participatie in eerder homogeen samengestelde verenigingen tot meer openheid.

Bij moslimjongeren bieden deze contactmogelijkheden echter weinig tot geen soelaas. Alleen contact met de Nederlandse taal en bijgevolg ook de Nederlandstalige cultuur in het gezin of via het mediagebruik (bijvoorbeeld het kijken naar Nederlandstalige tv-programma's) leidt tot meer openheid naar West-Europeanen. Naarmate jongeren meer Nederlandstalige media consumeren, gaan zij ook meer vertrouwd raken met de West-Europese cultuur. Ook deze vorm van contact kan openheid naar een andere cultuur creëren. In onderwijsmiddens bestaat er heel wat discussie over de pro's en contra's om onderwijs in het Nederlands dan wel in de eigen taal te voorzien. Naar sociale relaties toe kunnen we alvast stellen dat een gemeenschappelijke taal overbrugt.

Daarmee is ook reeds de band gelegd met de vaststelling dat culturele waarden en normen een belangrijke rol spelen in het opbouwen van relaties. Dit geldt zowel voor

jongeren van Belgische origine als moslimjongeren. Jongeren die zich sterk hechten aan traditionele ideologieën, stellen zich zeer moeilijk open voor amicale relaties met andere culturen. Hun traditionele mensbeeld staat openheid naar andere culturen in de weg. Het wegwerken van traditioneel conservatisme om de kloof tussen culturen te dichten is voor het beleid evenwel een veel moeilijkere opgave. Het bouwen van bruggen valt steden dan ook zwaar.

Bibliografie

Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Reading: Addison-Wesley.

Ata, A., Bastian, B., & Lusher, D. (2009). Intergroup contact in context: The mediating role of social norms and group-based perceptions on the contact–prejudice link. *International Journal of Intercultural Relations*, *33*, 498-506.

Batson, D.C., Lishner, D.A., Cook, J., & Sawyer, S. (2005). Similarity and nurturance: two possible sources of empathy for strangers. *Basic and Applied Social Psychology*, *27*(1), 15-25.

Bogardus, E.S. (1925a). Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology 9*, 299-308.

Bogardus, E.S. (1925b). Social Distance and Its Origins. *Journal of Applied Sociology 9*, 216-226.

Dixon, J.C., & Rosenbaum, M.S. (2004). Nice to Know You? Testing Contact, Cultural, and Group Threat Theories of Anti-Black and Anti-Hispanic Stereotypes. *Social Science Quarterly*, *85*(2), 257-280.

Elchardus, M., Huyge, E., Kavadias, D., Siongers, J., & Vangoidsenhoven, G. (2009). *Leraars. Profiel van een beroepsgroep*. Tielt: Lannoo.

Hagendoorn, L. (1995). Intergroup Biases in Multiple Group Systems: The Perception of Ethnic Hierarchies. *European Review of Social Psychology*, *6*, 199-228.

Hagendoorn, L. (2007). *De verhouding tussen culturen en groepen. Afscheidscollege 7 november 2007*.

Hooghe, M. (2003). Value Congruence and Convergence Within Voluntary Associations: Ethnocentrism in Belgian Organizations. *Political Behavior,* 25(2), 151-175.

Page-Gould, E., Mendoza-Denton, R., & Tropp, L. (2008). With a little help from my cross-group friend: Reducing anxiety in intergroup context through cross-group friendship. *Journal of Personality and Social Psychology*, *95*(5), 1080-1094.

Parrillo, V.N., & Donoghue, C. (2005). Updating the Bogardus social distance studies: a new national survey. *The Social Science Journal*, *42*, 257-271.

Pettigrew, T.F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review Psychology*, *49*, 65-85.

Pettigrew, T.F. (2008). Future directions for intergroup contact theory and research. *International Journal of Intercultural Relations*, *32*, 187-199.

Pettigrew, T.F., & Tropp, L. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, *90*, 751-778.

Pettigrew, T.F., & Tropp, L. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, *38*, 922-934.

Putnam, R. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon & Schuster.

Schleuter, E., & Scheepers, P. (2010). The relationship between outgroup size and anti-outgroup attitudes: a theoretical synthesis and empirical test of group threat and intergroup contact theory. *Social Science Research*, *39*(2), 285-295.

Siongers, J. (2011a). Brusselse scholieren over andere culturen: van vijand tot lief? In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 217-238). Leuven: Acco.

Siongers, J. (2011b). De contacthypothese getoetst bij Brusselse jongeren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 239-263). Leuven: Acco.

Smith, T.W., & Dempsey, G.R. (1983). The Polls: Ethnic social distance and prejudice. *The Public Opinion Quarterly*, *47*(4), 584-600.

Smits, W. (2012). *Binding en burgerschap. De samenhang tussen maatschappelijke betrokkenheid en burgerschapshoudingen*. Ongepubliceerd doctoraal proefschrift. Brussel: Vakgroep Sociologie/Onderzoeksgroep TOR.

Sniderman, P., Hagendoorn, L., & Prior, M. (2003). De moeizame acceptatie van moslims in Nederland. *Mens & Maatschappij*, *78*(3), 199-217.

Sniderman, P.M., & Hagendoorn, L. (2007). *When ways of life collide*. Princeton: Princeton University Press.

Stephan, W.G., Boniecki, K.A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K.S., Jackson, L.A., McNatt, P.S., & Renfro, L.C. (2002). The role of threats in the racial attitudes of blacks and whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *28*(9), 1242-1254.

Stephan, W.G., & Stephan, C.W. (1985). Intergroup Anxiety. *Journal of Social Issues, 41*, 157-175

Tropp, L. (2007). Perceived discrimination and interracial contact: Predicting interracial closeness among black and white Americans. *Social Psychology Quarterly*, *70*(1), 70-81.

Tropp, L.R. & Pettigrew, T.F. (2005). Relationships between intergroup contact and prejudice among minority and majority status groups. *Psychological Science, 16* (12): 951-957.

Verba, S., Schlozman, K.L., & Brady, H.E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press.

Verkuyten, M., & Kinket, B. (2000). Social Distances in a Multi Ethnic Society: The Ethnic Hierarchy among Dutch Preadolescents. *Social Psychology Quarterly*, *63*(1), 75-85.

Bijlagen

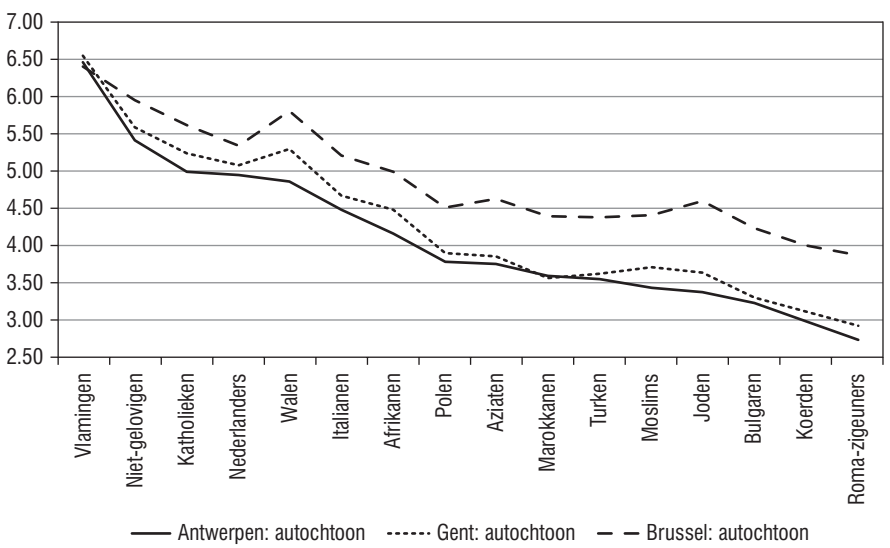

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Figuur 9.2. Bereidheid van autochtonen tot intergroepscontacten met verschillende groepen: gemiddelde scores naargelang stad.

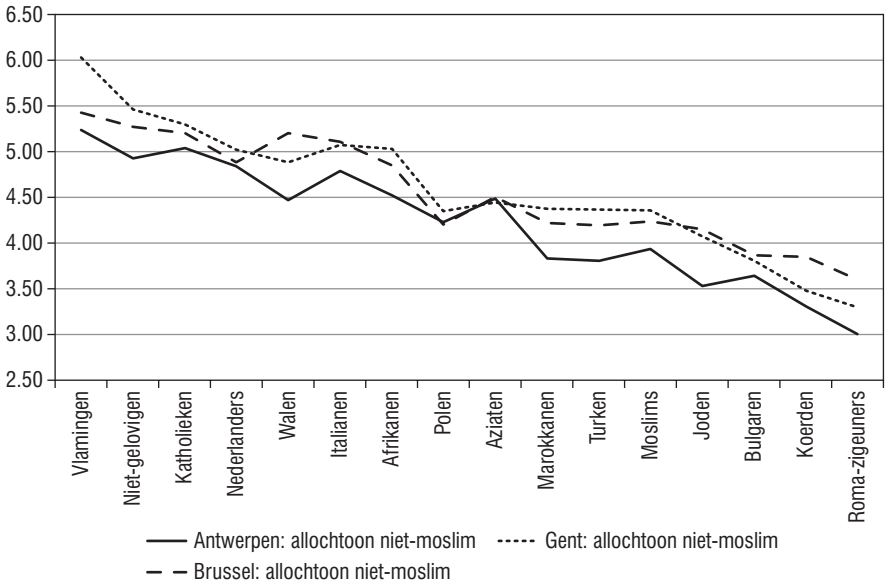

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Figuur 9.3. Bereidheid van allochtone niet-moslims tot intergroepscontacten met verschillende groepen: gemiddelde scores naargelang stad.

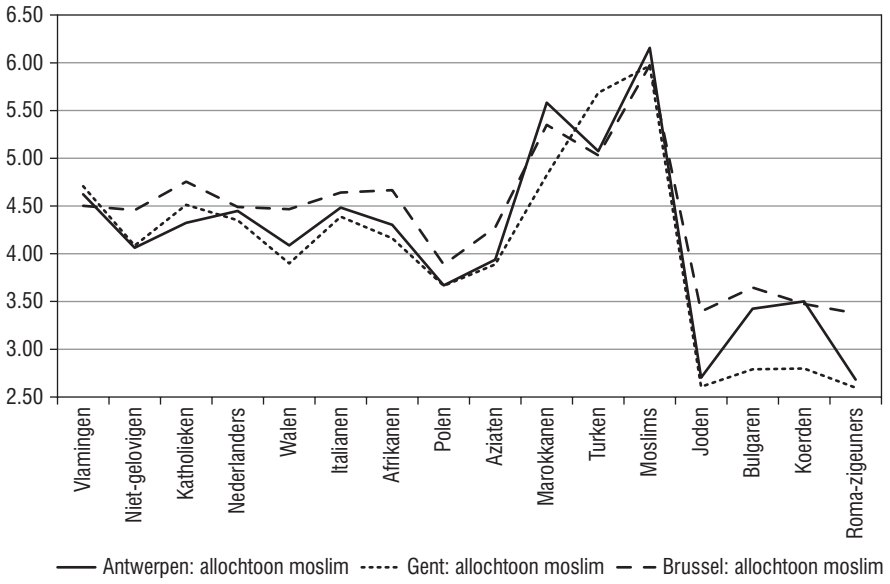

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Figuur 9.4. Bereidheid van allochtone moslims tot intergroepscontacten met verschillende groepen: gemiddelde scores naargelang stad.

Tabel 9.7. Bereidheid tot vriendschappelijke contacten en huwelijk (jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs in Antwerpen en Gent).

	Autochtonen		Allochtonen niet-moslims		Allochtonen moslims	
	Vriend-schap	Huwen	Vriend-schap	Huwen	Vriend-schap	Huwen
Vlamingen	13.7	75.3	28.4	38.2	28.1	9.3
Walen	26.3	28.5	25.8	16.5	20.3	4.3
Afrikanen	32.8	9.6	31.6	15.6	25.9	6.4
Nederlanders	31.2	23.1	33.0	18.1	27.4	7.8
Duitsers	25.1	13.8	23.4	11.3	18.9	5.3
Roma	11.3	4.1	13.6	4.0	9.1	1.8
Koerden	13.6	4.3	16.0	4.0	16.5	5.2
Bulgaren	16.2	5.6	20.7	5.8	15.0	2.7
Aziaten	24.6	8.4	27.8	14.8	22.6	4.6
Marokkanen	23.4	6.1	28.6	6.7	24.2	35.4
Turken	23.4	6.0	26.6	7.2	28.0	30.5
Italianen	27.5	18.4	31.1	20.7	27.1	9.9
Polen	23.0	8.3	27.1	11.0	18.1	3.6
Joden	16.7	4.8	19.7	5.5	9.2	2.4
Moslims	24.4	4.8	30.0	6.5	20.1	58.5
Katholieken	25.8	30.5	33.4	24.0	29.0	5.2
Niet-gelovigen	27.3	39.3	33.5	25.5	28.9	4.1

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

10. Homofobie en genderongelijkheid

Lilith Roggemans

1. Inleiding

Uit zowel Vlaams als internationaal onderzoek blijkt dat de houding van jongeren en volwassenen ten aanzien van homoseksualiteit steeds positiever wordt in de westerse wereld (Morrison & Morrison, 2002; Van de Meerendonk & Scheepers, 2004, Hooghe & Meeuwsen, 2012). Anderzijds geldt 'homo' nog steeds als een erg populair scheldwoord, halen nieuwsberichten over geweld tegen homo's regelmatig het nieuws en worden homo's nog vaak gepest of buitengesloten (Morrison & Morrison, 2002; Coenders et al, 2004; Van Lisdonk, 2004; Picavet & Sandfort, 2005). In de literatuur wordt geopperd dat er een moderne versie van homonegativiteit is ontstaan, die homoseksualiteit op een veel subtielere manier afwijst dan de openlijke afkeuring.

Over de oorzaken van homonegatieve houdingen bestaat in de internationale wetenschappelijke literatuur een aantal pistes die vaak bewandeld worden. Enerzijds wordt vaak gewezen op de relatie tussen de houding ten aanzien van homoseksualiteit en de perceptie van gender, genderidentiteit en genderrollen. Anderzijds bestaat er veel wetenschappelijke aandacht voor de grote samenhang tussen homofobie en autoritarisme.

Homonegativiteit is verbonden met gender issues. Homoseksualiteit wordt vaak met genderoverschrijdend gedrag geassocieerd (Kite & Whitley 1998; Louderback & Whitley 1997; Worthington, Dillon, & Becker-Schutte, 2005), dit betekent dat iemand kenmerken heeft die in het algemeen aan de andere sekse worden toegeschreven. Van de stereotypen die er over homoseksuele vrouwen en mannen bestaan, worden de stereotypen die met genderoverschrijdend gedrag te maken hebben het meest genoemd (bijvoorbeeld dat homoseksuele mannen vrouwelijk bewegen) (Kite & Whitley, 1998; Van Lisdonk, 2004). Iemand die *cross-gender* gedrag vertoont, wordt ook eerder als homoseksueel gezien (Kite & Whitley, 1998; Louderback & Whitley, 1997; Mason, 2002; Van Lisdonk, 2004). Als iemand een van de kenmerken van de andere sekse vertoont, wordt aangenomen dat hij of zij dan wel alle kenmerken van die sekse zal vertonen. Een vrouw die zich onafhankelijk opstelt, is mannelijk en zal dus op vrouwen vallen. De meest voorkomende verklaring van de relatie tussen homonegativiteit en gender

heeft te maken met het *gender belief* systeem (zie bijvoorbeeld Kite & Whitley 1996). Dit systeem definieert wat gewenst en ongewenst is voor beide seksen qua gedrag, kenmerken en uiterlijk. Er wordt verwacht dat mannen vrouwengedrag vermijden en vice versa. Degenen die zich hier niet aan houden, worden negatief beoordeeld, zeker door personen die veel waarde hechten aan de traditionele genderrollen (Herek, 1992; Agnew et al., 1993; Kite & Whitley, 1996; Louderback & Whitley, 1997; Basow & Johnson, 2000; Polimeni, Hardie, & Buzwell, 2000; Parrott, Adams, & Zeichner, 2002; Whitley, 2002; Davies, 2004). Dus niet zozeer het homoseksuele gedrag wordt afgekeurd, maar meer het vertonen van gedrag wat volgens de genderrollen niet bij iemands sekse past. Het blijkt bijvoorbeeld dat op de leeftijd waarop kinderen voor het eerst het woord homo als scheldwoord gaan gebruiken, zij dat woord helemaal niet associëren met seksuele oriëntatie of seksualiteit. Het woord wordt meer in het algemeen gebruikt voor elke jongen die rustiger of artistieker is en niet energiek meedoet aan teamsporten. Het woord homo wordt dus gebruikt voor elke jongen die niet precies voldoet aan de stereotiepe mannelijke genderrol (Redman, 2000; Plummer, 2001). Geloof in geslachtsrollen kan gebruikt worden als legitimerende mythe om anti-homohoudingen te rechtvaardigen.

Een andere houding die vaak gelieerd wordt aan homofobie is autoritarisme (Haddock & Zanna, 1998; Morrison et al., 1999; Basow & Johnson, 2000; Van de Meerendonk, Eisinga, & Felling, 2003). Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson en Sanford (1950) introduceerden het concept van de autoritaire persoonlijkheid als een verklaring voor de opkomst van het fascisme in de jaren 1930. Mensen met hoge mate van autoritarisme laten hoge mate van eerbied optekenen voor autoriteit, agressie tegen outgroups wanneer de autoriteit dat toelaat, en steunen traditionele waarden wanneer deze gesteund worden door de autoriteiten. Deze mensen delen de wereld in in- en outgroups, de verdeling van de wereld in wij en zij zorgt voor grotere vooroordelen tegen mensen uit de outgroup. Deze vooroordelen hebben twee bronnen: autoritaire mensen kunnen leden van de outgroup zien als bedreigend voor de traditionele waarden die ze hoog achten. Het niet erkennen van de outgroup beschermt hun waardensysteem door de outgroup te bestempelen als onbelangrijk, waardoor die geen bedreiging kan zijn voor de waarden (ook Altemeyer, 1981, 1988, 1996). Ten tweede steunen autoritairen de traditionele vormen van gezagsstructuren in een samenleving. Dit toont zich in steun voor de traditionele genderrollen. Zij steunen dus meer de idee van de mannelijke superioriteit en de vrouwelijke inferioriteit en verwerpen de egalitaire gedachte van het feminisme. Homo's vormen een uitdaging voor dit waardensysteem en worden daarom afgewezen.

Whitley en Lee (2000) wezen reeds op de erg hoge correlaties tussen autoritarisme en homofobie. Autoritairen hebben niet alleen sterke normen en waarden, de normen en waarden spelen ook een belangrijke rol in hun leven. Voor diegene met een autoritaire persoonlijkheidsinstelling heeft de negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit vooral een expressieve functie. Zij laten daarmee hun eigen waarden en normen zien en verdedigen de heteroseksuele status quo (Herek, 1994; Wright, 2000).

Homonegativiteit heeft ten slotte ook een historische en erg sterke relatie met religie. Religieuze jongeren rapporteren veel meer vooroordelen ten aanzien van homoseksualiteit en gendergelijkheid dan ongelovige jongeren. Gelovigen verwerpen homoseksueel gedrag op basis van religieuze voorschriften, omdat hun religieuze leiders dit zo voorschrijven (Newman, 2002; Olson, Cadge, & Harrison, 2006; Adolfson, Keuzenkamp, & Kuyper, 2006). Deze negatieve houding tegen homofilie neemt toe naarmate de intensiteit van de religieuze beleving toeneemt (Beatty & Walter, 1984; Seltzer, 1992).

Adolfson et al. (2006) opperden dat de steeds toenemende aanvaarding van homoseksueel gedrag in onze samenleving voornamelijk op het conto te schrijven is van de secularisering. De grote invloed van religie op homonegativiteit zou volgens Scheepers, Grotenhuis en Slik (2002) ook met deze seculariseringsgolf te maken hebben, omdat net daardoor religieuze ouders hun kinderen willen afschermen van de invloed van geseculariseerde waarden.

In dit hoofdstuk gaan we na hoe Gentse en Antwerpse jongeren aankijken tegen ongelijkheid tussen de geslachten en homoseksualiteit. We hebben daarbij aandacht voor regionale verschillen en verschillen naar religie. Ook het in de literatuur sterk naar voor geschoven verband tussen homofobie, genderongelijkheid en autoritarisme wordt onderzocht. Ten slotte willen we komen tot een model waarin verklaringen worden geboden voor de vooroordelen die leven bij een deel van deze jongeren.

2. Regionale verschillen in homofobie en genderongelijkheid

Het thema dat centraal staat in dit hoofdstuk is de houding van jongeren ten aanzien van homoseksualiteit. Aan de hand van tien items, afgeleid van de *Attitudes towards Lesbians*-schaal en de *Attitudes towards Gay Men*-schaal (Herek, 1987), proberen we de attitude van jongeren ten aanzien van homoseksualiteit te vatten. We proberen in de opmaak van de schaal aandacht te hebben voor zowel vragen naar erg expliciete vormen van homofobie, als naar meer bedekte en minder manifeste. Tabel 10.1 toont dat driekwart van de jongeren vindt dat homo's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij het willen. Ook voor het opvoeden van kinderen door homostellen of het onderwijzen van respect voor homoseksualiteit op school is een meerderheid (60%) van de Gentse en Antwerpse jongeren voorstander. Enkele items peilen naar extremere vormen van homofobie, ongeveer 10% van de jongeren geeft aan dat geweld tegen homo's volgens hen aanvaardbaar is, dat het homohuwelijk moet worden afgeschaft en dat het goed is dat homo's in sommige landen de doodstraf krijgen. Hieruit kunnen we afleiden dat homohaat leeft bij een erg kleine groep van jongeren, maar dat de meerderheid van de Gentse en Antwerpse bevraagde jongeren tolerant is voor relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht.

Tabel 10.1. Procentuele verdeling van de schaal homofobie voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2769).

		–	+/–	+
Het homohuwelijk moet worden afgeschaft	A	68.0	13.3	18.7
	G	74.5	11.2	14.2
Ik wil geen homoseksuele leraar/lerares	A	66.4	14.9	18.7
	G	71.6	12.5	15.9
Als ik ontdek dat een vriend(in) van me homo is, is de vriendschap gedaan	A	75.1	14.5	10.4
	G	80.6	11.3	8.1
Homomannen zijn eigenlijk geen echte mannen	A	50.9	22.5	26.6
	G	55.2	21.4	23.5
Kinderen moeten op school leren respect te hebben voor homoseksuelen	A	13.3	19.6	67.0
	G	12.2	17.0	70.9
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	A	10.2	15.5	74.3
	G	8.5	12.1	79.4
Agressie tegen homo's is aanvaardbaar	A	74.6	13.5	11.9
	G	78.2	10.9	10.8
Ik vind het goed dat in sommige landen homo's de doodstraf krijgen	A	82.2	8.6	9.2
	G	85.4	6.6	8.0
Als twee mannen kussen in het openbaar stoort me dat meer dan wanneer een man met een vrouw kust in het openbaar	A	40.2	18.3	41.5
	G	40.4	23.3	36.3
Twee mannen of twee vrouwen kunnen even goed een kind grootbrengen	A	21.5	17.6	60.9
	G	18.2	19.8	62.0

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 10.2. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal homofobie voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2769).

	Ladingen
Het homohuwelijk moet worden afgeschaft	.873
Ik wil geen homoseksuele leraar/lerares	.828
Als ik ontdek dat een vriend(in) van me homo is, is de vriendschap gedaan	.798
Homomannen zijn eigenlijk geen echte mannen	.752
Kinderen moeten op school leren respect te hebben voor homoseksuelen	-.726
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	-.723
Agressie tegen homo's is aanvaardbaar	.709
Ik vind het goed dat in sommige landen homo's de doodstraf krijgen	.708
Als twee mannen kussen in het openbaar stoort me dat meer dan wanneer een man met een vrouw kust in het openbaar	.705
Twee mannen of twee vrouwen kunnen even goed een kind grootbrengen	-.697
Eigenwaarde	5.686
Verklaarde Variantie	56.86%
Cronbach α	.913

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Alle aan de jongeren voorgelegde items vormen samen een goede schaal, met een verklaarde variantie van 57% en een Cronbach α van .913 (zie tabel 10.2).

Tabel 10.3. Beschrijving van de somschaal homofobie (0-100).

	Homofobie
N	2741
Missing	143
Gemiddelde	29.94
Standaardafwijking	22.33
Variantie	498.53

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

De gemiddelden op de somschaal 'homofobie' (tabel 10.4) geven ons meer informatie over de verschillen in de houding ten opzichte van homoseksualiteit tussen Gentse en Antwerpse leerlingen. Antwerpse jongeren laten een gemiddelde van 31.3 op de somschaal voor homofobie noteren, de Gentse studenten 29.1, dit verschil is significant ($p <= .01$). Antwerpse jongeren hebben meer vooroordelen ten aanzien van homoseksuelen dan Gentse jongeren. Verder in dit hoofdstuk gaan we na of dit verschil blijft bestaan na controle voor een aantal andere kenmerken van de jongeren.

Tabel 10.4. Gemiddelden voor de schaal homofobie voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2769).

		Homofobie
Antwerpen	Gemiddelde	31.3**
	Standaardafwijking	23.42
Gent	Gemiddelde	29.1**
	Standaardafwijking	21.65

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Een derde van de jongeren zegt dat een vrouw meer geschikt is dan een man om kleine kinderen op te voeden, een ander derde gaat hier niet mee akkoord (zie tabel 10.5). De traditionele rolverdeling waarbij de vrouw instaat voor het huishouden en de man voor de kostwinning wordt door een vijfde van de jongeren gesteund, iets meer dan de helft van de jongeren verwerpt deze rolverdeling expliciet.

De evenwaardigheid van man en vrouw wordt door de Antwerpse en Gentse jongeren sterk ondersteund. Negen op de tien jongeren ontkent dat vrouwen minderwaardig zijn aan mannen. Ook over de vraag of vrouwen mannen moeten gehoorzamen bestaat er eensgezindheid bij de jongeren. Slechts 10% van de jongeren antwoord positief op dit item.

Een tweede deel van de items peilt naar de aanvaarding van genderoverschrijdend gedrag. Een derde van de jongeren geeft aan dat het stoort wanneer een jongen zich gedraagt als een meisje of omgekeerd, de helft van de jongeren heeft hier geen problemen mee. Jongens die aan ballet doen of vrouwen die werken als bouwvakker worden door 60% van de jongeren als normaal beschouwd, een vijfde van alle jongeren geeft aan dat ze dit niet aanvaardbaar vinden.

Tabel 10.5. Procentuele verdeling van de schaal genderongelijkheid voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2760).

		-	+/-	+
Het beste is dat de vrouw het huishouden doet en de man de kost verdient	A	54.9	24.1	21.0
	G	57.8	23.7	18.5
Jongens kan je nu eenmaal wat vrijer opvoeden dan meisjes	A	46.7	26.6	26.7
	G	48.7	26.0	25.2
Vrouwen zijn minderwaardig aan mannen	A	87.2	9.7	3.1
	G	88.4	8.2	3.4
Vrouwen moeten mannen gehoorzamen	A	72.2	16.8	11.0
	G	73.4	16.4	10.2
Het hoort niet dat een vrouw als bouwvakker werkt	A	56.8	22.0	21.2
	G	57.2	22.1	20.8
Een vrouw is meer geschikt dan een man om kleine kinderen op te voeden	A	35.2	27.5	37.3
	G	37.7	27.6	34.7
Het stoort me als een meisje zich gedraagt als een jongen	A	45.1	23.9	31.0
	G	47.7	22.7	29.6
Het stoort me als een jongen zich gedraagt als een meisje	A	44.1	23.1	32.9
	G	46.4	21.8	31.8
Een jongen die aan ballet doet, daar is iets mis mee	A	64.2	17.5	18.3
	G	62.5	14.6	22.9

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

We gaan ook de schaalbaarheid na van deze items in tabel 10.6. Uit de factoranalyse blijkt dat er twee schalen gevormd worden door de negen items die peilen naar de houding ten aanzien van de ongelijkheid van man en vrouw. Een eerste factor verzamelt alle items die peilen naar genderongelijkheid, een tweede omvat items die peilen naar de aanvaardbaarheid van genderoverschrijdend gedrag. De schaal 'genderongelijkheid' heeft een verklaarde variantie van 44% en een betrouwbaarheid (Cronbach α van .783), de schaal 'genderoverschrijdend gedrag' verklaart 12% en toont een Cronbach α van .781. We kunnen beide schalen als consistent en betrouwbaar beschouwen.

Een tweede manier om schalen weer te geven is door gebruik te maken van een somschaal (zie tabel 10.7), hierbij worden alle antwoorden op de items omgezet op een

schaal van 100. Wanneer jongeren op alle items aangeven helemaal akkoord te gaan met de gelijkheid van de geslachten behalen ze een score van 100. Deze manier van rapporteren is handig wanneer we later in het hoofdstuk de scores van groepen van jongeren met elkaar gaan vergelijken. Alle Antwerpse en Gentse jongeren samen halen een gemiddelde score van 34 op 100 voor genderongelijkheid en een gemiddelde score van 41 op 100 voor genderongelijkheid.

Tabel 10.6. Ladingen en betrouwbaarheid van de schaal genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2760).

	Gender ongelijkheid	Gender- overschrijdend gedrag
Het beste is dat de vrouw het huishouden doet en de man de kost verdient	.790	.228
Jongens kan je nu eenmaal wat vrijer opvoeden dan meisjes	.678	.182
Vrouwen zijn minderwaardig aan mannen	.635	.083
Vrouwen moeten mannen gehoorzamen	.626	.339
Het hoort niet dat een vrouw als bouwvakker werkt	.607	.344
Een vrouw is meer geschikt dan een man om kleine kinderen op te voeden	.591	.212
Het stoort me als een meisje zich gedraagt als een jongen	.206	.863
Het stoort me als een jongen zich gedraagt als een meisje	.245	.857
Een jongen die aan ballet doet, daar is iets mis mee	.247	.663
Eigenwaarde	3.996	1.051
Verklaarde Variantie	44.402%	11.68%
Cronbach α	.783	.781

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 10.7. Beschrijving van de somschaal (0-100) 'genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag' (n = 2760).

	Gender- ongelijkheid	Gender- overschrijdend gedrag
N	2773	2756
Missing	194	129
Gemiddelde	33.68	40.94
Standaardafwijking	18.91	27.18
Variantie	357.69	738.89

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

In tabel 10.8 gaan we met behulp van de gemiddelde score op de somschaal na of er significante verschillen zijn tussen Antwerpse en Gentse studenten met betrekking

tot hun visie ten aanzien van gendergelijkheid. Deze gegevens tonen aan dat er geen significante verschillen zijn tussen Gentse en Antwerpse studenten, noch naar hun houding ten aanzien van gendergelijkheid, noch naar hun visie ten opzichte van genderoverschrijdend gedrag.

Tabel 10.8. Gemiddelden voor de schaal genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2760).

		Genderongelijkheid	Genderoverschrijdend gedrag
Antwerpen	Gemiddelde	34.1	41.0
	Standaardafwijking	18.96	27.67
Gent	Gemiddelde	33.4	40.9
	Standaardafwijking	19.09	26.84

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

3. Moslims en hun houding ten aanzien van vrouwen en homo's

In onze dataset vinden we twee grote groepen van religieuze jongeren terug. De grootste groep zijn de christelijke jongeren, een derde van alle respondenten noemt zichzelf gelovig of twijfelend christelijk. De moslimjongeren vormen met 25% de tweede religieuze groep. Ook deze groep omvat zowel kern- als randgelovigen.[91] Uit het literatuuroverzicht leerden we al dat religie een bepalende rol speelt in zowel de houding ten aanzien van vrouwen als ten aanzien van homoseksualiteit. Tabel 10.9 geeft de gemiddelde scores op de somschalen homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag weer. Hierbij springt de afwijkende houding van moslimjongeren sterk in het oog,[92] veel meer dan de andere jongeren geven zij aan negatief te staan tegenover homoseksualiteit, de gelijkheid van man en vrouw en de aanvaarding van genderoverschrijdend gedrag. Daarom zullen we in deze sectie de procentuele verdelingen voor deze drie schalen apart bespreken voor moslims en niet-moslims.

Alle items van de homofobieschaal laten zeer hoge verschillen optekenen tussen moslims en niet-moslims (zie tabel 10.10). Zo geeft de helft van de moslimjongeren aan dat ze vinden dat homomannen geen echte mannen zijn (tegenover 17% van de niet-moslimjongeren), willen moslimjongeren vier keer vaker dan niet-moslims geen homo-

91. Van de christelijke jongeren beschouwt 10% zichzelf als kerngelovig (gaat regelmatig naar de kerk), van de moslimjongeren zegt 51% kerngelovig te zijn (houdt zich strikt aan de geloofsregels).

92. De moslimjongeren scoren significant hoger ($p < .001$) op de schalen homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag.

seksuele leerkracht en vindt 44% van de moslims homo's niet geschikt om kinderen op te voeden (bij niet-moslims is dat 12%).

Tabel 10.9. Gemiddelde scores op de schaal homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs.

		Homofobie	Gender-ongelijkheid	Gender-overschrijdend gedrag
Christenen	Gemiddelde	25.7	31.2	37.8
	N	917	920	913
	Standaardafwijking	18.12	17.15	25.59
Moslims	Gemiddelde	48.7	43.4	56.7
	N	646	669	665
	Standaardafwijking	24.48	19.71	26.82
Rest	Gemiddelde	31.1	36.6	41.7
	N	70	70	72
	Standaardafwijking	23.04	19.62	28.57
Onverschillig	Gemiddelde	23.9	34.5	39.5
	N	157	156	156
	Standaardafwijking	15.62	19.41	22.81
Ongelovig	Gemiddelde	21.6	28.4	32.5
	N	914	924	919
	Standaardafwijking	17.03	16.83	24.64
Totaal	Gemiddelde	29.8	33.5	40.8
	N	2704	2739	2725
	Standaardafwijking	22.28	18.84	27.17

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Ook een aantal consensuswaarden onder autochtone jongeren wordt niet gedeeld met moslimjongeren. De idee dat agressie tegen homo's niet aanvaardbaar is (84% bij niet-moslims) wordt door de moslimjongeren niet gedeeld, slechts de helft van hen verwerpt de aanvaardbaarheid van agressie expliciet. Ook over het recht voor homo's om te huwen bestaat veel onenigheid tussen moslim- en niet-moslimjongeren, 7% van de niet-moslim jongeren wil het homohuwelijk afschaffen, bij moslims loopt dit percentage op tot 46%. Ook over de meest controversiële van alle voorgelegde stellingen 'ik vind het goed dat in sommige landen homo's de doodstraf krijgen' bestaat geen eensgezindheid, 92% van de niet-moslims verwerpt deze stelling expliciet, bij de moslimjongeren is dat 60%.

Ook bij de items over genderongelijkheid kunnen we zien dat de meningen van moslimjongeren sterk afwijken van niet-moslimjongeren (tabel 10.11). Hoewel deze verschillen groot zijn en significant blijken, zijn ze minder uitgesproken dan bij de items naar

homofobie. Dat een vrouw meer geschikt is dan een man om kinderen op te voeden en het huishouden te doen krijgt tweemaal meer bijval bij moslimjongeren dan bij niet-moslimjongeren. De helft van de moslimjongeren vindt vrouwen meer geschikt om kinderen op te voeden en een derde geeft aan voor een traditionele rolverdeling te zijn waarbij de vrouw het huishouden doet en de man uit werken gaat, bij niet-moslimjongeren zijn deze percentages respectievelijk 30 en 15. Dat vrouwen minderwaardig zijn aan mannen wordt zowel door de moslimjongeren als door de niet-moslimjongeren sterk ontkend (80 tot 90%). Een derde van de moslims vindt wel dat vrouwen hun mannen moeten gehoorzamen, deze mening wordt niet gedeeld door niet-moslims (5%).

Tabel 10.10. Frequentieverdeling homofobie voor moslims en niet-moslims voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2724).

		–	+/–	+
Twee mannen of twee vrouwen kunnen even goed een kind grootbrengen	M	43.9	23.0	33.1
	NM	12.0	17.7	70.3
Agressie tegen homo's is aanvaardbaar	M	52.3	24.4	23.3
	NM	83.9	8.6	7.5
Het homohuwelijk moet worden afgeschaft	M	32.8	21.3	45.9
	NM	83.6	9.5	6.9
Ik wil geen homoseksuele leraar/lerares	M	42.7	18.8	38.5
	NM	77.8	12.5	9.7
Als twee mannen kussen in het openbaar stoort me dat meer dan wanneer een man met een vrouw kust in het openbaar	M	24.7	15.2	60.1
	NM	45.7	22.2	32.1
Homomannen zijn eigenlijk geen echte mannen	M	27.9	23.0	49.1
	NM	61.1	21.8	17.0
Kinderen moeten op school leren respect te hebben voor homoseksuelen	M	25.8	27.2	47.0
	NM	8.1	16.0	75.9
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	M	21.2	29.4	49.3
	NM	5.6	9.1	85.3
Als ik ontdek dat een vriend(in) van me homo is, is de vriendschap gedaan	M	48.7	23.1	28.2
	NM	86.9	9.8	3.2
Ik vind het goed dat in sommige landen homo's de doodstraf krijgen	M	60.7	17.9	21.4
	NM	91.8	4.4	3.8

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 10.12 toont dat de aanvaarding van genderoverschrijdend gedrag bij niet-moslimjongeren groter is dan bij moslimjongeren. De helft van de moslimjongeren geeft aan zich te storen aan meisjes die zich als jongens gedragen of omgekeerd, bij de niet-moslimjongeren is dit 25%. Dat jongens aan ballet doen vormt voor een derde van de moslimjongeren een probleem, ook 16% van de niet-moslims vindt dat daar iets mis mee is.

Tabel 10.11. Frequentieverdeling genderongelijkheid voor moslims en niet-moslims voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2752).

		–	+/–	+
Een vrouw is meer geschikt dan een man om kleine kinderen op te voeden	M	23.9	22.0	54.1
	NM	40.3	29.6	30.1
Het beste is dat de vrouw het huishouden doet en de man de kost verdient	M	41.1	25.1	33.8
	NM	61.3	23.5	15.2
Jongens kan je nu eenmaal wat vrijer opvoeden dan meisjes	M	39.2	27.8	33.0
	NM	50.4	25.7	23.9
Het hoort niet dat een vrouw als bouwvakker werkt	M	39.2	26.5	34.3
	NM	63.0	20.5	16.5
Vrouwen zijn minderwaardig aan mannen	M	81.1	12.8	6.2
	NM	90.1	7.7	2.2
Vrouwen moeten mannen gehoorzamen	M	45.4	25.4	29.2
	NM	82.1	13.0	4.9

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 10.12. Frequentieverdeling genderoverschrijdend gedrag voor moslims en niet-moslims voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2739).

		–	+/–	+
Het stoort me als een jongen zich gedraagt als een meisje	M	23.1	21.6	55.3
	NM	52.4	22.6	25.1
Een jongen die aan ballet doet, daar is iets mis mee	M	45.3	23.0	31.8
	NM	69.5	14.1	16.4
Het stoort me als een meisje zich gedraagt als een jongen	M	25.3	22.1	52.6
	NM	53.2	23.7	23.1

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Uit de vergelijking van de antwoordpatronen van moslim- en niet-moslimjongeren blijken grote verschillen. Homoseksualiteit is onder niet-moslimjongeren breed aanvaard, slechts 5 tot 10% van hen waagt zich aan homofobe uitspraken. Deze thematiek ligt een stuk delicater bij moslimjongeren. Niet alleen vinden homonegatieve uitspraken steun bij soms de helft van de moslimjongeren, bovendien geeft een kwart van de moslimjongeren aan geweld tegen homo's aanvaardbaar te vinden (een ander kwart antwoordt tussen beide) en 20% vindt het goed dat in sommige landen de doodstraf geldt voor homo's. Deze antihomohoudingen zijn een stuk explicieter dan de homofobe uitspraken die we bij een kleine minderheid van niet-moslimjongeren waarnemen.

Ook voor meningen over de verhouding tussen man en vrouw merken we verschillen op tussen moslims en niet-moslims. Niet-moslims steunen een meer egalitaire rolverde-

ling tussen man en vrouw, terwijl moslimjongeren een traditionele visie laten optekenen. Hierbij merken we wel op dat ook door moslimjongeren de gelijkwaardigheid van man en vrouw sterk wordt gesteund.

4. Op zoek naar verklaringen

In de vorige sectie legden we de relatie tussen religie en homofobie en genderongelijkheid bloot. Gelovige jongeren houden er een meer traditionele visie op relaties, de gelijkheid van de geslachten en genderoverschrijdend gedrag op na. In deze sectie gaan we op zoek naar meer diverse verklaringen voor de houdingen ten aanzien van homo's en vrouwen. Uit de literatuur blijkt immers dat deze houdingen ook sterk samenhangen met geslacht en opleiding. Meisjes zouden zich verdraagzamer opstellen naar homoseksualiteit en de gelijkheid der geslachten (Franklin, 2000; Van de Meerendonk et al, 2003; Davies, 2004) en hoogopgeleiden zouden meer dan laagopgeleiden gelijkheid tussen man en vrouw en homo's en hetero's uitdragen (Herek & Capitanio, 1995; Van de Meerendonk et al, 2003).

Met behulp van een multivariaat model gaan we de relatieve invloed van deze parameters na, en onderzoeken we of deze verbanden een invloed hebben op de relatie van religie met homofobie en genderongelijkheid. Uit de bivariate analyse bleek ook dat Antwerpse jongeren negatiever staan ten aanzien van homo's dan Gentse jongeren, daarom nemen we ook deze parameter op in het model.

Tabel 10.13. 0-Model multilevelanalyse voor homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260).

0-model	Homofobie	Genderongelijkheid	Genderoverschrijdend
Intercept	.023	-.005	.007
Variantie leerling	.846	.957	.926
Variantie school	.189	.055	.076
Totale variantie	1.035	1.012	1.002
ICC	18.26%	5.43%	7.58%

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 10.13 toont de 0-modellen van de multivariate multilevelmodellen. Deze tonen aan dat het noodzakelijk is multilevelanalyse toe te passen, alle intraschoolcorrelaties (ICC) zijn hoger dan 5%. Dit betekent dat door clustering van de data (leerlingen die in eenzelfde school zitten vertonen meer gelijkenissen met elkaar dan leerlingen uit verschillende scholen) controle voor het schoolniveau noodzakelijk is. De hoogste ICC

werd genoteerd voor de schaal homofobie, maar liefst 18% van alle variatie is te wijten aan verschillen tussen de scholen.

Tabel 10.14 toont de modellen waarin alle leerlingenkenmerken werden opgenomen, tabel 10.15 toont dezelfde modellen gecontroleerd voor interactietermen tussen geslacht en religie en de schoolkenmerken (aandeel moslims op school en aandeel leerlingen met hoogopgeleide ouders op school). Uit deze modellen kunnen we afleiden dat onze hypothese over de invloed van het geslacht van de jongere wordt bevestigd. Jongens vertonen significant hogere scores voor de schalen homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag. Ook de leeftijd van de leerling heeft een bepalende invloed. Jongere leerlingen geven aan negatiever te staan ten aanzien van homoseksualiteit en genderongelijkheid, maar positiever ten aanzien van genderoverschrijdend gedrag.

De invloed van het opleidingsniveau van jongeren op hun houdingen is moeilijk na te gaan, omdat jongeren die les volgen in het secundair onderwijs hun finale onderwijsniveau nog niet hebben bereikt. Daarom onderzoeken we de impact van twee parameters die als voorspeller kunnen dienen voor het latere opleidingsniveau: de onderwijsvorm waarin jongeren les volgen en het onderwijsniveau van hun ouders. Uit de analyse blijkt het opleidingsniveau van de ouders geen bepalende invloed te hebben op de houdingen tegenover gender en homoseksualiteit. De onderwijsvorm waarin jongeren les volgen wel. Jongeren uit het aso vertonen een meer tolerante houding ten aanzien van homo's en gelijkheid van man en vrouw dan jongeren uit het bso. De verschillen tussen jongeren uit het bso en jongeren uit het tso zijn kleiner. We kunnen enkel vaststellen dat gendergelijkheid als belangrijker wordt geacht in het tso dan in het bso.

Twee variabelen die wijzen op een andere etnische afkomst, zoals allochtoon zijn of thuis geen Nederlands praten, hebben een invloed op de houding tegenover homo's en gendergelijkheid. Jongeren van een andere origine en jongeren die thuis geen Nederlands spreken, stellen zich negatiever op naar homo's en vrouwengelijkheid dan autochtone jongeren en jongeren waarbij Nederlands de voertaal is.

Moslimjongeren scoren het hoogst op de homofobieschaal, de schaal naar genderongelijkheid en de schaal die een negatieve houding ten aanzien van genderoverschrijdend gedrag meet. Dit konden we reeds vaststellen bij de bespreking van de procentuele verdeling van de items in de vorige sectie. Uit deze modellen blijkt dit verschil te blijven bestaan, ook na controle voor een aantal andere leerlingenkenmerken. Ook christelijke jongeren scoren hoger voor homofobie en de negatieve houding ten aanzien van genderoverschrijdend gedrag dan ongelovige en vrijzinnige jongeren.

De plaats waar de jongeren schoollopen en de mate waarin ze in contact komen met elitaire media hebben geen invloed op de drie door ons onderzochte schalen.

De verklaarde variantie van de drie modellen ligt hoog. Voor de schaal homofobie verklaart het finale model 41%, van de variatie van de schalen rond genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag verklaren we respectievelijk 18 en 21%. Meer dan de

helft van deze verklaring van de varianties is toe te wijzen aan de impact van de variabele religie.

Tabel 10.14. Multilevelanalyse voor homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260).

	Homofobie	Genderonge-lijkheid	Genderover-schrijdend
Parameter			
Intercept	.39	1.49***	-1.12
Level 1 – Individuele kenmerken			
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	.59***	.54***	.56***
Leeftijd	-.05***	-.09***	.03**
Inkomen	.04*	-.03	.02
Onderwijsvorm (Ref. cat: bso)			
Aso	-.28***	-.39***	-.08
Tso	-.04	-.11*	.08
Hoogste opleidingsniveau ouders (Ref. cat: hoogopgeleid)			
Laagopgeleid	.02	.14	-.03
Middenopgeleid	.06	.03	.01
Thuis Nederlands praten (Ref. cat: met niemand Ndl praten)	-.22***	-.07*	-.08
Etniciteit (Ref. cat: allochtoon)			
Autochtoon	-.27***	.06	-.08
Religie (Ref. cat: ongelovigen of vrijzinnigen)			
Christenen	.15***	.05	.19***
Moslims	.85***	.21***	.72***
Rest	.16	.21	.20
Onverschillig	.08	.20*	.17
Locatie (Ref. cat: Gent)	.04	.06	-.06
Elitair mediagebruik	.02	-.03	.01
Samenvattende gegevens			
N			
Variantie leerling	.62	.828	.781
Variantie school	.01	.000	.012
Intraschoolcorrelatie	1.59%	0.00%	1.51%
Totaal verklaarde variantie	39.13%	18.18%	20.86%
Verklaarde variantie level 1 (leerlingen)	26.71%	13.48%	15.66%
Verklaarde variantie level 2 (school)	94.71%	100.0%	84.21%

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 10.15. Multilevelanalyse voor homofobie, genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260).

	Homofobie	Genderonge-lijkheid	Genderover-schrijdend
Parameter			
Intercept	.14	1.63***	-1.14***
Level 1 – Individuele kenmerken			
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	.47***	.44***	.53***
Leeftijd	-.05***	-.09***	.03*
Inkomen	.04**	-.02	.03
Onderwijsvorm (Ref. cat: bso)			
Aso	-.22***	-.33***	-.07
Tso	-.02	-.11*	.08
Hoogste opleidingsniveau ouders (Ref. cat: hoogopgeleid)			
Laagopgeleid	.03	.11	.01
Middenopgeleid	.06	.02	.01
Thuis Nederlands praten (Ref. cat: met niemand Ndl praten)	-.17**	-.15*	.07
Etniciteit (Ref. cat: allochtoon)			
Autochtoon	-.24***	-.07	-.07
Religie (Ref. cat: ongelovigen of vrijzinnigen)			
Christenen	.11*	-.01	.14*
Moslims	.65***	.12	.69***
Rest	-.26	-.04	-.25
Onverschillig	.09	.21	.18*
Locatie (Ref. cat: Gent)	.00	.04	-.07
Elitair mediagebruik	.02	-.04	.01
Moslim*geslacht	.46***	.26**	.04
Christen*geslacht	.08	.18	.10
Level 2 – Schoolkenmerken			
% Moslims	.58***	.10	.12
% Hoogopgeleide ouders	.21	-.17	.13
Samenvattende gegevens			
N			
Variantie leerling	.608	.829	.782
Variantie school	.003	.000	.010
Intraschoolcorrelatie	.49%	.00%	1.26%
Totaal verklaarde variantie	40.97%	18.18%	20.96%
Verklaarde variantie level 1 (leerlingen)	28.13%	13.38%	15.55%
Verklaarde variantie level 2 (school)	98.41%	100.0%	86.84%

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012)

5. Traditionele moraal

In de inleiding werd reeds vermeld dat uit internationale literatuur blijkt dat de samenhang tussen homofobie en de houding ten aanzien van genderongelijkheid en genderoverschrijdend gedrag erg hoog is. Ook blijken deze schalen vaak sterk te correleren met autoritarisme (Haddock & Zanna, 1998; Basow & Johnson, 2000; Van De Meerendonk et al., 2003). Ook uit onze data blijkt dit sterke verband tussen de vier schalen. Tabel 10.16 geeft de mate van correlatie weer tussen de schalen homofobie, genderongelijkheid, genderoverschrijdend gedrag en autoritarisme.

Tabel 10.16. Pearson correlaties tussen de schalen homofobie, genderongelijkheid, genderoverschrijdend gedrag en autoritarisme voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs.

	Gender-ongelijkheid	Gender-overschrijdend gedrag	Homofobie	Autoritarisme
Genderongelijkheid	1			
Genderoverschrijdend gedrag	.585**	1		
Homofobie	.566**	.686**	1	
Autoritarisme	.428**	.373**	.376**	1

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

We construeren een tweede orde factorschaal met deze vier schalen, die we traditionalisme noemen. Deze nieuwe factorschaal heeft een eigenwaarde van 2.53 en een verklaarde variantie van 63%, de ladingen van de vier schalen op de nieuwe schaal traditionalisme worden weergegeven in tabel 10.17.

Tabel 10.17. Ladingen en betrouwbaarheid van de 2de orde factorschaal traditionalisme.

	Ladingen
Genderoverschrijdend gedrag	.850
Homofobie	.847
Genderongelijkheid	.819
Autoritarisme	.649
Eigenwaarde	2.533
Verklaarde Variantie	63.12%
Cronbach α	.674

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Uit vorige analyse blijkt dat moslimjongeren sterk afwijken van niet-moslimjongeren naar de mate van homofobie en genderongelijkheid, in deze sectie samengebracht tot de variabele traditionalisme. Daarom beschrijven we de verklaringsmodellen voor de schaal traditionalisme apart voor moslims en niet-moslims (zie tabel 10.18), zo kunnen we nagaan of andere verklarende variabelen een rol spelen voor een van beide groepen. Uit tabel 10.18 blijkt dat geslacht, leeftijd, onderwijsvorm en het gebruik van het Nederlands bij beide groepen een gelijkaardig effect sorteren. De interpretatie van deze parameters kwam in een vorige sectie reeds aan bod, dus worden hier niet herhaald. Het doel van dit model is om de verschillen tussen beide groepen te onderzoeken.

Zo zien we verschillen in het effect van geslacht. Dit is veel groter bij moslimjongeren dan bij niet-moslimjongeren. Dit bleek ook al uit vorige analyse, jongens laten hogere scores optekenen voor traditionalisme dan meisjes. We hebben in deze modellen ook een verdere opsplitsing gemaakt van de moslimjongeren, waaruit blijkt dat, net als bij de christelijke jongeren, de twijfelende gelovigen minder traditionalisme vertonen dan de kern- en de randgelovigen. Ten slotte merken we ook op dat er enkele effecten enkel van betekenis zijn bij de moslimjongeren en niet bij de niet-moslims. Zo verzacht een voorkeur voor elitaire media de mate van traditionalisme bij moslims en leiden hoge concentraties van moslimjongeren op school tot hogere waarden op de traditionalismeschaal bij moslims.

6. Op zoek naar de gedetraditionaliseerde moslim

Vorige analyses leerden ons reeds veel over de factoren die meespelen in de groei naar traditionele houdingen bij moslimjongeren. In deze sectie willen we een profiel schetsen van de moslimjongeren die meer of minder beantwoorden aan het traditionele patroon. We gaan na welke moslims meer of minder traditioneel zijn dan kan worden verwacht op basis van hun profiel door een analyse te maken van de residuen[93] van voorgaande analyse.

Uit analyse van de residuen blijkt dat traditionalisme bij moslimjongeren sterk samenhangt met variabelen die verwijzen naar geweld, buurtsfeer en variabelen die verwijzen naar sociale afstanden en interculturele contacten (tabel 10.19 en 10.20).

93. Een residu is het verschil tussen de geobserveerde waarde en voorspelde waarde op basis van het regressiemodel.

Tabel 10.18. Multilevelanalyse voor traditionalisme voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260).

	Niet-moslim			Moslim		
Parameter	**0**	**1**	**2**	**0**	**1**	**2**
Intercept	-.19***	.41	.31	.80***	.91	.81
Level 1 – Individuele kenmerken						
Geslacht (Ref. cat: vrouw)		.66***	.65***		.80***	.76***
Leeftijd		-.03*	-.03*		-.04	-.05*
Inkomen		.01			.04	.03
Onderwijsvorm (Ref. cat: bso)						
Aso		-.35***	-.35***		-.28*	-.33**
Tso		-.08	-.08		-.09	-.08
Hoogste opleidingsniveau ouders (Ref. cat: hoogopgeleid)						
Laagopgeleid		.03	.04		.05	.01
Middenopgeleid		.05	.05		.01	-.00
Thuis Nederlands praten (Ref. cat: met niemand Ndl praten)		-.06***	-.06***		-.07**	-.06**
Etniciteit (Ref. cat: allochtoon)						
Autochtoon		-.12*	-.11*		/	/
Religie (Ref. cat: ongelovigen of vrijzinnigen)						
Christenen (rand- en kern-)		.22***	.22***			
Twijfelende christenen		.09	.10			
Moslims (kern-)		/	/		ref	ref
Moslims (rand-)		/	/		-.03	.00
Moslim (twijfelend)					-.64**	-.54*
Rest		-.12	-.13			
Onverschillig		.20*	.20*			
Locatie (Ref. cat: Gent)		-.02	-.02		.09	.06
Elitair mediagebruik		-.04	-.04		.09	.10*
Moslim*geslacht					/	/
Christen*geslacht		.06	.08		/	/
Level 2 – Schoolkenmerken						
% Moslims			.20			.80***
% Hoogopgeleide ouders			.21			.41
Samenvattende gegevens						
N						

	Niet-moslim			Moslim		
Parameter	**0**	**1**	**2**	**0**	**1**	**2**
Variantie leerling	.667	.535	.535	.960	.805	.793
Variantie school	.081	.006	.005	.078	.009	.000
Intraschoolcorrelatie	10.83%	1.11%	.93%	7.51%	1.11%	.00%
Totaal verklaarde variantie		27.67%	27.81%		21.58%	23.60%
Verklaarde variantie level 1 (leerlingen)		19.79%	19.79%		16.15%	17.40%
Verklaarde variantie level 2 (school)		92.59%	93.83%		88.46%	100.0%

* p < .05; ** p < .01; *** p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 10.19. Pearson correlaties met de residuen van traditionalisme op geslacht, leeftijd, onderwijsvorm, mate van religie, het spreken van het nederlands en elitair mediagebruik.

	Correlatie
Agressie in de klas	.15***
Positieve houding ten aanzien van geweld	.20***
Peerpressure voor stellen van delinquent gedrag	.19***
Stellen van delinquent gedrag	.17***
Slechte buurtsfeer	.30***
Jodenhaat	.33***
Positief tav sociale contacten met Europeanen	-.20***
Positief tav sociale contacten met anderen	-.20***
Vrienden hebben van een andere afkomst	-.11***

* p < .05; ** p < .01; *** p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Tabel 10.20. Regressieanalyse voor het residu op traditionalisme voor Gentse en Antwerpse jongeren uit de 2de en 3de graad secundair onderwijs (n = 2260).

	β
Positief tav sociale contacten met Europeanen	-.133***
Positief tav sociale contacten met anderen	-.152***
Stellen van delinquent gedrag	.100*
Jodenhaat	.246***
$R^2 = .15$	

* p < .05; ** p < .01; *** p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Mutz (2006) wees erop dat contact met andersdenkenden leidt tot een matiging van de opvattingen. Deze hypothese wordt door onze analyse bevestigd. Jongeren die aangeven geen graten te zien in sociale, vriendschappelijke en zelfs amoureuze contacten met anderen die niet uit hun eigen etnische of geloofsgroep komen, zijn beduidend minder traditioneel dan andere moslimjongeren. Het is moeilijk hier de juiste causaliteit te bepalen: jongeren zijn weinig bereid contact aan te gaan met jongeren buiten de eigen groep omwille van hun sterke traditionele overtuigingen, of jongeren worden traditioneler naarmate ze zich afsluiten van andere etnische of geloofsgroepen. Wat ook blijkt uit de analyse is dat een hoge mate van traditionalisme tot een hoge mate van negatieve gevoelens ten aanzien van vreemde groepen zoals joden leidt (zie ook hoofdstuk 8).

Ook blijkt uit de analyse dat jongeren die zich sterk toeleggen op de eigen culturele en religieuze overtuigingen, geen aansluiting lijken te vinden met de maatschappij waarin ze leven. Deze *mismatch* tussen de eigen gemeenschap en de westerse samenleving maakt dat ze vatbaarder zijn voor het stellen van delinquent gedrag. Hiermee samenhangend rapporteren deze jongeren ook hogere scores voor de aanvaarding van geweld, geweld in de klas en vertoeven ze vaker in een vriendenkring waar gewelddadig gedrag hoog staat aangeschreven.

7. Bespreking en besluit

Er bestaat een grote tolerantie naar homoseksualiteit bij Antwerpse en Gentse jongeren. De idee dat homoseksuele mannen en vrouwen het leven mogen leiden dat ze zelf willen, dat ze mogen huwen en kinderen krijgen is wijd verspreid. Hetzelfde kunnen we vaststellen voor de gelijkheid van man en vrouw, deze staat buiten kijf. Vrouwen worden beschouwd als zelfstandige wezens die niet hoeven te gehoorzamen aan hun man, de traditionele rolverdeling wordt afgewezen en indien ze dat wil mag ze als bouwvakker gaan werken. Een derde van de jongeren geeft wel aan problemen te hebben met genderoverschrijdend gedrag, jongens gedragen zich best als jongens en meisjes als meisjes. Maar algemeen gesproken toont zich een beeld van een tolerante jongerengroep.

Ut verdere analyse blijkt dat dit plaatje van verdraagzaamheid niet opgaat voor moslimjongeren. Meer dan de andere jongeren geven zij aan problemen te hebben met gelijke rechten voor homoseksuelen, het tonen van affectie van homo's of het hebben van homoseksuele vrienden. De aanvaardbaarheid van agressie tegen homo's ligt in de moslimgemeenschap gevoelig hoger dan bij de niet-moslims, en een vijfde van de moslims schrikt niet terug van de doodstraf voor homo's. Ook bij de gelijkheid van man en vrouw vinden we gelijkaardige verschillen. Hoewel bij alle jongeren, ook de moslimjongeren, de gelijkheid van man en vrouw een evidentie is, geloven moslims meer in het traditionele rollenpatroon en de gehoorzaamheid van de man aan de vrouw.

Deze grote religieuze verschillen blijken ook uit de multivariate modellen. Meer dan de helft van de verklaring van homofobie, genderongelijkheid en de houding ten aanzien van genderoverschrijdend gedrag wordt verklaard door de religieuze overtuiging van de jongeren. Dit geldt voor alle religies, maar wordt het meest uitgesproken vastgesteld voor moslimjongeren. Een meer intense religiebeleving versterkt dit effect. Dit kunnen we zien als deel van een ruimer cultureel patroon, waarbij strenge eisen worden gesteld aan traditioneel gedrag en seksuele voorschriften. Vaak wordt gewezen op de socio-economische achterstelling van moslimjongeren, die vaak gepaard gaat met een hogere mate van homonegativiteit, stellen Hooghe en collega's (2007). Deze stelling wordt in hun analyse niet bevestigd. Ook uit onze analyse blijken socio-economische gegevens van de jongeren nagenoeg geen invloed te hebben.

Ondanks liberalisering en bewustzijn van individuele rechten door hogere opleiding en meer communicatiekanalen, zijn er nog steeds culturele minderheden die sterk houden aan een traditionele moraal, met een erg strikte kijk op familie, rollen, structuren en seksualiteit. Christelijke en vooral islamitische jongeren zijn nog niet zo ver in het aanvaarden van deze alternatieve of ruimere kijk op relaties, familie en seksualiteit. Moslimjongeren zien homoseksualiteit als een bedreiging van hun manier van een familie te organiseren, waar duidelijk te onderscheiden genderrolpatronen essentieel in zijn.

> "Muslims oppose homosexuality not only because Islam proclaims homosexual practices to be an 'abomination', but also because the notion of homosexuality as a lifestyle at all, let alone a natural and equally valid one, is itself incoherent from a Muslim perspective."[94]

Analyse wijst op het belang van integratie en contact buiten de eigen gemeenschap voor de aanvaarding van homoseksualiteit. Jongeren die bereid zijn contact te leggen met andere gemeenschappen, rapporteren lagere maten van traditionele moraal. Het in contact komen met andere meningen zorgt ervoor dat eigen overtuigingen sterker in vraag worden gesteld en dat het eigen geloof wordt gematigd ten aanzien van homoseksualiteit. Dit blijkt ook uit het feit dat hoe meer moslims samen zitten op school, hoe negatiever ze staan ten aanzien van homoseksualiteit. Bij deze interpretatie moeten we wel voorzichtig zijn met de causaliteit van de relatie, evenzeer is het zo dat sterk traditionele jongeren zich afzetten tegen de maatschappij waarin ze leven en zich afsluiten voor contacten buiten de eigen gemeenschap.

Naast de verschillen naar religie vinden we ook grote verschillen terug naar geslacht. Dat jongens zich negatiever opstellen ten aanzien van homoseksualiteit dan meisjes ligt volledig in lijn met internationaal onderzoek (Kite & Whitley, 1996; LaMar & Kite, 1998). Herek (2000) gaat op zoek naar verklaringen voor de reden waarom mannen zoveel meer homofobie vertonen dan vrouwen. Hij suggereert dat mannen een meer precaire genderidentiteitsontwikkeling doormaken en zich hierdoor makkelijker bedreigd voelen door homoseksualiteit dan vrouwen. Mannen hebben vaak een nega-

94. Halstead & Lewicka (1998), p.125.

tievere houding ten opzichte van homoseksualiteit dan vrouwen en de attitude ten opzichte van homoseksuele mannen is vaak negatiever dan de attitude ten opzichte van lesbische vrouwen (zie onder andere Herek, 1988; Kite & Whitley, 1996; Franklin, 2000; Hegarty & Pratto, 2001; Davies, 2004). Dit lijkt ook te maken te hebben met genderrolsystemen en de verschillende plekken die mannen en vrouwen in de maatschappij innemen (Herek, 1984).

De genderrol is voor mannen veel strikter omschreven, en afwijkingen hiervan worden ook eerder en scherper veroordeeld (Herek, 1988; Pleck, Sonenstein, & Leighton, 1994; Kite & Whitley, 1996, 1998; Louderback & Whitley, 1997; Polimeni et al. 2000; Davies, 2004). Daarbij moeten heteroseksuele mannen hun mannelijkheid meer bewijzen dan vrouwen hun vrouwelijkheid. De sekserol van mannen is ook meer op hun seksuele gedrag gebaseerd dan bij vrouwen (Herek, 1988, 2000; Basow & Johnson, 2000; Franklin, 2000). Homoseksualiteit kan een bedreiging vormen voor hun eigen heteroseksuele mannelijkheid. Van degenen die nooit antihomoseksueel geweld hebben gebruikt, geeft 38% aan dit wel te zullen doen als ze versierd zouden worden door een homoseksuele man (Franklin, 2000). Voor vrouwen is dit alles minder belangrijk: hun genderrol is minder strikt omschreven en minder op seksualiteit geënt. Hun rol hoeft niet steeds bevestigd te worden (Kite & Whitley, 1998; Basow & Johnson, 2000).

Bibliografie

Adolfson, A., Keuzenkamp, S., & Kuyper, L. (2006). Opinieonderzoek onder de bevolking. In S. Keuzenkamp, D. Bos, J. W. Duyvendak, & G. Hekma (Eds.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (pp. 27-56). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper & Row.

Agnew, C. R. et al. (1993). Proximal and Distal Predictors of Homophobia. Framing the Multivariate Roots of Outgroup Rejection. *Journal of Applied Social Psychology, 23*, 2013-2042.

Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism.* Winnipeg: University of Manitoba Press.

Altemeyer, B. (1988). Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism. San Francisco: Jossey-Bass.

Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Basow, S. A., & Johnson, K. (2000). Predictors of Homophobia in Female College Students. *Sex Roles, 42*(5-6), 391-404.

Beatty, K., & Walter, O. (1984). Religious Preference and Practice: Reevaluating Their Impact on Political Tolerance. *Public Opinion Quarterly, 4*(1), 318-329.

Coenders, M. et al. (2004). *Kerncijfers 2003. Jaaroverzicht discriminatieklachten bij antidiscriminatiebureaus en meldpunten.* Amsterdam: Landelijke Vereniging van Anti Discriminatie Bureaus en Meldpunten.

Davies, M. (2004). Correlates of Negative Attitudes Toward Gay Men. Sexism, Male Role Norms, and Male Sexuality. *The Journal of Sex Research*, 41(3), 259-266.

Franklin, K. (2000). Antigay Behaviours Among Young Adults. Prevalence, Patterns, and Motivators in a Noncriminal Population. *Journal of Interpersonal Violence*, 15(4), 339-362.

Haddock, G., & Zanna, M. P. (1998). Authoritarianism, values, and the favorability and structure of antigay attitudes. In G. M. Herek (Ed.), *Stigma and sexual orientation: Understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals* (pp. 82-107). Thousand Oaks: Sage.

Halstead, J. M., & Lewicka, K. (1998). Should Homosexuality be Taught as an Acceptable Alternative Lifestyle? A Muslim perspective. *Cambridge Journal of Education, 28*(1), 121-130.

Hegarty, P., & Pratto, F. (2001). Sexual Orientation Beliefs. Their Relationship to Anti-gay Attitudes and Biological Determinist Attitudes. *Journal of Homosexuality, 41*(1), 121-135.

Herek, G. M. (1984). Beyond "Homophobia". A Social Psychological Perspective on Attitudes Toward Lesbians and Gay Men. *Journal of Homosexuality, 10*(1), 1-21.

Herek, G. M. (1987). Religion and prejudice: A comparison of racial and sexual attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin, 13*(1), 56-65.

Herek, G. M. (1988). Heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men: Correlates and gender differences. *Journal of Sex Research, 25*, 451-477.

Herek, G. M. (1992). The Social Context of Hate Crimes. Notes on Cultural Heterosexism. In G. M. Herek, & K. T. Berrill (Eds.), *Hate Crimes. Confronting Violence Against Lesbians and Gay Men* (pp. 89-104). Newburry Park: Sage.

Herek, G. M. (1994). Assessing heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men: A review of research with the ATGL scale. In B. Greene & G. M. Herek (Eds.*), Lesbian and gay psychology: Theory, research, and clinical applications* (pp. 206-228). Thousand Oaks: Sage.

Herek, G. M. (2000). Sexual Prejudice and Gender. Do Heterosexuals Attitudes Toward Lesbians and Gay Men Differ? *Journal of Social Issues, 56*(2), 251-266.

Herek, G. M., & Capitanio, J. P. (1995). Black Heterosexuals' Attitudes Toward Lesbians and Gay Men in the United States. *The Journal of Sex Research 32*(2), 95-105.

Hooghe, M., & Meeusen, C. (2012). Homophobia and the transition to adulthood: a three year panel study among Belgian late adolescents and young adults, 2008-2011. *Journal of Youth and Society, 41*(accepted).

Hooghe, M., Quintelier, E., Claes, E., Dejaeghere, Y., & Harrell, A. (2007). *De houding van jongeren ten aanzien van holebi-rechten. Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse.* Leuven: KULeuven, Faculteit Sociale Wetenschappen, Centre for Citizenship and Democracy

Kite, M. E., & Whitley, B. E. (1996). Sex differences in attitudes toward homosexual persons, behaviors, and civil rights: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin, 22*, 336-353.

Kite, M. E., & Whitley, B. E. (1998). Do heterosexual women and men differ in their attitudes toward homosexuality? A conceptual and methodological analysis. In G. M. Herek (Ed.), *Stigma and sexual orientation: Understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals* (pp. 39-61). Thousand Oaks: Sage.

LaMar, L., & Kite, M. E. (1998). Sex differences in attitudes toward lesbians and gay men: A multidimensional perspective. *Journal of Sex Research, 35*, 189-196.

Louderback, L. A., & Whitley, B. E. (1997). Perceived Erotic Value of Homosexuality and Sex-role Attitudes as Mediators of Sex Differences in Heterosexual College Students' Attitudes Toward Lesbians and Gay Men. *The Journal of Sex Research, 34*(2), 175-182.

Mason, G. (2002). The Spectacle of Violence. Homophobia, Gender and Knowledge. New York: Routledge.

Morrison, M. A., & Morrison, T. G. (2002). Development and Validation of a Scale Measuring Modern Prejudice Toward Gay Men and Lesbian Women. *Journal of Homosexuality, 43*(2), 15-37.

Morrison, M. A. et al. (1999). An Investigation of Measures of Modern and Old-fashioned Sexism. *Social Indicators Research, 48,* 39-50.

Mutz, D. C. (2006). *Hearing the other side. Deliberate versus participatory democracy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Newman, B.S. (2002). College students' attitudes about lesbians. *Journal of Homosexuality, 52*, 3-4, pp. 249-265.

Olson, L., Cadge, W., & Harrison, J. (2006). Religion and Public Opinion about Same-Sex Marriage. *Social Science Quarterly, 87*(2), 340-360.

Parrott, D. J., Adams, H. E., & Zeichner, A. (2002). Homophobia. Personality and Attitudinal Correlates. *Personality and Individual Differences, 32*, 1269-1278.

Picavet, C., & Sandfort, T. (2005). Problemen? Geen probleem! Homo/lesbo worden in een tolerant sociaal klimaat. *Tijdschrift voor de Seksuologie, 29*, 28-35.

Pleck, J. H., Sonenstein, F. L., & Leighton, C. K. (1994). Attitudes Toward Male Roles Among Adolescent Males. A Discriminant Validity Analysis. *Sex Roles, 30*, 481-401.

Plummer, D. C. (2001). The Quest for Modern Manhood. Masculine Stereotypes, Peer Culture and the Social Significance of Homophobia. *Journal of Adolescence, 24*, 15-23.

Polimeni, A. M., Hardie, E., & Buzwell, S. (2000). Homophobia Among Australian Heterosexuals. The Role of Sex, Gender Role Ideology, and Gender Role Traits. *Current Research in Social Psychology, 5*(4), 1-9.

Redman, P. (2000). Tarred with the same brush. Homophobia and the Role of the Unconscious in School-based Cultures of Masculinity. *Sexualities, 3*(4), 483-499.

Scheepers, P., Grotenhuis, M. T., & Slik, F. V. D. (2002). Education, Religiosity and Moral Attitudes: Explaining Cross-National Effect Differences. *Sociology of Religion, 63*(2), 157-176.

Seltzer, R. (1992). The Social Location of Those Holding Antihomosexual Attitudes. *Sex Roles, 26*(9/10), 391-398.

Van de Meerendonk, B., Eisinga, R., & Felling, A. (2003). Application of Herek's Attitudes Toward Lesbians and Gay Men Scale in the Netherlands. *Psychological Reports, 93*, 265-275.

Van de Meerendonk, B., & Scheepers, P. (2004). Denial of Equal Civil Rights for Lesbians and Gay Men in the Netherlands, 1980-1993. *Journal of Homosexuality, 47*, 63-80.

Van Lisdonk, J. (2004). *'Oh... en wie is dan het mannetje?' De betekenis van gender en de conceptualisering van seksuele oriëntatie in beeldvorming en acceptatie omtrent homoseksualiteit*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Whitley, B. E. (2002). Gender-role Variables and Attitudes Toward Homosexuality. *Sex Roles 45*(11), 391-721.

Whitley, B. E., & Ægisdóttir, S. (2000). The Gender Belief System, Authoritarianism, Social Dominance Orientation, and Heterosexuals' Attitudes Toward Lesbians and Gay Men. *Sex Roles, 42*(11), 947-967.

Whitley, B. E., & Lee, S. E. (2000). The relationship of authoritarianism and related constructs to attitudes toward homosexuality. *Journal of Applied Social Psychology, 30*, 144-170.

Worthington, R. L., Dillon, F. R., & Becker-Schutte, A. M. (2005). Development, Reliability, and Validity of the Lesbian, Gay, and Bisexual Knowledge and Attitude Scale for Heterosexuals. *Journal of Counselling Psychology, 52*(1), 104-118.

Wright, R. (2000). Redefining *Homophobia. One Point Along a Continuum of Attitudes Toward Lesbians and Gay Men*. Alameda: California School of Professional Psychology.

11. Over overlast. De determinanten van overlastperceptie bij verschillende etnische groepen

Diederik Cops

1. Inleiding

De aandacht voor overlast, gevoelens van onveiligheid en de relatie met sociale cohesie heeft sinds enkele decennia een hoge vlucht genomen. Diverse fenomenen die onder deze noemer worden gevat, zoals graffiti, afval, geluidsoverlast, rondhangende jongeren worden als oorzaken gezien voor een vermeende toename van het onveiligheidsgevoel. Tegelijk worden ze gezien als indicatoren voor de geleidelijke afbrokkeling van maatschappelijke waarden en normen en de erosie van sociale cohesie en informele sociale controle. De aanpak van overlast heeft daarom in de westerse wereld een belangrijke plaats op de politieke agenda verworven. Ook in Vlaanderen (en België) woedt het debat over de lokale aanpak van overlast momenteel, mede door de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 2012, volop. Dit is het gevolg van de geplande aanpassing en uitbreiding van het systeem van de gemeentelijke administratieve sancties (GAS), die gemeentebesturen sinds 1999 de formele mogelijkheid biedt om zelf feiten van openbare overlast met een administratieve sanctie te beboeten.

Overlast is een fenomeen dat zich vooral (maar niet exclusief) voordoet binnen de publieke ruimte in een (groot)stedelijke context en hier eveneens de meest uitgesproken gevolgen heeft (Jackson, Gray, & Brunton-Smith, 2011). Bovendien valt op dat de tolerantiedrempel ten aanzien van overlast, en daarmee ook het debat over overlastfenomenen, zich vrij sterk rond de tegenstelling oud-jong – oudere 'klagers' en 'jongere' veroorzakers van overlast – concentreert (Van Den Broeck & Raes, 2000; Measor & Squires, 2000). Deze tegenstelling tussen klagers en veroorzakers ent zich ook op de distinctie tussen autochtonen en allochtonen (Elffers & De Jong, 2004). Het cumulatief effect van beide tegenstellingen resulteert in de dominante opdeling tussen de oudere autochtone 'klager' en de jongere allochtone 'veroorzaker'. Dit alles maakt de relevantie van deze JOP-monitor, afgenomen bij schoolgaande jongeren in de Vlaamse (groot) steden Antwerpen en Gent, in dit debat hoog. Het laat immers de stem van de jongere

(allochtone) veroorzaker van overlast aan het woord, daar waar in het beleid en de dagelijkse praktijk vaak de stem van de autochtone klager zwaarder doorweegt.

In deze bijdrage bouwen we verder op de bevindingen uit de JOP-monitor Brussel met betrekking tot de relaties tussen sociale cohesie, percepties van overlast en gevoelens van onveiligheid (cf. Cops & Put, 2011). In deze analyses hanteren we echter een andere insteek en wordt de 'perceptie van overlast' als de afhankelijke variabele genomen. We gaan op zoek naar de factoren die de gevoeligheid ten aanzien van de aanwezigheid van overlastfenomenen in de eigen woonbuurt beïnvloeden. Dit sluit aan bij (relatief) recente inzichten met betrekking tot de interpretatie van het complexe overlastfenomeen. Meer specifiek richten we ons op mogelijke verschillen in de beinvloedende factoren van deze overlastperceptie langs etnisch-religieuze breuklijnen. We gaan met andere woorden na welke factoren de perceptie van overlast beïnvloeden en of hierin verschillen vast te stellen zijn tussen etnisch-culturele groepen. Vooraleer we hiertoe overgaan, richten we ons eerst op het complexe overlastfenomeen, en dan met name op de opkomst en interpretatie ervan en op de (beperkte) kennis omtrent de beïnvloedende factoren van deze overlastperceptie.

2. De perceptie van overlast langs etnisch-religieuze breuklijnen

2.1 Overlast als een beladen, maar vaag begrip

De aandacht voor de (groot)stedelijke sociale en fysieke omgeving en de invloed op criminaliteit en ander sociaal onwenselijk gedrag gaat in essentie terug op de sociale desorganisatietheorie die ontstond uit de *Chicago school* tijdens de jaren dertig en veertig van vorige eeuw (zie onder andere Shaw & McKay, 1942). Toch is het pas na de herleving van deze sociaal-ecologische benadering, tijdens de jaren 1980, dat de negatieve gevolgen van allerlei normoverschrijdend gedrag in de stedelijke context opnieuw interesse begon te wekken. Veel aandacht – zowel maatschappelijk, politiek als wetenschappelijk – is sindsdien uitgegaan naar de negatieve effecten van de aanwezigheid van diverse vormen van overlast, niet enkel op de gerelateerde domeinen van de beleving van onveiligheid of de sociale cohesie in de buurt, maar ook op het individuele welbevinden, de persoonlijke gezondheid en de algemene levenstevredenheid (Franzini, O'Brien Caughy, Murray Nettles, & O'Campo, 2008; Jackson et al., 2011). De negatieve gevolgen van overlast gaan bijgevolg verder dan het individuele niveau, maar dragen ook consequenties op maatschappelijk vlak met zich mee, wat zich in een grote economische en sociale kost vertaalt (cf. Whitehead, Stockdale, & Razzu, 2003).

Deze hernieuwde aandacht is in belangrijke mate schatplichtig aan het invloedrijke *Broken Windows*-perspectief, dat in 1982 door Wilson en Kelling is uitgewerkt en waarin een heldere verklaring voor buurtveranderingen wordt beschreven (Jackson et al., 2011; Pleysier, 2010; Cops, 2012). Centraal in dit perspectief staat de premisse van een

neerwaartse spiraal, een vicieuze cirkel, veroorzaakt door niet-aangepakte vormen van overlast. Dergelijke fenomenen worden door buurtbewoners opgevat als tekenen van verval en roepen bezorgdheid en angstgevoelens op. Dat leidt tot een sterkere terugtrekking van buurtbewoners uit de publieke ruimte en het sociale leven, waardoor de sociale controle en cohesie in de buurt verder erodeert, wat de deur openzet voor een toename van de overlast en meer ernstige delinquentie: *"(i)t argues that just as a broken window left untended is a sign that nobody cares and leads to more damage, so disorder left untended also signifies that nobody cares and leads to fear of crime, more serious crime and urban flight and decay."*[95] Deze 'theorie' heeft niet enkel de wetenschappelijke discussies over overlast sterk beïnvloed, maar heeft eveneens – en zelfs meer uitgesproken – een sterke impact op de beleidsmatige aandacht voor en aanpak van overlast. Het propageert immers een helder en eenduidig beleid, dat erop gericht is alle vormen van overlast zo snel mogelijk aan te pakken en biedt zo een duidelijke argumentatie voor een zerotolerantie-beleid ten aanzien van overlast.[96] Het is echter juist deze neiging om elke vorm van overlast onmiddellijk en zonder onderscheid hard aan te pakken die heel wat controverse met zich heeft meegebracht.

Empirisch onderzoek vindt weliswaar sterke correlaties tussen indicatoren van sociale cohesie, overlast en gevoelens van onveiligheid op buurtniveau, maar op basis van longitudinaal onderzoek blijft het echter onduidelijk of de geïdentificeerde causale relaties in de Broken Windows-theorie eveneens bestaan (Taylor, 2000; Harcourt, 2001). Bovendien heeft deze benadering, net zoals de meeste sociaal-ecologische theorieën, (te) weinig oog voor verschillen in de mate waarin individuen die in dezelfde buurt wonen overlast ervaren. Om dergelijke verschillen te verklaren, spreekt Innes (2004) van een '*signal crimes and disorders*'-perspectief als alternatieve verklaring waarom bepaalde feiten, meer dan andere, van groot belang zijn in het vormen van een evaluatie van de omgeving. Het is de symbolische waarde van feiten als rommel op straat, verloedering, druggebruik en geluidsoverlast, en met name de interpretatie die individuen eraan geven, die ertoe leidt dat bepaalde fenomenen als een grotere bedreiging worden ervaren dan andere (Innes & Fielding, 2002; Innes, 2004; Jackson, 2004). Centraal staat daarom niet zozeer de objectieve aanwezigheid van deze feiten, maar wel de subjectieve en persoonlijke interpretatie van een bepaald signaal als een potentiële bedreiging voor de eigen veiligheid. Dit helpt begrijpen waarom bepaalde feiten meer dan andere als problematisch worden ervaren en waarom er ook (grote) verschillen kunnen bestaan in de perceptie van overlast tussen individuen die in dezelfde buurt wonen. Angsten of bezorgdheden over criminaliteit zijn niet op de eerste plaats afhan-

95. Kelling (2001), p. 120.

96. Het meest bekende voorbeeld hiervan is het beleid dat in het begin van de jaren negentig werd gevoerd door het New Yorkse politiekorps onder het burgemeesterschap van Rudolph Giuliani, waarin een zeer strenge en harde aanpak werd gehanteerd ten aanzien van allerhande vormen van overlastveroorzakende groepen. Het ogenschijnlijke succes van dit beleid in het reduceren van criminaliteit wordt nog steeds aangehaald ter rechtvaardiging van een dergelijke aanpak, al wijzen verschillende critici erop dat ook andere Amerikaanse steden, die geen gelijkaardig stringent beleid voerden dat in essentie gericht was op de verwijdering van niet-gewenste groepen uit de samenleving, in diezelfde periode een afname van de criminaliteit kenden.

kelijk van de objectieve toestand van de buurt, maar van de relatie van het individu met die buurt en de mensen die er wonen.[97] De perceptie van overlast gaat daarom breder dan het louter tellen van het aantal *broken windows*: "*visual cues of disorder are inherently ambiguous*".[98] De gevoeligheid ten aanzien van overlastfenomenen fungeert bijgevolg als een *"lay seismograph of neighbourhood stability and breakdown"*[99] (Girling, Loader, & Sparks, 1998). Dit impliceert een tegengestelde visie op overlast dan de Broken Windows-benadering, die een veeleer essentialistische interpretatie van overlast aanhoudt en veronderstelt dat visuele tekenen van overlast objectief vast te stellen zijn en door iedereen op dezelfde wijze worden ervaren (Harcourt, 2001). Integendeel, "*neighbourhood disorder is not a naturally mandated category lying out there waiting to be discovered, but is partly contingent on public anxieties about crime and a perceived decline of social bonds and controls.*"[100]

2.2 **Sturende factoren van de perceptie van overlast**

Deze discussies over het 'overlast'-concept hebben onvermijdelijk een belangrijke invloed op de factoren waarvan wordt verwacht dat ze de (ervaren) aanwezigheid van overlast in de publieke ruimte sturen. Het perspectief dat overlast als een objectieve realiteit benadert, die buiten de perceptie van individu om bestaat, besteedt weinig aandacht aan de oorzaken hiervan, en zeker niet aan factoren op het individuele niveau. Het veronderstelde bestaan van een vicieuze cirkel – een '*spiral of decay*' (cf. Skogan, 1990) – impliceert dan wel dat de aanwezigheid van overlast wordt versterkt door een gebrekkige sociale samenhang en betrokkenheid bij het buurtleven, maar situeert dit verband voornamelijk op het niveau van de buurt op zich en heeft bijgevolg geen oog voor individuele verschillen in de ervaren overlast.

De premisse dat overlastfenomenen in de eerste plaats fungeren als ambigue signalen voor de afwezigheid van sociale controle en de aanwezigheid van criminaliteit, erkent dat de individuele gevoeligheid voor de aanwezigheid van overlast in de onmiddellijke leefomgeving door een breed scala van factoren kan worden beïnvloed, breder dan de objectief vastgestelde overlast en/of criminaliteit in een bepaalde buurt. Het invoegen van een perceptie-element tussen het 'objectieve' object en de subjectieve reactie van het individu laat daarom toe *"[to] effectively start to unpack the elements that are involved in explaining how and why people will identify certain behaviours, people and places as representing threats to their safety."*[101] Immers, *"to describe a neighborhood, a person must be aware of it and perceive it."*[102] Dit impliceert dat ook andere (sociaal)

97. Farrall, Jackson, & Gray (2009), p.98.
98. Jackson et al. (2011), p.2.
99. Farrall et al. (2009), p.99.
100. Jackson et al. (2011), p.2.
101. Innes & Fielding (2002), p.12.
102. Ross & Mirowski (1999), p.414.

psychologische factoren deze individuele perceptie kunnen sturen. Vanuit deze benadering is daarom meer aandacht gegaan naar deze factoren die kunnen helpen begrijpen waarom bepaalde individuen een bepaald feit opmerken en als overlast evalueren, terwijl andere individuen hetzelfde feit niet opmerken en/of niet als een vorm van overlast zullen ervaren (MacKenzie, Bannister, Flint, Parr, Millie, & Fleetwood, 2010). De vraag naar de factoren die de perceptie van overlast beïnvloeden, is echter veel minder goed te beantwoorden: "*there remains a puzzling first order question about what triggers our perceptions of disorder.*"[103]

De sociale integratie of sociale gehechtheid kan op de eerste plaats een belangrijke rol spelen in de gevoeligheid voor ambigue fenomenen en de evaluatie van dergelijke fenomenen als problematisch (Carvalho & Lewis, 2006; MacKenzie et al., 2010). In het Broken Windows-perspectief (en de sociale desorganisatiebenadering in het algemeen) wordt overlast gezien als een gevolg van een zwakke sociale cohesie, maar de interpretatie van dit verband situeert zich, zoals eerder aangehaald, in grote mate op het buurtniveau en benadert overlast als een objectieve realiteit. Jackson, Gray en Brunton-Smith stellen daarom dat het beter is te spreken van een feedback-model, waarin complexe en reciproque relaties worden erkend tussen de verschillende factoren die zich dan met name op het niveau van de individuele perceptie bevinden: "*the arrow of influence may point both ways (…). Fear of crime may be shaped over time by perceived disorder, and fear of crime might encourage greater sensitivity (…) towards signs of social and physical disorder and decline.*"[104] Vanuit theoretisch oogpunt is het met andere woorden eveneens betekenisvol om de verwachte richting van de 'causale' relatie om te keren: individuen die zich onveiliger voelen en/of een meer negatieve inschatting van de sociale cohesie in de eigen woonbuurt maken, kunnen gevoeliger zijn voor de aanwezigheid van allerhande overlastfenomenen (Robinson, Lawton, Taylor, & Perkins, 2003). Personen die zich meer zorgen maken over de eigen veiligheid en die de sociale cohesie in de eigen woonbuurt negatief evalueren, kunnen met andere woorden meer bewust zijn van en gevoeliger zijn aan ambigue feiten en *signs of disorder* in de publieke ruimte.

Daarnaast kunnen ook andere factoren de individuele gevoeligheid ten aanzien van de aanwezigheid van overlast in de woonbuurt beïnvloeden. De mate van formele sociale integratie, zoals het lidmaatschap van plaatselijke en buurtgerichte verenigingen, kan eveneens samengaan met een sterker gevoel van betrokkenheid in het lokale sociale weefsel en leiden tot een lagere gevoeligheid ten aanzien van mogelijke overlastgevende fenomenen (Ross & Jang, 2000). Een ander buurtkenmerk dat een invloed kan hebben is de (ervaren) etnische samenstelling van de buurt. Ook deze variabele kan immers van invloed zijn op de mate waarin individuen zich verbonden voelen met de buurt waarin ze wonen. Sampson en Raudenbusch stellen dat "*as the concentra-*

103. Sampson & Raudenbusch (2004), p.319.
104. Jackson et al. (2011), p. 14.

tion of minority groups and poverty increases, residents of all races perceive heightened disorder even after we account for an extensive array of personal characteristics and independently observed neighborhood conditions."[105] Ook Merry beschrijft hoe etnisch-culturele verschillen tussen buurtbewoners gevoelens van onbehagen, angst en onveiligheid kunnen oproepen: *"(…) this sense of danger is in part a result of cultural differences in moral standards, such as norms about how to act, what to wear, and how to achieve succes."*[106] Uit een recente studie bij respondenten van Vlaamse, Marokkaanse en Turkse afkomst in Genk, Antwerpen en Gent (Vancluysen, Van Craen, & Ackaert, 2011) blijkt dat een sterkere aanwezigheid van etnische minderheden in de buurt samenhangt met een hogere overlastperceptie. Deze onderzoekers vinden eveneens dat de etnische samenstelling van de buurt enkel bij Vlaamse respondenten een invloed heeft op de onveiligheidsbeleving: hoe groter het aandeel buurtbewoners van andere afkomst, hoe hoger het gevoel van onveiligheid (Vancluysen et al., 2011).

2.3 Culturele verschillen in overlastperceptie?

Een van de elementen die uit bovenstaande bespreking blijkt, is dat de factor 'etniciteit' in sterke mate verbonden is met het discours omtrent overlast en onveiligheid. Niet enkel vinden vele studies dat etnische minderheden meer overlast ervaren (cf. Mackenzie et al., 2010), bovendien is het overlastdiscours 'gekleurd' en wordt de aanwezigheid van overlast vaak toegeschreven aan de aanwezigheid van allochtone jongeren. De onvrede over overlast wordt bijgevolg gebruikt als een metafoor voor een meer algemene en fundamentele onvrede over de (te sterke) aanwezigheid van andere etnische groepen in de eigen woonbuurt (Sampson & Raudenbusch, 2004; Franzini et al., 2008). Dergelijke studies zijn echter vooral in grootstedelijke contexten in de Verenigde Staten gevoerd, waar de relaties tussen etnische groepen op een andere wijze vorm krijgen dan in Europa. De sterke polarisering tussen zwarte en blanke groepen, zoals die historisch gezien in de Verenigde Staten invulling krijgt, is op het Europese continent meer gericht op de spanningen tussen autochtone en allochtone groepen, waarbij met name de groepen met een moslimachtergrond veel aandacht krijgen. Een bijkomend verschil is de mate van segregatie tussen de etnische groepen, zowel op sociaal-economisch als op ruimtelijk vlak, die in de Amerikaanse steden veel sterker aanwezig is dan in de Europese. Hoewel er ook in de Europese (groot)steden – en dus tot op zekere hoogte ook in Gent en Antwerpen – buurten bestaan waarin etnische minderheden sterk oververtegenwoordigd zijn, is er minder sprake van strikt afgebakende buurten of wijken waarin enkel etnische minderheden wonen, zoals dit in de Verenigde Staten wel het geval is.

Onderzoek naar de mate waarin en de wijze waarop etnische minderheden overlast ervaren, is echter beperkt in omvang. Dat het overlast- en onveiligheidsdiscours verbon-

105. Sampson & Raudenbusch (2004), p.319.
106. Merry (1981), p.142.

den is met discussies over de wijze waarop verschillende etnisch-culturele groepen in een stedelijke context(moeten) samenleven, is duidelijk. Veel minder duidelijkheid is er over de vraag of er verschillen zijn in de percepties van overlast en de beïnvloedende factoren van deze percepties langs etnisch-culturele breuklijnen binnen eenzelfde geografische gebied (Vancluysen et al., 2011).[107] De eerder beschreven invulling van wat overlast juist is, maakt deze vraagstelling pertinent, aangezien dergelijke percepties niet op een objectieve of neutrale wijze gebeuren, maar veeleer een subjectieve inschatting inhouden die mede worden gestuurd door persoonlijke ervaringen en evaluaties van de eigen plaats in de buurt en de bredere samenleving. In tegenstelling tot de traditionele vraagstelling of overlast nu al dan niet leidt tot een hoger onveiligheidsgevoel, of tot een afbrokkeling van de sociale cohesie, richten we ons daarom verder op de factoren die de individuele perceptie van overlast beïnvloeden, en dan met name meer specifiek in welke mate er verschillen zijn in deze factoren tussen jongeren met diverse etnisch-religieuze achtergronden in Gent en Antwerpen.

3. Overlast, onveiligheidsgevoelens en buurtkwaliteit in Gent en Antwerpen

Alvorens de beïnvloedende factoren van overlastperceptie te onderzoeken en mogelijke verschillen tussen etnisch-religieuze groepen op te sporen, geven we een beschrijving van de relevante factoren. Dat levert alvast een algemeen beeld op van de mate waarin jongeren met overlast geconfronteerd worden, hoe ze de eigen woonbuurt beleven en hoe onveilig ze zich voelen. In deze beschrijvende analyses nemen we tevens, vanuit de opzet van deze bijkomende JOP-monitor in Gent en Antwerpen (2012), de bevindingen uit de Brusselse JOP-monitor (2010) mee op. De verschillende concepten zijn immers in beide studies op identieke wijze bevraagd. Dit laat toe om een eerste zicht te krijgen in welke mate de perceptie van overlast, de beleving van onveiligheid en van de kwaliteit van de sociale relaties in de eigen woonbuurt van elkaar verschillen in de drie grootste Belgische steden, althans vanuit de ervaringen van jongeren.

Wat de perceptie van overlast betreft, is zowel in de JOP-monitor Antwerpen-Gent als in de JOP-monitor Brussel dezelfde lijst van feiten voorgelegd aan de jongeren, die bij elk van deze feiten dienden aan te geven hoe frequent ze deze dingen hebben opgemerkt in de eigen woonbuurt. Het blijkt dat het aantal respondenten dat aangeeft dergelijke feiten 'vaak' of 'heel vaak' in de eigen woonbuurt vast te stellen in Brussel telkens hoger ligt dan in respectievelijk Antwerpen en Gent (tabel 11.1). Over het algemeen toont deze tabel aan dat de ervaren aanwezigheid van deze overlastfenomenen

107. Al dient hier wel een belangrijke nuance bij te worden geplaatst. Ook in de Belgische steden als Brussel, Gent en Antwerpen bestaan er relatief grote verschillen tussen buurten in de etnische samenstelling (de verhouding tussen allochtonen en autochtonen) en de objectieve veiligheid. De objectieve buurt waarin men woont kan met andere woorden ook een invloed uitoefenen op de vastgestelde overlast. Op de implicaties hiervan komen we in de discussie verder terug.

relatief beperkt is in Antwerpen en (nog meer) in Gent. De overgrote meerderheid van de bevraagde jongeren – telkens 80% of meer – geeft in deze studie aan dat ze 'nooit' of slechts 'af en toe' met deze feiten worden geconfronteerd in hun woonbuurt. Het meest frequente opgemerkte feit in alle drie de bevraagde steden is afval op voetpaden en pleintjes: iets meer dan een op acht van de Antwerpse (13%) en Gentse (11%) jongeren geeft aan dit vaak of heel vaak in de eigen buurt op te merken. Het verschil met de Brusselse jongeren is relatief groot: hier stelt meer dan een op vijf (21.9%) van de bevraagde jongeren dit (heel) vaak vast.

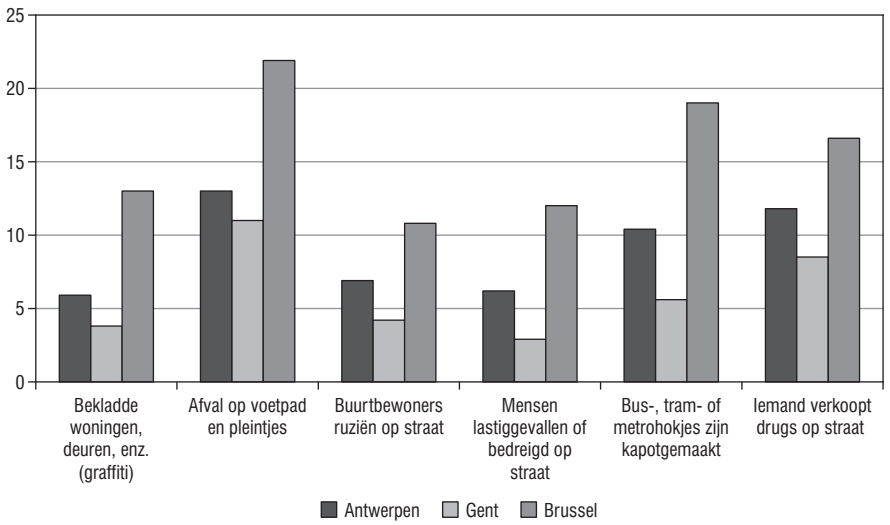

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Figuur 11.1. Aantal respondenten dat vaak of heel vaak overlastfenomenen opmerkt in de eigen woonbuurt (in percentages).

Het onveiligheidsgevoel van de jongeren is in deze studie gemeten aan de hand van dezelfde schaal als in de voorgaande JOP-monitors. In de JOP-monitor Antwerpen-Gent zijn daarenboven twee bijkomende items opgenomen waarin wordt gepeild naar mijdgedrag in de eigen woonbuurt (item 5 en item 10, cursief gedrukt).[108] Met uitzondering van deze twee items laat dit eveneens toe om de vergelijking met de Brusselse JOP-monitor te maken. Deze vergelijking toont aan dat bij de meerderheid van de items

108. De belangrijkste reden om deze twee items bijkomend op te nemen is van methodologische aard. In de oorspronkelijke schaal zijn alle items in dezelfde richting geformuleerd: een hogere score komt bij elk van de stellingen overeen met een hoger onveiligheidsgevoel. Dit gaat in tegen het principe dat schalen best gebalanceerd moeten zijn, of met andere woorden dienen te bestaan uit zowel items die positief als items die negatief geformuleerd zijn.

slechts beperkte verschillen bestaan in het aantal jongeren dat aangeeft (helemaal) akkoord te gaan met de voorliggende stellingen (tabel 11.1). Niettemin zijn er enkele items waarbij deze percentages toch relatief sterk uiteenlopen, vooral dan bij de items waarin wordt gepeild naar het stellen van vermijdingsgedrag. Zowel wat betreft het vermijden van bepaalde buurten uit angst om overvallen te worden als het 's avonds niet alleen op straat durven komen, is er telkens een belangrijk verschil tussen met name de Brusselse en Gentse jongeren, waarbij vooral deze eersten aangeven dergelijk gedrag te stellen. Antwerpse jongeren bevinden zich telkens tussen deze twee uitersten in. Het meest uitgesproken verschil is terug te vinden bij het item dat peilt naar de mate waarin jongeren menen dat de politie nog in staat is ons te beschermen tegen criminelen. Terwijl ongeveer een op drie Antwerpse en Gentse jongeren van mening is dat de politie ons niet meer kan beschermen tegen criminaliteit, wat ongeveer gelijklopend is met de verdelingen in de Vlaamse JOP-monitors (Cops, 2009; Cops, 2011), is bijna de helft van de Brusselse jongeren (47.1%) deze mening toegedaan.

Tabel 11.1. Aantal respondenten dat (helemaal) akkoord gaat met stellingen omtrent de beleving van onveiligheid, naar woonplaats (in percentages).

	Antwerpen	Gent	Brussel
Het is vandaag de dag te onveilig om kinderen alleen op straat te laten	36.8	29.7	38.5
Uit angst dat er mij iets overkomt, durf ik 's avonds niet meer alleen op straat komen	23.7	20.3	28.6
's Avonds moet je op straat extra voorzichtig zijn	69.5	66.6	67.8
De laatste jaren zijn de straten onveiliger geworden	64.4	59.1	63.5
Ik voel me meestal op mijn gemak als ik alleen op straat rondloop	38.1	37.2	/
De politie is niet meer in staat om ons nog te beschermen tegen criminelen	32.4	28.3	47.1
Uit angst om overvallen te worden, durf ik niet in bepaalde wijken komen	37.4	32.2	42.3
In deze tijd is een alarmsysteem geen overbodige luxe	54.4	51.3	51.4
's Avonds en 's nachts durf ik niet alleen thuis te blijven	11.7	10.2	10.8
In onze buurt is het 's avonds veilig genoeg om alleen buiten te komen	58.0	65.7	/

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Een laatste variabele die in dit beschrijvende gedeelte wordt besproken, is de sociale cohesie. Om naar de algemene buurtbeleving te peilen, zijn in deze JOP-monitor eveneens dezelfde stellingen voorgelegd als in de Brusselse monitor (tabel 11.2). Algemeen kan worden vastgesteld dat de meeste jongeren een positieve inschatting maken van de sociale relaties van de buurt waarin ze wonen. Er zijn enkele verschillen tussen de drie onderscheiden steden, maar het aantal jongeren dat (helemaal) akkoord gaat met

de voorgelegde stellingen is niet fundamenteel verschillend. Ook bij deze items kan er in grote lijnen een zekere rangorde tussen de drie steden worden vastgesteld, waarbij Gentse jongeren het meest tevreden zijn over de eigen buurt en als minste een negatieve relatie tussen jongeren en volwassen buurtbewoners ervaren. Antwerpse jongeren rapporteren voor beide aspecten een enigszins meer negatieve inschatting, terwijl jongeren uit Brussel het minst tevreden zijn over de sociale relaties in hun woonbuurt.

Tabel 11.2. Aantal jongeren dat (helemaal) akkoord gaat met de stellingen over de sociale kwaliteit van de woonbuurt, naar woonplaats (in percentages).

	Antwerpen	Gent	Brussel
Ik voel me thuis bij de mensen in mijn buurt	62.6	68.2	62.1
De buren staan wantrouwig tegenover tieners	20.2	16.3	22.2
In mijn buurt gaan jongeren en volwassenen op een prettige manier met elkaar om	62.1	66.4	51.5
Ik woon in een gezellige buurt waar de mensen elkaar nog kennen	56.5	59.6	53.8
Mijn buurtbewoners verdragen geen rondhangende jongeren	26.2	20.0	30.3
Ik kan goed opschieten met de meeste jongeren in mijn buurt	50.0	54.0	44.9
Veel van mijn vrienden wonen in mijn buurt	34.9	29.0	28.6
Ik woon graag in mijn buurt	67.5	71.5	62.8
De meeste volwassenen in mijn buurt voelen zich bedreigd door groepjes jongeren op straat	15.4	10.0	16.6

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

4. Overlastpercepties en verschillen naar etnische-religieuze afkomst

Deze bijdrage focust op de factoren die de perceptie van overlast beïnvloeden en op de mogelijke verschillen hierin tussen onderscheiden etnische groepen. Voor de multivariate analyses die volgen, maken we enkel gebruik van de JOP-monitor Antwerpen-Gent. Deze bevindingen hebben bijgevolg geen betrekking op de Brusselse jongeren. Om deze vragen te beantwoorden gaan we in verschillende stappen te werk. Ten eerste gaan we na of er verschillen zijn in de frequentie waarin de onderscheiden groepen de diverse bevraagde overlastfenomenen hebben opgemerkt in de eigen woonbuurt. Vervolgens worden, op basis van de eerdere literatuuranalyse, factoren geselecteerd die een invloed kunnen hebben op de perceptie van overlast. Deze variabelen worden besproken en vervolgens in een multivariaat model stapsgewijs opgenomen. Dat maakt het mogelijk om niet enkel de samenhang met de perceptie van overlast vast te stellen, maar eveneens om na te gaan of deze variabelen in staat zijn om een verschil in overlastperceptie tussen de groepen met een verschillende etnisch-religieuze achtergrond te verklaren. We hanteren hierbij de opdeling die ook in de andere hoofdstukken van dit

boek wordt gebruikt, en onderscheiden drie groepen: jongeren van Belgische afkomst, allochtone jongeren die geen moslimachtergrond hebben en allochtone jongeren die wel een moslimachtergrond hebben.

Uit de vergelijking van de frequentie waarmee autochtone en allochtone jongeren met overlast worden geconfronteerd in de eigen woonbuurt, kan worden afgeleid dat deze laatsten vaker dergelijke feiten opmerken. Dit verschil gaat voor elk van de zes bevraagde fenomenen op: bij elk item rapporteren meer allochtone jongeren (zowel met als zonder moslimachtergrond) dat ze deze feiten 'vaak' of 'heel vaak' ervaren in hun woonbuurt (tabel 11.3). Deze verschillen lijken met name het meest uitgesproken voor 'ruziënde buurtbewoners op straat', 'graffiti' en 'mensen die lastiggevallen of bedreigd worden op straat' en 'iemand drugs zien verkopen op straat'. De scores van beide allochtone groepen zijn algemeen genomen sterk gelijklopend, al is er bij het item 'iemand verkoopt drugs op straat' wel een enigszins opvallend verschil tussen beide allochtone groepen en wordt dit meer door moslimjongeren (13.7%) dan door niet-moslimjongeren (11.6%) vaak of heel vaak vastgesteld.

Tabel 11.3. Aantal jongeren in het Gentse en Antwerpse secundair onderwijs dat vaak of heel vaak overlastfenomenen ervaart in de eigen woonbuurt, naar etnisch-religieuze achtergrond (in percentages).

	Belgische afkomst	Allochtoon & niet-moslim	Allochtoon & moslim
Bekladde woningen, deuren, enz. (graffiti)	3.2	7.0	6.0
Afval op voetpad en pleintjes	10.6	13.5	13.0
Buurtbewoners ruziën op straat	2.8	8.2	8.4
Mensen lastiggevallen of bedreigd op straat	2.8	6.4	6.5
Bus-, tram- of metrohokjes zijn kapotgemaakt	6.9	9.1	9.4
Iemand verkoopt drugs op straat	7.6	11.6	13.7

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

In een volgende stap trachten we de beïnvloedende factoren van de perceptie van overlast te identificeren. Voor de selectie van de op te nemen onafhankelijke variabelen laten we ons leiden door de eerdere literatuurbespreking, waarin reeds diverse factoren werden gesuggereerd die van belang kunnen zijn.

In deze analyses worden op de eerste plaats enkele controlevariabelen opgenomen. Naast geslacht (man versus vrouw) en leeftijd nemen we ook de woonplaats van de respondenten – Gent of Antwerpen – mee op. Hier wordt ook de cultureel-religieuze achtergrond van de respondenten opgenomen. Dit maakt het mogelijk om vast te stellen of het significante verschil tussen respectievelijk autochtone en allochtone jongeren op bivariaat niveau ook blijft bestaan nadat er tegelijkertijd wordt gecontroleerd voor deze andere socio-demografische kenmerken en of er bovendien, doorheen de verdere

stapsgewijze integratie van de andere factoren, een meer inhoudelijke verklaring kan worden geformuleerd voor dit verschil.

Vervolgens worden enkele indicatoren van de familiale sociaal-economische status opgenomen. Overlast wordt immers vooral als een probleem gezien in buurten waar er een sterke concentratie van armoede is (Millie, 2009). Een eerste indicator is het 'subjectieve gezinsinkomen'. Respondenten dienen aan te geven hoe makkelijk hun gezin kan rondkomen met het beschikbare inkomen. Antwoordmogelijkheden variëren van (1) 'zeer moeilijk' tot (6) 'zeer gemakkelijk'. Een hogere score wijst met andere woorden op een hogere subjectief gezinsinkomen. Om een meer objectieve indicatie te hebben van de familiale welvaartsgraad worden vier items samengenomen die peilen naar de materiële bezittingen van het gezin. Jongeren dienen aan te geven of hun gezin een 'computer of laptop', een 'tv', een 'auto' en een 'wasmachine' heeft. Bij elk van deze items kunnen ze aangeven of hun gezin er geen (1), een (2) of meer dan een (3) heeft. Deze scores op deze vier items worden samengeteld en vervolgens naar de oorspronkelijke antwoordschaal gehercodeerd. Een hogere score op deze nieuw geconstrueerde schaal hangt samen met een hogere welvaartsgraad. Daarnaast nemen we 'slachtofferschap' op als een mogelijke beïnvloedende variabele van de perceptie van overlast. Het kan immers verwacht worden dat personen die slachtoffer geworden zijn van criminaliteit gevoeliger zijn aan ambigue fenomenen in de publieke ruimte die mogelijk wijzen op de aanwezigheid van criminaliteit. Deze variabele wordt geconstrueerd door het slachtofferschap van de verschillende bevraagde delicttypes op te tellen. Meer specifiek is in deze studie gevraagd of respondenten al dan niet het slachtoffer zijn geworden van vandalisme, afpersing, diefstal, bedreiging met een wapen, fysiek geweld en intimidatie op straat. Van deze items wordt een prevalentieschaal gevormd, gaande van 0 (geen slachtoffer) tot 6 (slachtoffer van alle zes delicttypes).

Om de kenmerken van de woonbuurt te meten worden verschillende factoren opgenomen. De sociale cohesie in de buurt wordt gemeten aan de hand van twee concepten. Op basis van de resultaten van een exploratieve factoranalyse blijkt deze algemene schaal immers uiteen te vallen in twee dimensies. Een eerste dimensie peilt naar de inschatting van de algemene buurtbeleving. Een tweede dimensie die de items 2, 3, 5 en 9 omvat (zie tabel 11.2), heeft betrekking op de mate waarin respondenten vinden dat volwassen buurtbewoners intolerant zijn ten aanzien van jongeren in de eigen woonbuurt. Ook de mate waarin jongeren zich onveilig voelen wordt in dit model opgenomen als onafhankelijke variabele (cf. Jackson et al., 2011).[109] De formele sociale integratie wordt gemeten via een nieuwe variabele: 'lidmaatschap van buurtgeoriënteerde verenigingen'. Het al dan niet (nu of ooit) 'lidmaatschap van een sportvereniging', 'jeugdwelzijnsvereniging', 'jeugdbeweging' en een 'buurt- of wijkvereniging' is

109. Deze schaal werd geconstrueerd op basis van de items beschreven in tabel 11.1. Om de vergelijkbaarheid met eerdere JOP-monitors te behouden is voor de constructie van deze schaal enkel gebruikgemaakt van de acht items die reeds in de eerdere versies werden gebruikt. Uit een exploratieve factoranalyse blijkt dat alle items een voldoende hoge factorlading hebben (van .43 tot .83), bovendien is de Cronbach α voldoende hoog (.78).

opgeteld zodat een prevalentieschaal wordt gevormd van 0 (nooit lid geweest) tot 4 (nu lid of ooit lid geweest van alle vier verenigingen). De ervaren etnische samenstelling van de woonbuurt tot slot wordt gemeten aan de hand van een vraag waarbij de respondenten dienen aan te geven of hun woonbuurt bestaat uit 'bijna allemaal mensen van Belgische afkomst' (1) tot 'bijna geen mensen van Belgische afkomst' (5).

Als eerste worden bivariate analyses uitgevoerd om significante verschillen tussen de drie groepen op te sporen. Dergelijke analyses kunnen een eerste beeld geven van mogelijke relevante factoren, al blijft de nodige voorzichtigheid bij de interpretatie van deze verbanden geboden. Het is immers pas na controle op de mogelijke invloed van andere variabelen, via een multivariate analyse, dat de validiteit van een bivariaat verband kan worden bevestigd. In tabel 11.4 worden de gemiddelde scores van de drie groepen op de verschillende relevante schalen weergegeven. Telkens is een variantie-analyse (ANOVA) uitgevoerd om mogelijke verschillen tussen deze gemiddelde scores op te sporen. Aangezien deze toets niet rechtstreeks aangeeft welke groepen van elkaar verschillen, is achteraf een post-hoc-(Scheffe-)test uitgevoerd. De groepen die een significant andere score hebben, worden in cursief aangeduid. In het geval dat slechts een score in cursief staat, betekent dat deze score significant verschillend is van de andere twee. Wanneer de drie scores cursief zijn, verschillen alle gemiddeldes van de drie groepen significant van elkaar.

Tabel 11.4. Verschillen in gemiddelde scores tussen etnische groepen bij Gentse en Antwerpse jongeren (variantie-analyse).

	Belgische afkomst	Allochtoon & niet-moslim	Allochtoon & moslim	F-toets
Overlastperceptie (0-24)	*3.28*	4.46	4.58	35.40***
Onveiligheidsgevoelens (0-100)	*52.01*	50.02	50.06	5.16**
Algemene buurtbeleving (0-100)	*63.61*	*57.5*	*66.34*	50.32***
Ervaren intolerantie (0-100)	*33.12*	*39.30*	*42.65*	83.38***
Slachtofferschap (0-6)	1.27	1.34	*1.04*	15.78***
Ervaren etnische samenstelling woonbuurt (1-5)	*1.82*	*2.56*	*2.97*	413.80***
Subjectief gezinsinkomen (1-6)	*4.81*	*4.44*	*4.62*	34.49***
Familiale welvaartsindicator (1-3)	*2.54*	*2.40*	*2.44*	65.17***
Lidmaatschap buurtvereniging (0-4)	*1.54*	1.32	1.30	28.35***

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Bij de meeste indicatoren is er een significante F-waarde, wat suggereert dat de gemiddelde scores van de groepen verschillend van elkaar zijn. Bij het onveiligheidsgevoel rapporteren autochtone jongeren een hogere score dan beide allochtone groepen, al is dit verschil niet uitgesproken ($F = 5.16$, $p < .01$). De grootste verschillen

tussen deze drie groepen kunnen worden vastgesteld bij de diverse buurtindicatoren. Zo valt op dat zowel bij de schaal die peilt naar de algemene buurtbeleving ($F = 50.32$, $p < .001$) als bij de schaal die de ervaren intolerantie bij buurtbewoners ten aanzien van jongeren meet ($F = 83.38$, $p < .001$), een 'rangordening' kan worden vastgesteld: allochtone moslimjongeren rapporteren zowel de hoogste tevredenheid met de eigen woonbuurt als de hoogste ervaren intolerantie ten aanzien van jongeren. Allochtone niet-moslimjongeren zijn het minst tevreden met de algemene buurtkwaliteit en nemen bij de andere schaal een tussenpositie in, terwijl autochtone jongeren de minste intolerantie ten aanzien van jongeren ervaren. Wat betreft de etnische samenstelling van de woonbuurt is er ook sprake van een significant en sterk uitgesproken verschil ($F = 413.80$, $p < .001$). Autochtone jongeren zeggen gemiddeld gesproken dat hun buurt 'bijna allemaal' tot 'vooral' mensen van Belgische afkomst bevat. Allochtone niet-moslimjongeren wonen in een meer diverse buurt en antwoorden gemiddeld 2.5 op dit item, dus tussen 'vooral' en 'ongeveer de helft' bewoners van Belgische afkomst. Allochtone moslimjongeren wonen gemiddeld gezien in een buurt waar 'ongeveer de helft' van de bewoners van Belgische afkomst is. Autochtone jongeren zijn bovendien, in vergelijking met de twee allochtone groepen, ook significant meer lid (nu lid of ooit lid geweest) van buurtgerelateerde verenigingen ($F = 28.35$, $p < .001$).

Bij de prevalentie van slachtofferschap is er een significant verschil ($F = 15.78$, $p < .001$), dat toe te schrijven is aan significant lagere gemiddelde prevalentie van slachtofferschap bij de allochtone moslimjongeren. De verschillen tussen de drie groepen zijn echter relatief beperkt. Ook bij de variabele 'subjectief gezinsinkomen' is er sprake van een significant verschil tussen de drie groepen ($F = 34.49$, $p < .001$). Autochtone jongeren geven significant meer aan dat hun gezin makkelijker kan rondkomen met het beschikbare inkomen dan respectievelijk allochtone, moslimjongeren en allochtone, niet-moslimjongeren. Concreet antwoorden autochtone jongeren gemiddeld dat hun gezin 'gemakkelijk' (score 5) kan rondkomen. Beide allochtone groepen antwoorden gemiddeld tussen 'nogal gemakkelijk' en 'gemakkelijk'. Een gelijkaardige verdeling bestaat bij de familiale welvaartsindicator ($F = 65.17$, $p < .001$).

Hoewel deze analyses reeds aantonen dat er belangrijke en significante verschillen bestaan tussen deze drie etnisch-religieuze groepen op vlak van de gemiddelde scores bij deze variabelen die mogelijk een invloed hebben op de perceptie van overlast, zegt dit nog niets over de wijze waarop deze factoren effectief de overlastperceptie beïnvloeden, of deze variabelen in staat zijn om het verschil tussen met name autochtone en allochtone jongeren te verklaren en of er verschillen zijn in de wijze waarop deze variabelen samenhangen met de overlastperceptie tussen deze groepen met een verschillende etnische achtergrond. Eerder onderzoek suggereerde weliswaar dat het verband tussen overlast en onveiligheidsgevoelens kan verschillen tussen etnische groepen (Vancluysen et al., 2011), maar de vraag blijft of dit eveneens opgaat voor de andere variabelen die de perceptie van overlast beïnvloeden.

In een volgende stap wordt vervolgens een multivariaat model ontwikkeld en getoetst, waarbij overlastperceptie als de afhankelijke variabele wordt gehanteerd. Aangezien deze variabele een sterk scheve verdeling kent, is het niet aangeraden om een lineaire regressieanalyse uit te voeren, die immers de normale verdeling van de afhankelijke variabele als belangrijke voorwaarde heeft. We maken daarom gebruik van een negatieve binomiaal regressieanalyse, die beter in staat is om rekening te houden met deze scheefheid en bijgevolg in een meer adequate schatting van de parameters resulteert (cf. Op de Beeck, 2012). Alle continue variabelen die in de analyses worden opgenomen, worden eerst gestandaardiseerd zodat ze een gemiddelde 0 en een standaardafwijking 1 krijgen. Deze werkwijze maakt het mogelijk om de bekomen parameters (in dit geval de ongestandaardiseerde b's) met elkaar te vergelijken. De evaluatie van de *goodness of fit* van de modellen gebeurt in deze analyses op basis van Akaike's Information Criterion (AIC). Dit criterium geeft aan hoe goed het ontwikkelde model bij de data past: hoe kleiner de waarde, hoe beter het model.[110]

Zoals uit de bivariate analyses bleek, is de variabele 'etnische afkomst' significant gerelateerd aan de perceptie van overlast: zowel allochtone niet-moslimjongeren ($b = .554$, $p < .001$) als allochtone moslimjongeren ($b = .686$, $p < .001$) ervaren significant meer overlast dan autochtone jongeren. Wat de andere controlevariabelen in het model betreft, blijkt dat er eveneens verschillen zijn tussen jongens en meisjes, waarbij meisjes meer overlast ervaren dan jongens ($b = .398$, $p < .001$). Jongeren die schoollopen in het Gentse secundair onderwijs rapporteren minder overlast dan Antwerpse scholieren ($b = -.451$, $p < .001$).

Deze verschillen blijven in grote mate overeind wanneer in het tweede model wordt gecontroleerd voor de sociaal-economische status. Beide variabelen hangen weliswaar significant samen met de perceptie van overlast, waarbij individuen met een hogere welvaartsgraad ($b = -.192$, $p < .01$) en een hoger subjectief gezinsinkomen ($b = -.217$, $p < .01$) minder overlast ervaren, maar dit biedt geen inhoudelijke verklaring voor de vastgestelde verschillen in het eerste model. Een uitzondering hierop is het verschil tussen autochtone en allochtone niet-moslimjongeren, dat niet langer significant is ($b = .321$, n.s.). Dit suggereert dat het verschil in overlastperceptie tussen deze twee onderscheiden groepen in essentie kan worden teruggevoerd in verschillen in subjectief gezinsinkomen en welvaartsgraad.

110. Een belangrijke opmerking bij de interpretatie van de AIC is dat het een relatieve maat is en enkel kan gebruikt worden om de fit van geneste modellen te interpreteren. Zolang de waarde van de AIC-parameter afneemt wanneer nieuwe variabelen worden opgenomen, is er sprake van een verbetering van het model.

Tabel 11.5. Meervoudige negatieve binomiaal regressieanalyse met 'overlastperceptie' als afhankelijke variabele bij Gentse en Antwerpse jongeren (ongestandaardiseerde b's).

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Intercept (constant)	-1.25	-1.20	-3.33	-4.24
Controlevariabelen				
Autochtoon				
Allochtoon, niet-moslim	.554***	.321	-.030	1.71***
Allochtoon & moslim	.686***	.668***	.311	.981*
Geslacht (Ref. cat: man)	.398***	.337*	.334*	.389*
Leeftijd (gestandaardiseerd)	-.004	-.050	-.060	-.042
Woonplaats (Ref. cat: Antwerpen)	-.451***	-.462**	-.210	-.106
Inhoudelijke verklaringen				
Familiale deprivatiegraad		-.192**	-.067	-.065
Subjectief gezinsinkomen		-.217**	-.135	-.109
Slachtofferschap			.246***	.246***
Onveiligheidsgevoelens			.090	.354**
Lidmaatschap van verenigingen			.311***	.328***
Etnische samenstelling van de woonbuurt			.511***	.871***
Intolerantie t.a.v. jongeren			.359***	.346***
Buurtbeleving			-.357***	-.356***
Interactie-effecten				
Autochtoon * etnische samenstelling buurt				
Allochtoon, niet-moslim * etnische samenstelling buurt				-.425*
Allochtoon, moslim * etnische samenstelling buurt				-.552***
Autochtoon * onveiligheidsgevoelens				
Allochtoon, niet-moslim * *onveiligheidsgevoelens*				-.514**
Allochtoon, moslim * *onveiligheidsgevoelens*				-.307*
AIC	1623.6	1347.4	1102.7	1089.1

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

In een derde stap (model 3) zijn vervolgens de andere inhoudelijke variabelen die mogelijk samenhangen met de perceptie van overlast als hoofdeffecten opgenomen. Hiervan blijken meerdere factoren op een significante wijze met overlastperceptie samen te hangen. Zo rapporteren jongeren die een minder positieve buurtbeleving hebben

(b = -.357, p < .001) en die een sterkere intolerantie ten aanzien van jongeren ervaren bij de volwassen buurtbewoners (b = .359, p < .001), een hogere frequentie van overlast in de eigen woonbuurt. Ook een hogere prevalentie van slachtofferschap (b = .246, p < .001), een sterkere aanwezigheid van buurtbewoners van niet-Belgische afkomst (b = .511, p < .001) en – enigszins opvallend – een sterkere betrokkenheid in wijkgeoriënteerde verenigingen (b = .311, p < .001) hangen significant samen met een hogere perceptie van overlast. Enkel het onveiligheidsgevoel is niet significant gerelateerd aan de perceptie van overlast. De opname van deze inhoudelijke variabelen verklaart bovendien de oorspronkelijke effecten van de meeste controlevariabelen weg. Zo verdwijnt het aanvankelijke verschil tussen Gentse en Antwerpse jongeren na controle voor deze variabelen in het derde model. Meer relevant in het licht van deze bijdrage is het effect op het verschil in overlastperceptie tussen etnisch-religieuze groepen: de significante verschillen tussen deze groepen vallen eveneens weg, wat suggereert dat deze in realiteit toe te schrijven zijn aan verschillen in de factoren die in dit derde model zijn opgenomen.

Om tot slot nog de mogelijke kwalitatieve verschillen tussen de onderscheiden etnisch-religieuze groepen wat betreft de samenhang tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen op te sporen, zijn diverse interactietermen in het model ingevoerd (model 4). Het is immers eveneens de bedoeling om in deze bijdrage na te gaan of de factoren die de perceptie van overlast beïnvloeden verschillend zijn naargelang de etnisch-religieuze achtergrond van de jongere. We willen met andere woorden toetsen of het effect van de onafhankelijke variabelen op de afhankelijke variabele bij deze verschillende subgroepen constant is. Een mogelijkheid hiervoor is om voor elk van de subgroepen een aparte regressieanalyse uit te voeren, maar dit geeft geen indicatie over de significantie van de eventueel gevonden verschillen. Bovendien verkleint door het kleinere aantal respondenten in de analyses het statistische onderscheidingsvermogen voor alle in de regressie opgenomen effecten (Pickery, 2008). Via de opname van een interactie-effect is er daarentegen geen opdeling van de totale steekproef, en is het wel mogelijk de significantie van de verschillen vast te stellen. De inhoudelijke interpretatie van deze verschillen kan aan de hand van de ongestandaardiseerde b's in het model: in dit laatste model geldt de waarde van de parameter van de betreffende variabele enkel voor de autochtone jongeren, de waardes van de twee andere groepen kan vervolgens worden berekend door de waarde bij de interactie op te tellen bij deze eerste waarde. Meer specifiek hebben we voor elk van de opgenomen hoofdeffecten een interactieterm met etnisch-religieuze afkomst gecreëerd en vervolgens getoetst. Om het weergegeven model niet te zwaar te belasten zijn niet al deze effecten weergegeven, maar hebben we stapsgewijs telkens het minst significante interactie-effect uit het model verwijderd en enkel de twee effecten die significant blijven in het uiteindelijke model beschreven. Ten eerste is er een significante interactie tussen etnisch-religieuze afkomst en de ervaren etnische samenstelling van de woonbuurt. De invloed van een sterkere etnische verscheidenheid – in dit geval een minder sterke aanwezigheid van bewoners van Belgische afkomst – op de perceptie van overlast blijkt, als illustratie van de beschreven

methode om de parameters voor de drie groepen te berekenen, vooral bij autochtone jongeren significant ($b = .871$, $p < .001$). Voor allochtone jongeren speelt de etnische samenstelling van de woonbuurt een significant minder belangrijke rol in de perceptie van overlast: bij allochtone niet-moslimjongeren is de parameter ($b = .871 + (-.425) = .446$), bij allochtone moslimjongeren bedraagt deze parameter $b = .219$. Ten tweede blijkt ook het verband tussen onveiligheidsgevoelens en de perceptie van overlast significant te verschillen tussen deze groepen. Enkel jongeren van autochtone afkomst die zich onveiliger voelen, rapporteren een hogere aanwezigheid van overlast ($b = .354$, $p < .01$). Bij allochtone jongeren, zowel met een moslim- als een niet-moslimachtergrond, is er geen significant verband tussen deze variabelen en heeft de mate waarin ze zich onveilig voelen geen impact op de perceptie van overlast. De relatie tussen de andere variabelen in het model en de perceptie van overlast is bijgevolg niet verschillend al naargelang de etnisch-religieuze achtergrond van de jongeren in deze studie.

5. Besluit

In deze bijdrage zijn we dieper ingegaan op de percepties van overlast, gevoelens van onveiligheid en de algemene buurtbeleving bij Antwerpse en Gentse jongeren. Met name de zoektocht naar de drijvende factoren achter de perceptie van overlast stond hierbij centraal, waarbij we tevens geïnteresseerd waren in de mogelijke verschillen tussen verschillende etnisch-religieuze groepen in de factoren die deze overlastperceptie beïnvloeden. Naast een algemene beschrijving van de perceptie van overlast, de gevoelens van onveiligheid en percepties van de buurtkwaliteit bij Antwerpse, Gentse en Brusselse jongeren, zijn we eveneens meer specifiek ingegaan op de etnisch-religieuze verschillen in overlastperceptie en de factoren die deze perceptie sturen.

Uit deze analyses blijkt alvast dat een brede reeks van individuele factoren een invloed heeft op de ervaren aanwezigheid van overlast in de eigen woonbuurt. Deze resultaten sluiten met andere woorden aan bij de conclusie van Sampson en Raudenbusch dat "*perceptions of disorder (…) clearly matter for reasons that extend far beyond the mere presence of broken windows.*"[111] Een waarschijnlijke beperking van deze studie is dat er geen controle is gebeurd op het 'objectieve' overlastniveau en mogelijk ook andere objectieve factoren op buurtniveau. Verschillen in de gerapporteerde percepties van overlast tussen in dit geval jongeren met een verschillende etnisch-religieuze achtergrond kunnen immers tot op zekere hoogte te wijten zijn aan verschillen tussen de buurten waarin ze wonen. Het zou bijgevolg een nuttige stap zijn om aan de hand van een multilevel design, waarin eveneens objectieve buurtfactoren worden opgenomen, de geldigheid van deze bevindingen te onderzoeken. Deze studie laat dergelijke analy-

111. Sampson & Raudenbusch (2004), p.337.

ses echter niet toe. Niettemin blijkt uit dit onderzoek dat ook bij Antwerpse en Gentse jongeren een brede reeks van perceptuele factoren de individuele gevoeligheid voor de aanwezigheid van overlastfenomenen in de eigen woonbuurt beïnvloeden. De twee indicatoren van de sociale cohesie blijken sterk gerelateerd te zijn aan de perceptie van overlast: jongeren die minder tevreden zijn met de eigen buurt en die een sterkere intolerantie bij volwassen buurtbewoners ten aanzien van jongeren ervaren, rapporteren een hogere aanwezigheid van overlast. Het bevorderen van het aanwezige sociale vertrouwen in een buurt kan met andere woorden een belangrijke invloed uitoefenen op de overlastperceptie, waarbij zeker in het geval van jongeren de sociale contacten tussen jongeren en volwassenen eveneens een belangrijke rol vervullen. Ook slachtofferschap blijkt een effect op overlastperceptie te hebben: hoe meer jongeren slachtoffer worden, hoe meer overlast ze opmerken. Dit kan erop wijzen dat jongeren die met slachtofferschap geconfronteerd worden, op een meer bewuste manier de publieke ruimte betreden en gevoeliger zijn aan bepaalde ambigue feiten die de mogelijke aanwezigheid van criminaliteit kunnen signaleren.

Opvallend is eveneens het verband tussen lidmaatschap van buurtverenigingen en de perceptie van overlast. Theoretisch werd verwacht dat een sterkere participatie zou samenhangen met een lagere gevoeligheid voor overlastfenomenen, omwille van de sterkere formele sociale integratie en cohesie. Uit de analyses blijkt integendeel dat jongeren die meer frequent participeren aan buurtverenigingen ook significant meer overlast in de eigen woonbuurt ervaren. Een mogelijke verklaring voor dit verband ligt in de concrete bevragingswijze van het concept 'overlastperceptie'. Er werd niet expliciet naar het problematisch karakter van bepaalde fenomenen bevraagd, maar enkel naar de ervaren aanwezigheid van deze fenomenen in de woonbuurt. Het kan daarom zijn dat jongeren die meer deelnemen aan activiteiten van verenigingen in de buurt, meer frequent in de openbare ruimte aanwezig zijn en vervolgens meer in contact komen met de bevraagde overlastfenomenen.

Bovendien tonen de interactie-effecten aan dat er kwalitatieve verschillen bestaan naargelang de etnisch-religieuze achtergrond van de jongeren. Een belangrijk verschil werd met name vastgesteld met betrekking tot de invloed van de ervaren etnische samenstelling van de woonbuurt op de perceptie van overlast, waarvan vooral een effect blijkt uit te gaan bij jongeren van Belgische afkomst. Deze bevinding voegt twee nuances toe aan de relatie tussen etniciteit en overlastperceptie die eerder door Sampson en Raudenbusch (2004) werd beschreven. Ten eerste wijst dit erop dat met name de subjectieve inschatting van de etnische samenstelling sterk samenhangt met de perceptie van overlast. Ten tweede bestaat deze relatie enkel bij autochtone jongeren die zich omringd weten door medebuurtbewoners van een andere etnische origine dan de hunne. Het lijkt er met andere woorden op dat wanneer leden van de etnische meerderheid zich in hun onmiddellijke leefomgeving als een minderheid beschouwen, ze een hogere aanwezigheid van overlast rapporteren. Bovendien blijkt ook de relatie tussen gevoelens van onveiligheid en de perceptie van overlast enkel bij autochtone jongeren te bestaan.

Een belangrijke stap, die vaak overgeslagen wordt in gelijkaardig onderzoek naar mogelijke verschillen tussen etnische groepen, is de controle van de cross-culturele equivalentie van de gehanteerde meetinstrumenten en van mogelijke culturele verschillen bij het beantwoorden van surveyvragen, interpreteren van woorden en concepten (cf. Cops, Op de Beeck, Pleysier, & Put, 2012). Het is immers niet als vanzelfsprekend te beschouwen dat meetinstrumenten op een identieke wijze functioneren in verschillende onderscheiden subgroepen (Pleysier, 2010). In de context van deze bijdrage kan het immers goed zijn dat de kwantitatieve verschillen tussen de onderscheiden etnische groepen niet zozeer te wijten zijn aan een reëel verschil in onveiligheidsbeleving en/of overlastperceptie, maar aan kwalitatieve verschillen in de interpretatie en betekenisgeving aan de gebruikte items. Ondanks enkele uitzonderingen (onder andere Pleysier, Vervaeke, Goethals, & Billiet, 2003; Pleysier, Vervaeke, & Goethals, 2004; Cops, 2012) ontbreken dergelijke analyses quasi volledig, wat gezien de centrale plaats die de vergelijking van sociale subgroepen inneemt in het onderzoek naar overlastpercepties en gevoelens van onveiligheid, enigszins verrassend is. Deze bijdrage bood geen ruimte om hier verder op in te gaan, maar dit kan een belangrijke incentive voor toekomstig onderzoek vormen.

De implicaties van deze resultaten gaan verder dan de louter theoretische of wetenschappelijke discussie over de precieze definiëring van 'overlast' en de factoren die dit al dan niet beïnvloeden. Gezien de sterke groei van de politieke interesse voor het overlastfenomeen en de toenemende beleidsmatige aanpak ervan, kunnen deze bevindingen ook voor deze (relatief nieuwe) beleidstak nuttige en relevante informatie aanleveren. Een belangrijke implicatie is dat pogingen om de 'objectieve' overlast terug te dringen, zoals het ruimen van afval, graffiti, het herstellen van vernielingen en het verwijderen van drugdealers, daklozen en groepen rondhangende jongeren uit de publieke ruimte, niet automatisch zullen leiden tot een afname van de subjectief ervaren overlast (Sampson & Raudenbusch, 2004; Franzini et al., 2008). Er is immers geen een-op-eenrelatie tussen 'objectieve' overlast en de subjectieve perceptie ervan. Andere factoren die te maken hebben met de individuele interpretatie en evaluatie van ambigue feiten in de publieke ruimte zijn van groter belang in dit proces. Op basis van de bevindingen uit bovenstaande analyses lijkt het bijgevolg meer aan te raden om initiatieven te nemen met het oog op het versterken van het sociale vertrouwen in woonbuurten. Een sterke verbondenheid met de eigen woonbuurt en een positieve relatie tussen de verschillende generaties kan immers een dempende invloed hebben op de mate waarin respondenten overlast opmerken in de onmiddellijke leefomgeving.

Bibliografie

Carvalho, I., & Lewis, D. (2006). Beyond community: reactions to crime and disorder among inner-city residents. *Criminology, 41,* 779-812.

Cops, D. (2009). Onveiligheidsgevoelens van jongeren onderzocht. In N. Vettenburg, J. Deklerck, & J. Siongers (Eds.), *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht* (pp. 77-103). Leuven: Acco.

Cops, D. (2010). Onveiligheidsgevoelens en punitieve attitudes bij Vlaamse jongeren. In N. Vettenburg, J. Deklerck, & J. Siongers (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp.239-259*)*. Leuven: Acco.

Cops, D. (2012). *Angst voor criminaliteit bij jongeren. Een geïntegreerde benadering van een vergeten sociale groep*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Cops, D., & Put, J. (2011). Buurtbeleving en onveiligheidsgevoelens bij Brusselse jongeren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 383-408). Leuven: Acco.

Cops, D., Op de Beeck, H., Pleysier, S., & Put, J. (2012). Cultureel-religieuze verschillen in de rapportage van het subjectief welbevinden bij Brusselse jongeren. In I. Glorieux, J. Siongers, & W. Smits (Eds.), *Cultuursociologie buiten de lijnen. Liber Amicorum Mark Elchardus* (pp. 138-160). Tielt: Lannoocampus.

Devroe, E. (2003a). Het debat geopend. Overlast: containerbegrip voor onbegrip? *Orde van de Dag, 24*, 3-6.

Devroe, E. (2003b). Last van overlast: volle G.A.S. vooruit? *Orde van de Dag, 24*, 7-30.

Dowds, L., & Ahrendt, D. (1995). Fear of crime. In R. Jowell, J. Curtice, A. Park, L. Brook, & D. Ahrendt (Eds.), *British Social Attitudes, the 12th report*. London: Dartmouth.

Elffers, H., & de Jong, W. (2004). *'Nee, ik voel me nooit onveilig'. Determinanten van sociale onveiligheidsgevoelens.* Rapport voor de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Leiden: NSCR.

Farrall, S., Jackson, J., & Gray, E. (2009). *Social order and the fear of crime in contemporary times.* Oxford: Oxford University Press.

Franzini, L., O'Brien Caughy, M., Murray Nettles, S., & O'Campo, P. (2008). Perceptions of disorder: contributions of neighborhood characteristics to subjective perceptions of disorder. *Journal of Environmental Psychology, 28,* (1), 83-93.

Girling, E., Loader, I., & Sparks, R. (1998). Narratives of decline. Youth (dis)order and community in an English 'Middletown'. *British Journal of Criminology, 38*, (3), 388-403.

Hale, C. (1996). Fear of crime: a review of the literature. *International review of victimology, 4,* (2), 79-152.

Harcourt, B. (2001). Illusion of order: the false promise of Broken Windows Policing. Cambridge: Harvard University Press.

Innes, M. (2004). Signal crimes and signal disorders: notes on deviance as communicative action. *British Journal of Sociology, 55*, (3), 335-355.

Innes, M., & Fielding, N. (2002). From community to communicative policing: 'signal crimes' and the problem of public reassurance. *Sociological Research Online, 7,* (2), 1-20.

Jackson, J. (2004a). Experience and expression. Social and cultural significance in the fear of crime. *British Journal of Criminology, 44*, 946-966.

Jackson, J., & Sunshine, J. (2007). Public confidence in policing. A Neo-Durkheimian perspective. *British Journal of Criminology, 47,* (2), 214-233.

Jackson, J., Gray, E., & Brunton-Smith, I. (2011). *Decoding disorder: on public sensitivity to low-level deviance*. Paper beschikbaar op www.ssrn.com, geraadpleegd op 07/07/2012.

Jacobs, D., & Rea, A. (2007). Brussels youth: between diversity and adversity. Survey of secondary school students in downtown Brussels. *Brussels Studies, 8*, 1-16.

Kelling, G. (2001). 'Broken Windows' and the culture wars. A response to selected critiques. In R. Matthews, & J. Pitts (Eds.), *Crime, disorder and community safety. A new agenda?* (pp. 120-144). London: Routledge.

Mackenzie, S., Bannister, J., Flint, J., Parr, S., Millie, A., & Fleetwood, J. (2010). *The drivers of perceptions of anti-social behaviour. Research Report 34*. London: Home Office.

Measor, L., & Squires, P. (2000). *Young people and community safety: inclusion, risk, tolerance and disorder*. Aldershot: Ashgate

Merry, S. (1981). *Urban danger. Life in a neighbourhood of strangers*. Philadelphia: Temple University Press.

Millie, A. (2009). *Anti-social behaviour*. Maidenhead: Open University Press.

Millie, A. (2011). Value judgments and criminalization. *British Journal of Criminology, 51,* (2), 278-295.

Op De Beeck, H. (2012). *Strain en jeugddelinquentie: een dynamische relatie? Een toets van twee centrale verklaringsmechanismen uit Agnews General Strain Theory*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Pickery, J. (2008). *De interpretatie van interactie-effecten in regressiemodellen.* Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.

Pleysier, S. (2010). *Angst voor criminaliteit onderzocht. De brede schemerzone tussen alledaagse realiteit en irrationeel fantoom*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Pleysier, S., Vervaeke, G., & Goethals, J. (2004). Onveiligheidsgevoelens op de campus. Triggers in de onmiddellijke fysieke omgeving leiden tot angst voor criminaliteit. *Panopticon*, *25*, 4, 41-59.

Pleysier, S., Vervaeke, G., Goethals, J., & Billiet, J. (2003). Assessing measurement invariance in 'fear of crime' instruments. In M. Vanderhallen, G. Vervaeke, P.J. Van Koppen, & J. Goethals (Eds.), *Much ado about crime. Chapters on psychology and law* (pp.75-90). Brussel: Politeia.

Pleysier, S., Vervaeke, G., & Goethals, J. (2004). Cross-cultural invariance and gender bias when measuring 'fear of crime'. *International Review of Victimology, 10,* (3), 245-260.

Robinson, J., Lawton, B., Taylor, R., & Perkins, D. (2003). Multilevel longitudinal impacts of incivilities: fear of crime, expected safety, and block satisfaction. *Journal of Quantitative Criminology, 19,* (3), 237-273.

Ross, C., & Jang, S.J. (2000). Neighborhood disorder, fear, and mistrust: the buffering role of social ties with neighbors. *American Journal of Community Psychology, 28,* (4), 401-420.

Ross, C., & Mirowski, J. (1999). Disorder and decay. The concept and measurement of perceived neighborhood disorder. *Urban Affairs Review, 34,* (3), 412-432.

Sampson, R., & Raudenbusch, S. (1999). Systematic social observation of public spaces: a new look at disorder in urban neighborhoods. *American Journal of Sociology, 105,* (3), 603-651.

Sampson, R., & Raudenbusch, S. (2004). Seeing disorder: neighborhood stigma and the social construction of 'broken windows'. *Social Psychology Quarterly, 67,* (4), 319-342.

Shaw, C., & McKay, H. (1942). *Juvenile delinquency in urban areas.* Chicago: University of Chicago Press.

Skogan, W. (1990). *Disorder and decline. Crime and the spiral of decay in American cities*. New York: Free Press.

Taylor, R. (2000). *Breaking away from broken windows.* Boulder: Westview Press.

Vancluysen, K., Van Craen, M., & Ackaert, J. (2011). The perception of neighborhood disorder in Flemish Belgium: differences between ethnic majority and minority group members and bearing on fear of crime. *Journal of Community Psychology, 39,* (1), 31-50.

Van Den Broeck, T. & Raes, A. (2000). Het leven zoals het is. Veiligheid en leefbaarheid vanuit de buurt bekeken. *Custodes (Vigiles)*, *2*, 33-57.

Whitehead, C., Stockdale, J., & Razzu, G. (2003*). The economic and social costs of anti-social behaviour: a review.* Londen: London School of Economics and Political Sciences.

Wilson, J., & Kelling, G. (1982). Broken windows. *Atlantic Review*, 29-36.

12. Vriendschapsrelaties en delinquent gedrag. Op zoek naar modererende effecten bij Gentse en Antwerpse jongeren

Diederik Cops

1. Inleiding

Het verband tussen het delinquente gedrag van peers en het eigen delinquente gedrag bij adolescenten is een van de meest consistente bevindingen in het criminologische onderzoeksdomein (Warr & Stafford, 1991; Bruinsma & Weerman, 2007). Ook in het maatschappelijke discours en de publieke beeldvorming over jeugddelinquentie zijn verklaringen als 'slechte vrienden' en 'negatieve groepsdruk' nooit ver weg. De intuïtieve geldigheid van deze verklaringen wordt bevestigd in veelvuldig onderzoek: jongeren die aangeven dat hun vrienden delinquent gedrag stellen, rapporteren zelf ook meer delinquent gedrag dan jongeren die geen delinquente vrienden hebben (Sutherland, 1947; Haynie, 2002). Niettemin is het verklarend onderzoek naar de invloed van (delinquente) peers op delinquent gedrag bij adolescenten enigszins simplistisch van aard gebleven (Warr, 1993b; Bruinsma & Weerman, 2007). De meeste studies blijven beperkt tot het identificeren van een verband tussen de mate van delinquent gedrag bij leeftijdsgenoten en het delinquent gedrag van adolescenten, zonder dat de mechanismen en processen die dit verband sturen worden geëxpliciteerd (Agnew, 1991; Weerman, 2011). Hoewel deze bevindingen een duidelijke aanwijzing vormen voor de relevantie van peers, dragen ze geen verdere kennis en inzichten aan over de complexe relatie tussen peers en delinquentie (Warr & Stafford, 1991). Daarenboven blijkt ook opvallend weinig geweten over de factoren die de invloed van deviante vrienden op delinquent gedrag kunnen modereren (Vitaro, Brendgen, & Tremblay, 2000; Bruinsma & Weerman, 2007).

In deze bijdrage wordt daarom dieper ingegaan op de variabelen die potentieel als moderator kunnen optreden in de relatie tussen delinquente peers en delinquent gedrag bij adolescenten. Dergelijke analyses kunnen potentieel een belangrijke bijdrage leveren aan de kennis over de invloed die van het delinquente gedrag van vrienden uitgaat. We bouwen hiermee verder op de bevindingen uit de Brusselse JOP-monitor (Cops & Op

De Beeck, 2011) met betrekking tot de omvang en invloed van het delinquente gedrag van peers op het eigen delinquente gedrag. Hieruit bleek de grote samenhang tussen de proportie van delinquente peers en het eigen delinquente gedrag bij jongeren. Alvorens deze relaties te onderzoeken, beschrijven we in een eerste fase de algemene prevalentie van daderschap onder Gentse en Antwerpse jongeren. Hierbij wordt eveneens, vanuit de opzet van dit onderzoek, de vergelijking met Brusselse jongeren op basis van JOP-monitor Brussel (2010) gemaakt. Ook besteden we aandacht aan de mate waarin jongeren rapporteren dat vrienden delinquente gedragingen stellen en aan de mate van *peer pressure* en ervaren delinquente peergroep-processen. Alvorens dieper in te gaan op de empirische bevindingen van deze JOP-monitor Antwerpen-Gent, wordt eerst een algemeen literatuuroverzicht beschreven over de stand van zaken in het onderzoek naar peers en delinquentie bij adolescenten.

2. Peers en delinquent gedrag

Het feit dat veel delinquent gedrag van adolescenten in essentie gedrag is dat in groep wordt gepleegd, is een thema dat al in de vroege etiologische criminologie opduikt (cf. Shaw & McKay, 1931; Warr, 2002; Donker & Slotboom, 2008). Dit betekent niet dat het noodzakelijk om vaste georganiseerde verbanden zou gaan, wel dat adolescenten veelal samen met leeftijdsgenoten grensoverschrijdend gedrag stellen. Anderzijds kan hier niet worden uit afgeleid dat jeugdgroepen en probleemgedrag zonder meer synoniemen zijn (Ferwerda & Beke, 2008). Het optrekken met leeftijdsgenoten is een normaal onderdeel van het volwassen worden, waarbij de peergroep vaak een centrale rol vervult in de identiteitsvorming en leefwereld van adolescenten (Sabbe, 2011). Niettemin kunnen de groepen waarin jongeren zich bevinden en de groepsdynamica die zo ontstaat, een belangrijke invloed hebben op het delinquente gedrag tijdens de adolescentie (Ferwerda & Beke, 2008). Talrijke studies vinden een sterk uitgesproken relatie tussen het hebben van delinquente peers en het stellen van delinquent gedrag bij adolescenten. Ook longitudinaal onderzoek wijst op het belang van peergerelateerde variabelen, waarbij de belangrijkste voorspellers van een vermindering in delinquent gedrag onder andere 'minder uren doorbrengen met vrienden' en 'minder delinquentie van vrienden' zijn (Weerman, 1998). De sterke invloed die uitgaat van de peergroep en van delinquente peers op delinquent gedrag tijdens de adolescentie staat met andere woorden buiten kijf. Er bestaat echter minder consensus over welke invloed precies kan worden toegeschreven aan deze peers en via welke mechanismen en processen deze invloed werkt (Giordano, Cernkovich, & Pugh, 1986; Bruinsma & Weerman, 2007).

De discussie oriënteerde zich lange tijd op de vraag of de relatie tussen delinquente peers en delinquent gedrag van adolescenten op een causaal effect wijst, waarbij leeftijdsgenoten het delinquente gedrag aanleren (socialisatie-effect), dan wel of dit verband louter te wijten is aan een selectie-effect, waarbij delinquente jongeren elkaar

opzoeken ('soort zoekt soort'). In de sociale controlebenadering propageerde Hirschi (1969) een positief effect van vrienden op het delinquent gedrag van adolescenten. De band tussen en gehechtheid aan vrienden fungeert dan als buffer tegen het plegen van delinquentie. De invloed van delinquente peers op delinquent gedrag wordt daarom volgens Hirschi overschat, "*since delinquents are less strongly attached to conventional adults than non-delinquents they are less likely to be attached to each other (…). The idea that delinquents have comparatively warm, intimate social relations with each other (or with anyone) is a romantic myth.*"[112] Hirschi omschrijft met andere woorden de relaties tussen delinquente jongeren als *cold and brittle*: de relaties tussen delinquente jongeren zijn niet hecht, maar veelal oppervlakkig van aard, omdat ze uit noodzaak met elkaar samentroepen, aangezien ze niet over de nodige vaardigheden beschikken om sociale relaties met anderen aan te gaan (Völker, Baerveldt, & Driessen, 2008).

Vanuit het sociale leerperspectief (Burgess & Akers, 1966; Akers, 1997, 2009) wordt daarentegen wel uitgegaan van een belangrijke oorzakelijke rol van de peergroep in het plegen van delinquent gedrag door jongeren. Het is immers via de associatie met delinquente peers dat de adolescent *"learns definitions favorable to delinquent behavior, is exposed to deviant models that reinforce delinquency, then initiates or increases involvement in that behavior, which then is expected to influence further associations and definitions."*[113, 114]

Giordano, Cernkovic en Pugh (1986) vinden geen bevestiging voor de stelling van Hirschi omtrent de (slechte) kwaliteit van vriendschapsrelaties tussen delinquente jongeren. Integendeel, jongeren die sterk van elkaar verschilden in het stellen van delinquent gedrag, bleken vaak gelijklopende percepties van hun vriendschapsrelaties te hebben (Giordano et al., 1986). De meest consistente verschillen bestonden op vlak van de ervaren *peer pressure* en de geneigdheid om bij vrienden te blijven wanneer deze in problemen zouden komen, waar in beide gevallen delinquente jongeren een hogere score hadden dan niet-delinquente jongeren. Meer recente en geavanceerde analytische instrumenten maken het eveneens mogelijk om een empirische bijdrage te leveren aan de discussie of er sprake is van een 'selectieproces', dan wel van een 'beïnvloedingsproces' (Weerman, 2011). Dergelijk analyses suggereren echter dat "*de oude gepolariseerde posities van de klassieke theorieën niet zo goed aansluiten bij het 'diffuse' samenspel van wederzijdse invloeden van delinquent gedrag en delinquente vrienden.*"[115] Een bijkomende nuance voor deze discussie tussen het selectie- of socia-

112. Hirschi (1969), p.159.

113. Akers (1997), p. 72.

114. Edwin Sutherland (1947) was de eerste die in zijn 'differentiële associatie' theorie stelde dat delinquentie aangeleerd gedrag betreft binnen hechte sociale groepen via 'face-to-face' interactie. Hoewel deze theorie oorspronkelijk gericht was op alle delinquente gedragingen, kent de criminologische praktijk een sterke focus op de centrale rol die de peergroep vervult in dit leerproces tijdens de adolescentie. Deze basispremisse is door Akers (2009; Burgess & Akers, 1966) verder aangevuld met mechanismen uit de cognitieve gedragstheorieën en uitgewerkt tot een moderne sociale leertheorie.

115. Bruinsma & Weerman (2007), p.297.

lisatie-effect is dat er een premisse van 'homogeniteit van de peergroep' onder ligt, die veronderstelt dat netwerken van vriendschappen met betrekking tot crimineel gedrag homogeen zijn (Völker, Baerveldt, & Driessen, 2008). Het veronderstelt met andere woorden dat binnen de peergroep ofwel de meerderheid van de jongeren delinquent gedrag, ofwel dat bijna geen jongeren delinquent gedrag plegen. De vraag is echter of dit in de dagelijkse praktijk wel een realistische veronderstelling is.

De laatste jaren is er, geïnspireerd door de routine activiteitentheorie, ook een groeiende aandacht voor de invloed van vrijetijdsbesteding op delinquent gedrag bij adolescenten. Met name de informele aanwezigheid in de publieke ruimte met leeftijdsgenoten, zonder de formele controle van volwassenen, wordt als een belangrijke invloed op delinquentie ervaren: *"in the presence of peers, deviant acts will be easier and more rewarding; the absence of authority figures reduces the potential for social control responses to deviance; and the lack of structure leaves time available for deviant behavior."*[116] De recente Situationele Actie Theorie (Wikström & Butterworth, 2006) schrijft eveneens een centrale rol toe aan een risicovolle vrijetijdsbesteding (weliswaar in expliciete interactie met stabiele persoonskenmerken zoals zelfcontrole en moraliteit). Met name de invloed van ongestructureerde routines – al dan niet in aanwezigheid van leeftijdsgenoten – wordt verondersteld tot een grotere blootstelling aan criminogene situaties te leiden waardoor de kans op delinquentie vergroot. Ook in eerdere analyses op basis van de gegevens van de voorgaande JOP-monitors (zie onder andere Burssens, 2007; Cops, 2011; Cops & Op De Beeck, 2011; Op De Beeck, 2012) is dit verband tussen een informeel vrijetijdspatroon – dat wordt gekenmerkt door frequente contacten met leeftijdsgenoten in de publieke ruimte zonder formeel volwassen toezicht – en delinquent gedrag tijdens de adolescentie geanalyseerd. We besteden daarom verder geen expliciete aandacht aan de invloed van een risicovolle vrijetijdsbesteding op delinquent gedrag. In het vervolg van deze bijdrage wordt meer in het bijzonder ingegaan op de processen die het verband tussen het hebben van delinquente vrienden en het zelf stellen van delinquent gedrag beïnvloeden.

We gaan met name na of er mogelijke modererende effecten kunnen worden vastgesteld die een invloed hebben op dit verband. Er wordt immers relatief weinig aandacht besteed aan de vraag naar mogelijke verschillen in de gevoeligheid van jongeren voor de invloed die uitgaat van leeftijdsgenoten (Bruinsma & Weerman, 2007). Drie types van mogelijke modererende effecten worden verder onderzocht: 'kenmerken van de peer groep', 'aspecten van sociale bindingen' en 'individuele disposities' (cf. Vitaro et al., 2000). Wat betreft de eerste categorie – kenmerken van de peergroep – wordt onder andere verwezen naar de aanwezigheid van niet-delinquente vrienden in de peergroep, die als buffer kunnen dienen tegen het delinquente gedrag van de eigen beste vriend (Vitaro et al., 2000). Agnew (1991) vond enkele kenmerken van de peergroep die een modererende rol vervullen, waarbij met name de mate waarin de peergroep delinquent

116. Osgood, Wilson, 'O Malley, Bachman, & Johnston (1996), p.635.

gedrag tolereert en aanmoedigt en er een negatieve 'peer pressure' bestaat, een belangrijke invloed uitoefent op de link tussen delinquente peers en eigen delinquent gedrag.

Een tweede categorie van mogelijke modererende invloeden is de kwaliteit van sociale bindingen. Terwijl in criminologisch onderzoek veelal aandacht wordt besteed aan de hoofdeffecten die (kunnen) uitgaan van de kwaliteit van de sociale bindingen op delinquent gedrag, bestaat er relatief weinig aandacht voor de mogelijk modererende invloed die sociale bindingen kunnen uitoefenen op de relatie tussen andere factoren en delinquent gedrag. De weinige studies waarin een dergelijk effect onderzocht is, komen bovendien tot tegenstrijdige resultaten. Vitaro, Brendgen en Tremblay wijzen er echter op dat de bestaande tegenstrijdigheden op het vlak van het modererende effect van bindingen met ouders mogelijk kan worden opgelost *"to include both aspects of parenting in the same and examine their specific and combined capability to moderate the influence of deviant friends on delinquency."*[117]

Een derde mogelijk modererend effect betreft individuele disposities. Hieronder kan meer specifiek de individuele houding ten aanzien van delinquentie worden gevat. Voorgaand onderzoek heeft uitgewezen dat een positieve houding ten aanzien van criminaliteit in belangrijke mate verband houdt met het effectief plegen van delinquent gedrag, zelfs na controle voor andere risicofactoren (Jessor, Van Den Bos, Vanderryn, Costa, & Turbin, 1995). Orcutt (1987) suggereert echter, op basis van de differentiële associatietheorie van Sutherland (1947), dat er mogelijk ook een modererend effect kan uitgaan van dergelijke attitudes. De invloed van delinquente peers zou dan afhankelijk zijn van de mate waarin adolescenten zelf positief staan ten aanzien van criminaliteit. Een dergelijk effect is echter nog maar in beperkte mate onderzocht, al vonden empirische studies indicaties voor de geldigheid van een dergelijk modererend effect (Agnew, 1991; Vitaro et al., 2000).

Tot slot wordt in deze studie ook expliciet nagegaan of deze peergerelateerde factoren al dan niet verschillen tussen jongens en meisjes en eventueel kunnen fungeren als inhoudelijke verklaring voor de veelvuldig vastgestelde kloof in delictprevalentie tussen jongens en meisjes. Peergerelateerde variabelen worden immers vaak bestudeerd om deze kloof te verklaren, waarbij zowel wordt gesuggereerd dat er sprake is van een differentiële blootstelling aan dezelfde criminogene omstandigheden – jongens komen meer frequent in contact met delinquente peers dan meisjes – als van differentiële invloed van deze factoren, waarbij deze peerinvloeden sterker zouden doorwegen bij jongens dan bij meisjes (Mears, Ploeger, & Warr, 1998; Piquero, Gover, MacDonald, & Piquero, 2005; Cops, 2011).

117. Vitaro et al. (2000), p. 314.

3. Delinquent gedrag bij Antwerpse en Gentse jongeren. Een eerste beschrijving

Alvorens de relatie tussen peers en delinquent gedrag meer in detail te onderzoeken wordt in een eerste fase stilgestaan bij de algemene bevindingen omtrent de prevalentie van delinquent gedrag bij jongeren die schoollopen in het secundair onderwijs in Antwerpen en Gent. Hierbij wordt eveneens, althans bij de bespreking van de algemene prevalentie- en incidentiecijfers, de vergelijking gemaakt met de bevindingen bij Brusselse jongeren (zie Cops & Op De Beeck, 2011 voor een meer gedetailleerde bespreking van deze resultaten).

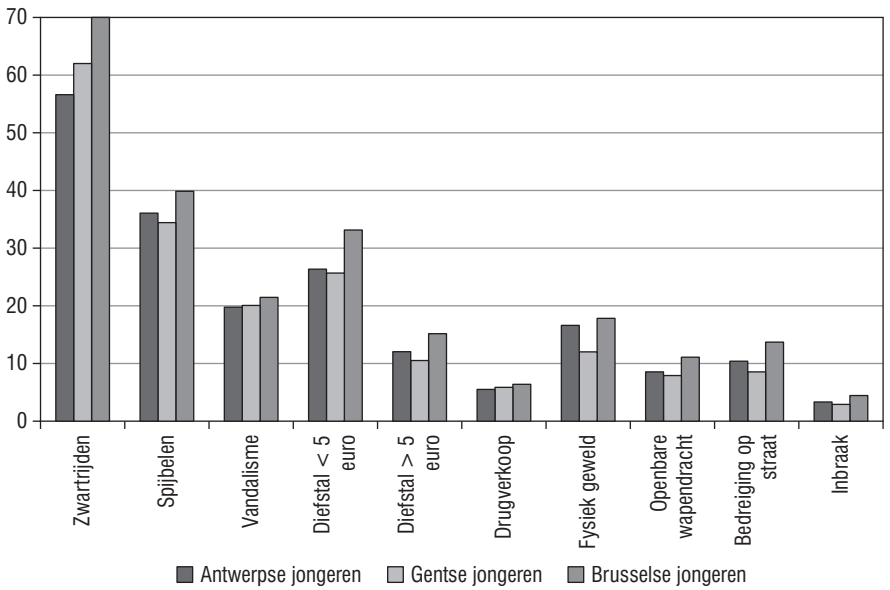

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Figuur 12.1. Prevalentie van daderschap bij Antwerpse, Gentse en Brusselse jongeren (in percentages).

Algemeen genomen zijn de gerapporteerde prevalenties van delinquent gedrag door Antwerpse en Gentse jongeren sterk gelijklopend (figuur 12.1). Slechts bij twee delicten lijkt er sprake van een meer uitgesproken verschil: zwartrijden wordt meer door Gentse dan door Antwerpse jongeren gerapporteerd (60.9% versus 55.4%), terwijl meer Antwerpse jongeren aangeven iemand te hebben geslagen met verwondingen tot gevolg dan Gentse jongeren (15.0% versus 10.7%). De vergelijking met de bevindingen uit de Brusselse JOP-monitor (Cops & Op De Beeck, 2010) suggereert dat er geen fundamentele of grote verschillen bestaan tussen het zelfgerapporteerde delinquent gedrag van scholieren in het secundair onderwijs in Brussel, Gent of Antwerpen. Vooral bij de items 'zwartrijden'

en 'diefstal van minder dan vijf euro' zijn er enigszins opvallende verschillen, waarbij met name Brusselse jongeren aangeven deze feiten meer gepleegd te hebben dan Gentse en Antwerpse jongeren. Bij de andere bevraagde feiten liggen de percentages telkens iets hoger bij de Brusselse jongeren, maar deze verschillen blijven beperkt.

Tabel 12.1 beschrijft verder het aantal verschillende delicttypes dat door jongeren wordt gerapporteerd. Telkens worden twee percentages weergegeven. Het eerste cijfer geeft de verdeling weer zonder zwartrijden en spijbelen, terwijl het cijfer tussen haakjes ook rekening houdt met de prevalentie van deze twee delicten. In het eerste geval blijkt dat in Gent en Antwerpen ongeveer 60% van de jongeren het voorbije jaar geen van de bevraagde delicten heeft gepleegd, ongeveer 30% geeft bovendien aan slechts één of twee delicttypes te hebben gepleegd. Deze delinquentiegraad ligt in Brussel enigszins hoger, met ongeveer de helft van de bevraagde jongeren die minstens een delict heeft gepleegd, maar in het algemeen is de verdeling in de drie steden sterk gelijklopend. Wanneer eveneens rekening wordt gehouden met zwartrijden en spijbelgedrag, dan neemt het aantal jongeren dat zegt minstens een van bevraagde feiten te hebben gepleegd toe met 30 tot 35%.

Tabel 12.1. Delinquentiegraad bij Antwerpse, Gentse en Brusselse jongeren met en zonder 'zwartrijden' en 'spijbelen'.

	Antwerpen	Gent	Brussel (N = 2184)
Geen delicten gepleegd	58.7 (25.2)	59.3 (24.1)	50.4 (18.0)
Een delicttype gepleegd	18.1 (28.6)	20.4 (30.4)	22.1 (26.8)
Twee delicttypes gepleegd	10.7 (20.8)	10.2 (21.8)	11.6 (21.2)
Drie delicttypes gepleegd	5.5 (10.5)	5.5 (10.6)	6.8 (13.8)
Vier delicttypes gepleegd	3.1 (5.6)	2.2 (5.8)	3.2 (8.0)
Meer dan vier delicttypes gepleegd	3.8 (9.4)	2.4 (7.5)	5.9 (12.2)

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Ook wat betreft de incidentie van de bevraagde feiten en het gemiddeld aantal keer dat het betreffende delict is gerapporteerd door daders, is er tussen de drie Belgische steden sprake van een gelijkaardige verdeling (tabel 12.2). Over het algemeen blijkt dat jongeren die aangeven dat ze het bevraagde delict gepleegd hebben in het voorbije jaar, zeggen dat ze dit gemiddeld een tweetal keer hebben gedaan. Enkel bij de delicten 'zwartrijden', 'drugverkoop' en 'openbare wapendracht' liggen deze gemiddelde scores enigszins hoger.

Uit de vergelijking tussen jongens en meisjes (tabel 12.3) blijkt dat jongens voor elk van de bevraagde delicten een hogere prevalentie rapporteren dan meisjes. Terwijl deze verschillen bij de eigendomsdelicten nog relatief beperkt zijn, is het met name bij de zwaardere en de persoonsdelicten dat jongens een hogere prevalentie dan meisjes hebben. Het eerder beschreven verschil tussen Brusselse jongeren enerzijds en Antwerpse en Gentse jongeren anderzijds is ook consistent bij jongens en meisjes, al zijn deze verschillen sterker bij de jongens dan bij de meisjes.

Tabel 12.2. Gemiddeld aantal gerapporteerde delicten door plegers van de delicten.

	Antwerpen	Gent	Brussel
Zwartrijden	2.75	2.72	3.10
Spijbelen	2.25	2.17	2.46
Vandalisme	2.02	1.85	2.11
Diefstal < vijf euro	2.16	2.01	2.34
Diefstal > vijf euro	2.23	2.09	2.48
Drugverkoop	2.35	2.46	2.80
Fysiek geweld	1.84	1.77	2.02
Openbare wapendracht	2.54	2.34	2.48
Bedreiging op straat	1.94	2.10	2.25
Inbraak	2.38	1.96	2.30

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Tabel 12.3. Aantal plegers van delinquent gedrag naar geslacht in Gent, Antwerpen en Brussel (in percentages).

	Antwerpen		Gent		Brussel	
	Jongens	Meisjes	Jongens	Meisjes	Jongens	Meisjes
Zwartrijden	58.6	53.2	61.9	60.1	71.4	68.0
Spijbelen	37.3	32.9	32.9	32.6	40.1	38.3
Vandalisme	27.4	12.0	26.8	12.0	31.0	11.8
Diefstal < vijf euro	29.4	22.2	24.7	23.9	38.4	28.0
Diefstal > vijf euro	13.3	8.4	10.0	8.6	18.0	11.2
Drugverkoop	7.2	1.7	5.8	3.4	9.6	2.9
Fysiek geweld	23.7	8.9	15.1	6.9	27.7	7.6
Openbare wapendracht	12.1	3.5	10.6	3.1	17.9	4.4
Bedreiging op straat	12.9	6.5	10.4	4.7	17.0	9.1
Inbraak	3.8	.7	2.4	1.0	6.9	1.5

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Om de verschillen in de delictprevalentie tussen leeftijden te bespreken, worden enkele delictsvormen samengenomen.[118] We maken hierbij een onderscheid tussen 'lichtere' delinquentie ('zwartrijden', 'vandalisme', 'diefstal < vijf euro'), 'zwaardere' delinquentie ('diefstal > vijf euro', 'fysiek geweld', 'wapendracht', 'inbraak', 'bedreiging op straat' en 'drugverkoop') en 'spijbelen', dat als statusdelict een enigszins aparte cate-

118. We beperken ons hier tot de leeftijdsgroep van 13 tot 20 jaar. In de steekproef zitten weliswaar ook respondenten van respectievelijk 12, 21, 22 en 23 jaar, maar de absolute aantallen van de respondenten van deze leeftijden zijn te beperkt, waardoor de gevonden percentages weinig betrouwbaar zijn.

gorie vormt (figuur 12.2). Het blijkt dat Antwerpse en Gentse jongeren vooral lichtere delinquentie plegen, waarvan de prevalentie een beperkte piek kent op de leeftijd van 16 jaar. De prevalentie van de zwaardere delicten ligt (weinig verrassend) lager en kent weinig evolutie: op bijna alle leeftijden zegt ongeveer 20-25% van de bevraagde jongeren minstens een van de bevraagde meer ernstige delicten te hebben gepleegd. Enkel wat spijbelgedrag betreft, is er sprake van een duidelijke en consistente stijging: terwijl ongeveer 15% van de 13-, 14- en 15-jarigen zegt minstens een keer te hebben gespijbeld, loopt dit vanaf de leeftijd van 16 jaar sterk op en zegt meer dan de helft van de 19- en 20-jarigen dat ze minstens een keer tijdens het voorbije jaar gespijbeld hebben.

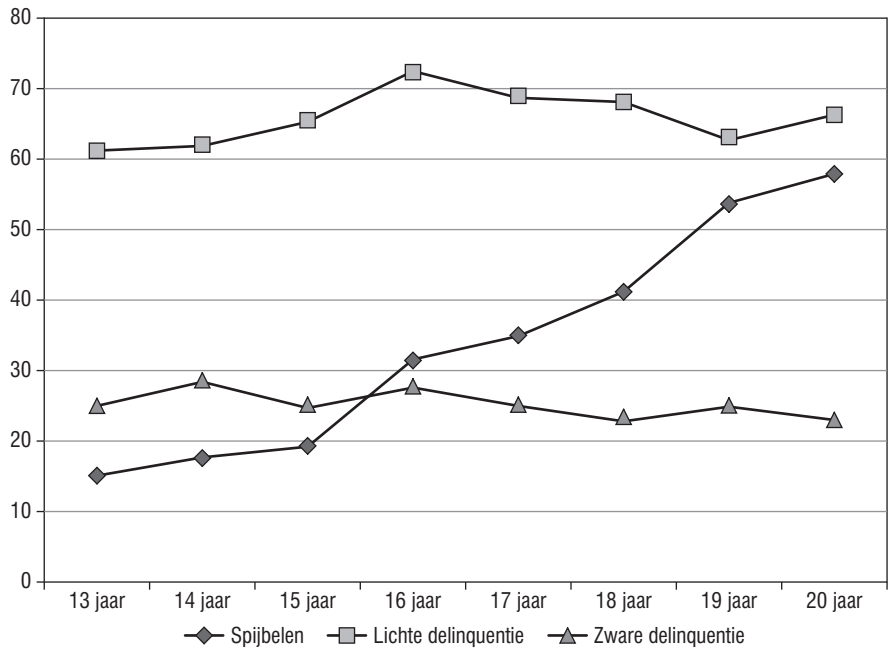

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Figuur 12.2. Prevalentie van lichtere delinquentie, zwaardere delinquentie en spijbelgedrag, naar leeftijd voor Antwerpse en Gentse jongeren (in percentages).

Een laatste analyse is gericht op het opsporen van mogelijke verschillen in de delictprevalentie al naargelang de onderwijsvorm waarin de respondenten les volgen. We maken meer specifiek een opdeling tussen aso/kso, tso en (d)bso. Uit de resultaten in tabel 12.4 kunnen bij enkele van de bevraagde delicten verschillen worden vastgesteld. Zo valt ten eerste op dat zwartrijden proportioneel meer door jongeren in het aso wordt gerapporteerd dan door jongeren in respectievelijk tso en (d)bso. Bij een aantal andere delicten, zoals spijbelen, fysiek geweld en openbare wapendracht is er daarentegen

sprake van een tegengestelde tendens, en worden deze feiten meer gepleegd door jongeren in het tso en (d)bso dan jongeren die in het aso les volgen. Wat betreft de overige bevraagde feiten ('vandalisme', 'diefstal < / > 5 euro', 'drugverkoop' en 'inbraak'), zijn de prevalenties in de drie groepen relatief sterk gelijklopend.

Tabel 12.4. Prevalentie van delinquentie bij Antwerpse en Gentse scholieren, naar onderwijsvorm (in percentages).

	aso/kso	tso	(d)bso
Zwartrijden	60.9	52.5	55.2
Spijbelen	24.9	41.1	42.3
Vandalisme	17.4	19.5	18.8
Diefstal < vijf euro	25.6	23.5	22.1
Diefstal > vijf euro	9.0	9.4	10.5
Drugverkoop	3.6	5.7	4.5
Fysiek geweld	10.1	12.0	18.4
Openbare wapendracht	4.5	8.7	8.8
Bedreiging op straat	6.9	7.5	10.7
Inbraak	1.3	1.4	2.8

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

4. Delinquente peers, peer pressure en delinquente groepsprocessen

De jongeren in deze studie – dus enkel de Antwerpse en Gentse jongeren – werden gevraagd om aan te geven hoeveel van hun vrienden een of meer van vijf delicten hadden gepleegd in het voorbije jaar. Deze wijze van bevragen geeft bijgevolg een inschatting door de jongeren zelf van het aantal vrienden dat delicten pleegt, en komt dus niet noodzakelijk overeen met de realiteit. De frequentieverdelingen op deze vragen naar het delinquent gedrag van vrienden volgen, niet echt verrassend, in grote lijnen de rapportage van eigen delinquent gedrag. Vooral spijbelen, winkeldiefstal en vandalisme worden het meest frequent gerapporteerd, met respectievelijk 65.2%, 44.6% en 41.3% van de respondenten die aangeven dat minstens 'sommige' van hun vrienden dit feit het voorbije jaar hebben gepleegd. De meeste jongeren hebben geen vrienden die het voorbije jaar wel eens iemand geslagen hebben met verwondingen tot gevolg of iets van een andere persoon gestolen hebben.

'Slechts' 22.7% (N = 855) van de bevraagde jongeren geeft aan dat geen enkele van hun vrienden minstens een van de vijf bevraagde feiten heeft gepleegd in het voorbije jaar. Dit relatief lage percentage is eveneens een indicatie, zeker gezien het beperkte aantal bevraagde delicten, dat jeugddelinquentie een 'normaal gegeven' is (in de statistische, niet de morele betekenis van het woord). Zeer veel jongeren komen met andere

woorden in contact met delinquent gedrag, als pleger en/of in de vorm van vrienden die delinquent gedrag stellen. Tegelijkertijd valt echter ook op dat slechts een zeer klein percentage van de bevraagde jongeren (1.1%) bij elk van de vijf bevraagde delicten zegt dat 'de meeste' of 'al hun vrienden' deze feiten pleegden in het voorbije jaar. Deze resultaten wijzen er bijgevolg op dat er slechts in beperkte mate sprake is van homogene niet-delinquente of delinquente peergroepen (Haynie, 2002).

Tabel 12.5. Aandeel van vrienden dat het voorbije jaar bepaalde feiten heeft gepleegd bij Antwerpse en Gentse jongeren (in percentages).

	Geen enkele	Sommige	De meeste	Allemaal
Spijbelen	34.8	55.4	7.8	2.0
Winkeldiefstal	55.4	38.3	5.2	1.1
Diefstal van personen	80.3	16.6	2.3	.8
Vandalisme	59.7	34.5	4.4	1.4
Fysiek geweld	72.7	22.2	3.7	1.4

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Het aantal vrienden dat delinquente feiten pleegt, verschilt bovendien op de eerste plaats tussen jongens en meisjes: terwijl 20.6% van de jongens geen vrienden heeft die een van de bevraagde feiten heeft gepleegd, is dit bij 24.2% van de meisjes het geval. Hoewel dit erop wijst dat, naar analogie van het zelf gepleegde delinquente gedrag, jongens proportioneel gezien meer vrienden hebben die delinquent gedrag stellen dan meisjes, zijn de verschillen niet zo sterk. Een meer uitgesproken onderscheid is daarentegen op basis van leeftijd te maken. Het percentage jongeren met delinquente vrienden neemt immers sterk toe met het ouder worden. Zo blijkt dat op 13-jarige leeftijd nog 41% van de jongeren geen vrienden heeft die delinquent gedrag stellen. Dit percentage ligt lager naarmate de leeftijd van de respondenten stijgt en bedraagt op 15 jaar nog 28%, op 17 jaar 19% en op 19 jaar 15.2%.

Tabel 12.6 bevat de (bivariate) analyses uitgevoerd om het verband tussen het delinquente gedrag van vrienden en het eigen delinquente gedrag na te gaan. Voor vier delicten – spijbelen, diefstal,[119] vandalisme en fysiek geweld – is het mogelijk om aan de hand van een kruistabel de sterkte van het verband tussen eigen daderschap en het daderschap van vrienden te identificeren. Voor de andere delicten is niet bevraagd of vrienden deze feiten gepleegd hebben waardoor een dergelijke vergelijking niet mogelijk is. Het gaat in deze tabel met andere woorden om het verband tussen het plegen van het betreffende delict en het hebben van vrienden die dat delict ook wel eens

119. Om de vergelijking voor het delict 'diefstal' mogelijk te maken, is de prevalentie van 'daderschap diefstal < vijf euro' en 'daderschap diefstal > vijf euro' samengeteld om de prevalentie van daderschap te bepalen. De vergelijking is echter niet identiek gelijklopend, aangezien bij het delinquente gedrag van peers enkel specifiek de proportie vrienden die een 'winkeldiefstal' gepleegd hebben is bevraagd.

gepleegd hebben. Hieruit blijkt dat er een sterk verband is tussen het hebben van vrienden die de respectieve delicten hebben gepleegd en het eigen delinquente gedrag. Van alle jongeren die aangeven dat ze het voorbije jaar minstens een keer gespijbeld hebben, heeft 85.2% minstens sommige vrienden die dit eveneens gedaan hebben. Van de jongeren die het voorbije jaar niet gespijbeld hebben, heeft 55.1% wel vrienden die dit gedaan hebben. Bij de andere delicten is deze verdeling nog meer uitgesproken. Tegelijkertijd toont deze tabel aan dat dit verband niet absoluut is en dat jongeren soms een bepaald delict plegen, ook al hebben ze geen vrienden die hetzelfde gedrag hebben gesteld. Omgekeerd zijn er heel wat jongeren die zelf geen feiten hebben gepleegd, maar wel vrienden hebben die dit in het voorbije jaar hebben gedaan.

Tabel 12.6. Verband tussen delinquent gedrag van vrienden en het eigen delinquent gedrag (in percentages).

	Zelf dader		Zelf geen dader		X^2
	Geen delinquente vrienden	Wel delinquente vrienden	Geen delinquente vrienden	Wel delinquente vrienden	
Spijbelen	14.8	85.2	44.9	55.1	337.82***
Diefstal	18.0	82.0	65.2	34.8	650.86***
Vandalisme	22.3	77.7	68.1	31.9	495.76***
Fysiek geweld	29.0	71.0	79.3	20.7	546.30***

***$p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

In deze afname van de JOP-monitor zijn eveneens twee mechanismen bevraagd die van belang zouden kunnen zijn in de relatie tussen het hebben van delinquente vrienden en het zelf stellen van delinquent gedrag (cf. Wikström, 2004). Meer bepaald is gepeild naar negatieve groepsdruk die jongeren ervaren om bepaalde gedragingen te stellen (*peer pressure*) en 'delinquente groepsprocessen', waarin wordt gepeild naar de mate waarin er binnen vriendengroepen een zekere tolerantie bestaat ten aanzien van het stellen van delinquente gedragingen.[120] De eerste vier items in tabel 12.7 verwijzen naar delinquente groepsprocessen en de tolerantie ten aanzien van grensoverschrijdend gedrag in de peergroep. De drie laatste items polsen vervolgens veeleer naar de mate waarin jongeren een negatieve groepsdruk binnen de eigen peergroep ervaren, die hen ertoe aanzet gedragingen te stellen die ze eigenlijk niet willen stellen. Bij de items die naar het bestaan van delinquente groepsprocessen peilen, gaat algemeen genomen de grootste groep van de bevraagde jongeren niet akkoord met de stellingen. Toch zijn er telkens significante aantallen die wel zeggen (helemaal) akkoord te gaan. Zo geeft 28.5% aan vaker dingen

120. Beide schalen zijn oorspronkelijk afkomstig uit het PADS+ (Peterborough Adolescent and Young Adult Development Study) project (Wikström & Butterworth, 2006) en zijn in het Nederlands vertaald en gebruikt in het 'Study of Peers, Activities and Neighbourhoods' (SPAN) onderzoek dat aan het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving wordt gevoerd.

te doen die niet mogen als ze met vrienden zijn dan als ze alleen zijn, 20.8% zegt bij vrienden te blijven als ze iets gevaarlijks doen. Vooral bij de stelling dat ze zouden liegen tegenover de politie om hun vrienden te beschermen, valt het hoge percentage op dat zegt hiermee akkoord te gaan. Meer dan 30% van de bevraagde jongeren (31.9%) stelt dat ze dit zouden doen, een ongeveer even grote groep van jongeren (35.7%) geeft aan niet bereid te zijn om te liegen tegen de politie om hun vrienden te beschermen.

Hoewel deze resultaten suggereren dat er binnen de peergroep wel een bepaalde dynamiek aanwezig is die aanleiding kan geven tot het plegen van delinquentie, blijken jongeren slechts in beperkte mate een negatieve groepsdruk te ervaren. Slechts 5.1% van alle bevraagde jongeren geeft aan dat ze wel eens door hun vrienden ertoe gebracht worden dingen te doen die ze eigenlijk niet willen doen en 9% zegt dat hun vrienden het stom zouden vinden als ze iets niet durven doen. Omgekeerd zegt meer dan 70% dat vrienden het oké vinden als ze iets niet willen of durven doen. Dit zegt uiteraard weinig over de mogelijk sterke impact van een dergelijke negatieve groepsdruk op jongeren, maar deze antwoorden wijzen er alvast op dat de omvang van een negatieve groepsdruk al bij al beperkt is, althans vanuit de zelfrapportage door jongeren zelf. Het is immers een pertinente vraag in welke mate jongeren 'bereid' zijn om aan te geven dat ze wel eens dingen doen die ze eigenlijk niet willen doen. Daarnaast is er uiteraard ook een verschil tussen een reflectie vooraf of achteraf (zoals tijdens het invullen van een vragenlijst) over het ervaren van een negatieve groepsdruk en het meer impulsieve en onmiddellijke handelen op een bepaald moment.

Tabel 12.7. Frequentieverdelingen items 'negatieve groepsdruk' en 'delinquente groep processen' (in percentages).

	(Helemaal) niet akkoord	Tussen beide	(Helemaal) akkoord
Als ik iets doe wat niet mag, dan vinden mijn vrienden dat wel lachen	45.6	36.7	17.5
Met mijn vrienden doe ik vaker iets wat niet mag, dan wanneer ik alleen ben	50.1	21.4	28.5
Ik blijf bij mijn vrienden, ook als ze iets gevaarlijks doen	51.9	27.3	20.8
Als mijn vrienden met de politie in aanraking komen, zou ik voor ze liegen om ze te beschermen	35.7	32.3	31.9
Mijn vrienden laten me wel eens dingen doen die ik eigenlijk niet wil	84.0	10.8	5.1
Mijn vrienden zouden het stom vinden als ik iets niet durf	73.7	17.3	9.0
Mijn vrienden vinden het oké als ik iets niet durf of niet wil	12.4	16.9	70.7

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012); JOP-monitor Brussel (2010).

Deze zeven items worden gebruikt om twee aparte schalen te construeren (zie tabel 12.10 in bijlage voor de factorladingen). Voor de factor 'delinquente groepsprocessen' kunnen op basis van de factoranalyse alle vier de items worden opgenomen,

voor de factor 'negatieve groepsdruk' is de factorlading voor het laatste item ('mijn vrienden vinden het oké als ik iets niet durf of wil') te laag, waardoor voor de constructie van deze schaal enkel de eerste twee items worden gebruikt. Beide schalen zijn herberekend naar de oorspronkelijke antwoordverdeling (1-5). De gemiddelde score bedraagt 2.6 op de eerste factor en 1.7 op de schaal die negatieve groepsdruk meet. In figuur 12.3 wordt de gemiddelde score naar leeftijd en geslacht beschreven. Eerder onderzoek suggereert dat dergelijke factoren kunnen verschillen naargelang de leeftijd (Warr, 1993b) en/of het geslacht (Cops, 2011; Op De Beeck, 2012; Weerman & Hoeve, 2012). Dit is ook in deze studie het geval. Voor beide indicatoren rapporteren jongens, met uitzondering van de 13-jarigen, een consistent hogere score dan meisjes, ervaren bijgevolg meer negatieve groepsdruk, en ze geven aan dat er meer delinquente groepsprocessen aanwezig zijn binnen de peergroep. Wat de evolutie naar leeftijd betreft, lijkt deze grafiek verschillende tendensen voor jongens en meisjes weer te geven. Terwijl er bij jongens, zeker wat de aanwezigheid van delinquente groepsprocessen betreft, sprake is van een piek op de leeftijd van 17 jaar, is er bij meisjes geen echte toename, maar eerder een geleidelijke afname die zich vooral vanaf 17-18 jaar doorzet.

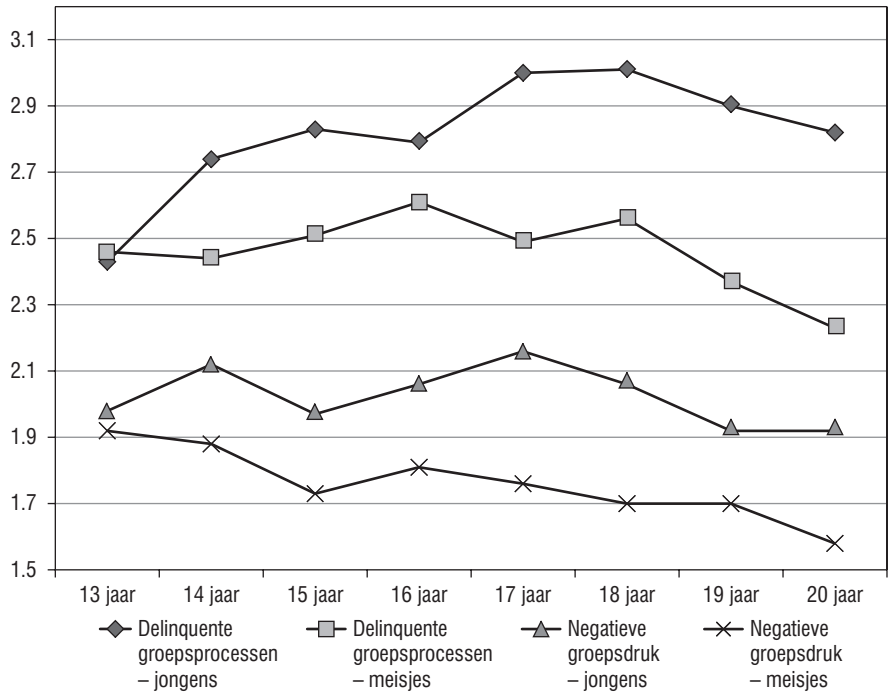

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Figuur 12.3. Gemiddelde scores op de somschalen (1-5) 'delinquente groepsprocessen' en 'negatieve groepsdruk' naar leeftijd en geslacht.

De vraag die vervolgens rijst, is of jongeren die delinquent gedrag stellen inderdaad hoger scoren op deze verschillende indicatoren. De vraag is met andere woorden of delinquente jongeren meer delinquente peers hebben, meer delinquente groepsprocessen rapporteren en/of een hogere negatieve groepsdruk ervaren.[121] Hiervoor onderscheiden we drie groepen op basis van de gerapporteerde delict-prevalentie[122]: jongeren die het voorbije jaar geen delicten gepleegd hebben (N = 2228), 'sporadische plegers' of jongeren die een of twee delicttypes gepleegd hebben (N = 1119) en 'veelplegers' of jongeren die drie of meer delicttypes hebben gepleegd (N = 433).[123] Uit de resultaten beschreven in tabel 12.8, kan alvast worden afgeleid dat er inderdaad voor de drie respectieve aspecten van de peergroep sprake is van een lineaire relatie. Jongeren die geen delicten hebben gepleegd, rapporteren een veel lagere proportie vrienden die delinquent gedrag plegen ($F = 706.31$, $p < .001$) en beschrijven in mindere mate het bestaan van delinquente groepsprocessen binnen de eigen peergroep dan jongeren die drie of meer delicttypes hebben gepleegd ($F = 354.28$, $p < .001$). Het minst uitgesproken, maar nog steeds sterk significante, verschil is terug te vinden bij de ervaren negatieve groepsdruk ($F = 36.29$, $p < .001$). Hoewel deze verbanden geen causaliteit impliceren, wat gezien het crosssectionele design van deze studie zeer moeilijk te bepalen is, wijzen ze er wel op dat deze factoren in belangrijke mate samenhangen met delinquent gedrag tijdens de adolescentie.

Tabel 12.8. Gemiddelde scores bij drie aspecten van de peergroep, naar delictfrequentie.

	Geen delicten	Een of twee delicttypes	Drie of meer delicttypes	F-waarde
Delinquente peers (0-15)	1.49	2.88	5.26	706.31***
Delinquente groepsprocessen (1-5)	2.36	2.91	3.33	354.28***
Negatieve groepsdruk (1-5)	1.78	1.95	2.13	36.29***

***$p < .001$

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

121. De factor delinquente peers wordt geconstrueerd door de antwoorden op de vijf bevraagde items samen te tellen, waardoor een gecombineerde index ontstaat, waarvan de score varieert tussen 0 en 15. Dit komt niet overeen met het absolute aantal delinquente vrienden: een score van 15 betekent met andere woorden niet dat een jongere 15 delinquente vrienden heeft, wel dat deze jongere bij elk van de vijf bevraagde delicten aangeeft dat 'al zijn vrienden' dit delict wel eens gepleegd hebben.

122. In de constructie van deze opdeling hebben we de bevraagde feiten 'zwartrijden' en 'spijbelen' niet mee opgenomen. De reden om zwartrijden niet op te nemen, is de zeer hoge prevalentie hiervan, met bijna 60% van alle jongeren die dit minstens een keer gedaan hebben. De opname van dit feit zou bijgevolg een sterke invloed uitoefenen op de samenstelling van de respectieve groepen. Spijbelen wordt hier niet verder in opgenomen omdat dit een specifiek feit ('statusdelict') vormt dat geen inbreuk op het strafrecht is, maar op de wet op de leerplicht en bijgevolg enkel geldt voor jongeren onder 18 jaar.

123. Deze operationalisering van 'veelplegers' is uiteraard wat flou en arbitrair, maar wordt gekozen omdat dit in lijn is met de wijze waarop dit gemeten werd in de voorgaande JOP-bijdragen over jeugddelinquentie (Burssens, 2007; Op De Beeck & Cops, 2010; Cops & Op De Beeck, 2011).

5. Verklaringen voor jeugddelinquentie. Het belang van peergerelateerde factoren

In een volgende stap gaan we op zoek naar de variabelen die een modererende rol spelen in de relatie tussen delinquente peers en delinquent gedrag bij (Gentse en Antwerpse) jongeren. In een meervoudig regressiemodel wordt het mogelijk om, via de opname van interactie-effecten, het bestaan van modererende verbanden te toetsen. In tegenstelling tot de traditioneel gebruikte lineaire regressieanalyse wordt in deze analyses gebruikgemaakt van de negatieve binomiaal regressieanalyse. De afhankelijke variabele, delinquent gedrag, kent immers een sterk scheve verdeling met veel 0- en 1-scores, wat een schending van de normaliteitsassumptie, of de noodzaak van een normaal verdeelde afhankelijke variabele te hebben, betekent. Dit kan leiden tot een onbetrouwbare schatting van de regressieparameters en significantietoetsen. De negatief binomiaalverdeling wordt in recente studies steeds meer aangewend in regressieanalyses waarin daderschap (of slachtofferschap) als afhankelijke variabele fungeert (onder andere Osgood, 2000; Weerman & Hoeve, 2012; Op De Beeck, 2012; Troonbeeckx, Cops, Op De Beeck, Pleysier, & Put, 2012). In tegenstelling tot de klassieke lineaire regressieanalyse wordt bij deze techniek geen maat voor de verklaarde variantie berekend, die een aanwijzing vormt van de mate waarin kennis over de onafhankelijke variabelen bijdraagt tot de verklaring van de totale variantie bij de afhankelijke variabele (Mortelmans & Dehertogh, 2007). De evaluatie van de *goodness of fit* van de modellen gebeurt in deze analyses op basis van Akaike's Information Criterion (AIC). Dit criterium geeft aan hoe goed het ontwikkelde model bij de data past: hoe kleiner de waarde, hoe beter het model.[124]

In de eerste plaats worden enkele controlevariabelen opgenomen. Naast de 'traditionele' variabelen als 'geslacht' en 'leeftijd' – als metrische variabele – wordt ook gecontroleerd voor etnische afkomst, waarbij, naar analogie met de andere hoofdstukken, de categorie 'autochtoon' wordt vergeleken met respectievelijk 'allochtoon, niet-moslim' en 'allochtoon, moslim'.

'Delinquente peers' wordt in deze analyses gemeten door het optellen van de items die peilen naar het aantal vrienden dat een bepaald delict heeft gepleegd (zie tabel 12.8). Deze variabele geeft geen indicatie van het absolute aantal delinquente vrienden of het aantal gepleegde feiten door peers, maar vormt een uitdrukking van de proportie van de eigen peergroep die delinquent gedrag stelt (cf. supra). Haynie wijst er in deze context op dat "*the proportion of delinquent friends is the most important aspect of peer influence.*"[125] Ook de twee specifieke peergroep-processen die in deze studie bevraagd zijn – negatieve groepsdruk en delinquente groepsproces-

124. Een belangrijke opmerking bij de interpretatie van de AIC is dat het een relatieve maat is en enkel kan gebruikt worden om de fit van geneste modellen te interpreteren. Zolang de waarde van de AIC-parameter afneemt wanneer nieuwe variabelen worden opgenomen, is er sprake van een verbetering van het model.

125. Haynie (2002), p.124.

sen – worden in het regressiemodel opgenomen. De variabele 'sociale bindingen' wordt geoperationaliseerd als de relatie met en opvolging door de ouders. Zoals gesuggereerd door Vitaro et al. (2000, cf. supra), construeren we een gecombineerde index waarin zowel de emotionele betrokkenheid als de mate van opvolging door de ouders wordt opgenomen. Deze schaal wordt geconstrueerd via een tweede orde factoranalyse op vier afzonderlijke schalen, met name 'responsiviteit moeder', 'responsiviteit vader', 'opvolging door moeder' en 'opvolging door vader'. De factorladingen van deze vier dimensies zijn alle voldoende hoog en ook de Cronbach α bedraagt .75, wat wijst op de goede interne consistentie van deze nieuw gecombineerde index. Een hogere score hangt samen met een meer positieve inschatting van de band met ouders.

Een laatste variabele die als hoofdeffect wordt opgenomen is 'geweldstolerantie'. Deze factor fungeert als de operationalisering van het concept 'attitudes ten aanzien van delinquentie' en wordt gemeten aan de hand van negen items die peilen naar de mate waarin jongeren het gebruik van geweld gerechtvaardigd vinden en geweld aantrekkelijk vinden.[126] Deze variabelen worden alle gestandaardiseerd (zodat ze een gemiddelde 0 en standaarddeviatie 1 krijgen) alvorens ze op te nemen in het model, zodat de parameters onderling vergelijkbaar zijn (Op De Beeck, 2012).

Om mogelijke modererende effecten na te gaan worden diverse interactietermen opgenomen in het regressiemodel. Wanneer dit interactie-effect significant is, kan geconcludeerd worden dat er inderdaad sprake is van een modererend effect. Deze interactietermen combineren telkens 'proportie van delinquente peers' met de betreffende variabelen waarvan op basis van voorgaand onderzoek een modererend effect wordt verwacht. Meer specifiek worden vier variabelen gebruikt: negatieve groepsdruk, delinquente groepsprocessen, geweldstolerantie en bindingen met ouders. Er wordt met andere woorden een minder sterk verband verwacht tussen delinquente peers en delinquent gedrag bij jongeren die een minder sterke aanwezigheid van delinquente groepsprocessen en een mindere negatieve groepsdruk ervaren, die een sterkere band met de ouders en een minder tolerante houding ten aanzien van geweld hebben. In de eerste twee modellen van deze stapsgewijze regressieanalyse (tabel 12.9) worden de hoofdeffecten op delinquent gedrag van de verschillende variabelen weergegeven. Terwijl het eerste model enkel de controlevariabelen bevat, worden in het tweede blok ook de invloed van de inhoudelijke peergerelateerde factoren en de indicatoren van de sociale bindingen en geweldstolerantie opgenomen. Het derde model bevat tweewegsinteractie-effecten tussen delinquente peers enerzijds en de andere onafhankelijke variabelen anderzijds. In het vierde model worden vervolgens tweewegsinteracties tussen geslacht

126. Concreet gaat het om de items 'een beetje geweld hoort gewoon bij het amuseren', 'je moet geweld gebruiken om respect te krijgen', 'zonder geweld zou alles veel saaier zijn' en 'het is volkomen normaal dat jongens zichzelf willen bewijzen door met anderen te vechten'. Alle items hebben een voldoende hoge factorlading en worden gebruikt om de latente variabele 'tolerantie t.a.v. geweld' te construeren. Deze schaal heeft, met een Cronbach α van .87, een hoge interne consistentie.

enerzijds en de andere onafhankelijke variabelen anderzijds geïntegreerd, wat toelaat om reeds een zicht te krijgen op verschillen in de mate waarin deze variabelen op een mogelijk andere manier met delinquent gedrag samenhangen bij jongens en meisjes. In een laatste model wordt tot slot op zoek gegaan naar mogelijke verschillen in de significante interactie-effecten tussen jongens en meisjes. Hiervoor worden bijkomende interactie-effecten met de variabele 'geslacht' opgenomen als driewegsinteracties die toelaten te bepalen of de interacties tussen deze variabelen al dan niet verschillen tussen jongens en meisjes. Dit is naar analogie van de analyses van Mears et al. (1998) die eveneens dergelijke interacties opnamen met als doel de mogelijke genderspecificiteit van bestaande modererende verbanden na te gaan. De hypotheses die hieraan ten grondslag liggen, zijn met andere woorden dat de invloed van delinquente groepsprocessen, negatieve groepsdruk, band met ouders en tolerantie van geweld op de relatie tussen delinquente peers en delinquent gedrag verschillend zijn tussen jongens en meisjes.

De verschillende hoofdeffecten die in het regressiemodel zijn getoetst, blijken alle significant gerelateerd te zijn aan delinquent gedrag. In lijn met bevindingen uit voorgaand onderzoek (zie onder andere Warr, 1993b; Haynie, 2002; Weerman, 2011) blijkt dat hoe meer delinquente peers jongeren hebben, hoe meer delinquent gedrag ze zelf stellen ($b = .500$, $p < .001$). Ook de twee peergroep processen zijn significant verbonden aan delinquent gedrag: een sterkere ervaren negatieve groepsdruk ($b = .069$, $p < .05$) en een sterkere aanwezigheid van delinquente groepsprocessen ($b = .337$, $p < .001$) hangen beide samen met een hogere prevalentie van delinquent gedrag. Vervolgens blijken in deze analyses ook een grotere tolerantie ten aanzien van geweld ($b = .190$, $p < .001$) en een minder positieve relatie met de ouders ($b = -.127$, $p < .001$) met een hogere prevalentie van daderschap samen te gaan.

Wanneer vervolgens in model 3 de interactie-effecten tussen delinquente peers enerzijds en de vier andere variabelen anderzijds worden opgenomen, valt op dat twee van deze factoren een significante modererende invloed uitoefenen op de relatie tussen delinquente peers en delinquent gedrag bij adolescenten. Zowel de interactie tussen delinquente peers en delinquente groepsprocessen ($b = -.074$, $p < .01$) als de interactie tussen delinquente peers en tolerantie van geweld ($b = -.103$, $p < .001$) zijn significant. De negatieve tekens van deze interactie-effecten wijzen erop dat het effect van delinquente peers op het delinquente gedrag bij adolescenten minder sterk is bij jongeren die minder delinquente groepsprocessen ervaren en die een minder tolerante houding ten aanzien van geweld hebben. Dit wijst erop dat er inderdaad twee modererende effecten kunnen worden vastgesteld, die suggereren dat een minder tolerante houding ten aanzien van delinquentie binnen de peergroep en een negatievere individuele attitude ten aanzien van geweld (als indicator voor een bredere houding ten aanzien van criminaliteit) als buffer kunnen fungeren tegen de invloed van delinquente peers op delinquent gedrag bij adolescenten.

Tabel 12.9. Negatieve binomiaal regressieanalyse met daderschap als afhankelijke variabele bij Gentse en Antwerpse jongeren (ongestandaardiseerde b's).

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Constant	-.362	-.216	-.120	-.361	-.241
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	.636***	.319***	.292***	.430***	.378***
Leeftijd	-.011	-.028	-.032*	-.022	-.027
Etnische afkomst (Ref. cat: autochtoon)					
Allochtoon, niet-moslim	.196**	.008	.004	-.005	-.012
Allochtoon, moslim	.024	-.015	-.053	-.055	-.056
Proportie delinquente vrienden		.500***	.619***	.582***	.680***
Negatieve groepsdruk		.069*	.095**	.056	.075
Delinquente groepsprocessen		.337***	.370***	.469***	.495***
Geweldstolerantie		.190***	.255***	.148***	.189***
Relatie met ouders		-.127***	-.137***	-.128**	-.154**
Relatie ouders * delinquente peers			.030	/	.045
Negatieve groepsdruk * delinquente peers			.023	/	-.010
Delinquente groepsprocessen * delinquente peers			-.074**	/	-.146**
Geweldstolerantie * delinquente peers			-.103***	/	-.045
Geslacht * delinquente peers				-.152*	-.110
Geslacht * negatieve groepsdruk				-.019	-.046
Geslacht * delinquente groepsprocessen				-.241**	-.246**
Geslacht * tolerantie geweld				.083	.123 (p = .079)
Geslacht * relatie ouders				.013	.027
Geslacht * relatie ouders * delinquente peers					-.004
Geslacht * negatieve groepsdruk * delinquente peers					.060
Geslacht * delinquente groepsprocessen * delinquente peers					.129*
Geslacht * geweldstolerantie * delinquente peers					.094 (p = .062)
AIC	7942.8	7029.3	6989.5	7014.7	6984.0

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Model 4 bevat daarnaast de interactie-effecten tussen geslacht en de vijf geselecteerde variabelen. Deze laten toe om in te schatten in welke mate de variabelen al dan niet op een verschillende wijze samenhangen met delinquent gedrag bij jongens en meisjes. Dat er mogelijke verschillen zijn tussen jongens en meisjes in de mate waarin de geselecteerde variabelen samenhangen met delinquentie, wordt alvast gesuggereerd door de veranderende b-waarde van de variabele 'geslacht', die in vergelijking met het eerste model quasi halveert (van b = .636 naar b = .319) wanneer de bijkomende hoofdeffecten worden opgenomen. Uit de weergegeven waarden blijken er bijgevolg enkele verschillen te bestaan, waarbij zowel de interactie met delinquente peers (b = -.152, p < .05) als met delinquente groepsprocessen (b = -.241, p < .01) significant zijn. Dat wijst erop dat de relaties tussen deze factoren en delinquent gedrag in deze studie sterker zijn bij meisjes dan bij jongens: de invloed van delinquente peers en de aanwezigheid van delinquente groepsprocessen op het plegen van delinquent gedrag is met andere woorden meer uitgesproken bij meisjes dan bij jongens.

Tot slot worden in het laatste model eveneens de driewegsinteracties opgenomen, die toelaten te bepalen of de mogelijke modererende effecten al dan niet een genderspecifiek karakter hebben. Voor een van deze interacties is er sprake van een significant effect: het effect van de interactie tussen delinquente peers en delinquente groepsprocessen op delinquentie verschilt immers significant tussen jongens en meisjes (b = .129, p < .05). Het modererende effect van delinquente groepsprocessen is met andere woorden enkel relevant bij meisjes, bij jongens heeft deze interactie geen significante waarde meer in het omvattende model. De driewegsinteractie tussen geslacht, delinquente peers en tolerantie ten aanzien van geweld is tot slot net niet significant (b = .094, p = .062). De interpretatie van deze interacties suggereert een tegengesteld effect, waarbij de houding ten aanzien van geweld voornamelijk bij jongens een modererende invloed kan hebben op de relatie tussen delinquente peers en delinquent gedrag.

6. Conclusie. Over de invloed van peers op delinquent gedrag bij adolescenten

In deze bijdrage werd in een eerste stap stilgestaan bij de gerapporteerde prevalenties van dader- en slachtofferschap bij Gentse en Antwerpse jongeren, waarbij ook de vergelijking met Brusselse jongeren, op basis van de JOP-monitor Brussel (2010), werd gemaakt. Uit deze analyses komt naar voren dat de verschillen tussen jongeren uit deze drie Belgische grootsteden over het algemeen relatief beperkt zijn. Er zijn weliswaar bij bepaalde delicten enigszins uitgesproken verschillen te identificeren, maar deze gelden niet op een consistente manier voor alle bevraagde feiten.

In een volgende stap zijn we dieper ingegaan op mogelijke inhoudelijke verklaringen voor jeugddelinquentie, waarbij meer bepaald de invloed van de peergroep het vertrekpunt vormde en we op zoek zijn gegaan naar variabelen die het verband tussen delinquente

peers en delinquent gedrag modereren. In een eerste stap bleek dat jongeren slechts in zeer beperkte mate deel uitmaken van homogene vriendengroepen wat betreft delinquent gedrag. Het aantal respondenten dat respectievelijk aangaf dat geen enkele van hun vrienden of dat bijna al hun vrienden delinquent gedrag plegen, is beperkt. Bovendien zijn er eveneens jongeren met delinquente vrienden die zelf geen delinquent gedrag stellen en zijn er, omgekeerd, jongeren die zelf delinquent gedrag stellen en weinig tot geen delinquente vrienden hebben. Dit toont aan dat, hoewel significante groepen jongeren wel eens delinquentie plegen, slechts een zeer klein aantal jongeren een homogene delinquente peergroep heeft, waarbij het hier dan ook nog eens relatief lichte en frequent gepleegde delicten betreft. Bovendien valt op dat jongeren slechts in beperkte mate een negatieve groepsdruk ervaren, die hen zou aanzetten om zaken te doen die ze eigenlijk niet willen doen. Hoewel het uiteraard de vraag is in welke mate jongeren bereid zijn aan dergelijke druk toe te geven, zich bovendien steeds bewust zijn van de aanwezige 'negatieve groepsdruk', en de gerapporteerde (afwezigheid van) druk overeenstemt met de reëel ervaren druk op het ogenblik van het al dan niet stellen van feiten, suggereren deze bevindingen op zijn minst dat het met de omvang van *peer pressure* nog meevalt.

Vervolgens hebben we een multivariaat model opgebouwd om de verklarende waarde van deze variabelen en het bestaan van modererende effecten op te sporen. Deze analyses kampen uiteraard met enkele beperkingen. Een eerste is het crosssectionele design, dat niet toelaat om uitsluitsel te brengen in de vragen of er sprake is van een causale relatie en in welke richting een dergelijke mogelijke causaliteit dan zou lopen. De resultaten tonen wel de invloed aan die de peergroep, peer loyaliteiten en delinquent gedrag door peers op het eigen delinquent gedrag door jongeren kunnen uitoefenen. Een tweede mogelijke beperking is dat er geen controle is gebeurd voor de invloed van macrolevel factoren op buurtniveau via multilevel analyses. Eerdere studies (Pauwels, 2007; Weijters, Scheepers, & Gerris, 2007) suggereren echter dat dergelijke factoren slechts in beperkte mate bijdragen aan de verklaring van delinquent gedrag bij jongeren. Tot slot zijn in deze studie verschillende kenmerken van de peergroep en van vriendschapsrelaties niet bevraagd, waarvan kan verwacht worden dat ze een belangrijke rol vervullen in het verband tussen delinquente peers en eigen delinquent gedrag. Niettemin kunnen er opvallende conclusies worden geformuleerd op basis van de bevindingen van de uitgevoerde multivariate analyses. Op de eerste plaats blijken de opgenomen peergerelateerde variabelen bij de bevraagde Antwerpse en Gentse jongeren zoals verwacht in sterke mate samen te hangen met delinquent gedrag. Naarmate jongeren meer delinquente peers hebben en er sprake is van meer delinquente groepsprocessen en een sterkere negatieve groepsdruk, rapporteren ze ook zelf meer delicten. Daarnaast laat deze studie toe om enkele modererende invloeden te identificeren en blijken er bovenop deze geïdentificeerde hoofdeffecten ook interactie-effecten bovenop deze oorspronkelijke verbanden te bestaan. De invloeden van deze factoren op delinquent gedrag staan bijgevolg niet enkel onafhankelijk en los van elkaar, maar hangen ook samen in een complex samenspel. Een minder sterke aanwezigheid van delinquente groepsprocessen en een minder sterke tolerantie van geweld hangen niet

enkel op zichzelf samen met een lagere prevalentie van delinquent gedrag, ze fungeren daarnaast eveneens als buffer voor de invloed die delinquente peers uitoefenen op het delinquent gedrag tijdens de adolescentie.

Tot slot blijken er ook verschillen tussen jongens en meisjes te bestaan. Zo plegen jongens meer delinquentie, al rapporteren ook significante proporties van de meisjes delinquent gedrag en is dit verschil afhankelijk van het type delict (kleiner voor eigendomsdelicten, groter voor persoonsdelicten). Daarnaast hebben jongens meer delinquente peers, ervaren ze meer *peer pressure* en zijn er meer delinquente groepsprocessen in hun peergroep (cf. Mears et al., 1998; Piquero et al., 2005; Weerman & Hoeve, 2012). Ook voor deze factoren geldt echter dat deze verschillen weliswaar significant en dus betekenisvol, maar desondanks relatief beperkt blijven. Uit de multivariate analyses blijkt bovendien dat de invloed van deze factoren op delinquent gedrag in sterkere mate speelt bij meisjes dan bij jongens. Met name de invloed van delinquente peers en van delinquente groepsprocessen op delinquentie is meer uitgesproken bij meisjes, wat enigszins opvallend is, aangezien veelal wordt verondersteld dat de (negatieve) invloed van de vriendengroep vooral bij jongens een rol zou spelen (onder andere Mears et al., 1998).

Deze resultaten kunnen tot op zekere hoogte ook implicaties hebben voor de beleidsmatige reactie op en omgang met jeugddelinquentie, en dan vooral wat betreft de verondersteld impact die 'slechte vrienden' en 'negatieve groepsdruk' hebben op het delinquente gedrag van adolescenten. Zo zou het een potentiële preventieve optie kunnen zijn om een grotere (ouderlijke) controle op jongeren uit te laten oefenen en de tijd die jongeren kunnen doorbrengen met vrienden in te perken, met als bedoeling delinquent gedrag te voorkomen (cf. Warr, 1993b). Een dergelijke optie lijkt echter als remedie erger te zijn dan de 'kwaal'. Zo heeft het verband tussen peers en delinquent gedrag geenszins een automatisch karakter en dient bovendien meer aandacht te gaan naar de tussenliggende mechanismen die in dit verband van belang zijn (Op De Beeck, 2012). Daarnaast negeert een dergelijke benadering de belangrijke positieve invloed die de peergroep (en het met vrienden tijd doorbrengen zonder formeel, volwassen toezicht) uitoefent op de psychosociale ontwikkeling tijdens de adolescentie (Sabbe, 2011). De sterke heterogeniteit van de peergroep op vlak van het delinquente gedrag van leeftijdsgenoten doet bovendien vermoeden dat het plegen van delinquent gedrag in het algemeen geen doorslaggevend kenmerk is in het kiezen van vrienden tijdens de adolescentie.

Bibliografie

Agnew, R. (1991). The interactive effects of peer variables on delinquency. *Criminology, 29,* (1), 47-72.

Akers, R. (1997). *Criminological theories. Introduction and evaluation*. Los Angeles: Roxbury Publishing Company.

Akers, R. (2009). *Social learning and social structure. A general theory of crime and deviance.* New Brunswick: Transaction Publishers.

Bruinsma, G., & Weerman, F. (2007). Vernieuwingen in de verklarende jeugdcriminologie. *Tijdschrift voor Criminologie, 49,* (3), 291-305.

Burgess, R., & Akers, R. (1966). A differential association-reinforcement theory of criminal behavior. *Social Problems, 14,* (2), 128-147.

Burssens, D. (2007). Onder, op en over de schreef. Jongeren en delinquentie. In N. Vettenburg, M., Elchardus, L., Walgrave, (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1.* Leuven: LannooCampus.

Cops, D. (2011). Sekseverschillen in jeugddelinquentie. Een analyse op basis van JOP-monitor 1. *Panopticon, 32,* (1), 4-21.

Cops, D., & Op de Beeck, H. (2011). Criminaliteit in de grootstad. Dader- en slachtofferschap bij Brusselse jongeren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 297-328). Leuven: Acco.

Donker, A., & Slotboom, A. (2008). Adolescentie en delinquentie. In I. Weijers, & C. Eliaerts (Eds.), *Jeugdcriminologie. Achtergronden van jeugdcriminaliteit* (pp. 91-107). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Ferwerda, H., & Beke, B. (2008). Jeugdgroepen – van rondhangen tot bendevorming. In I. Weijers, & C. Eliaerts (Eds.), *Jeugdcriminologie. Achtergronden van jeugdcriminaliteit*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Giordano, P., Cernkovich, S., & Pugh, M. (1986). Friendships and delinquency. *American Journal of Sociology, 91,* (5), 1170-1202.

Haynie, D. (2002). Friendship networks and delinquency: the relative nature of peer delinquency. *Journal of Quantitative Criminology, 18,* (2), 99-134.

Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency.* Berkeley: University of California Press.

Jessor, R., J. Van Den Bos, Vanderryn, J., Costa, F., & Turbin, M. (1995). Protective factors in adolescent problem behavior: moderator effects and developmental change. *Developmental Psychology, 31,* 923-933.

Mears, D., Ploeger, M., & Warr, M. (1998). Explaining the gender gap in delinquency: peer influence and moral evaluations of behavior. *Journal of Research in Crime and Delinquency, 35,* (3), 251-266.

Mortelmans, D. & Dehertogh, B. (2007). *Uni- en bivariate analyse.* Leuven: Acco.

Op de Beeck, H. & Diederik, C. (2010). Jongeren en delinquentie. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Eds.). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 283-310). Leuven: Acco.

Op De Beeck, H. (2012). *Strain en jeugddelinquentie: een dynamische relatie? Een toets van twee centrale verklaringsmechanismen uit Agnews General Strain Theory*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Orcutt, J. (1987). Differential association and marijuana use: a closer look at Sutherland (with a little help from Becker), *Criminology, 25,* 341-358.

Osgood, D. (2000). Poisson-based regression analysis of aggregate crime rates. *Journal of Quantitative Criminology, 16,* (1), 21-43.

Osgood, D., Wilson, J., 'O Malley, P., Bachman, J., & Johnston, L. (1996). Routine activities and individual deviant behavior. *American Sociological Review, 61,* (4), 635-655.

Osgood, D., & Anderson, A. (2004). Unstructured socializing and rates of delinquency. *Criminology, 42,* (3), 519-549.

Pauwels, L. (2007). *Buurtinvloeden en jeugddelinquentie. Een toets van Sociale Desorganisatietheorie.* Boom: Juridische uitgevers.

Piquero, N., Gover, A., MacDonald, J., & Piquero, A. (2005). The influence of delinquent peers on delinquency: does gender matter? *Youth & Society, 36,* (3), 251-275.

Sabbe, K. (2011). Is rondhangen be-leefd? Op zoek naar de beleving en betekenis van rondhangen bij jongeren. In N. Vanceulebroeck (Ed.), *De Hangman. Over jongeren in het straatbeeld* (pp. 13-31). Brussel: Politeia.

Shaw, C. & McKay, H.H. (1931). *Juvenile delinquency in urban areas*. Chicago, IL: Chicago.

Sutherland, E. (1947). *Principles of criminology*. Chicago: Lippincott.

Troonbeeckx, S., Cops, D., Op De Beeck, H., Pleysier, S., & Put, J. (2012). Delinquentie bij jongvolwassenen. De rol van human agency. *Tijdschrift voor Criminologie, 54,* (2), 118-135.

Vitaro, F., Brendgen, M., & Tremblay, R. (2000). Influence of deviant friends on delinquency: searching for moderator variables. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28,* (4), 313-325.

Völker, B., Baerveldt, C., & Driessen, F. (2008). Vriendschap en criminaliteit bij jongeren. In I. Weijers, & C. Eliaerts (Eds.), *Jeugdcriminologie. Achtergronden van jeugdcriminaliteit* (pp. 209-221). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Warr, M. (1993a). Age, peers and delinquency. *Criminology, 31,* (1), 17-40.

Warr, M. (1993b). Parents, peers and delinquency. *Social Forces, 72,* (1), 247-264.

Warr, M. (2002). *Companions in crime: the social aspects of criminal conduct*. Cambridge: Cambridge University Press.

Warr, M., & Stafford, M. (1991). The influence of delinquent peers: what they think or what they do? *Criminology, 29,* (4), 851-865.

Weerman, F. (1998). *Het belang van bindingen. De bindingstheorie als verklaring van verschillen en veranderingen in delinquent gedrag*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit Rechtsgeleerdheid.

Weerman, F. (2011). Delinquent peers in context: a longitudinal network analysis of selection and influence effects. *Criminology, 49,* (1), 253-286.

Weerman, F., & Megens, K. (2010). Attitudes, delinquency and peers: the role of social norms in attitude-behaviour inconsistency. *European Journal of Criminology, 7,* (4), 299-316.

Weerman, F., & Hoeve, M. (2012). Peers and delinquency among boys and girls: are sex differences in delinquency explained by peer factors? *European Journal of Criminology, 9,* (3), 228-244.

Weijters, G.G.M., Scheepers, P.L.H. & Gerris, J.R.M. (2007). Distinguishing the city, neighborhood and individual level in the explanation of youth delinquency: a multilevel approach. *European Journal of Criminology, 4*, 87-108.

Wikström, P. (2004). Crime as alternative: Towards a cross-level situational action theory of crime causation. In J. McCord (ed.). *Advances in criminological theory: vol. 13. Beyond empiricism: institutions and intentions in the study of crime* (pp. 1-38). New Brunswick, NJ: Transaction.

Wikström, P.O., & Butterworth, D. (2006). *Adolescent crime. Individual differences and lifestyles.* Portland: Willan Publishing.

Bijlagen

Tabel 12.10. Factorladingen schalen 'negatieve groepsdruk' en 'delinquente groepsprocessen'.

	Negatieve groepsdruk	Delinquente groepsprocessen
Als ik iets doe wat niet mag, dan vinden mijn vrienden dat wel lachen		.59
Met mijn vrienden doe ik vaker iets wat niet mag dan wanneer ik alleen ben		.70
Ik blijf bij mijn vrienden, ook als ze iets gevaarlijks doen		.71
Als mijn vrienden met de politie in aanraking komen, zou ik voor ze liegen om ze te beschermen		.61
Mijn vrienden laten me wel eens dingen doen die ik eigenlijk niet wil	.63	
Mijn vrienden zouden het stom vinden als ik iets niet durf	.81	
Mijn vrienden vinden het oké als ik iets niet durf of niet wil	-.38	
Cronbach α	.61	.75

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

13. De aantrekkelijkheid van geweld en gewelddadig gedrag bij Antwerpse en Gentse jongeren

Evi Verdonck en Stefaan Pleysier

1. Inleiding

'Jongeren en geweld' blijft door de jaren heen een actueel thema. Het thema is uitgebreid onderzocht en druk beschreven, en gaf ook aanleiding tot de ontwikkeling van tal van preventieve pakketten. Echter, om geweld bij jongeren te verklaren wordt in het wetenschappelijk onderzoek bijna altijd gekeken naar de klassieke risicofactoren van dat gedrag. Deze risicofactoren liggen per definitie 'buiten' het geweld zelf. Geweld is evenwel ook een fenomeen dat jongeren intrinsiek fascineert en aantrekt 'om het geweld zelf'. Dit intrinsieke, formalistische karakter van het geweld wordt in het criminologische onderzoek en de klassieke risicofactorenbenadering grotendeels over het hoofd gezien. In dit hoofdstuk streven we naar een combinatie van deze vergeten intrinsieke kant van geweld, meer in het bijzonder de invloed van de aantrekkelijkheid van en fascinatie voor geweld, en enkele meer klassieke extrinsieke factoren, in de verklaring voor gewelddadig gedrag bij jongeren in Antwerpen en Gent.

2. Extrinsieke factoren van geweld

In deze eerste paragraaf gaan we dieper in op de extrinsieke verklaringen voor gewelddadig gedrag. Het criminologisch onderzoek en de literatuur concentreren zich met name op deze extrinsieke zijde – de kennis van risicofactoren – voor de verklaring van geweld. Deze focus werd verder versterkt en versneld door de invloed van de ontwikkelingscriminologie die vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw steeds centraler is komen te staan in het etiologische criminologisch onderzoek (Bruinsma & Weerman, 2007; Brolet, 2009). De factoren die in wat volgt worden besproken, hebben betrekking op verschillende invloedsferen in het leven van jongeren: het individu zelf, het gezin,

de school, de vriendenkring of peers, de woonbuurt en het vrijetijdsdomein. Voor zover mogelijk worden de factoren vermeld die specifiek met geweld samenhangen.[127]

Zo is met betrekking tot het individu en de kenmerken van dat individu in het (jeugd-) onderzoek geslacht steevast een sterke 'voorspeller' van geweld. Jongens hebben een grotere kans om geweldsfeiten te plegen dan meisjes (De Groof & Smits, 2006; Burssens, 2007; Verdonck et al., 2011). Verder toont onderzoek ook aan dat de prevalentie van geweld bij allochtone jongeren, in dit geval Marokkaanse en Turkse jongens, hoger ligt dan bij autochtone jongeren (Cops, Pleysier, & Put, 2011). Echter, achtergrondfactoren of objectieve attributen, zoals geslacht en etniciteit, kunnen op zichzelf geen antwoord bieden op de vraag waarom bepaalde sociale subgroepen meer delinquent gedrag stellen (Wikström, 2008; Schinkel, 2008). De hogere prevalentie van geweld door met name allochtone jongens wordt minstens ten dele 'wegverklaard' wanneer men ook rekening houdt met schoolse factoren, zoals een negatieve schoolbeleving en het frequent spijbelen, of socio-economische achtergronden (Cops et al., 2011).

In de literatuur en risicofactorenbenadering wordt – naast de klassieke achtergrondfactoren – ook veel aandacht besteed aan de familiale situatie. Zo wordt onder andere het hebben van gescheiden ouders dikwijls als een stressvolle factor in het leven van de jongeren genoemd. Vaak echter spelen eerder subjectieve factoren, zoals de responsiviteit van de moeder (Verdonck et al., 2011) en de vader (Burssens, 2007), en de mate van opvolging door de ouders, een belangrijkere rol als mogelijke risicofactoren voor gedragsproblemen en geweld. In veel opzichten refereren deze factoren ook aan de klassieke en binnen de etiologische criminologie zeer invloedrijke sociale bindingstheorie van Travis Hirshi (1971), die stelt dat jongeren weerhouden worden van het plegen van delicten wanneer zij een solide band met de omgeving en bredere samenleving hebben ontwikkeld. De theorie van de maatschappelijke kwetsbaarheid voegt daar in zekere zin aan toe dat deviante bindingen niet noodzakelijk te wijten zijn aan het betrokken individu, maar dat ook de omgeving en met name maatschappelijke instellingen daar een cruciale rol in spelen (Vettenburg, Walgrave, & Van Welzenis, 2002; Vettenburg & Walgrave, 2008).

Zo is de school een bijzonder belangrijk socialiserend milieu waar jongeren al dan niet adequate sociale banden ontwikkelen. Onderzoek laat zien dat jongeren uit het aso minder vaak feiten plegen dan jongeren uit het bso (Verdonck et al., 2011). Maar ook hier is meer nuance aangewezen en is het, veeleer dan het onderwijsniveau op zich, het doorlopen van een ongunstige schoolloopbaan en de beleving op school, die samenhangt met agressief gedrag en geweld (Burssens, 2007; Vettenburg & Walgrave, 2009). Schools falen en de cascade aan mislukkingen waarin men zo terecht kan komen, hebben een ongunstig effect op het zelfbeeld en het toekomstperspectief

127. De meeste studies gaan breder en hebben betrekking op de risicofactoren van delinquentie in het algemeen. Er is veel minder onderzoek met een exclusieve focus op geweldpleging. Bovendien is een exhaustieve beschrijving van de verschillende risicofactoren binnen deze bijdrage niet gewenst, laat staan haalbaar. De risicofactoren en referentiekaders die hier kort worden toegelicht, bieden een overzicht van de voornaamste risicofactoren die de kans op gewelddadig gedrag bij jongeren vergroten (zie voor meer onder andere Verdonck, Cops, Pleysier, & Put, 2011).

van jongeren, wat op zijn beurt ook kan leiden tot gedragsproblemen. Het zelfwaardegevoel van het individu wordt in onderzoek veelvuldig in verband gebracht met delinquent gedrag, al bestaat over de richting van het verband minder eenduidigheid. Zo zijn er studies die stellen dat een laag zelfwaardegevoel de kans op daderschap van geweld vergroot (Van Welzenis, 1997; Burssens, 2007; Verdonck et al., 2011), terwijl andere onderzoekers eerder suggereren dat een hoge eigendunk leidt tot het stellen van gewelddadig gedrag (Baumeister, 1996; Baumeister & Campbell, 1999; Bushman & Baumeister, 2002). Verder zien we ook dat de blootstelling aan delinquent gedrag op school (Vynckier & Pauwels, 2010) en het gebrek aan positieve toekomstperspectieven van jongeren (Op de Beeck, Pauwels, & Put, 2012) een invloed hebben op de ontwikkeling van gewelddadig en delinquent gedrag bij jongeren.

Naast het gezin en de school wordt in het ontstaan van delinquent gedrag een belangrijke rol toegedicht aan de peergroep (Quinn, Bell-Ellison, Loomis, & Tucci, 2007; Dishion, Véronneau, & Myers, 2010). Peers nemen tijdens de adolescentie in toenemende mate een centrale plaats in de leefwereld van jongeren in. Vanuit de routine activiteiten- en gelegenheidstheorieën weten we dat de vrijetijdsbesteding van jongeren, een factor die sterk samenhangt met de peergroep, een belangrijke invloed kan hebben op daderschap en slachtofferschap bij jongeren. Hoe frequenter jongeren uitgaan en met vrienden optrekken, hoe groter de kans dat zij in aanraking komen met geweld (Verdonck et al., 2011). Jongeren die hun vrije tijd vooral doorbrengen in de publieke ruimte, met peers en zonder volwassen toezicht zijn vaker betrokken bij delinquentie en geweld (als dader, maar ook als slachtoffer) omdat zij vaker in risicovolle, 'criminogene' situaties terechtkomen (Wikström & Butterworth, 2006). Het vrijetijdspatroon, met name het meer tijd doorbrengen met vrienden in uitgaansgelegenheden, zou delinquent gedrag bij jongeren aldus verklaren (De Groof & Smits, 2006). In lijn met deze bevinding wordt het wonen in (groot)steden ook vaak gekoppeld aan een hogere delinquentiegraad bij jongeren (Western, 2003). Daarbij is echter het wonen in een stad op zich niet noodzakelijk gerelateerd aan delinquentie. Steden zijn wel vaker een pleegplaats omdat jongeren daar onderwijs volgen, werken, en meer mogelijkheden hebben om er hun vrije tijd door te brengen dan in buitenstedelijke gebieden (Vercaigne, Mistiaen, Walgrave, & Kesteloot, 2000; Burssens, 2007; Cops & Op de Beeck, 2011). Ook Pauwels (2007) ziet niet de woonomgeving, maar de omgeving waarin jongeren daadwerkelijk hun vrije tijd doorbrengen als cruciaal. Hij stelt dat een hoge concentratie van economisch gedepriveerde gezinnen in een buurt samengaat met een gebrek aan informele controle, wat er vervolgens toe leidt dat jongeren meer 'levensstijlrisico's' ontwikkelen. Deze jongeren besteden meer vrije tijd in de publieke ruimte, komen sneller in contact met delinquente peers en ontwikkelen een meer tolerante houding ten aanzien van delinquentie.

Uit bovenstaand overzicht van de extrinsieke (risico)factoren voor delinquentie en gewelddadig gedrag kunnen we concluderen dat onderzoek naar geweld zich veelal focust op het zoeken naar verklaringen van geweld in de individuele opmaak en sociaalpsychologische of sociale achtergrond van daders, maar wat geweld werkelijk betekent

voor jongeren en wat hun houding is ten opzichte van het gebruik van geweld, blijft grotendeels onaangeraakt en onduidelijk. In wat volgt wordt dieper ingegaan op de visie en houding ten aanzien van geweld bij jongeren.

3. Houding ten aanzien van geweld

In een onderzoek van de Hogeschool Rotterdam en de Universiteit Antwerpen naar de opvattingen en ervaringen van jongeren tussen 12 en 16 jaar ten aanzien van geweld, blijkt een meerderheid van de Antwerpse jongeren geweld af te keuren (Witte & Spierings, 2006; Verzelen, 2006; Goossens & Verzelen, 2006). De onderzoekers merken bij de jongeren echter ook een grote 'onverschilligheid' ten aanzien van geweld op. Hoewel zeven op tien jongeren zegt dat fysiek geweld 'verkeerd' is, vindt toch 20% het slechts een 'beetje verkeerd' en ziet 7% er geen problemen in. Deze opvallende onverschilligheid wordt door Verzelen (2006) verklaard vanuit het feit dat jongeren dagelijks worden geconfronteerd met geweldgerelateerde situaties op school, op straat en in de media, wat hen meer vertrouwd, en vervolgens ook onverschilliger, zou maken voor geweldsfenomenen.

Gelijkaardige resultaten worden gevonden in de Nederlandse en Belgische afname van de tweede *International Self-Report Delinquency Study* (ISRD-2) (Junger-Tas, Skeketee, & Moll, 2008; Vettenburg & Gavray, 2010).[128] Hieruit blijkt dat zowel bij Nederlandse als Belgische jongeren geweld over het algemeen niet wordt geaccepteerd. Enkel wanneer het op zelfverdediging aankomt, vindt het merendeel het gebruik van geweld aanvaardbaar. Goldwater (2007) ziet in deze houding ten opzichte van geweld een parallel met de morele positie die religieuze fundamentalisten innemen ten aanzien van seksualiteit: het is toegelaten onder (maatschappelijk) bepaalde voorwaarden. Verder concluderen Junger-Tas et al. (2008) op basis van de Nederlandse ISRD-2 dat, alhoewel een grote meerderheid van de jongeren een negatieve houding heeft ten aanzien van het gebruik van geweld, toch een op vijf jongeren positief staat tegenover geweld. Een vijfde van de jongeren vindt dat een beetje geweld bij 'de lol' hoort en meer dan 30 percent is van mening dat het voor jongens normaal is om zichzelf te bewijzen door met anderen te vechten. Meer algemeen komt uit onderzoek inderdaad naar voren dat meisjes een significant negatievere houding hebben ten opzichte van geweld dan jongens (Arbona, Jackson, McCoy, & Blakely, 1999; Funk, Elliott, Urman, Flores, & Mock,

128. De *International Self-Report Delinquency Study* is een internationaal onderzoek naar de prevalentie en frequentie van jeugddelinquentie en middelenmisbruik in 13 landen aan de hand van zelfrapportage afgenomen bij een steekproef van scholieren in een stedelijke omgeving. Zowel in België als in Nederland werden uitspraken voorgelegd waarbij jongeren moesten aangeven in hoeverre ze het met de betreffende stellingen eens waren. Zo kwamen onder meer deze stellingen aan bod: 'Een beetje geweld hoort gewoon bij het zich amuseren' (België), 'Een beetje geweld hoort gewoon bij de lol' (Nederland), 'Je moet geweld gebruiken om respect te krijgen', 'Als iemand mij aanvalt sla ik terug', 'Zonder geweld zou alles veel saaier zijn', en 'Het is volkomen normaal dat jongens zichzelf willen bewijzen door met anderen te vechten'. Deze schaal is ook bevraagd in de JOP-monitor Antwerpen-Gent.

1999; Junger-Tas et al., 2008; Vettenburg & Gavray, 2010). Naast geslacht hangt in de ISRD-2 ook de onderwijsvorm samen met de attitude ten aanzien van geweld (Junger-Tas et al., 2008; Vettenburg & Gavray, 2010). Meer specifiek veroordelen jongeren uit het aso het gebruik van geweld het meest, terwijl jongeren die bso volgen een meer positieve houding hebben ten aanzien van het gebruik van geweld. Verder stelt Junger-Tas et al. (2008) ook vast dat jongeren van niet-Nederlandse afkomst (voornamelijk Turkse jongeren) en woonachtig in grotere steden positiever staan tegenover geweld dan jongeren van Nederlandse afkomst die niet in de grote steden wonen. De attitude ten aanzien van geweld blijkt niet samen te hangen met de leeftijd van de jongeren (Junger-Tas et al., 2008; Vettenburg & Gavray, 2010). Wanneer gekeken wordt naar het effectief plegen van delicten, blijkt op basis van onderzoek dat jongeren die delicten plegen ook positiever staan ten opzichte van geweld dan jongeren die geen delictgedrag stellen. Ook op basis van de JOP-monitor Brussel blijkt dat geweldtolerantie significant samenhangt met het plegen van fysiek geweld (Op de Beeck & Put, 2011).

De studie naar de attitude of houding ten aanzien van geweld verlaat in zekere zin de traditionele en platgetreden paden in het etiologische onderzoek. Hierbij wordt geweld immers niet langer beschouwd als louter instrumenteel of de uitkomst van een rationele afweging, maar heeft men ook aandacht voor emotionele motieven en drijfveren. Dit ligt in het verlengde van het pleidooi van onder andere de Haan en Loader (2002) voor een *sociology of emotions* en een meer fundamentele plaats van emoties in de studie van het sociale leven (Pleysier, 2010). Binnen de criminologische theorievorming is er een gebrek aan aandacht voor individuele emoties zoals schuld, wraak, maar ook plezier en uitdaging (Katz, 1988). De Haan verwijt de mainstream criminologie in dat opzicht te weinig belangstelling te tonen voor *"de emotionele en expressieve aspecten van (crimineel) gedrag, terwijl juist deze aspecten voor het verklaren van geweld van belang zijn"*[129] (de Haan & Loader, 2002). Binnen het criminologische onderzoek was Matza (1964) een van de weinigen die aandacht had voor de betekenis van emoties als verklaring voor gewelddadig gedrag. Gewelddadig gedrag kan ontstaan, aldus Matza, wanneer bij de dader angst- en schuldgevoelens worden geneutraliseerd en de 'wil tot handelen', met name door het toedoen van morele emoties, een sterke impuls krijgt (de Haan, 2005, 2010b).

De Nederlandse socioloog Willem Schinkel gaat in zekere zin nog een stap verder. Volgens Schinkel (2004, 2005, 2010) ligt de sleutel tot een beter begrip van de 'oorzaken' van gewelddadig gedrag niet 'buiten' het geweld, maar 'in' het geweld zelf. Schinkel verwijt de sociale wetenschappen in het algemeen een enge focus op (risico)factoren die extern zijn aan het geweld. Sociale wetenschappers zien geweld als een teken van achterliggende factoren of oorzaken; *"bij geweld wordt de vorm – geweld – gesignaleerd en vervolgens gaat men op zoek naar een betekenis van geweld, extern aan die vorm."*[130]

129. de Haan (2010b), p. 97.
130. de Jong & Schinkel (2005), p.242.

In navolging van Katz' *Seductions of Crime* pleit Schinkel voor een nadruk op *"the foreground, rather than the background of crime"*[131] (de Haan, 2005, 2010b). Geïnspireerd door Schinkel's pleidooi staan we in wat volgt expliciet stil bij de betekenis van het geweld zelf en de intrinsieke kenmerken van het gewelddadig gedrag, die naast de eerder vermelde extrinsieke (risico)factoren kunnen bijdragen tot een meer omvattende verklaring en een beter begrip van jongerengeweld.

4. Geweld om het geweld zelf

Tegenover een instrumentele en eerder deterministische kijk op geweld in het onderzoek naar de oorzaken van geweld plaatst Schinkel (2004, 2005, 2010; de Jong & Schinkel, 2005) het formalisme. In een formalistische benadering houdt men er expliciet rekening mee dat vorm en betekenis kunnen samenvallen. In het geval van geweld wil dat zeggen dat geweld 'om het geweld zelf' wordt gepleegd, net zoals er sprake kan zijn van het beoefenen van sport om de sport, of seks om de seks (de Jong & Schinkel, 2005; Schinkel, 2005). De parallel met seksualiteit door Goldwater (2007) kwam eerder reeds aan bod. De evolutieleer, aldus Goldwater, leert ons dat onze voorouders met het oog op het voortbestaan en overleven basisgedragsrepertoires ontwikkelden. *"They needed to know how to have sex – not for their own survival, but for that of their species (…). And they needed to know how to be violent in order to defend themselves against both predators and competitors and in order to obtain food and other essentials. How did nature ensure that our primitive ancestors – who didn't have our foresight or our cultural capacity to pass on information to each other through speech – would engage in these crucial behaviors? By making them pleasureable."*[132]

Het is met name deze positieve waardering van geweld – de verleiding van en fascinatie voor geweld – die we bij het zoeken naar verklaringen voor het gedrag wel eens over het hoofd durven zien. Kerbs en Jolley (2007) constateren in hun onderzoek naar geweld op scholen in de VS dat onderzoekers relatief veel weten over de achterliggende oorzaken of negatieve gevolgen van geweld en slachtofferschap, maar veel minder over wat scholieren nu juist als *fun or enjoyable* ervaren wanneer het tot geweld komt op school. Schinkel (2010) spreekt bij de verleiding van geweld ook over 'autotelisch geweld', wat verwijst naar de woorden *autos* (zelf) en *telos* (doel): geweld om het geweld zelf. De idee dat het individu in staat is om geweld te plegen vanuit een fascinatie, voor de fun of kick, komt in het klassieke criminologische discours nauwelijks aan bod. Het leidt ertoe dat, aldus opnieuw Schinkel (2010), onderzoekers blind zijn of blijven voor een vollere verklaring en werkelijke betekenis van geweld.

131. Katz (1988),p.4; de Jong & Schinkel (2005), p.240.
132. Goldwater (2007), p.25.

Tabel 13.1. Aantal respondenten in percentages dat het (helemaal) eens is met stellingen in de schaal voor geweldsformalisme.

Item	%(Helemaal) eens	Factorlading	N
Een flying kick in het echt kan mooi zijn	43	.62	739
Af en toe is het leuk iemand die dat verdient een klap te geven	47	.66	746
Het is leuker om iemand waar je ruzie mee hebt in elkaar te slaan dan het uit te praten	14	.75	746
Ik kan me voorstellen dat je iemand die je niet kent voor de lol een klap geeft	7	.60	746
Geweld op tv is leuk, maar in het echt kan het ook leuk zijn	11	.80	742
Geweld kan in het echt soms gewoon lekker zijn	10	.80	746
Iemand pijn doen kan lekker zijn	12	.74	740
Met vrienden iemand pakken is soms cool	7	.75	738
Cronbach $\alpha = 0.86$			

Bron: de Jong & Schinkel (2005).

Ook in de samenleving zelf wordt deze gedachte geweerd; het 'zinloos geweld' in de publieke ruimte choqueert ons en wordt buiten onze samenleving geplaatst. Dit soort geweld is een aspect dat niet 'van ons' is (Verdonck et al., 2011). Iemand die 'zomaar' en schijnbaar zonder enige reden noch aanleiding geweld gebruikt, wordt door de samenleving als een 'verderfelijk type of een gevaarlijke gek' gelabeld. Het is echter, volgens de Haan,[133] zeer moeilijk om dat gewelddadig gedrag te begrijpen wanneer het bij voorbaat al moreel wordt veroordeeld. De ervaring dat het individu, in een samenleving waar geweld duidelijk wordt afgekeurd en verworpen, er toch heimelijk een fascinatie voor geweld op nahoudt, is bijzonder verwarrend.[134]

Schinkel (2005; de Jong & Schinkel, 2005) ontwikkelde in het kader van zijn doctoraatsonderzoek een schaal die peilt naar deze intrinsieke aantrekkelijkheid van geweld bij Nederlandse scholieren. In deze schaal voor geweldsformalisme (zie tabel 13.1) zijn vragen opgenomen die zowel esthetische (bijvoorbeeld 'mooi') als genotgerichte aspecten (bijvoorbeeld 'leuk') van geweld bevragen. Tabel 13.1 maakt duidelijk dat jongeren het over het algemeen eens zijn dat fysiek geweld een esthetisch aspect bevat en dat geweld als rechtvaardiging en vergelding kan, maar laat ook zien dat jongeren zeer afwijzend staan tegenover het leuk vinden van geweld en het genot scheppen in andermans pijn. Toch is bijvoorbeeld 14% van de jongeren het (helemaal) eens met de stelling dat het 'leuker is om iemand waar je ruzie mee hebt in elkaar te slaan dan het uit

133. de Haan (2005), p.41.
134. Achterhuis (2008), p. 570.

te praten', en is 12% het (helemaal) eens met de stelling dat 'iemand pijn doen lekker kan zijn'. Uit een factoranalyse blijkt ook dat de items in de schaal een achterliggend concept vertegenwoordigen. De gemiddelde correlatie tussen de scores op die schaal voor geweldsformalisme en de door de Jong en Schinkel (2005) bevraagde schaal voor de mate van gebruik van fysiek geweld is overigens 0.58: het geweldsformalisme is met andere woorden in staat om bijna 34% van de variantie van het effectieve geweld dat jongeren plegen te verklaren.

Dit wil zeggen dat autotelisch geweld – dat voordien buiten beschouwing werd gelaten in het traditionele en deterministisch onderzoek naar geweld – een relevante en niet te miskennen invloed heeft op het effectief plegen van geweld en het beter begrijpen van gewelddadig gedrag. Ook het onderzoek van Witte en Spierings (2006) toont aan dat bijna 20 procent van de jongeren bepaalde geweldsactiviteiten waarbij men persoonlijk betrokken was 'leuk' en 'positief spannend' vindt. Uit interviews afgenomen bij gewelddadige jongeren vond Schinkel (2010) ook kwalitatieve aanwijzingen voor deze positieve waardering van geweld. Een minderheid van de jongeren stond echter afwijzend ten opzichte van esthetische en genotsgerichte aspecten van geweld. Uit het onderzoek van Schinkel blijkt dat deze jongens slechts zelden geweld aanwenden. Volgens Baumeister en Campbell (1999) komt het genot dat ervaren wordt bij het plegen van fysiek geweld maar gradueel tot stand. Hier geldt: hoe meer men geweld pleegt, hoe minder aversie men tegenover dit gedrag voelt en hoe meer plezier daders ervaren. De auteurs argumenteren dat bij een eerste gewelddadige act een lichamelijke afschuwreactie optreedt. Deze afkeer wordt bij een klein percentage van de geweldplegers vervangen door een genotservaring die te vergelijken is met een verslaving die zich eveneens gradueel opbouwt. Met name het ontbreken van schuldgevoelens of empathisch vermogen zou een verklaring kunnen zijn voor het overheersen en ontwikkelen van deze genotservaring in het gepleegde geweld.

Alhoewel illustraties van het geweldsformalisme zoals Schinkel voorstelt nauwelijks terug te vinden zijn in de wetenschappelijke literatuur, komt de idee dat geweld gepleegd wordt omdat het een zekere mate van plezier verschaft wel degelijk aan bod. Zo wordt deze intrinsieke aantrekkelijkheid van geweld in de culturele criminologie vaak in verband gebracht met de drang om verveling op te heffen en opwinding te zoeken. Individuen, en met name mannelijke adolescenten, ervaren het dagelijkse leven en de samenleving tot op zekere hoogte als saai en routineus. Het zoeken naar opwinding – *thrill* of *sensation seeking* – wordt dan een voorname bezigheid voor deze jongeren. Dit ziet men bijvoorbeeld geïllustreerd in het hooliganisme en voetbalgeweld onder supporters. Volgens Spaaij (2007) hebben deze supporters zin in geweld omdat het hen de kick geeft die hen ontbreekt in het dagelijkse leven. *"Hooligan violence is a case where deprivation does not explain violence, but the positive attractions of violence do."*[135] Maar de 'bevrediging' ligt niet enkel in het geweld zelf, ook in het overwinnen

135. Collins (2008), p.316.

van de angst voor het geweld. Meer specifiek treedt er bij gewelddadige confrontaties steeds een zekere mate van angst op. Wanneer die angst wordt overstegen, ontstaat er een bepaalde vorm van enthousiasme (Katz, 1988; Collins, 2008, 2011; Schinkel, 2010). Deze – zoals Collins het noemt – *forward panic* is te vergelijken met bijvoorbeeld parachutespringen. Het stijgen van het vliegtuig op weg naar de uiteindelijke sprong bouwt de angst op. Van zodra het vliegtuig wordt verlaten, en de opgebouwde angst wordt overwonnen, komt men als het ware in een andere dimensie terecht (zie ook van de Port, 2006). Dit pad naar geweld wordt volgens Baumeister en Campbell (1999) voornamelijk bewandeld door personen die hoog scoren op *sensation seeking* en laag op zelfcontrole. Zij willen ontsnappen aan de dagelijkse routine en gaan op zoek naar de kick en het plezier in opwindende activiteiten zoals straatgevechten en *joyriding* (Presdee, 2000). Ook schoolgerelateerd geweld wordt als entertainend ervaren, omdat het ongewoon is en breekt met het dagelijkse patroon van het schoolgaan (Kerbs & Jolley, 2007). Ook White en Mason (2006) refereren naar de culturele criminologie. Geweld zou vanuit deze invalshoek voortvloeien uit acties van de jongeren zelf, die situaties creëren waarin geweld sneller wordt gebruikt. Dit doen ze omdat (straat)geweld, naast rationeel en strategisch – en dus instrumenteel – ook leuk en opwindend kan zijn (Jacobs & Whright, 1999; Bennet & Brookman, 2008). De jeugdbende biedt vervolgens de format aan waarin jongeren kunnen participeren aan opwindende activiteiten.

5. Een combinatie van extrinsieke en intrinsieke factoren

Hierboven werd reeds gesteld dat het traditionele etiologisch onderzoek zich in hoofdzaak beperkt tot de detectie van externe achtergrond- en risicofactoren en brede verklaringen voor het gewelddadig gedrag. Vanuit diverse disciplines worden verschillende factoren aangevoerd om gewelddadig gedrag bij jongeren te verklaren, gaande van individuele eigenschappen en factoren binnen het gezin, de school en peercontext tot buurt- en maatschappelijke factoren. Deze exclusieve focus op extrinsieke factoren biedt geen adequate verklaring voor fysiek geweld gepleegd door jongeren. Het toekomstig onderzoek doet er dan ook goed aan zich te inspireren door en verder te verdiepen in de intrinsieke aspecten van geweld, het geweld om het geweld zelf. Dit impliceert, aldus Schinkel (2004, 2005, 2010; de Jong & Schinkel, 2005), niet noodzakelijk dat deze alternatieve benadering bij het bestuderen van geweld de meer gangbare benaderingen uitsluit. Hij pleit integendeel voor een aanvulling op het traditionele onderzoek, *"daarbij in het oog houdend dat zowel een exclusief deterministische als een exclusief formalistische analyse eenzijdig is, terwijl de combinatie van beide het meest vruchtbaar zal zijn."*[136] Een verklaring van geweld vraagt immers niet enkel aandacht voor het rationele en het functionele (extrinsieke factoren), maar ook voor het irrati-

136. de Jong & Schinkel (2005),p.252.

onele en onstabiele, de intrinsieke kant van geweld. Het combineren van extrinsieke factoren en intrinsieke aspecten van geweld leidt dan onvermijdelijk tot een breder inzicht en beter begrijpen van het tot stand komen van gewelddadig gedrag.

In wat volgt wordt de potentiële meerwaarde onderzocht van deze combinatie van klassieke extrinsieke factoren en de vergeten intrinsieke kant van geweld in de verklaring voor gewelddadig gedrag bij jongeren tussen 12 en 18 jaar in Antwerpen en Gent. Daarbij wordt in eerste instantie op basis van de JOP-monitor Antwerpen-Gent gekeken naar het voorkomen van (daderschap van) gewelddadig gedrag bij deze jongeren. Vervolgens gaan we na in hoeverre jongeren uit Antwerpen en Gent een positieve of intrinsieke waardering vertonen voor geweld. Na dit beschrijvende luik combineren we opnieuw op basis van de JOP-monitor Antwerpen-Gent enkele klassieke extrinsieke factoren in de verklaring van gewelddadig gedrag met de schaal voor intrinsieke waardering voor geweld. Daarbij gaat het in essentie niet om de details van dit verklarende model, maar om een exploratie van de potentiële meerwaarde, bovenop een klassieke kijk, van de waardering van geweld om het geweld zelf in het verklaren en begrijpen van gewelddadig gedrag.

6. Gewelddadig gedrag en de aantrekkelijkheid van geweld bij Antwerpse en Gentse jongeren

6.1 Daderschap van geweld

Geweld is een 'fundamenteel betwistbaar begrip' (de Haan, 2008, 2010a). Het is allesbehalve evident om tot een (conceptuele) definitie, laat staan een omvattende operationalisering, van het begrip geweld te komen. Geweld is een per definitie multidimensionaal, sociaal geconstrueerd en ambivalent concept. Het kan individueel of collectief zijn, interpersoonlijk of institutioneel, nationaal of internationaal, symbolisch of structureel... (de Haan, 2008; Achterhuis, 2008).

Kiezen is in dat opzicht steeds verliezen. In dit hoofdstuk wordt geweld pragmatisch ingevuld en bepaald door de operationalisering van het concept in de JOP-monitor Antwerpen-Gent. Deze invulling van het begrip sluit aan bij een restrictieve definitie van geweld. De Haan (2008) plaatst zo'n restrictieve invulling naast eerder inclusieve en dus bredere definiëringen van geweld. In het onderzoek bij Antwerpse en Gentse scholieren (12-18 jaar) wordt gevraagd naar 'hoe vaak' ze het afgelopen jaar een reeks daden of gedragingen hebben gesteld die als delinquent kunnen worden bestempeld. Twee van deze vragen betreffen geweldgerelateerd gedrag, met name de vraag of men 'wel eens iemand zodanig in mekaar heeft geslagen dat hij/zij verwondingen opliep', en de vraag of men 'wel eens iemand heeft lastiggevallen of bedreigd op straat', telkens met betrekking tot het laatste jaar. De respondenten konden hierop antwoorden met 'nooit', 'een keer', 'twee keer', 'drie keer' en 'meer dan drie keer'. De operationalisering

in de JOP-monitor Antwerpen-Gent sluit in dat opzicht deels aan bij Riches' *Anthropology of Violence* (1986) waar geweld restrictief wordt gedefinieerd als *"an act of physical hurt deemed legitimate by the performer and illegitimate by (some) witnesses."*[137]

In tabel 13.2 is te zien dat in het afgelopen jaar een overgrote meerderheid van de bevraagde jongeren in Antwerpen en Gent 'nooit' deze vormen van gewelddadig gedrag heeft gesteld. Onder de bevraagde jongeren zien we dat 13.1% toegeeft het afgelopen jaar minstens een keer iemand zodanig te hebben geslagen dat het slachtoffer verwondingen opliep. Bij het 'lastigvallen of bedreigen op straat' zegt 8.3% van de 12-18-jarige jongeren in deze steekproef dat dit minstens een keer is voorgevallen.

Tabel 13.2. Aantal respondenten in percentages dat het laatste jaar 'wel eens iemand zodanig heeft in mekaar geslagen dat hij/zij verwondingen opliep' en 'wel eens iemand heeft lastiggevallen of bedreigd op straat'.

Hoe vaak... (%)	Slaan (N = 3826)	Bedreigd (N = 3836)
Nooit	86.9	91.7
Een keer	7.8	4.5
Twee keer	2.2	1.4
Drie keer	.7	.4
Meer dan drie keer	2.4	2.0

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

6.2 Intrinsieke waardering van geweld

Om de intrinsieke waardering van geweld bij jongeren na te gaan werd in de JOP-monitor Antwerpen-Gent een schaal 'intrinsieke waardering van geweld' gecreëerd. De schaal die voor dit onderzoek is ontwikkeld, is enerzijds gebaseerd op de studie van Schinkel (2005; de Jong & Schinkel, 2005) en anderzijds op de schaal 'tolerantie ten aanzien van geweld' zoals gebruikt in het ISRD-2 (Junger-Tas et al., 2008; Vettenburg & Gavray, 2010) en in de JOP-Brussel (Op de Beeck & Put, 2011). De bestaande schaal in het ISRD-2 en JOP-Brussel werd overgenomen en bevat volgende items: 'een beetje geweld hoort gewoon bij het zich amuseren', 'je moet geweld gebruiken om respect te krijgen', 'als iemand mij aanvalt sla ik terug', 'zonder geweld zou alles veel saaier zijn', en 'het is volkomen normaal dat jongens zichzelf willen bewijzen door met anderen te vechten'. Vervolgens zijn vier items van de schaal van Schinkel aan de huidige schaal toegevoegd die eerder wijzen op esthetische en genotsgerichte aspecten van geweld. De items zijn: 'fysiek geweld op tv is leuk, maar in het echt kan het ook leuk zijn', 'fy-

137. de Haan (2008), p.30.

siek geweld kan in het echt soms gewoon plezierig zijn', 'iemand pijn doen kan tof zijn' en 'ik vind het mooi om te zien hoe iemand in het echt in elkaar geslagen wordt'. De respondenten konden op deze stellingen antwoorden met een 5-puntenschaal gaande van 'helemaal niet akkoord' tot 'helemaal akkoord'.

Uit onderstaande tabel 13.3 blijkt dat de meerderheid van de jongeren afwijzend staat ten opzichte van het leuk, tof, cool of mooi vinden van geweld. Enkel met de stelling 'als iemand mij aanvalt sla ik terug' gaat meer dan de helft (59.7%) van de respondenten (helemaal) akkoord. Dit wijst erop dat jongeren het gebruik van geweld aanvaardbaar vinden wanneer het op zelfverdediging aankomt, dus wanneer ze zelf worden bedreigd of aangevallen. Daarnaast is bijna 18% van de Antwerpse en Gentse 12- tot 18-jarigen (helemaal) akkoord met de stelling dat 'het volkomen normaal is dat jongens zichzelf willen bewijzen door met anderen te vechten' en 11.3% is (helemaal) akkoord dat 'fysiek geweld op tv leuk is, maar in het echt ook gewoon leuk kan zijn'. Bijna 9% van de jongeren in het onderzoek vinden dat 'een beetje geweld gewoon bij het zich amuseren hoort', en 7.4% is (helemaal) akkoord met de stelling dat 'zonder geweld alles veel saaier zou zijn'. Het minst instemming zien we bij de twee laatste items uit de schaal: respectievelijk 5.2% en 4.5% van de jongeren vindt dat 'iemand pijn doen tof kan zijn' en dat 'het mooi is om te zien hoe iemand in het echt in elkaar geslagen wordt'.

Tabel 13.3. Aantal respondenten in percentages dat '(helemaal) akkoord' is met stellingen naar de intrinsieke waardering van geweld.

Item	% (Helemaal) akkoord	Factorlading	N
Een beetje geweld hoort gewoon bij het zich amuseren	8.9	.74	3765
Je moet geweld gebruiken om respect te krijgen	6.3	.72	3764
Als iemand mij aanvalt sla ik terug	59.7	.32	3755
Zonder geweld zou alles veel saaier zijn	7.4	.78	3757
Het is volkomen normaal dat jongens zichzelf willen bewijzen door met anderen te vechten	17.5	.58	3757
Fysiek geweld op tv is leuk, maar in het echt kan het ook leuk zijn	11.3	.83	3756
Fysiek geweld kan in het echt soms gewoon plezierig zijn	8.9	.86	3745
Iemand pijn doen kan tof zijn	5.2	.72	3755
Ik vind het mooi om te zien hoe iemand in het echt in elkaar geslagen wordt	4.5	.66	3764
Cronbach $\alpha = 0.90$ (zonder item 3)			

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

Een factoranalyse laat zien dat de items van deze schaal een achterliggend concept vertegenwoordigen, met factorscores tussen 0.32 en 0.86. Aan de hand van somscores

wordt de schaal voor 'intrinsieke waardering van geweld' geconstrueerd, waarbij het item met de laagste factorlading ('als iemand mij aanvalt sla ik terug') wordt weggelaten. Dit item peilt eerder naar aspecten van zelfverdediging, rechtvaardiging en vergelding, en minder dan de andere items naar een intrinsieke waardering van het geweld. Dit zagen we hierboven ook al op basis van de opvallend grotere instemming die deze stelling bij de jongeren ontlokt. De schaal met de acht resterende items is in staat 54.8% van de variantie in de scores op de items te verklaren, en vertoont een degelijke interne consistentie (Cronbach $\alpha = 0.90$).

6.3 Extrinsieke en intrinsieke verklaringen voor geweld

In een volgende stap wordt aan de hand van een combinatie van enkele klassieke extrinsieke factoren en de intrinsieke waardering van geweld gezocht naar een verklaring voor het stellen van gewelddadig gedrag door Antwerpse en Gentse jongeren. Hierbij zijn we in eerste instantie niet meteen geïnteresseerd in de exacte verklarende kracht van het globale model, noch in de individuele bijdrage van elk van de onafhankelijke variabelen in het model. Wat primeert is een exploratie van de potentiële meerwaarde van de intrinsieke waardering van geweld, bovenop enkele eerder klassieke (extrinsieke) factoren, in het verklaren en begrijpen van gewelddadig gedrag.

De 'afhankelijke variabele' wordt geconstrueerd op basis van de twee eerder vermelde vragen naar het stellen van geweldgerelateerd gedrag door de respondenten. Er werd gevraagd of men 'wel eens iemand zodanig in mekaar heeft geslagen dat hij/zij verwondingen opliep', en of men 'wel eens iemand heeft lastiggevallen of bedreigd op straat', waarna kon worden geantwoord met 'nooit', 'een keer', 'twee keer', 'drie keer' of 'meer dan drie keer'. Gelet op de lage incidentie van dit gedrag en de scheve verdeling van de antwoorden op deze vragen, nemen we beide variabelen samen in een nieuwe variabele 'fysiek geweld' die een onderscheid maakt tussen jongeren die in het afgelopen jaar minstens een van deze feiten heeft gepleegd (1) en jongeren die in het afgelopen jaar geen van zulke feiten pleegden (0).

Op basis van het dichotome karakter van de afhankelijke variabele 'fysiek geweld' wordt gekozen voor een logistische regressieanalyse die stapsgewijs wordt opgebouwd. Deze werkwijze laat toe om in het globale verklarende model de relatieve belangrijkheid van elke blok met variabelen afzonderlijk na te gaan. Daarbij zijn we, gelet op het hierboven geformuleerde doel van deze analyse, met name geïnteresseerd in de meerwaarde (of het gebrek daaraan) van de intrinsieke waardering van geweld, bovenop de achtergrondkenmerken en klassieke factoren, die behoren tot een extrinsieke, deterministische benadering van de verklaring voor geweld.

Een 'eerste blok' met variabelen (model 1) bevat enkele achtergrondkenmerken. Zo wordt 'leeftijd', 'geslacht' (Ref. cat: vrouw), 'opleiding' (Ref. cat: tso en (d)bso) en 'familiale welvaartsgraad'[138] opgenomen, alsook 'al dan niet allochtoon' (Ref. cat: autochtoon)[139] en 'al dan niet moslim' (Ref. cat: geen moslim). Ten slotte kijken we ook of de 'locatie' een verschil maakt (Ref. cat: Gent). Deze variabelen zijn extrinsiek aan het geweld zelf en moeten eerder worden gezien als 'oorzaken van de oorzaken' of attributen. Deze attributen kunnen niet oorzakelijk geïnterpreteerd worden en laten in dat opzicht evenmin toe om een antwoord te bieden op de vraag waarom een bepaalde categorie of subgroep al dan niet meer geweld pleegt (Wikström, 2008).

In een 'tweede blok' worden enkele variabelen gegroepeerd die we kunnen plaatsen onder de klassieke, extrinsieke (risico)factoren in de verklaring voor geweld. Het dient opgemerkt dat we bij de keuze voor deze extrinsieke factoren uiteraard ook gebonden zijn door de mogelijkheden die de JOP-monitor Antwerpen-Gent ons op dat vlak biedt. De extrinsieke factoren die geselecteerd worden voor deze analyse hebben betrekking op het zelf, het gezin, de school en de vrije tijd. In het tweede blok van ons model kijken we naar de invloed van het 'zelfbeeld', of de 'ouders al dan niet samen' zijn (Ref. cat: beide ouders niet samen), de 'responsiviteit' van zowel moeder als vader, en de 'ouderlijke betrokkenheid'. Wat de band tussen jongeren en de school betreft, wordt 'schoolbeleving', 'contact leerkrachten' en het feit of de respondent al 'ooit een B-attest' kreeg (Ref. cat: nooit B-attest) opgenomen. Ten slotte gaan we ook na of het hebben van 'delinquente peers' een invloed heeft op het stellen van gewelddadig gedrag.

Naast deze deterministische en extrinsieke verklaringen voor geweld (blok 1 en 2) voegen we in een 'derde en laatste blok' aan de hand van de eerder besproken schaal voor de intrinsieke waardering van geweld, een formalistische kijk op het verklaren en begrijpen van gewelddadig gedrag toe.

In tabel 13.4 zien we het resultaat van de logistische regressie met fysiek geweld als afhankelijke variabele bij de 12-18-jarige Antwerpse en Gentse jongeren. Wat vooreerst opvalt is dat in het eerste model nagenoeg alle achtergrondvariabelen significant bijdragen in de voorspelling van het gewelddadig gedrag. Jongere jongeren en mannen lijken meer gewelddadig gedrag te stellen dan oudere jongeren en vrouwen. Respondenten die tso en (d)bso onderwijs genieten, hebben – in tegenstelling tot aso en kso – een grotere kans op het stellen van gewelddadig gedrag. Ook bij allochtone jongeren en moslimjongeren zien we een grotere kans op het stellen van gewelddadig gedrag in vergelijking met autochtone jongeren en niet-moslims. Enkel de vergelijking tussen Antwerpen en Gent levert geen significant verband op: de kans op geweld is niet hoger bij jongeren die schoollopen in Antwerpen of Gent. Tot slot zien we, enigszins contra-

138. 'Familiale welvaartsgraad' is een somscore op basis van vier variabelen die polsen naar de aanwezigheid van een computer of laptop, tv, auto en wasmachine in het gezin ('geen', 'één', 'meerdere').

139. Jongeren werden gevraagd om de nationale herkomst van zowel vader als moeder aan te duiden. Jongeren waarvan beide ouders van Belgische afkomst zijn, worden als 'autochtoon' gedefinieerd, jongeren waarvan minstens een ouder van vreemde afkomst is, worden als 'allochtoon' beschreven.

intuïtief, dat naarmate de familiale welvaartsgraad in het gezin groter is, jongeren een hogere kans hebben op het stellen van gewelddadig gedrag. De effecten van deze achtergrondvariabelen fluctueren wat bij het toevoegen van nieuwe variabelen (in model 2 en 3), maar blijven allen (op 'locatie' na) significant.

Tabel 13.4. Logistische regressieanalyse (exp(b)) voor het plegen van geweld.

	Model 1	Model 2	Model 3
Constant	*.142***	*.090***	*.016****
Achtergrondvariabelen			
Leeftijd	.884***	.857***	.896**
Geslacht (Ref. cat: vrouw)	1.748***	1.570***	1.398***
Opleiding (Ref. cat: tso en (d)bso)	.445***	.515***	.557***
Familiale welvaartsgraad	1.199***	1.167**	1.154**
Al dan niet allochtoon (Ref. cat: autochtoon)	1.836***	1.519*	1.461*
Al dan niet moslim (Ref. cat: geen moslim)	1.702***	2.347***	1.917***
Locatie (Ref. cat: Gent)	1.179	1.170	1.153
Extrinsieke factoren			
Ouders samen (Ref. cat: beide ouders niet samen)		.981	.967
Responsiviteit moeder		.995	.998
Responsiviteit vader		.997	.997
Ouderlijke betrokkenheid		.962	1.033
Ooit B-attest (Ref. cat: nooit B-attest)		1.003	.983
Schoolbeleving		1.009*	1.004
Contact leerkrachten		1.001	1.002
Zelfbeeld		1.004	1.002
Delinquente peers		6.835***	5.520***
Intrinsieke factoren			
Intrinsieke waardering van geweld			2.071***
Nagelkerke R^2	*.132*	*.298*	*.345*

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

Bron: JOP-monitor Antwerpen-Gent (2012).

In het tweede blok of model werden enkele klassieke factoren opgenomen die, samen met de achtergrondkenmerken, als extrinsieke verklaringen voor geweld kunnen worden gezien. Hier kunnen we kort over zijn: behalve 'schoolbeleving' en 'delinquente peers' hebben de toegevoegde variabelen in dit blok geen significant effect op de voorspelling van gewelddadig gedrag. Schoolbeleving is weliswaar significant, maar het effect (in de tabel uitgedrukt als Exp(B), wat een kansverhouding of *odds*-ratio is) is verwaarloosbaar klein en dus niet relevant. Bovendien verdwijnt die significantie ook na het toevoegen van een laatste verklarende variabele in het finale model. Bij delinquente

peers vinden we niet alleen een duidelijk significant effect, het is ook relevant: in de tabel zien we dat voor elke eenheid waarmee de somschaal 'delinquente peers' stijgt, de kans op gewelddadig gedrag versus de kans op geen geweld met 6.835 toeneemt. In het finale model blijft dit effect duidelijk overeind, ook al daalt de *odds*-ratio iets tot 5.520. Uiteraard is het verband tussen delinquente peers en delinquentie oneindig veel complexer als wat hier aan bod komt. Voor een meer gedetailleerde analyse van deze materie verwijzen we naar hoofdstuk 12 ('Vriendschapsrelaties en delinquent gedrag') in deze bundel.

In het laatste model werd slechts een onafhankelijke variabele toegevoegd, namelijk de schaal voor de intrinsieke waardering van geweld. Zoals eerder gesteld primeert in deze analyse en het finale model de exploratie van de potentiële meerwaarde van de intrinsieke waardering van geweld, bovenop de klassieke achtergrondvariabelen en extrinsieke factoren voor de verklaring van gewelddadig gedrag. Bij de achtergrondvariabelen zagen we reeds dat de effecten grotendeels significant blijven, enkel 'locatie' is niet significant. Bij de klassieke, extrinsieke factoren blijkt duidelijk het belang van 'delinquente peers'. Dit effect blijft overeind ook na het toevoegen van de intrinsieke waardering voor geweld als verklarende variabele. Echter, bovenop de achtergrondvariabelen en het – in de literatuur en hier empirisch bevestigde – klassieke verband tussen delinquente peers en het stellen van gewelddadig gedrag, blijkt er een duidelijke meerwaarde van de 'intrinsieke waardering van geweld' in het voorspellen van gewelddadig gedrag. We zien dat voor elke eenheid waarmee deze somschaal toeneemt, de kans op gewelddadig gedrag ongeveer twee keer zo groot wordt. Overigens stijgt ook de verklaringskracht van de modellen gradueel: de Nagelkerke R^2, als een pseudo-maat voor de verklaarde variantie van het model, gaat van 13.2% (model 1) over 29.8% (model 2) naar 34.5% (model 3).

7. Conclusie en aanbevelingen

Dit hoofdstuk had een in hoofdzaak exploratief doel. Vanuit de observatie dat het klassieke criminologische onderzoek naar de oorzaken van geweld zich nagenoeg steeds concentreert op factoren die extrinsiek zijn aan het geweld zelf, lieten we ons inspireren door een andere en alternatieve benadering. Geweld fascineert en trekt jongeren ook aan om het geweld zelf. Deze formalistische benadering met oog voor intrinsieke aspecten van geweld wordt in het criminologische en sociologische onderzoek, op enkele uitzonderingen na, grotendeels over het hoofd gezien.

Bij dit onderzoek kunnen enkele kritische kanttekeningen worden geplaatst. Vooreerst werd eerder reeds opgemerkt dat we voor de keuze van het model en de variabelen binnen het model uiteraard gebonden zijn door de mogelijkheden die de JOP-monitor Antwerpen-Gent biedt. De dataset bevat een brede waaier van interessante concepten en variabelen, maar dit sluit uiteraard niet uit dat, met betrekking tot het in deze bij-

drage behandelde thema, ook andere relevante concepten die verband houden met de besproken extrinsieke en intrinsieke aspecten van geweld, te bedenken zijn die niet in de vragenlijst van het onderzoek werden opgenomen. Dit is evenwel veeleer een pleidooi voor verder onderzoek op deze ingeslagen weg dan dat het noodzakelijk een kritiek op de bijdrage zelf is. Een tweede punt betreft, alhoewel in aanzet methodologisch van aard, een inhoudelijk heikel debat. Bij het bepalen van oorzakelijke verbanden dient men steeds een zekere uitwendigheid of conceptuele distantie tussen oorzaak en gevolg te bewaken (Tacq, 1984). Met betrekking tot dit onderzoek kan men zich de vraag stellen of de 'intrinsieke waardering van geweld' en 'gewelddadig gedrag' – beide concepten bevraagd in eenzelfde zelfrapportagestudie – voldoende uitwendig zijn.

De analyses in dit hoofdstuk laten zien dat de combinatie van deze vergeten intrinsieke kant van geweld, en het klassieke onderzoek naar de extrinsieke (risico)factoren, betekenis heeft en wel degelijk een meerwaarde kan zijn bij het verklaren en begrijpen van gewelddadig gedrag. Bij de klassieke extrinsieke factoren blijkt duidelijk het belang van 'delinquente peers', naast de achtergrondfactoren, ook na het toevoegen van de intrinsieke waardering voor geweld als verklarende variabele. Dat beide verklaringen – de intrinsieke waardering van geweld en de invloed van delinquente peers – (sterk) overeind blijven, kan wijzen op het belang van het 'samen plegen'. Onder meer Weerman (2001) stelt dat dadercombinaties vaak impulsief tot stand komen, omdat de aanzet voor geweld pas ontstaat wanneer daders reeds bij elkaar zijn en er zich een gelegenheid creëert. Het samen plegen kan er bovendien voor zorgen dat de angstgevoelens die het plegen voorafgaan, worden geneutraliseerd door de groepsdynamiek en het enthousiasme dat zo kan ontstaan (Klerks, 2002; Collins, 2008). Op de Beeck en Put (2011) vonden in hun analyses dat tolerantie ten aanzien van geweld, ongestructureerde routines en het hebben van delinquente vrienden significant gerelateerd is aan fysiek geweld. *"De contacten met delinquente leeftijdsgenoten maken dat jongeren een meer tolerante houding ontwikkelen ten aanzien van geweld. Doordat hun vrienden zelf al wel eens feiten plegen, zijn ze meer geneigd dat gedrag te rationaliseren."*[140] Jonge daders zoeken met andere woorden rechtvaardigingen binnen de sociale groep waartoe zij behoren om gewelddadig gedrag te plegen (Matza & Sykes, 1957). Dit betekent vervolgens dat de houding ten opzichte van geweld ook bepaald kan worden door het gebruik van het geweld en delinquentie door vrienden. Verder onderzoek naar de relatie tussen een fascinatie voor geweld, het hebben van delinquente peers en het gewelddadig gedrag, en met name de richting van de verbanden, is aangewezen. Bijgevolg sluiten we ons ook aan bij het pleidooi van Willem Schinkel (2010, 2005, 2004) om in het toekomstige criminologische onderzoek naar de oorzaken van geweld oog te hebben voor zowel extrinsieke als intrinsieke aspecten van dat geweld. Overigens kan dit pleidooi breder worden opengetrokken tot een meer fundamentele aandacht voor de

140. Op de Beeck & Put (2011), p.331.

plaats van emoties in het sociaal-wetenschappelijke en criminologische onderzoek (de Haan & Loader, 2002; de Haan, 2010b).

Veronderstellen dat plegers van geweld slechts gedreven worden door instrumentele verlangens is volgens Klerks *"een teken van intellectuele luiheid."*[141] Het etiologisch onderzoek naar geweld doet er goed aan om te streven naar de ontwikkeling van een theorie van geweld die bestaat uit een combinatie van determinisme en formalisme, en die op deze manier recht doet aan de werkelijkheid van geweld.[142] *"It is as if there is a split consciousness between violence as fun, violence as a solution, and violence as tragedy."*[143] In dat opzicht is er ook nood aan meer kwalitatief onderzoek om de formalistische ethiek van geweld beter in kaart te brengen (de Jong & Schinkel, 2005). Wat zijn de condities waaronder autotelisch geweld zijn intrede doet? Hoe komt het dat sommige mensen een grotere 'wil tot geweld' hebben dan anderen? Enzovoort.

Dit pleidooi heeft in potentie ook implicaties voor het beleid en de praktijk. In zover het bestaan van een intrinsieke waardering van geweld en het geweld om het geweld zelf inderdaad niet langer ontkend kan worden, besluiten Kerbs en Jolley (2007) dat preventieve maatregelen en interventies ten aanzien van gewelddadig gedrag zich hiervan ook rekenschap dienen te geven. In hun aanbevelingen pleiten ze voor een aanpak waarbij kinderen en jongeren hun agressie, maar ook hun fascinatie voor en wil tot geweld, op een sociaal-geaccepteerde manier kunnen kanaliseren. Hierbij denken ze onder meer aan sport en spel, als een manier *"towards filling students' desire for excitement while decreasing their desire to witness socially-unacceptable forms of aggression/violence."*[144]

Alhoewel kan worden gedebatteerd over het realistisch gehalte van deze of gelijkaardige voorstellen, toch is alvast een element in dit debat zeer waardevol. Onze maatschappij is een risicosamenleving waar veiligheid en controle een prominente en dwingende plaats innemen. In zo'n maatschappij dreigt elke vorm van onzekerheid en onduidelijkheid, zoals 'zinloos' geweld, te worden geëxcommuniceerd en door toedoen van dergelijke labels – 'zinloos', 'gek', 'psychopaat'... – worden zowel de daden als de dader buiten 'onze' maatschappij geplaatst. In een dergelijke context lijkt het echter eerder raadzaam om met onze fascinaties en angsten om te gaan, veel meer dan dat we ons ervan afsluiten. Het is in dat opzicht verstandiger om het geweld om het geweld zelf, om de kick of de fun, te exploreren, te leren kennen en te begrijpen, veel meer dan het op afstand te houden omdat dit te confronterend zou zijn voor een samenleving zoals de onze (Pleysier & Wydooghe, 2006, 2007; Boomkens, 1998).

141. Klerks (2002), p.10.
142. de Jong & Schinkel (2005), p.253.
143. Gilgun (2008),p.194.
144. Kerbs & Jolley (2007), p.24.

Bibliografie

Achterhuis, H. (2008). *Met alle geweld.* Amersfoort: Wilco.

Arbona, C., Jackson, R. H., McCoy, A., & Blakely, C. (1999). Ethnic identity as a predictor of attitudes of adolescents toward fighting. *Journal of Early Adolescence, 19*(3), 323-340.

Baumeister, R.F. (1996). *Evil: inside human violence & cruelty.* New York: Freeman

Baumeister, R.F., & Campbell, W.K. (1999). The intrinsic appeal of evil: sadism, sensational thrills, and threatened egotism. *Personality and Social Psychology Review, 3*(3), 210-221.

Bennet, T., & Brookman, F. (2008). The role of violence in street crime. A qualitative study of violent offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 53*, 1-17.

Boomkens, R. (1998). *De Angstmachine. Over geweld in films, literatuur en popmuziek*. Amsterdam: De Balie.

Brolet, C. (2009). *Jong geweld. Een onderzoek naar de omstandigheden en drijfveren vaan geweldfeiten bij minderjarigen* [Proefschrift Criminologie]. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.

Bruinsma, G.J.N., & Weerman, F.M. (2007). Vernieuwingen in de verklarende jeugdcriminologie. *Tijdschrift voor Criminologie, 49*(3), 291-305.

Burssens, D. (2007). Onder, op en over de schreef. Jongeren en delinquentie. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & L. Walgrave (Eds.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 217-248). Leuven: LannooCampus.

Bushman, B.J., & Baumeister, R.F. (2002). Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Research in Personality, 36*, 543-545.

Collins, R. (2008). *Violence. A micro-sociological theory.* Princeton: Princeton University Press.

Collins, R. (2011). Forward panic and violent atrocities. In S. Karstedt, I. Loader, & H. Strang (Eds.), *Emotions, crime and justice* (pp. 23-36). Oregon: Hart Publishing.

Cops, D., & Op de Beeck, H. (2011). Dader- en slachtofferschap onder Brusselse scholieren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 297-328). Leuven: Acco.

Cops, D., Pleysier, S., & Put, J. (2011). *Jongerengeweld bij allochtonen en autochtonen.* Ongepubliceerde onderzoeksnota Vlaams Vredesinstituut. Leuven: KULeuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, LINC, Onderzoekslijn Jeugdcriminologie.

De Groof, S., & Smits, W. (2006). Antisociaal gedrag bij jongeren onder de loep genomen. In C. Eliaerts (Ed.), *Ernstige jeugddelinquentie: mythe of realiteit?* (pp. 253-271). Leuven: Lannoo-Campus.

de Haan, W. (2005). Een mond vol tanden. Enkele gedachten over de zin van casuïstische criminologie. *Ontmoetingen, 11*, 39-49 geraadpleegd op http://rechten.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/Tijdschriften/Ontmoetingen/Nr11/deHaan/deHaan.pdf

de Haan, W. (2008). Violence as an essentially contested concept. In S. Body-Gendrot, & P. Spierenburg (Eds.), *Violence in Europe: historical and contemporary perspectives* (pp. 27-40). New York: Springer.

de Haan, W. (2010a). Geweld als fundamenteel betwistbaar begrip. In M. Althoff, & J. Nijboer (Eds.), *Zoeklicht op geweld. Sociale conflicten in het publieke domein* (pp. 27-39). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

de Haan, W. (2010b). Motieven en redengevingen voor gewelddadig gedrag. In M. Althoff, & J. Nijboer (Eds.), *Zoeklicht op geweld. Sociale conflicten in het publieke domein* (pp.95-108). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

de Haan, W., & Loader, I. (2002). On the emotions of crime, punishment and social control. *Theoretical Criminology, 6*(3), 243-253.

de Jong, M.J., & Schinkel, W. (2005). De verleiding van geweld. *Sociologie, 1*(3), 229-258

Dishion, T.J., Véronneau, M.-H., & Myers, M.W. (2010). Cascading peer dynamics underlying the progression from problem behavior to violence in early to late adolescence. *Development and Psychopathology, 22*(3), 603-619.

Funk, J.B., Elliot, R., Urman, M.L., Flores, G.T., & Mock, R.M. (1999). The attitudes toward violence scale: a measure for adolescents. *Journal of Interpersonal Violence, 14*(11), 1123-1136.

Gilgun, J.F. (2008). Lived experience, reflexivity, and research on perpetrators of interpersonal violence. *Qualitative Social Work, 7*(2), 181-197.

Goldwater, E. (2007). The joy of violence. *Modern Psychoanalysis, 32*(1), 20-42.

Goossens, L., & Verzelen, W. (2006). Jongeren en geweld in Antwerpen. Leeronderzoek van master-studenten Universiteit Antwerpen. In R. Boonen (Ed.), *GEWELDig* (pp. 36-44). Antwerpen: Garant.

Hirshi (1971). *Causes of delinquency.* Berkely: University of California Press.

Jacobs, B.A., & Wright, R. (1999). Stick-up, street culture, and offender motivation. *Criminology, 37*(1), 149-174.

Junger-Tas, J., Skeketee, M., & Moll, M. (2008). *Achtergronden van jeugddelinquentie en middelengebruik.* Utrecht: Verwey-Jonker.

Katz, J. (1988). *Seductions of crime.* New York: Basic Books.

Kerbs, J.J., & Jolley, J.M. (2007). The joy of violence: what about violence is fun in middle-school? *American Journal of Criminal Justice, 32*, 12-29.

Klerks, P. (2002). Immateriële motieven voor crimineel gedrag in groepen. *Panopticon, 24*(5), 423-435.

Matza, D. (1964). *Delinquency and drift*. New York: John Wiley & Sons.

Matza, D., & Sykes, G.M. (1957). Techniques of neutralization. A theory of delinquency. *American Journal of Sociology, 22*, pp. 664-670.

Op de Beeck, H., & Put, J. (2011). Jongerengeweld in Brussel. Op zoek naar een contextuele verklaring. In N. Vettenburg, M. Elchardus, & J. Put (Eds.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 329-348). Leuven: Acco.

Op de Beeck, H., Pauwels, L., & Put, J. (2012). Schools, Strain and Offending: Testing General Strain Theory in a School Context. *European Journal of Criminology, 9*(1), 52-72.

Pauwels, L. (2007). *Buurtinvloeden en jeugddelinquentie – Een toets van de Sociale Desorganisatietheorie*. *Reeks Het groene gras.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Pleysier, S., & Wydooghe, B. (2006). Dansen op de vulkaan. Over geweld in films & games. *De gids op maatschappelijk gebied*. 97(9), 3-11.

Pleysier, S., & Wydooghe, B. (2007). Dansen op de vulkaan. Over geweld in films en games. In: S. Pleysier, & B. Wydooghe (Eds.), *Game Over? Over game- en filmgeweld, angst en onzekerheid* (pp. 15-22). Antwerpen: Garant.

Pleysier, S. (2010). *'Angst voor criminaliteit' onderzocht. De brede schemerzone tussen alledaagse realiteit en irrationeel fantoom*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Presdee, M. (2000). *Cultural criminology and the carnival of crime.* London: Routledge.

Quinn, G.P., Bell-Ellison, B.A., Loomis, W., & Tucci, M. (2007). Adolescent perceptions of violence: formative research findings from a social marketing campaign to reduce violence among middle school youth. *Public Health, 121*, 357-366.

Riches, D. (Ed.) (1986). *The anthropology of violence*. Oxford: Basil Blackwell.

Schinkel, W. (2004). The will to violence. *Theoretical Criminology, 8*(1), 5-31.

Schinkel, W. (2005). *Aspects of violence* [Proefschrift Sociologie]. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Schinkel, W. (2008). Schaf het integratiebeleid af. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken, 4*, 8-11.

Schinkel, W. (2010). *Aspects of violence. A critical theory.* Hampshire: Palgrave Macmillan.

Spaaij, R. (2007). Supportersgeweld rond voetbalwedstrijden. Collectieve identiteit, sociale organisatie en groepsprocessen. *Groepen: Tijdschrift voor groepsdynamica en groepspsychotherapie, 2*, Jubileumuitgave, 9-20.

Tacq, J.J.A. (1984). *Causaliteit in sociologisch onderzoek. Een beoordeling van causale analysetechnieken in het licht van wijsgerige opvattingen over causaliteit*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

van de Port, M.P.J. (2006). Kicken, man! Enkele aantekeningen over grensoverschrijding en hedendaagse mystiek. *Justitiële Verkenningen, 32*(5), 9-16.

Van Welzenis, I. (1997). The self-concept of socially vulnerable and delinquent boys within the context of school and leisure activities. *Journal of Adolescence, 20*, 695-705.

Vercaigne, C., Mistiaen, P., Walgrave, L., & Kesteloot, C. (2000). *Verstedelijking, sociale uitsluiting van jongeren en straatcriminaliteit. Samenvatting.* Leuven: KULeuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie/Instituut voor Sociale en Economische Geografie.

Verdonck, E., Cops, D., Pleysier, S., & Put, J. (2011). *Jongeren en geweld. Dader- en slachtofferschap gemeten en beleefd.* Leuven: Acco.

Verzelen, W. (2006). Steretypes jongeren en geweld. *Alert, 32*(4), 63-71.

Vettenburg, N., & Gavray, C. (2010). *Hoe staan jongeren tegenover geweld. Achterliggende factoren van attitudes ten aanzien van geweld.* Paper gepresenteerd op de studienamiddag van de Vlaamse Vereniging voor Criminologie, Strafrecht en Forensisch Welzijnswerk, 14 oktober 2010, Gent.

Vettenburg, N., & Walgrave, L. (2009). Maatschappelijke kwetsbaarheid op school, *Welwijs, 20*(3), 3-8.

Vettenburg, N., & Walgrave, L. (2008). Maatschappelijke kwetsbaarheid, school en verstedelijking. In I. Weijers, & C. Eliaerts (Eds.), *Jeugdcriminologie. Achtergronden van jeugdcriminaliteit* (pp. 183-205). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Vettenburg, N., Walgrave, L., & Van Welzenis, I. (2002). Maatschappelijke kwetsbaarheid: een theorie over systematische delinquentie door jongeren. In P. Goris, & L. Walgrave (Eds.), *Van kattenkwaad en erger. Actuele thema's uit de jeugdcriminologie* (pp. 39-76). Leuven: Garant.

Vynckier, G., & Pauwels, L. (2010). Exploring the role of exposure to offending and deviant lifestyles in explaining offending, victimisation and the strength of the association between offending and victimisation. In M. Cools, B. De Ruyver, M. Easton, L. Pauwels, P. Ponsaers, G. Vande Walle, T. Vander Beken, F. Vander Laenen, G. Vermeulen, & G. Vynckier (Eds.), *Security, Societal Problems and Citizens' Perceptions: New Empirical Data, Theories and Analyses, Governance of Security. Research Papers Series III* (pp. 61-85). Antwerpen: Maklu.

Weerman, F.M. (2001) *Samenplegen. Over criminele samenwerking en groepsvorming*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.

Western, J. (2003). Social Inequality, alienation and socio-economic position. In J. Western, M. Lynch, & E. Oglive (Eds.), *Understanding youth crime. An Australian Study* (pp. 99-119). Aldershot: Ashgate Publishing.

White, R., & Mason, R. (2006). Youth gangs and youth violence: charting the key dimensions. *The Australian and New Zeeland Journal of Criminology, 39*(1), 54-70.

Wikström, P.-O.H. (2008). In search of causes and explanations. In R.D. King, & E. Wincup (Eds.), *Doing research on crime and justice* (2nd ed.) (pp. 117-140). Oxford: Oxford University Press.

Wikström, P.-O.H., & Butterworth, D.A. (2006). *Adolescent crime. Individual differences and lifestyles.* Cullompton: Willan Publishing.

Witte, T., & Spierings, F.C.P.P. (2006). Jongeren over geweld in Antwerpen en Rotterdam. In A. Notten (Ed.), *Een omgekeerd generatieconflict? De jeugd verdient de toekomst* (pp. 101-110). Antwerpen: Garant.

14. Terugblikkend op Antwerpen en Gent: besluit en aandachtspunten voor het beleid

Mark Elchardus (eindredactie)

1. Zichtbaarheid

> "In onze samenleving heeft de neger het gevoel niet te bestaan, niet echt te bestaan, in de echte wereld. Hij bestaat slechts in de nachtmerrie van de blanke, als een spook dat door diens verbeelding waart en dat men, op een subtiele of een brutale manier probeert te verwijderen."

Dat schreef Ralph Ellison, de in 1994 overleden Amerikaanse auteur die bekendheid verwierf met zijn roman *Invisible Man.* Dat boek beschrijft de levenstocht van een Afro-Amerikaan die tevergeefs naar een identiteit zoekt en er zich uiteindelijk bij neerlegt als onzichtbare door het leven te gaan. Het bovenstaande citaat komt niet uit dat boek, maar uit een bespreking van Ellison van het verslag van de socioloog Gunnar Myrdal over de positie van de zwarte in de Verenigde Staten, *An American Dilemma*, uit 1944. De onzichtbaarheid waarvan sprake is inderdaad geen literaire fictie, maar een sociologisch en statistisch gegeven. Voor wie de samenleving via surveys waarneemt, blijven moslims dikwijls onzichtbaar omdat een betrekkelijk groot aantal van hen geen of slecht Nederlands praat. Een van de beste manieren die Vlaanderen heeft ontwikkeld om zichzelf waar te nemen, zijn de jaarlijkse surveys die de sociaal-culturele veranderingen in Vlaanderen willen volgen (de zogeheten SCV-surveys). Deze spelen een heel belangrijke rol bij de ontwikkeling van de indicatoren die het mogelijk maken de evolutie van de Vlaamse samenleving te volgen en worden jaarlijks gepubliceerd. De onderzoeksbevolking van die surveys is echter beperkt tot mensen die de Belgische nationaliteit hebben en Nederlandskundig zijn. In die survey wordt ook een vraag naar religieuze zelfidentificatie gesteld. Voor 2001 bevatte die zelfs niet de mogelijkheid 'moslim' te antwoorden. De moslims verdwenen toen ongezien in de categorie 'andere geloofsovertuiging' of kort en bondig 'andere'. Vanaf 2001 dringt het besef dat er in deze samenleving ook moslims zijn door tot de vraagstellers, maar gegeven de beperking tot mensen met de Belgische nationaliteit, de gebrekkige kennis van het Nederlands van een aantal moslims en hun beperkte bereidheid deel te nemen aan enquêtes, blijft hun zichtbaarheid heel beperkt. In 2001 is volgens de survey 1.2% van de inwoners van Vlaanderen met Belgische nationaliteit, moslim. In 2003 zijn het er 2.1%,

maar in 2004 weer 1%. In 2006 en 2007 vormen ze 2.5% van de onderzoeksbevolking en in 2010 3.1%. Het is duidelijk dat dit grove onderschattingen zijn. Het volstaat niet de antwoordmogelijkheid 'moslim' op te nemen, om deze belangrijke bevolkingsgroep ook zichtbaar te maken. De kans dat zij deelnemen aan een enquête en de vragen van de interviewer beantwoorden is immers klein. Zij leven zoals Ralph Ellison dat beschrijft, onzichtbaar in de reële wereld zoals we die via statistische observatie proberen waar te nemen. Zij zijn enkel duidelijk zichtbaar als een nachtmerrie in de verbeelding of, ontdaan van literair pathos, als een probleem in de berichtgeving.

Erkenning van mensen in hun identiteit vergt de mogelijkheid, en ook de bereidheid, hen in die termen te identificeren en te benoemen De hedendaagse reacties op een 'onzichtbare' bevolkingsgroep werden ook al door Ellison beschreven. Brutaal: "*Doe ze weg, stuur ze terug van waar ze kwamen*." Subtieler is de reactie van degenen die graag zouden hebben dat niet gevraagd wordt naar de religieuze identificatie, dat de antwoordmogelijkheid 'moslim' weer zou verdwijnen en dat als ze dan toch wordt gebruikt de sociologen ze alstublieft niet zouden gebruiken bij het maken van tabellen en analyses. Misschien worden een aantal van die mensen wel gedreven door de beste bedoelingen. Misschien hopen ze dat een onzichtbare bevolkingsgroep ook niet met de vinger kan worden gewezen. 'Wat niet weet, niet deert', denken ze misschien. Dat blijkt ook de hoop van degenen die het woordje 'allochtoon' niet meer willen gebruiken. Maar wat voor samenleving is het, waarin je levensbeschouwelijke identiteit, waarin elke collectieve identiteit, elke manier om 'wij' en zoveel manieren om 'ik' te zeggen, onzichtbaar en ongehoord zouden moeten blijven?

Samenleven begint met elkaar te willen zien. Dat is niet gemakkelijk: zichtbaar maken en zien. Het is een engagement. En het zou het belangrijkste engagement van de onderzoeker moeten zijn. Dit boek is in elk geval vanuit dat perspectief geschreven. Het handelt niet alleen, zelfs niet hoofdzakelijk over moslimjongeren, maar over alle jongeren die in Gent en Antwerpen leven. Maar de situatie van de moslimjongeren maakt het mogelijk heel snel te verduidelijken wat dit onderzoek wil doen: zichtbaar en bespreekbaar maken wat dikwijls onzichtbaar, slecht zichtbaar of enkel zichtbaar is via het toch dikwijls verwrongen beeld dat de noodzakelijk snelle, aan het evenement en de anekdote gebonden berichtgeving ons gunt.

Het onderzoek dat in dit boek wordt gerapporteerd, werd gemotiveerd door de wil zichtbaar te maken. Zijn oorsprong ligt in een vorig onderzoek dat werd afgenomen in het Nederlandstalige secundair onderwijs in Brussel in 2010. De jeugdmonitor die door het Jeugdonderzoeksplatform (JOP) al twee keer, in 2005 en 2008, was afgenomen, was er niet in geslaagd de Nederlandstalige Brusselse jeugd zichtbaar te maken. Die monitoronderzoeken steunen op een toevallige steekproef van jonge mensen, en dergelijke steekproeven zijn niet geschikt om onderzoek te doen naar de Nederlandstalige Brusselaars. Deze vormen een te kleine proportie van de bevolking om, althans tegen een redelijke kostprijs, via een toevallige steekproef op een betrouwbare wijze in beeld te worden gebracht. Daarom werd gezocht naar een middel om dat alsnog

te doen. De gevonden oplossing was het scholenonderzoek, waarbij een steekproef van de secundaire scholen wordt getrokken en de jongeren in die scholen bevraagd. Het lijvige verslag van dat onderzoek werd gepubliceerd in 2011 in *Jong in Brussel* (Vettenburg, Elchardus, & Put, 2011). Een waarneming die, alhoewel verwacht door de onderzoekers, bij heel wat lezers verbazing wekte, is dat nagenoeg een op twee van de jongeren in het Nederlandstalige onderwijs in Brussel moslim is, zich althans identificeert als moslim. Een bevolkingsgroep die dikwijls onzichtbaar is, of enkel zichtbaar wordt als probleem in de berichtgeving, kon plots naar voor treden en op een representatieve wijze spreken over zijn verzuchtingen, hoop en vrees, opvattingen en leefwereld. Dat was een verademing. Het maakte ons ook scherper bewust van de voordelen van het scholenonderzoek. Men krijgt weliswaar slechts die jongeren in beeld die nog op de secundaire school zitten, maar men krijgt die jongeren dan ook op een veel volledige wijze dan via een bevolkingssteekproef in beeld. Hoewel men bewust moet blijven van de beperkingen waaraan men ook op die manier niet ontsnapt. Romajongeren bijvoorbeeld, of intense spijbelaars zal men in vele gevallen missen. Jongeren die een gebrek hebben aan kennis van de onderwijstaal zullen de vragenlijst minder volledig invullen en daardoor toch gedeeltelijk onzichtbaar blijven, een probleem dat zich in Brussel wel degelijk stelde. Het Brusselse onderzoek had nog een ander gevolg. Het belichtte ook het bijzondere karakter van de grootstedelijke leefwereld van de jongeren. Die grootstedelijke context is dikwijls overwegend gekend via de snel paniekerige berichtgeving en het is een verademing die wereld beschreven te zien door pennen die worden gedisciplineerd door representativiteit in de plaats van bewogen door sensatiedrift. Beide voordelen – het volledige in beeld brengen van de jongeren en het genuanceerder belichten van de specifieke grootstedelijke context – liggen aan de basis van het huidige onderzoek. Het had de bedoeling een gelijkaardig onderzoek als dat in Brussel te doen in twee grote Vlaamse steden, Antwerpen en Gent.

2. Kernwaarden, verdraagzaamheid en sociale afstand

Hoofdstuk 10 'Homofobie en genderongelijkheid' peilt naar de houding van jongeren met betrekking tot kernwaarden van de moderne cultuur: gendergelijkheid en respect voor de seksuele voorkeur. Deze waarden worden door de meeste Antwerpse en Gentse jongeren omarmd. Uit hun houdingen blijkt respect voor homoseksuelen en zij zijn van oordeel dat de traditionele genderrolverdeling plaats moet maken voor een egalitaire werkverdeling waarbij zowel het huishouden als het werken buitenshuis evenredig tussen de partners wordt verdeeld. Ook de idee dat homoseksuele mannen en vrouwen het leven mogen leiden dat ze zelf willen, dat ze mogen huwen en kinderen krijgen is wijd verspreid. Het gaat om waarden die heel diep ingrijpen op het dagelijkse leven en waarvan de hedendaagse verspreiding aangeeft hoe groot de afstand is die een gedetraditionaliseerde samenleving als de onze op een relatief korte tijd heeft afgelegd.

Schrijnende ongelijkheid tussen man en vrouw, onmenselijke behandeling van homoseksuelen liggen nog fris in ons historisch geheugen.

Homoseksualiteit wordt nog steeds in mindere mate aanvaard in het (inmiddels sterk geslonken) milieu van bewust christelijke jongeren. De grote verschillen doen zich echter voor met de moslimjongeren. Gendergelijkheid en vooral homoseksualiteit worden door hen in veel mindere mate aanvaard. De verschillen in opvattingen zijn heel groot. 7% van de niet-moslimjongeren wil het 'homohuwelijk' terug afschaffen en vindt agressie tegen homo's aanvaardbaar. Op zich al een onrustwekkend percentage. Van de moslimjongeren wil 46% het homohuwelijk afschaffen en acht 23% geweld op homo's verantwoord. Dat homo's in sommige landen terechtgesteld worden, vind 4% van de niet-moslims en 21% van de moslims maar terecht. Het gaat hier om grote verschillen. Een betrekkelijk groot aantal moslimjongeren verwerpt waarden die een wezenlijk onderdeel van de West-Europese cultuur zijn geworden en waarvan het verwerpen door velen dan ook wordt beschouwd als onaanvaardbaar. Het grote vastgestelde verschil in houdingen die zo diep ingrijpen op het dagelijkse leven en de persoonlijke waardigheid, laten scherpe toekomstige conflicten vermoeden, temeer daar in Antwerpen ongeveer een op drie en in Gent een op vier van de jongeren in het secundair onderwijs moslim is.

Het onderzoek brengt geen sociaal-economische verklaringen voor de vastgestelde verschillen aan het licht. Wel wordt vastgesteld dat concentraties moslimleerlingen de homohaat in de hand werken en bijdragen tot de groei van meer stereotiepe opvattingen over genderrelaties.

Een houding die sterk samenhangt met traditionele opvattingen over homoseksualiteit en genderrelaties en waarover moslims en niet-moslims eveneens sterk verdeeld zijn, is antisemitisme. Dit wordt bestudeerd in hoofdstuk 8 'Houding ten opzichte van Moslims en Joden in Antwerpen en Gent'. Terwijl de opvattingen van ongeveer 10% van de niet-moslimjongeren wijzen op antisemitisme, is dat het geval voor bij de 45% van de moslimjongeren. Zo duikt een echo van de Protocollen van de wijzen van Sion[145] – 'Joden willen alles domineren' – op bij 11% van de niet-moslimjongeren en 45% van de moslimjongeren. Het antisemitisme van de niet-moslimjongeren wordt sterk in de hand gewerkt door traditionele opvattingen over homoseksualiteit en genderrelaties, en door factoren die in het algemeen verbonden zijn met etnisch vooroordeel, zoals het hebben van laaggeschoolde ouders en het volgen van onderwijs in het beroepsonderwijs. Antisemitisme van niet-moslimjongeren is ook merkelijk hoger in Antwerpen dan in Gent, hoogstwaarschijnlijk ten gevolge van de zeer zichtbare aanwezigheid van een gemeenschap orthodoxe joden in Antwerpen.

145. De door de politiediensten van de Tsaar en door de nazi's druk gebruikte vervalsingen die moesten doen geloven in het bestaan van een joods complot om de wereldheerschappij te verwerven.

Het antisemitisme van moslimjongeren wordt ook sterk in de hand gewerkt door de traditionele opvattingen, maar is verder heel hoog ongeacht de sociaal-economische situatie, het onderwijspeil van de ouders, de eigen onderwijsvorm, de samenstelling van de schoolbevolking en de stad waarin men woont. Hiermee wordt de vraag gesteld naar welke communicatie- en socialisatieprocessen ertoe leiden dat antisemitisme zo sterk leeft onder de moslimjongeren en een onderdeel lijkt te worden van de hedendaagse moslimidentiteit.

Over de etnische vooroordelen van moslims, die in het geval van antisemitisme heel groot blijken te zijn, was tot voor kort niets geweten. Dat is in grote mate het gevolg van de onzichtbaarheid van die groep, maar ook van de opvatting die sommige lijken te huldigen, dat slachtoffers van vooroordeel zelf geen vooroordelen kunnen hebben. Dat laatste is uiteraard onzin, maar de moslimjongeren, een belangrijke groep in onze steden, is wel degelijk het slachtoffer van vooroordelen. Het goede nieuws in dat verband is wel dat in de secundaire scholen in Antwerpen en Gent de groep die negatief staat tegenover moslims merkelijk kleiner is dan de groep die een positieve houding aanneemt. Men vindt bij een kwart tot een derde van de niet-moslims uitgesproken negatieve houdingen tegenover moslims, maar bij ongeveer 45% duidelijk positieve houdingen. Die vaststelling neemt echter niet weg dat de vooroordelen en de weerstand tegen moslims groot is. Zo is 20% van de jongeren van oordeel dat moslims hun geloof niet zouden mogen belijden in dit land en twijfelt 35% eraan of ze dat recht wel zouden mogen hebben. Anti-moslimhoudingen zijn frequenter bij jongens dan bij meisjes, groter bij jongeren met laagopgeleide ouders en jongeren die beroepsonderwijs volgen, lager bij vrijzinnige jongeren en hoger bij jongeren met een meer populaire mediavoorkeur. Die effecten blijken echter allemaal onrechtstreeks te werken. Houdt men rekening met het traditionalisme van de opvattingen en de onveiligheidsgevoelens, dan blijken enkel nog deze houdingen en het geslacht relevant. De sociale achtergrond, de eigen opleiding en die van de ouders en het mediagebruik hebben een invloed omdat ze een invloed hebben op het traditionalisme van de opvattingen en de onveiligheidsgevoelens. Jongeren die zich onveilig voelen en traditionele opvattingen huldigen, staan negatiever ten opzichte van hun moslimmedeleerlingen. Wel blijkt dat als ze deze beter kunnen leren kennen op school, de negatieve houdingen afnemen.

Het zou overdreven zijn te stellen dat de jongeren in Vlaanderen stijf staan van de etnische vooroordelen, maar deze laatste zijn toch betrekkelijk sterk verspreid in onze scholen. Een kwart tot een derde van de niet-moslim jongeren staat heel negatief tegenover moslims, 10% is antisemiet en van de moslims is ongeveer 45% antisemiet. Dergelijke vaststellingen maken het niet onwaarschijnlijk dat de jongeren in Vlaanderen niet zozeer Vlaamse jongeren zijn, maar uiteenvallen in een mozaïek van etnische groepen die mentaal en sociaal een grote afstand bewaren van elkaar. Dat wordt onderzocht in hoofdstuk 9, ‘Bruggen bouwen in Vlaamse grootsteden: op zoek naar verklaringen voor sociale afstanden tussen verschillende culturen bij Antwerpse en Gentse jongeren’.

De meeste studies naar etnische relaties richten zich op de houdingen van autochtonen ten aanzien van allochtonen in het algemeen. 'Allochtonen in het algemeen' zijn echter een zo diverse groep geworden dat ze nog weinig gemeen hebben en 'in 't algemeen' een wat zinledige frase wordt. In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de houdingen van een groot aantal etnische groepen ten opzichte van elkaar. In lijn met nagenoeg alle studies over sociale afstanden tussen groepen (ook de reeds vermelde Brusselse studie), vinden we ook bij Antwerpse en Gentse jongeren in alle groepen een mate van etnocentrisme: de eigen groep geniet altijd de voorkeur wat sociale contacten en binding betreft. In de onderzochte bevolking bestaat ook een grote eensgezindheid over wie ver van 'ons' verwijderd is. Elke etnische groep wil een grote sociale afstand bewaren van Bulgaren, Koerden en Roma-zigeuners. Moslimjongeren – het zal niet verbazen in het licht van het vorige hoofdstuk – nemen ook veel afstand van joden waarmee ze contact liefst zo beperkt mogelijk houden. In *Jong in Brussel*, waarin een gelijkaardige analyse voor de mozaïek van Brusselse jongeren werd uitgevoerd, werd met enige verbazing vastgesteld dat, ondanks de grote diversiteit van die stad, haar ogenschijnlijk 'zinnekekarakter' (jaarlijks gecelebreerd in de Zinneke Parade[146]), de afstanden tussen verschillende etnische groepen ontnuchterend groot waren, kloven, eerder dan afstanden. Nu blijkt echter dat de sociale afstanden ten aanzien van andere culturen in het Antwerpse en het Gentse nog groter zijn dan deze in het Brusselse. De soms gehoorde stellingen over de *happy-mix* en gezellige smeltkroes van onze steden, worden best beschouwd als uitingen van *wishful thinking*. Aan integratie of, bescheidener, minder ambitieus, het verkleinen van sociale afstanden en wederzijdse vooroordelen en afkeer zal hard moeten worden gewerkt.

De analyses wijzen verder uit dat het werken aan meer verdraagzaamheid geen eenvoudige opgave is en, wat de zaak nog behoorlijk compliceert, ook niet gediend is van een gestandaardiseerde, zelfde aanpak voor iedereen. Het wordt maatwerk. De redenen waarom jongeren sociale afstand nemen van andere culturen en de mogelijkheden om sociale afstanden tussen culturen af te bouwen zijn bijvoorbeeld al verschillend voor autochtone en allochtone jongeren. Bij jongeren van Belgische origine leiden opportuniteiten voor meer contact met andere culturen blijkbaar tot meer begrip voor, en het zich meer openstellen naar die andere culturen. Gemengde scholen en gemengde buurten dragen bij tot meer openheid. Ook de actieve participatie in verenigingen kan dit bewerkstelligen. Bij moslimjongeren bieden deze contactmogelijkheden echter weinig soelaas. Zij leiden niet tot het verkleinen van de afstanden tot andere culturen. Alleen een betere kennis van de Nederlandse taal, en dus kans op een grotere betrokkenheid bij communicatieprocessen die in die taal verlopen, (bijvoorbeeld het kijken naar Nederlandstalige tv-programma's) leidt tot meer openheid naar West-Europeanen. Naar sociale relaties toe kunnen we aldus stellen dat een gemeenschappelijke taal overbrugt.

146. 'Zinneke' is een term die in het Brusselse wordt gebruikt om 'van gemengd ras' aan te duiden, een manier waarop de autochtone Brusselaars – Vlaming noch Waal – zichzelf graag zien. De Zinneke-parade is een kleurrijke, bonte en ludieke optocht waarin de grote diversiteit van de Brusselse bevolking wordt gecelebreerd.

Ten slotte spelen culturele waarden en normen een belangrijke rol in het opbouwen van relaties. Dit geldt zowel voor jongeren van Belgische origine als moslimjongeren. Jongeren die zich sterk hechten aan traditionele ideologieën, stellen zich zeer moeilijk open voor vriendschappelijke relaties met andere culturen. Hun traditionele mensbeeld staat openheid naar andere culturen in de weg.

3. Overlast, delinquentie en geweld

Het is waarschijnlijk dat dergelijke afstanden gepaard gaan met wrijvingen van zodra de verschillende groepen een stedelijke ruimte moeten delen. Dergelijke wrijvingen en spanningen uiten zich dikwijls in de perceptie van overlast. Dit wordt onder de loep genomen in hoofdstuk 11 'Over overlast. De determinanten van overlastperceptie bij verschillende etnische groepen'. De invloed van overlast op de perceptie van overlast kon niet worden onderzocht, maar de perceptie blijkt te worden beïnvloed door verschillende factoren. Het blijkt onder meer dat als leden van de etnische meerderheid – in dit geval, autochtone jongeren – zich in hun onmiddellijke leefomgeving als een minderheid beschouwen (als 'vreemden in de eigen buurt'), ze een hogere aanwezigheid van overlast rapporteren. Uit de analyses blijkt tevens dat een brede waaier van individuele factoren een invloed heeft op de ervaren aanwezigheid van overlast in de eigen woonbuurt.

Twee aspecten van sociale cohesie blijken daarbij een belangrijke rol te spelen: jongeren die minder tevreden zijn met de eigen buurt en die een sterkere intolerantie bij volwassen buurtbewoners ten aanzien van jongeren ervaren, rapporteren een hogere aanwezigheid van overlast. Het bevorderen van het aanwezige sociale vertrouwen in een buurt kan daarom een belangrijke invloed uitoefenen op de overlastperceptie, waarbij – zeker in het geval van jongeren – de sociale contacten tussen jongeren en volwassenen een belangrijke rol spelen. Opvallend is eveneens het verband tussen lidmaatschap van buurtverenigingen en de perceptie van overlast. Uit de analyses blijkt dat jongeren die meer frequent participeren aan buurtverenigingen ook significant meer overlast in de eigen woonbuurt ervaren. Een mogelijke verklaring voor dit verband is dat jongeren die meer deelnemen aan activiteiten van verenigingen in de buurt, meer frequent in de openbare ruimte aanwezig zijn en vervolgens meer in contact komen met overlast.

Gepercipieerde overlast wordt dikwijls in verband gebracht met jeugddelinquentie. Hoofdstuk 12 'Vriendschapsrelaties en jeugddelinquentie' richt de aandacht op de mate waarin de peergroep, de spreekwoordelijke 'slechte vrienden' een voedingsbodem voor delinquent gedrag leveren. Allereerst wordt vastgesteld dat jongeren in de bestudeerde steden slechts in zeer beperkte mate deel uitmaken van homogene vriendengroepen voor wat betreft delinquent gedrag. Het aantal jongeren dat aangeeft dat geen enkele van hun vrienden delinquent gedrag pleegt – die dus heel 'brave vrienden' hebben – is

beperkt. Even beperkt is het aantal jongeren dat rapporteert dat al hun vrienden delinquent gedrag plegen. Dat betekent dus dat delinquente jongeren in hun vriendenkring wel eens getuige kunnen zijn van delinquent gedrag, maar dat weinigen in een kring zitten waarvan alle betrokkenen dergelijke gedragingen stellen. Wel blijkt dat naarmate jongeren meer delinquente peers hebben, ze zelf ook meer delicten rapporteren. De stelling dat in dergelijke groepen groepsprocessen tot meer delinquentie van de individuele leden leiden, wordt dus ook voor Antwerpen en Gent bevestigd. De invloed van delinquente vrienden wordt echter getemperd door de houding die individuen aannemen ten opzichte van geweld. Jongeren die geweld gemakkelijker tolereren, zullen de invloed van delinquente vrienden ook gemakkelijker ondergaan, terwijl jongeren die geweld afwijzen meer aan die invloed zullen weerstaan en minder gemakkelijk zelf tot delinquent gedrag zullen overgaan. Er zijn ook verschillen tussen jongens en meisjes. Zo plegen jongens meer delinquentie, al is dit verschil afhankelijk van het type delict (kleiner voor eigendomsdelicten, groter voor persoonsdelicten). Daarnaast hebben jongens meer delinquente peers, ervaren ze meer *peer pressure* en zijn er meer delinquente groepsprocessen in hun vriendenkring. De invloed van deze factoren op delinquent gedrag speelt echter in sterkere mate bij meisjes dan bij jongens. Met name de invloed van delinquente peers en van delinquente groepsprocessen op delinquentie is groter bij meisjes. Deze verschillende bevindingen hebben belangwekkende beleidsimplicaties, waarop ik straks terugkom.

De houding tegenover geweld, die een betekenisvolle rol bleek te spelen in de mate waarin delinquente vrienden tot delinquent gedrag kunnen aanzetten, wordt nader bestudeerd in hoofdstuk 13 'De aantrekkelijkheid van geweld en gewelddadig gedrag bij Antwerpse en Gentse jongeren'. Het onderzoek naar de oorzaken van delinquentie en geweld richt de aandacht heel sterk en zelfs exclusief op de zogeheten achtergrondfactoren zoals sociaal-economische situatie, schoolloopbaan, andere individuele kenmerken, eigenschappen van het gezin, de school en de buurt. Deze exclusieve aandacht voor de 'extrinsieke' verklaringen – verklaringen die 'buiten' het geweld gelegen zijn – biedt echter geen afdoende verklaring voor fysiek geweld gepleegd door jongeren. Daarom is aandacht nodig voor de intrinsieke aspecten van geweld: het geweld om het geweld 'zelf'.

Geweld komt niet veel voor bij de bestudeerde jongeren, maar is ook niet schaars. 13% geeft toe in het afgelopen jaar minstens een keer iemand zodanig te hebben geslagen dat het slachtoffer verwondingen opliep. 8% zegt in het afgelopen jaar minstens een keer iemand lastig te hebben gevallen of bedreigd te hebben op straat. De meerderheid van de jongeren blijkt afwijzend te staan ten opzichte van geweld. Met de stelling 'als iemand mij aanvalt sla ik terug' gaat echter nagenoeg 60% akkoord. Daarnaast is bijna 18% van de jongeren akkoord met de stelling dat 'het volkomen normaal is dat jongens zichzelf willen bewijzen door met anderen te vechten' en 11% is het ermee eens dat 'fysiek geweld op tv leuk is, maar in het echt ook gewoon leuk kan zijn'.

Het risico dat effectief geweld wordt gepleegd, neemt af met de leeftijd, is groter voor jongens dan voor meisjes, groter voor leerlingen van het technisch- en beroepsonder-

wijs, groter bij allochtone en moslimjongeren. Tussen Antwerpse en Gentse jongeren is er in dat opzicht geen verschil. De kans op geweld kan zeker niet worden beschouwd als een gevolg van materiële deprivatie. In het hoofdstuk wordt immers vastgesteld dat die kans groter is naarmate de welvaartsgraad van het gezin groter is. Ook na controle voor die variabelen blijkt het hebben van delinquente vrienden een heel sterk effect te hebben op de kans dat zelf geweld wordt gepleegd. Dat, samen met het moslim zijn, vormen de belangrijkste effecten. Ten slotte werd nagegaan of de 'intrinsieke waardering van geweld' nog verklaringskracht toevoegt. Dat blijkt het geval te zijn. Het verdient daarom aanbeveling zowel in het onderzoek naar delinquentie en geweld als in het beleid ter zake rekening te houden met deze intrinsieke waardering voor geweld, dat 'geweld om het geweld' dat het gedrag van een aantal jongeren kenmerkt.

4. Verenigingen, scholen en ambitie

Het lijkt erop dat jongeren bestuderen onvermijdelijk leidt naar het onderkennen van problemen. Die tendens is als het ware ingebouwd in het onderwerp als men kijkt naar overlast, delinquentie en geweld. Het spreekt nogal vanzelf dat men dergelijke verschijnselen zo schaars mogelijk wil maken of, als men dat mogelijk acht, toch een middel wil vinden om er zonder al te veel kleerscheuren mee te leren leven. Maar ook als men kijkt naar een belangrijke verworvenheid van onze cultuur zoals het overwinnen van de traditionele stereotypen, ontdekt men kloven tussen verschillende groepen van jongeren, groepen die afwijken van de verworven waarden van de moderniteit en sociale afstanden tussen de verschillende groepen die op vervreemding wijzen: op het vreemd worden voor elkaar. Men rekent dan op het beleid om al de onderkende problemen op te lossen. Daarbij wordt ook dikwijls naar twee instellingen gekeken, waarvan wordt verwacht dat zij de opname in de samenleving bevorderen en aan jonge mensen kansen op volwaardig burgerschap, op volwaardige sociale, economische, culturele en politieke participatie geven: het verenigingsleven en het onderwijs.

In hoofdstuk 6 'Het verenigingsleven van Gentse en Antwerpse scholieren' wordt vastgesteld dat de participatie van de Antwerpse en Gentse secundaire scholieren zowat op het hoge niveau van dat van de Vlaamse jongeren ligt. 63% van de bevraagde scholieren geeft aan dat zij participeren in minstens een vereniging. In Gent is dat 68%, in Antwerpen 59%. Het meest populair, en ook dit ligt in de lijn van wat in Vlaanderen wordt vastgesteld, zijn de sportverenigingen. Verder zijn ook de jeugdbewegingen en de (amateur)kunstbeoefening en het deeltijds kunstonderwijs populair. Het algemene niveau van participatie hoeft dus geen zorgen te baren.

Net zoals voor Vlaanderen en trouwens ook voor de volwassenbevolking zien we dat een aantal groepen de weg naar het verenigingsleven niet vindt. De niet-participanten vormen een duidelijk geprofileerde groep. Zij hebben laaggeschoolde ouders, leven in gezinnen met een relatief lage materiële welvaart, zijn van allochtone afkomst of

vrouw en moslim. De jongeren met laaggeschoolde ouders die in economisch moeilijke omstandigheden leven, zijn meteen ook de jongeren waarvoor het verenigingsleven een belangrijke brugfunctie naar andere groepen zou kunnen vervullen, en precies zij blijven in grote mate van deelname uitgesloten.

De participatie van de maatschappelijk zwakke groepen en van allochtone en moslimjongeren concentreert zich daarenboven in een bepaald type verenigingen – allochtone verenigingen, het jeugdwelzijnswerk, religieuze verenigingen en bepaalde types van jeugdhuizen – waaraan de maatschappelijk sterke groepen dan weer minder participeren. Op die manier reflecteert het verenigingsleven de segregatie die zich ook in de samenleving aftekent.

In hoofdstuk 3 'Aan motivatie geen gebrek' worden de determinanten van academische motivatie en schoolwaardering in kaart gebracht. Bijzondere aandacht gaat naar de vraag in welke mate autochtonen en allochtone moslims en allochtone niet-moslims van elkaar verschillen in academische motivatie en schoolwaardering. De moslimjongeren rapporteren een hogere waardering voor de school dan de niet-moslimjongeren, en zij zijn even academisch gemotiveerd als hun autochtone medeleerlingen. Voor beide groepen is er een consistente invloed van relaties met de leerkrachten en de opvolging door de ouders. Leerlingen die een positieve relatie rapporteren met de leerkrachten, zijn meer gemotiveerd en hebben een hogere waardering voor de school. Ook vertonen leerlingen die meer opgevolgd worden door de ouders een hogere academische motivatie en waardering voor de school. Opmerkelijk daarbij is dat dit effect bij allochtone moslims vooral wordt bepaald door de opvolging door de vader, terwijl bij de autochtonen de opvolging door de moeder de doorslag geeft. Ook al werd dat in dit hoofdstuk niet rechtstreeks onderzocht, toch wijst de vaststelling dat moslims sterk of even gemotiveerd zijn als autochtone leerlingen, en een even grote waardering hebben voor de school erop dat hun slechter presteren op school, hun hogere graad van falen en hogere mate van ongekwalificeerde uitstroom, niet aan een gebrek aan motivatie of onderwaardering voor de school kan worden toegeschreven. De bevindingen suggereren dat er verre van optimaal gebruik wordt gemaakt van de academische motivatie en van de talenten van de moslimjongeren, en dat zij al te snel worden doorverwezen naar het beroepsonderwijs.

Hoofdstuk 4 gaat in op het 'academische en arbeidsmarktgerichte toekomstperspectief van Antwerpse en Gentse jongeren'. Van alle opvoedingsgerelateerde variabelen opgenomen in de analyse, blijkt enkel de specifieke betrokkenheid van ouders op het schoolwerk van de kinderen een positieve rol te spelen: jongeren die ervaren dat hun ouders hen stimuleren om goede punten te behalen, om hun 'best te doen' op school, om later verder te studeren, die hen helpen bij het verwerken van de leerstof en die bereid zijn naar het oudercontact te gaan, schatten hun academische en professionele toekomst positiever in. Opvoedingskenmerken die betrekking hebben op de meer algemene mate van (emotionele) betrokkenheid en responsiviteit, en die jongeren het gevoel geven troost en begrip te vinden bij de ouders, of de mate waarin de ouders de

vrijetijdsbesteding en de vriendschappen van hun kinderen monitoren, hebben daarentegen geen significante invloed op de academische en professionele ambities.

Verder wordt ook vastgesteld dat jongeren met een negatiever zelfbeeld, met een minder positieve schoolbeleving, jongeren waarvan beide ouders laaggeschoold zijn en die zelf een bso-richting volgen, meer pessimistische vooruitzichten hebben en minder ambitie durven koesteren.

Het wordt een refrein: de jongere met laagopgeleide ouders, die in het bso onderwijs volgt, trekt aan het kortste eind. We weten dat die jongeren in onze samenleving minder kansen hebben, waarschijnlijk in de loop van hun leven werkloos worden, betrekkelijk weinig kans hebben echt goed te verdienen, een niet te verwaarlozen risico lopen rond of onder de armoedegrens te leven, zich nagenoeg zeker fysiek minder goed zullen voelen, een groot risico lopen prematuur chronisch ziek te worden, geen verwaarloosbaar risico lopen met het gerecht in aanraking te komen, in een onaangename buurt te leven en ruzie te maken met hun buren, en het is ook heel waarschijnlijk dat ze vroeger zullen sterven dan hun leeftijdsgenootjes die algemeen vormend onderwijs volgen. Dit is geen samenleving van gelijke kansen. Wat we doorheen de verschillende hoofdstukken vaststellen is dat die jongeren al van op de secundaire school hun kansarmoede in zich dragen, minder ambities koesteren, minder deelnemen aan het verenigingsleven, meer kans hebben geweld en delinquent gedrag te plegen, traditionele, stereotiepe opvattingen te koesteren en negatief te staan tegenover andere etnische groepen. Men kan moeilijk anders dan de actualiteitswaarde erkennen van Zola en zijn sociaal realistische romans die niet alleen de kansarmoede beschrijven, maar vlijmscherp ontleden hoe die armoede vreet aan het gemoed en de moraal en zijn slachtoffer in de kansarmoede bestendigt. Dat soort infernale cyclus blijkt nog steeds niet doorbroken.

5. Welbevinden... en geluk

Academische motivatie en ambitie zijn al op school ongelijk verdeeld. Maar de school is niet enkel een aanloop naar de toekomst, het is ook een belangrijke leefomgeving hier en nu. In hoofdstuk 2 ‘Het schoolwelbevinden in Antwerpen en Gent’ wordt naar het welbevinden op school gekeken. Dit aandachtspunt wordt ingegeven door de vaststelling dat leerlingen die zich goed voelen op school betere schoolprestaties behalen, minder probleemgedrag stellen, minder psychosomatische klachten hebben. Twee verschillende dimensies van schoolwelbevinden worden onderscheiden, de schoolbeleving en de relatie met de leerkrachten.

Bij de 80% van de Antwerpse en Gentse jongeren is tevreden over de opleiding die zij krijgen, hoewel meer dan een kwart de lessen saai vindt, wat dan weer niet verhindert dat driekwart zich best gelukkig voelt op school en dat ongeveer zeven op de tien niet zou willen veranderen van school. Verder blijkt rond de 60% van de Antwerpse en

Gentse leerlingen tevreden over de contacten met de leerkrachten. Zij voelen zich au sérieux genomen door hun leerkrachten en zijn van oordeel dat de meeste leerkrachten bereid zijn met hen te praten als iets hun niet bevalt. Zij hebben ook het gevoel dat ze openlijk hun mening kunnen geven.

De vraag is natuurlijk of dat allemaal veel te maken heeft met de scholen of met de betrokken leerkrachten. Dat kon worden nagegaan omdat de gegevens per school werden verzameld. Blijkt dat slechts een verwaarloosbare hoeveelheid variatie in zowel de schoolbeleving als de relatie met de leerkrachten aan de scholen kan worden toegeschreven. Dat kan twee dingen betekenen. Het is enerzijds mogelijk dat scholen en leraars, wat ze ook doen en hoe ze zich ook inspannen, geen invloed hebben op het welbevinden op school van hun leerlingen. Het is anderzijds ook mogelijk dat alle scholen en alle leerkrachten in Antwerpen en Gent het op dat vlak nagenoeg even goed aanpakken, met het gevolg dat er geen grote verschillen tussen de scholen worden waargenomen. Dit onderzoek kan niet zeggen welke van die twee verklaringen het dichtst bij de waarheid ligt. Wat de vaststelling ons wel zegt is dat de waargenomen variatie in schoolwelbevinden niet aan kenmerken van de school mag worden toegeschreven, maar zijn oorzaak vindt in persoonlijke kenmerken van de leerlingen en/of in kenmerken van het gezin, de buurt, de vriendenkring...

In het hoofdstuk wordt dan gekeken naar welke factoren variaties in welbevinden op school veroorzaken. Die blijken inderdaad ook buiten de school te liggen. Leerlingen met een positieve kijk op de toekomst, een positief zelfbeeld en responsieve ouders beleven hun school op een positieve manier en zijn tevreden over hun leerkrachten. Autochtone leerlingen voelen zich beter op school en zijn meer tevreden over hun school en opleiding dan allochtone leerlingen. Ook de materiële welvaart van het gezin blijkt een rol te spelen. Leerlingen die een laag wooncomfort rapporteren, hebben een negatieve relatie met hun leerkrachten. Schoolgebonden ervaringen zoals bissen of een B-attest krijgen hebben daarentegen geen effect. Leerlingen uit de a-stroom hebben een positievere schoolbeleving dan die uit de b-stroom, maar dit kan al een gevolg zijn van de heel verschillende gezinsachtergrond van die leerlingen of van vroegere schoolervaringen. De vaststelling dat slechts een verwaarloosbaar deel van de variatie in het welbevinden op school kan worden toegeschreven aan de scholen en dat ingrijpende ervaringen als bissen en het B-attest geen effect hebben op dat welbevinden, maakt het uitermate plausibel de verklaring voor dat welbevinden buiten de school te situeren. Er is een schoolgebonden kenmerk dat sterk samenhangt met welbevinden op school, met name het antisociaal gedrag. In het licht van de andere vaststellingen lijkt het veel plausibeler dit te beschouwen als in grotere mate een gevolg dan als een oorzaak van 'onwelbevinden' op school.

Omdat het welbevinden op school een van thuis meegebracht welbevinden is, sluit het vorige hoofdstuk mooi aan bij hoofdstuk 5 'Het subjectief welbevinden van Antwerpse en Gentse scholieren', waarin wordt gekeken naar het zelfwaardegevoel, de levenstevredenheid en het toekomstperspectief van de jongeren. De Antwerpse en Gentse

leerlingen zitten over het algemeen goed in hun vel. Zij rapporteren een hoge mate van welbevinden, dat bleek ook al uit het welbevinden op school. Meisjes en jongeren die beroepsonderwijs volgen, voelen zich wel merkelijk minder goed dan jongens en de jongeren uit het algemeen vormend onderwijs. Bijzondere aandacht ging in dit hoofdstuk echter naar de buurtkenmerken. De algemene buurtbeleving en de perceptie van overlast in de buurt blijken sterk samen te hangen met het welbevinden van de jongeren. De Antwerpse en de Gentse jongeren die de eigen buurt minder positief beleven en overlast ervaren, rapporteren een negatiever subjectief welbevinden, wat nogmaals bevestigt dat het om een algemeen onbehagen gaat dat zich in verschillende contexten uit.

6. En nu?

Er bestaat in onze samenleving, gelukkig maar, een betrekkelijk grote consensus over waar we met de jeugd naartoe willen. We zouden ze graag verdraagzaam en gelukkig zien en met ambitie, gemotiveerd om iets te bereiken, met zin in de toekomst.

In het licht van dat bondig samengevatte maar ambitieuze ideaal, kunnen een aantal suggesties voor het beleid worden gesuggereerd. Beleidsaanbevelingen zijn het niet. Zo vermetel zijn we niet. Het gaat om aandachtspunten, doelen waarvoor het beleid bijzondere aandacht moet hebben. Ik beperk me hier dan nog grotendeels tot materies die tot het jeugd- en onderwijsbeleid behoren. Veel verder dan het signaleren van aandachtspunten gaat het niet, want tussen het vaststellen van knelpunten en het formuleren van doelen enerzijds, het vormgeven van beleid anderzijds, is er behoefte aan een grote hoeveelheid ervaring, inzicht en expertise, waarover de auteurs van dit boek niet beschikken.

Heel bewust heb ik het hier niet over de aanbevelingen voor onderzoek die uit de verschillende hoofdstukken kunnen worden gedistilleerd en waarover de auteurs van dit boek wel met kennis van zaken en in detail kunnen spreken. Er zijn echter andere gelegenheden dan dit besluit om dat te doen (in een aantal hoofdstukken werden trouwens al wat suggesties gedaan). Toch is er een aanbeveling, zo dringend, zo centraal dat ik ze toch meegeef alvorens een aantal punten onder de aandacht van het beleid te brengen. De materiële situatie van het gezin waarin de jongeren opgroeien, heeft voor een hele reeks onderzochte aspecten geen of slechts heel kleine en nagenoeg verwaarloosbare effecten. Onmogelijk en helemaal onverwacht is dat niet in een stevige verzorgingsstaat. Verschillende auteurs wijzen er al geruime tijd op dat in de Noord-West Europese samenlevingen materiële verschillen en ongelijkheden minder belangrijk zijn geworden in het voorspellen van verschillen in denken, doen en voelen dan culturele en symbolische verschillen of verschillen in het contact met onderwijs en media. Niettemin, de vastgestelde effecten van de materiële situatie van het gezin zijn zo gering, zo homeopathisch dat onvermijdelijk de vraag gesteld moet worden naar de

aangepastheid van onze methode. Kan men, zoals wij dat hebben gedaan, de jongeren bevragen over de materiële positie van hun gezin? Worden de resultaten dan niet sterk vertekend? Een dringende aanbeveling is dat bij een volgende monitor de ouders zelf zouden worden bevraagd. Het is bij hen dat de materiële condities van het gezin moeten worden opgemeten, alsook hun houdingen en mediagebruik, opdat de rol van materiële en symbolische variatie op een betrouwbaarder manier tegen elkaar kunnen worden afgewogen.

De aandachtspunten voor het beleid nu...

Verschillende hoofdstukken tonen aan dat een mix van etnische groepen op school positieve gevolgen heeft voor de wederzijdse verstandhouding, het verkleinen van etnisch vooroordeel en het verkleinen van de sociale afstand. Het streven naar ontmoeting in scholen, alsook in verenigingen, zou een streefdoel moeten worden. Toch werd vastgesteld dat die ontmoeting veel positievere effecten heeft op de autochtone jongeren dan op de moslimjongeren. Bij die laatste speelt de taal en alles wat daarmee samenhangt – de media waarnaar wordt gekeken en geluisterd, de kring van vrienden en kennissen waarmee wordt gesproken – een veel belangrijker rol. Het lijkt aangewezen sterk in zetten op de kennis van het Nederlands en op het creëren van ontmoetingsplaatsen waar moslimjongeren en niet-moslimjongeren elkaar op een positieve manier ontmoeten, samen leren media kritisch te gebruiken.

Spijtig genoeg dient te worden vastgesteld dat het antisemitisme lijkt uit te groeien tot een onderdeel van de hedendaagse identiteit van moslimjongeren. Dit laat vermoeden dat men in die gemeenschap niet voor vol wordt aanzien als men geen antisemitische opvattingen huldigt. Daarover zal met hun leraars godsdienst en met leidende figuren uit die gemeenschap, waarvan een aantal de uitingen van antisemitisme afkeuren en scherp veroordelen, moeten worden overlegd en samengewerkt. Een actieplan is dringend nodig.

Traditionele stereotiepe opvattingen zijn niet enkel op zich strijdig met het waardeengagement van onze beschaving, zij blijken ook een heel belangrijke rol te spelen in het aanzwengelen van etnisch vooroordeel, islamofobie en antisemitisme. Die waarden moeten worden bestreden. Misschien bieden de lessen godsdienst en levensbeschouwing daartoe een geschikt aanknopingspunt, maar onderzoek leert dat het bestrijden van ongewenste opvattingen best gebeurt via een positief en participatief klas- en schoolklimaat. Het moet duidelijk worden dat de diepe beleving van een geloofsovertuiging geenszins hoeft gepaard te gaan met archaïsche opvattingen over vrouwen en homoseksuelen, die de waardigheid van mensen krenken.

De analyse van de oorzaken van de perceptie van overlast tonen aan dat pogingen om de 'objectieve' overlast terug te dringen, zoals het ruimen van afval, graffiti, het herstellen van vernielingen en het verwijderen van drugdealers, daklozen en groepen rondhangende jongeren uit de publieke ruimte, niet automatisch zullen leiden tot een afname van de subjectief ervaren overlast. Er is immers geen een-op-eenrelatie tussen

'objectieve' overlast en de subjectieve perceptie ervan. Andere factoren die te maken hebben met de individuele interpretatie en evaluatie van ambigue feiten in de publieke ruimte zijn eveneens van belang in dit proces. Het is bijgevolg aan te raden initiatieven te nemen met het oog op het versterken van het sociale vertrouwen in woonbuurten. Een sterke verbondenheid met de eigen woonbuurt en een positieve relatie tussen de verschillende generaties kan een dempende invloed hebben op de mate waarin respondenten overlast beleven in hun onmiddellijke leefomgeving. De buurtbeleving heeft trouwens ook een belangrijke invloed op het welbevinden en het geluk van de jongeren. Men kan daarom ook verwachten dat de aanpak van overlast door onder meer een 'propere-stadbeleid' te voeren, of het organiseren van buurtfeesten, of op andere manieren het sociale weefsel te verstevigen, een positief effect zal hebben op het welbevinden van de (jonge) buurtbewoners.

De analyses in dit boek leiden ook al eens tot de aanbeveling een bepaald beleid niet te voeren. Dat is het geval in het hoofdstuk over de invloed van vrienden op delinquent gedrag. De auteurs vrezen dat hun bevindingen een beleid zouden kunnen inspireren dat streeft naar een grotere (ouderlijke) controle op jongeren en naar het inkrimpen van de tijd die jongeren kunnen doorbrengen met vrienden. Een dergelijke remedie achten zij erger dan de kwaal. Enerzijds omdat het verband tussen vrienden en delinquent gedrag niet zo rechtstreeks is. Anderzijds omdat jongeren om op te groeien behoefte hebben aan vrije ruimte en contact met vrienden. Dit illustreert mooi de lange en moeilijke weg die is af te leggen tussen de identificatie van een beleidsdoel en het uitwerken van een aangepast beleid dat niet alleen rekening houdt met dat specifieke doel, maar met het geheel van de omstandigheden waarin zoveel mogelijk jongeren zo groot mogelijke kansen krijgen op verdraagzaamheid, geluk en een briljante toekomst.

Ook het bestrijden van geweld moet op die manier worden bekeken. Jong zijn en geweld zijn misschien niet helemaal van elkaar los te koppelen. Daarom is het niet zinloos te pleiten voor een beleid dat jongeren de kans geeft hun agressie, maar ook hun gebeurlijke fascinatie voor en wil tot geweld op een sociaal-geaccepteerde manier te beleven. Verschillende auteurs denken in dat verband aan sport en spel. Maar naast dergelijke concrete voorstellen – die in het scoutisme van weleer overigens in grote mate werden verwezenlijkt – kan men zich afvragen of het streven van onze samenleving naar controle in de hoop een grote mate van veiligheid en voorspelbaarheid te bereiken, niet in vraag moet worden gesteld. Is dat nog een samenleving waar jongeren kunnen opgroeien. In zo'n maatschappij dreigt elke vorm van onzekerheid en onduidelijkheid als 'zinloos' geweld te worden afgedaan. Het is raadzamer rekening te houden met een onvermijdelijk niveau van geweld, dit niet af te doen als zinloos, maar hardnekkig te zoeken naar de oorzaken ervan, en daarbij ook rekening te houden met een fascinatie voor geweld die bij een aantal jongeren leeft en die op een gepaste wijze maatschappelijk moet worden gekanaliseerd.

Terwijl het geweld van sommige jongeren hevige reacties oproept, laat de positieve motivatie van vele jongeren onverschillig. De analyse over de academische motivatie en de

waardering van de school toont aan dat de moslimjongeren even gemotiveerd zijn als de andere leerlingen en de waarde van de school even hoog weten in te schatten. Toch weten we dat ze frequenter falen, meer schoolachterstand oplopen, meer ongekwalificeerd uitstromen. Het is duidelijk dat onze samenleving en ons onderwijs daar falen. Iets loopt mis. De analyses die hier worden gerapporteerd kunnen niet identificeren wat er misloopt, maar inzicht verwerven in de mechanismen die verhinderen dat de moslimleerlingen het, ondanks hun gemotiveerdheid, niet beter doen op school, het ombuigen van die mechanismen om aan die leerlingen een betere toekomst te geven, dient te worden beschouwd als een prioritaire opdracht.

Bibliografie

Vettenburg, N., Elchardus, M., & Put, J. (Eds.) (2011). *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel*. Leuven/Den Haag: Acco.